

Dîroka Kurdistanê
15.

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

Dîroka kurdistanê 15:
Serdema duyem a mediya, dagirkirina mediya ji aliyê
îskender-seleucidi ve û dema helenismê
@Abdusamet yigit
Weşanên dîrokê
2025-Almanya-Berlin
Grafik: Zendi şîyar

ISBN 968-4-940992-11-0

Pêşgotin:

Piştî demên mitanniyan wê weke demek giring wê dema nairi-karduyan û urartuyan wê were û ev dem wê weke ku wê di wê demê pêşketinek mezin a civakî ku wê weke karibê wê di wê de wê kifşbikê. Pêşketinên ku wê heya dema hilkişîna serdema mediya wê werina diyarkirin wê di wê temenê de wê bibin û wê, di rengekê de wê, weke di dewama wê pêşketinên ku wê weke karibin bahsa wan bê kirin bê. Mediya serdema wê ya giring wê, ji diyaqo, kyaxares û astiyag û hwd re wê dest pêbikê û ev wê weke demên wê yên pêşketinê bin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev wê weke dema wê ya pêşî wê karibê wê di rengekê de wê diyarbikê. Dema duyem a mediya wê, di rengekê wê piştî wê demê wê di rengekê de wê weke di demên kevnera re wê hinekê berê demê demên helenismê û heya demên dawîn ên helenismê wê karibê di rengekê de wê bahsa wan bikê û wê di wê dema duyem de wê, keyên medi ên weke Uvaxştra, Fravartiş, Çîcataxma û Molon wê bibin. Ev wê, di rengekê de wê weke demek ku wê di wê de wê mediya wê desthilatiya xwe wê bi ya pêşketina axamenêşan re wê weke parve bikê û wê di wê demê de wê, piştî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bibê.

Ji wê aliyê ve lê wê serdema mediya wê di rengekê de wê, weke ku wê xwe bide domandin. Ev wê hem ji aliyê civakî ve û hem jî aliyê ramyari ve wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê kifşbikê û wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê bandûra keyeniyên mediya wê, dîsa wê bibê û wê, di aslê xwe de wê piştî kiroşê mazin wê, di rengekê de wê keyên axamenêş û heya demên sasani û hwd jî wê hertimî wê bi şerê wan ên li hemberê keyeniyên medi ên wê demê ku wê çawa wê di rengekê de wê serweriya xwe wê bidina herê kirin. Lê ev wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê weke ji pêşketinên dema iskender û hatina wê ya mediya û dagirkirina wê, di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, kifşbikê û wê werênê ser ziman ku wê serweriya mediya wê, di rengekê de wê bi keyeniyên wê re wê xwe bide domandin. Di rengekê de wê keyeniyên parti û baktri û heya şakayi û hwd jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê diyarbikê ku wê weke di çerçoveya mediya demê de wê karibê wê werênê ser ziman. Piştî wê, di demên duyem ên mediya de wê

dîsa akbatana wê weke navendek keyeni wê bibê. Wê dema ku wê iskender diçê misrê û serwerîya xwe wê di rengekê de wê çê dikê wê hê hêzên medi wê di wê demê de wê di rewşa serwerîya mediya a li wê herêmê de wê weke ku wê karibê wê bahsa wê bikê. Di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê serwerîya mediya wê, bi keyeniyên wê re wê di wê demê de wê weke bibê û wê, piştî demên kirosê mazin û pê de wê weke keyeniyên herêmî wê desthilatîyên xwe wê bi navenditiya xwe wê ava bikin û wê di wê temenê de wê derkevina li pêş. Di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di şêwayekê de wê, iskender wê dema ku wê weke bi ber axamenêş de wê bimeşê wê nakokiya nava axamaneêş û mediya de wê di wê demê de bi keyeniyên wê re wê hebê jî wê weke ku wê bixwezê wê, ji wê sûd bigirê.

Di aslê xwe de wê, meşîna iskender a bi ber qasra akbatanê ku wê piştî muaharebeya nava hêzên iskender û darius wê li hewlêrê iroyin wê bibê ku wê herê heya akbatanê li pay wî wê, ne tenê wê weke peyamekê ji hêzên axamenêşî re wê bi tenê bê û wê karibê wê weke aliyekê wê yê giring wê weke ji hêzên med re jî wê weke payemenkê wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê. Di wê demê de wê piştî têkçûna axamenêş wê keyê med Molon wê di rengekê de ku wê pêşî wê weke 'keyê satrapekê' wê were diyarkirn wê têkiliya wî bi seleucid re wê hebê. Di wê demê de wê piştî wê, di rengekê de wê, ew wê, bixwezê ku ew yekkirinekê di nava hêzên med de wê çê bikê ku ew di rengekê de wê weke pêşketina serdema duyem a mediya wê bi wê dewama wê bênê. Ji wê aliyê ve pêşketina Molon wê di morfolojiyek berfireh a fahmkirinê de wê weke pêwîst bê ku wê di rengekê de wê weke fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê weke dikarê wê di rengek de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ew wê weke keyekê medi ku wê di nava keyeniyên herêmî ên med de wê weke yekitiyekê wê di bin keyeniya xwe de wê çê bikê û wê di rengekê de wê bi wê re wê serwerîya xwe wê, bi rengê serwerîyek keyeniya mediya wê, ragihanênê. Parti û baktri û şakayî jî wê li rex bin ku wê weke beşna mazin ê keyeniya berê a mediya wê biafirênin. Di wê demê de wê li herêmen bakûr û rojavayê kurdistana iroyin jî wê, karduyî û urartuyî wê, tevbigerihin. Lê di sefera kirosê mazin a li ser urartuyan de wê, hêza wan di rengekê de wê were kalskirin û wê di şêwayekê de wê piştî wê demek pêwîstîya wan bûba ku wan hêzên xwe bi keyeni jinûve pêşxistiba. Di wê

demê de wê karduyî wê weke hêzek herêmî wê derkeve li pêş û wê, di hêzên weke di rengê mobilize dibin wê di rengê de wê ava bikê û wê li herêmê wê serwerîya xwe wê di rengê de wê weke bidina diyarkirin. Wê di rewşên weke avêtina berkahnikan, tîr û kavan, û hwd de wê, pirr zêde wê xort bin û wê, ji aliyekê din ve jî wê bi sûwarî û hêzên weke bijarta ên keyeniyên mediya wê di wê demê de wê zêde hebin û key Molon wê di serî de wan hêzên bijarta wê li dora xwe wê bide hev û wê di dewama wê de wê bi berdeamî wê bikê ku ew bikeve nava rêxistinîya hêzên bi farmandari ên herêmî de.

Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê hêzên mediya wê, di wê demê de wê, çendî ku wê weke bi desthilatîya giştî de wê bi axamenêşê re wê parve bikê jî lê wê di rengê de wê weke ku wê, di şewayekê de wê weke hêzek diyarker a herêmê bê. Di wê temenê de wê, di şewayekê de wê, rewşên weke heya ku wê, di rengê de wê, dema molon wê zêde hêzên iskender û yên seleucidî wê newina berember hev. Di wê demê de wê dema ku wê artişên med wê derkevin li holê û wê herêm bi herêm wê di bin serwerîya xwe bixin û pê de wê şerê di nava wan de wê di rengê de wê weke ku wê bibê.

Ev pêvajoya şerê di nava hêzên med û yên seleucidiyan de wê weke pêvajoyek demdirêj a şerên ku wê bibin wê bi xwe re wê bênê. Di şewayekê de wê, di aslê xwe de wê, di dema Molon de ku wê weke keyê med ê giştî wê xwe bide herêkirin wê di rengê de wê, êdî wê hema bêja wê di rengê de wê weke mediya bi tememî ji hêzên iskender û seleucidiyan wê were paqij kirin.

Lê piştî wê tiştek wê bibê. Wê di pêvajoyek şer de wê, Molon wê weke di dîmenê de wê weke komployekê ya wê hêzên wî were têkbirin. Ew jî wê, di rengê de wê nexwezê ku ew sax bikeve dest û wê bi dawîyê li jiyane xwe wê bênê. Piştî wê di aslê xwe de wê ev wê weke derbeyek mazin li wê serdema duyem a med û destpêka wê bê. Di wê demê de wê ji xwe wê piştî wê serwerîya seleucid wê demekê xwe bide domandin. Lê wê hêzên medi wê vê carê wê bi taqîqên şer ên weke yê garilla ê roja me wê şerê xwe wê bidomênin heya ku wê hêzên iskender wê ji herêmê wê derxin.

Ya ku me digihênê wê qanaatê ku wê weke komployekê bê li Molon wê ew bê ku wê xwestekên keyê seleucid ê bi xwe ghiştina Molon û an weke di nava gel de wê were diyarkirin 'hevdiştinê bi wî re bikê' jî wê, bê. Di wê demê ev bûya û an nebûya ne diyar a û di derbarê wê de agahi nin in. Ji

ragihandinên Polybios wê fahmdikê ku wê di dema ragihandinê de wê, weke hinek agahi wê weke 'vêşarî' wê werina hiştin. Sedemên wê zêde ne diyar a. Lê ev intiba jî wê diwê rengê de wê weke rewşên ku ew weke dixwezin serwerîya li mediya bidomênin û rewşek weke ya denezendina têkiliya wan wê, weke dawîyê li wê bîrê weke ku ew bi derfet li wê dihibizirin. Lê di rewşa Molon de wê gelek aliyên ku wê weke dikarin bibina mujare spekulasyonên dîrokî ên ser wê aliyê wê hebin. Di rengê de wê berî wê demê têkiliyên hêzên seleucid wê weke bi Molon re wê hebê. Di wê demê de wê piştî wê ku wê seleucid wê, pozisyona xwe wê xort bikê wê, piştî wê, di rengê de wê, weke li gorî xwe tevbigirihê. Tevî ku wê ji misrê bi ber mediya di rêya hatinê de wê, herêmên di bin serwerîya keyeniyên medi de jî bin wê, di rengê de wê, çavkaniyên ku wê bahsa şer û pevçûnên dijwar di rê de wê nebin.

Hizrên weke di rengê ku wê bi derfet berê hê ku wê, iskender û hêzên li dorê wê li misrê bin wê, têkiliyekê wê bi molon re wê weke dênin. Di wê demê de wê weke bi derfet levkîrin di nava wan de hena û an nin in wê nediyar bê. Lê gotinên Polybios ên weke di temenê weke morfolojîyek ku wê bide me 'wê weke hinek tiştên newênê ser ziman' jî wê gumanê wê di rengê de wê weke di serê me de wê weke bide çêkîrin. Di wê demê de wê navê mediya wê di rengê kurdîstanê iroyin de wê, bi morfolojîyek civakî, ramiyari û hwd re wê were dîtin ku wê were bikarhanin. Wê ne weke navekê ku wê tenê wê di demê kort de wê derkeve bê. Tenê ku em li çavkaniyên ku wê bahsa hatin (ravîna) musa (li dora 1393-1273 b.z) ji misrê wê bikin wê bi gotina "hatina li welatê mediya" wê di rengê de wê bahsa wê were kirin û ev tîgîn bi taqîbî wê dîrokkirinek weke li dora sedsale 13'în a berîya jiyanê wê bixwe re wê, bide diyarkirin. ..

Ev pêvajoyê wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şewayekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê di rengê de wê pêşkeve. Pêşketina mediya a wê demê wê di rengê de wê bi keyeniyên wê re wê di rengê de wê weke ku wê bibê. keyeniyên medi wê, di wê demê de wê, piştî bi şûn ve dana vekişandinê a hêzên iskender wê, di dewama wê de wê, piştî wê, rewşek nû wê biafirê û wê medi wê di wê demê de wê, bixwezin ku ew, di rengê de keyekê nû derxin ku ew bi tememî giştî mediya hemûyî rêve bibê. Di wê demê de wê, têkiliyê wan wê bi persan re wê hebin û wê, di aslê xwe de wê, levkîrinên ser pêşketina keyeniyên sasanî ku wê bibê wê di wê temenê de wê, di destpêkê de wê bibê. Wê di wê demê de di destpêkê de wê di avakirina wê de wê weke desthilatiya dema mediya nû wê li wê were

nerin. Ev nerin wê piştî heya dema şerên sasani ên bo serdestiyê ku wê li hemberê keyeniyên med ên weke partiyan ku wê bikê û hwd re wê bidomê û wê piştî wê, medi wê têkiliyên xwe giştî ji sasani wê di rengekê de wê vekişênin. Piştî wê pêvajoya şerê hêzên sasani ê bi şerê bi hêz û keyeniyên med re wê piştî wê bidomê û ev wê, di rengekê de wê weke dîmenekê wê yê duyem ê giring wê weke karibê wê di wê demê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wêbi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Wî jî dikarê wê di rengekê de wê biwê re wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê di wê demê de wê piştî wê lêgerinên keyeniyên medi wê di rengekê de wê bidomê. Di wê demê de wê, di şêwayekê de wê piştî wê sasani wê weke di dema axamenêş de wê çawa wê bixwezê keyeniyên medi wê li wê bihisênin û bi wê re tevbigirihîn wê hertimî wê şerê wê bi wan re wê bikê. Ev wê, di demên piştî mirina Molon û heya demên piştî zayinê jî wê bi şer û seferên li herêmên başûr û bakûrê kurdistanê iroyin li hemberê keyeniyên karduyan wê di dewama wê de wê weke encama wê pêvajoya demdirêj wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di rengekê de wê weke bi wê re wê werênê ser ziman ku wê di wê demê de wê, di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di aslê xwe de wê serdema helenismê a li kurdistanê wê di rengekê de wê bi dagirkirina iskender re wê bibê û wê ev dem wê weke demek ku wê derbeyekê jî li pêşketinên wê yên demê wê bixê. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê bi şerên wê yên li hemberi mediya wê di rengekê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Di rengekê de wê di wê demê de ku wê çendî wê weke keyeniyek serwer wê bahsa wê were kirin axamenêş wê bibê lê wê di wê demê de wê dema ku wê sefer li mesopotamya wê were kirin jî hêla hêzên iskender û hwd ve wê weke bigotina 'fetihkirina mediya', 'meşîna hêzên iskender li mediya' û hwd wê were ser ziman û di wê demê de wê morfolojiya bikarhanina gotina ketina mediya wê, di aslê xwe de wê hinek têgînên ku wê karibê wê weke ji morfolojiya gotinê wê weke bi wê re wê karibê wê fahmbikê wê weke bi wê re wê hebê.

Minaq wê weke morfolojiya pêşî wê serwerîya keyeniyên mediya bê ku wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. keyeniyên axamenêşî wê di wê demê de wê ji xwe wê piştî têkçûna li muharebeya li hewlêrê iroyin a li hemberê hêzên iskender û pê de wê ti hebûnê wê nedina nişandin

û piştî wê tenê wê weke hêzên hebin û wê hebûnê wê bidina nişandin wê tenê wê hêzên keyeniyên medi bin ku wê ber vê yekê wê weke bi gotina şerê hêzên iskender ên bi hêzên med re wê were bigotin kirin.

Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di wê temenê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê keyeniyên medi wê, hebin û wê serwerîya wan wê hebê. Wê di rengekê de wê herêmên ku wê seleucid wê li wan serdest bibê wê herêmên weke yên mediya bin û di wê temenê de wê, ev wê weke 'ketina welatê mediya' de wê di rengekê de wê weke bi wê re wê were bi gotin kirin.

Piştî wê cenga nava hêzên axamenêş û hêzên iskender wê heya qasra akbatanê wê meşîn wê bibê û wê di wê demê de wê hê qasra akbatanê wê weke qasraka hêzên medi bê. Di wê demê de wê hê jî wê keyên medi wê li wê rûnihin. Di wê çerçoveyê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê, ji sê aliyan ve wê hêzên iskender wê, di rengekê de wê xwe di nava şerekê bi hêzên med re wê bibînê. Yek wê hêzên di bin serwerîya keyeniya molon de bin ku wê heya zagrosan wê dirêj bibin û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê hêzên iskender û an seleucidiyan wê çawa wê têkiliya hêzên Molon ên med bi zagrosan re wê birrin wê li ser wê bikin ku ew bergiran pêşbixin. Ji wê aliyê ve wan hizir fikir ku ew pêşîya têkiliya hêzên Molon bigirin wê bi wê ser wê bisekin in. Di wê demê de wê, hêzên Molon wê bi şerê wan ê li hemberê hêzên seleucid re wê, parti jî wê di rengekê de wê, di pêvajoyek weke li rex hêzên molon wê, di nava pêvajoyên şerkinê de bin. Molon (di sala 220 b.z de ku mir) fermanbarek bû ku dema ku di dema Împeratoriya Seleucid de li Medyayê wekî keyê serdest bû, li dijî keyê ciwan Antiokhosê III pêvajoya serdestkirina mediya da destpêkirin. Ew wê weke di rengê raperinek civakî li hemberê hêzên seleucid ku ew dihên mediya wê, xwe bide diyarkirin. Ji bo demek kurt wekî key hate îlankirin. Li gel birayekê wî ku wê weke bi navê Îskender were bi navkirin, wî wîlayetên rojhilat kontrol kir.

Molon herêmên mediya û heya babilê wê di rengekê de wê di bin serwerîya xwe wê bikê. Wê di wê rengê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, serwerîya hêzên med wê, piştî demekê wê, li herêmê wê, kêmbibê.

Lêbelê, ew di hewildanên xwe yên derbasbûna ji wî çemî ji aliyê Zeuxis ve hate têkbirin. Lêbelê, Xenoetas, generalê Antiokhos, ku ew bi hêzek mezin li dijî wî hatibû şandin, piştî ku cesaret kir ku di dora xwe de ji çem derbas bibe, ji aliyê Molon ve hate matmayî kirin, û tevahiya artêşa wî

perçe perçe bû. Hêzên keyê med Molon ji Çemê Dicle derbas bû, û xwe kir serwerê bajarê Seleucia li ser Çemê Dicleyê û tevahiya Babil û Mezopotamyayê.

Xwezaya tirsnak a ku wê hemû keyeniyên medi wê, tevli wê, rewşa tekoşîna Molon wê bibin wê, di rengekê weke serhildanê di dawiyê de Antîokhos hişt ku bi xwe li dijî hêzên medi seferê bikê. Piştî ku li Nisibis zivistanê derbas kir, di sala 220 b.z de ji Çemê Dicle derbas bû, û ber bi başûr ve li dijî Molon pêş ket, ku ji Babilê meşiya da ku pê re hevdiştin bike. Baskê rastê yê artêşa Antîokhos ji aliyê Ardys ve hate fermandarkirin. Şerekî dijwar dest pê kir, ku tê de reviyana baskê çepê yê artêşa med yekser serkeftinê bi berjewendiya key diyar kir. Molon li qada şer xwe kuşt da ku nekeve girtinê. Cenazeyê wî li ser daxwaza Hermeias li çiyayên Zagrosê hate daliqandin weke nişanakaya tekçûna wî. Lê di wê demê de wê, mijare mirina Molon wê, bi gûman bê. Ber ku wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê bahsa hewldanên keyê seleucidi ku ew bi wî re hevdiştinan bikê wê were kirin. Li vir wê weke gûman hebin ku ew di rengekê de ew di dema hevdiştinê de ew hatibê qatilkirin bi awayekê xayini. Ber ku ew dihat zanin ku wê dema ku key şikeşt wê hêzên med jî wê di şer de wê tekherin.

Di wê demê de wê, encamên mirina Molon ku wê piştî wê, keyê seleucid wê, bi farman wê hemû torin û kesên pêşeng û payabilind ên keyeniyên medi wê herêm bi herêm ku ew dikarê wan berhev dikê û pêşî di êşkenceyan de dide derbaskirin û piştî wan qatil dikê. Bi wê yekê wê piştî mirina wan wan li pêşîya girseyên wan bide dalaqandin. Ev rewşên ku ew dihên kirin wê gûmanê wê di rengekê de wê, bo tepesendina mediya wê, li şûna xwe kuştina keyê med ew bi awayekê weke bi xayini û hêncetên weke hevdiştinê û hwd re ew xwe lê hatibê gihandin û hatibê kuştin. Lê ev hizir hê weke sipekulasyonekê dibê. Piştî wê, êdî baxtê serdestîya mediya ji destê hêzên wê bi aliyê hêzên iskender ve wê weke bi gûharê. Lê hêzên medi wê piştî wê dev ji tekoşînê bernedin û heya ku ew hêzên seleucid ji herêmê derdixin wê bi rengê şerê garilla wê, şerkirinên xwe wê herêm bi herêm wê bidina domandin.

Di wê demê de wê piştî wê med wê di nava du hêzan de wê bimênin yek wê hêzên pers bin û ya din jî wê hêzên ji derve dihên ên weke yên iskender û hwd bê. Lê mijare hatina hêzên iskender wê di rengekê de wê, weke mijare ku wê di rengekê de wê weke gelek aliyên wê di tariyê de na û wê di şêwayekê de wê weke pêwîst bê ku wê hinekê wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman bê. Di demên ku wê bahsa wê were kirin de wê,

iskender wê rêwîtiyê bi ber misrê ve wê bikê wê di wê demê de wê misir di bin serwerîya hêzên med û axamenêşê de bê. Di wê demê de wê hem weke yên parastinê û hem jî weke hêzên demên parastina aşîtiyê ên nava wê de wê, ev hêz wê li wê serwer bin. Di wê demê de wê, di rengekê de wê bêî ku ew berî wê têkiliyekê bi hêzên medi ên navendî re newê danin wê weke derfeta wê nebê ku ew gavekê bi pêşde biavêjê. Piştî piştî wê, herêmên ku wê, weke seleucid wê li wan serwer bibin wê herêmên mediya û an sînorê mediya bin. Piştî wê, di rengekê de wê weke bahsa dagirkirina mediya wê were kirin. Di wê demê de wê gotina pers û an axamenêş weke navê kkeyeniya wê ya demê wê zêde di wê demê de wê newê bikarhanin. Hetta ku wê di muharebeya şer de wê, bahsa 'hatina hemberê hêzên med' û 'bi hêzên med re ketina şer de' wê weke gotinên ku wê piştî wê di rengekê de wê weke kuwê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke bên bikarhanin bê. Di wê rewşê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya ragihandin û gotinên dihên ser ziman de wê, di wê demê de wê bahsa serwerîya med wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Mediya wê, di wê demê de wê weke hêze serdest bibê. Di rengekê de wê piştî wê demê pêşketinên dema Molon weke keyê med yê wê demê jî wê di rengekê de wê weke wê rastiye wê di rengekê de wê weke di mejiyan de wê weke piştrast bikê.

Abdusamet Yigit

• **Destpêk: dêroka kurdistanê 15.**

Bi kinasî hinekê destpêka pêvajoyên pêşketina civakî û keyeni ên piştî demên mediya û çavkaniyên wê.

Morfolojiya pêşketina karduyan ji dema mediya a pêşî li dema duyemîn a mediya

Mijare dîroka kurdistanê wê dema ku em ji demên kevnera ve wê dihildina li dest wê weke aliyekê wê yê giring wê pêwîst bê ku wê hinekê din kevtir wê bibê. Ber ku wê minaq wê dema ku em bahsa demên kardoxan dikin wê weke kevtir wê weke di heviyekiyek hemdemiya hûrîyan de wê were lê hizirkirin û wê, bi dîroka wan re wê li dora hezarsalên sêyemîn heya demên gûtiyan wê herê. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê pêşî wê hinekê li ser morfolojiya gotinê wê hinekê li ser wê bisekinê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê gotina kardox (karduyan), û an cordoe û hwd wê weke gotine ku wê di wê demê de wê bi wê rengê wê ser wer bibê û wê ku wê bi têngîna kardox wê weke beremê gotina kurdi a roja me wê, di rengekê de wê were diyarkirin. Lê ev gotin wê di têngînek weke ya welatî de wê weke kevtir wê herê û wê di demên kassitan de jî wê çavkaniyên me yên li ser dîroka wan ku wê bahsa wan wê bikê wê di rengekê de wê bikarhaninên gotinên weke û an weke nêzî wê di şêwayekê de wê were dîtina. Minaq navê welatê kassitan kardûnîaş wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, weke têngînek ku wê di wê çerçoveyê de wê weke bi xwe re wê bide me. Di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku ev gotin wê weke naveke civakî wê di wê demê de jî wê weke wê were bikarhanin. Ji wê aliyê ve wê, şîroveyên ku wê ser kaasitan wê werina kirin wê di rengekê de wê, di rengekê de wê, di wê rengekê de wê morfolojiyên bi wê rengê wê bidina me. Di demên civakatiyên subaruyan de ku wê li gorî bi dîrokkirina wê weke li dora hezarsalên sêyemîn de wê were kirin de jî wê, di rengekê de wê bi awayekê hevsengiya bi rengê bi dîrokkirina navê kardoxiyan de jî wê dîmenekê wê bide me. Wê di wê rengê de wê navê kardoxan jî wê weke bidesthilatî ku wê bahsa wê were kirin wê weke heya hezarsalên sêyemîn wê herê wê di rengekê de wê weke bahsa wê were kirin û wê di wê temenê de wê bê hanin li ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê ev morfoloji wê, di rengekê de wê weke ji me bixwezê ku em di têngînê de wê di navaroka wê de bi wê yekê wê hinekê din wê kûr herin. Ber ku wê di wê temenê de wê hevsengiya

nava wan wê ne tenê wê bi şibandin û an levhatinek weke rasthatina bi dîrokê û hwd bê. Wê ji wê zêdetirî wê weke têtînek ku wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke li wê bihizirê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Lê em serdema karduyan wê weke di rengekê de wê di hemdemiyeke civakî de wê kifş dikin û morfolojiyên bi fahmkirinê ku ew bi çi awayê bi ku em li wan dinêrin wê di wê temenê de wê têtînekê bi fahmkirinek xort wê weke ku wê bidina me. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê têtîna karduyan wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi têtînek wê weke têtînen weke 'desthilatîyê kurda' û hwd wê di demên hammurabi û hwd de jî wê rasti wê were û wê, di wê çerçoveyê de wê hinek morfolojiyên ku wê karibin di wê temenê de wê di rengekê de wê were diyarkirin. Di rengekê de wê, hinek dîrokzan wê çavkaniya navê kurd û an kurduya wê, navê 'kur' wê diyarbikin ku wê navê kur wê weke navekê têtîni ku wê dikarê wê ji sê aliyan ve wê diyarbikê. Yek wê di morfolojiya mitolojiya sumerê de wê weke welatê binêardê û hwd jî wê di rengekê de wê were diyarkirin. Di rengekê din de jî wê weke têtînek ku wê beremberê desthilatîyên weke bi navê kur û an 'hana' ku wê werina diyarkirin wê, di şêwayekê de wê bibê û ev wê, di çavkaniyên kassit û hûrîyan de wê weke temenekê û an çavkaniyên ku ew wê weke ji wê dihên jî wê di rengekê de wê weke ku wê bahsa wê were kirin û wê di wê temenê de wê were werênê ser ziman. Li vir armanca me ya sereka ew a ku em rastiya dîrokê wê di dîmenê wê yê rast de wê ifşa bikin û wê werênina ser ziman. Ji wê aliyê ve em pêşî wê weke bi awayekê giring heya ji me were em bi rastîtiya wê ve alaquadar bibin û di temenekê akademîkî de wê, bi rastiya wê re wê, bikin ku wê werênina ser ziman. Ev wê di serî de wê weke bo pêşketina herêmê û her wusa fahmkirina dîroka wê ya kevn jî wê weke aliyekê wê yê giring wê temenekê baş ê bi fahmkirinê wê weke ku wê biafirênê.

Ji wê aliyê ve wê dîroka herêmê wê, di rastiya wê ya dîrokî û mejuyî de wê nivisandina wê û hanina wê ya ser ziman wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke bi afirênê û wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di mijare demên karduyan de wê weke aliyekê wê

yê giring wê weke serdemek ku wê bi zêdeyi wê piştî hûrîyan û mitannîyan wê weke serdemek kevnera ku wê bi aqilê rasyonel ê civakî wê bi rêxistinbûyi û pêşketî wê rengekê fahmkirinê û pêşketinê wê weke ku wê bi xwe re wê bidina diyarkirin. Vegotin û çavkaniyên ser girnawazê a li dora nisibêna iroyin a bakûrê kurdistanê de wê di serî de wê rastiya wê di rengekê baş de wê weke karibê wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di demên karduyan de wê pêşketina civakî wê weke di rengekê ku em ji vegotinên civakî wê fahmdikin ku wê weke bi sazûmanek xort a civaketiyeke rasyonel û aqilekê teolojîkî ku wê bi wê xwediyê dîmenekê baweriyê bê wê weke karibê wê bide diyarkirin. Hemû çavkaniyên li herêma botanê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke bi xwe re wê şêwayekê fahmkirinê wê weke ku wê bidina diyarkirin. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê têngîna civakî a karduyan wê, di awayekê de wê çavkaniyên ardnigari ku wê weke keleh û an deverên weke 'anfi' ku wê ji wê demê mana wê li herêmên botanê û rojavayê kurdistanê iroyin wê di wê temenê û çerçoveyê de wê weke têngînek xort wê weke karibin di serê me de wê bidina çêkin. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare têngîna karduyan û civakatiya wan de wê weke dîmenekê pêşketî wê hebê. Mîrtiyên wan ên xort û wê hebin û wê, di mîrtiyên wan de wê têngînen weke civakatiyeke çandî û hwd wê, weke dîmenekê wê yê xort wê hebê û wê heta ku wê ji hinek aliyan ve wê têngînen weke yên 'mistikî' wê di rengekê de wê weke di çîrokên aciniyan ên herêmê de wê weke bi wê re wê rastî wê were. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Mijare têngîna karduyan wê, di şêwayekê de wê weke dikarê wê werênê ser ziman ku wê, çawa wê weke xwediyê rengekê pêşketinê civakî bin wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bin. Hinek çîrokên ku wê di navan kurdan de wê weke 'çîrokên keçelok' ku wê di wê rengê de wê weke werina diyarkirin û bi sadan çêrok wê li dûv hev wê werina vegotin wê, di rengekê de wê dîmenekê civakî ê weke yê wê demê wê di

şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin û morfolojiya çîrokên keçelok wê di rengekê wê depelendinên weke bi rengê çîrokên aciniyan ên ku wê weke bi rengekê ser mirovekê re wê ji wê rewşa têgîna acinitiyê wê were dûrkirin wê weke bi wê ve wê girêdayî wê di rengekê de wê were diyarkirin. Lê wê dîsa wê rewşên afsûnî wê werina bûhûrandin li wê û li navaroka wan çîrokan. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, têgînên weke yên keçelok wê weke dimenekê gûharandinê ê weke di demên ku wê weke di rengekê de wê çawa wê weke gotina acinitiyê wê weke 'xirab were nişandin û pê de wê weke ku wê, xalk wê êdî wê bi wê rengê wê, lehengên xwe yên weke ku ew bi navê wan di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwa û rengekê de wê weke ku wê werênina ser ziman. Her wusa wê, têgînên weke lehengiyên weke bi têgîna rûstemê zal re wê werina diyarkirin jî wê bi morfolojiyên wê yên weke bi wariantên cihê wê werina ser ziman wê, dûrî wê rengê vegotinê wê, dûr nikaribê wê werênê ser ziman bê. Ev wê di rengekê de wê weke aliyên wê yên ku wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di têgîna diyarkirinê de wê ev vegotinên weke ku wê ji ya afsûnî wê weke bi ber ya jiyanî û weke dûrî afsûnî ve wê di rengekê de wê weke bûhûrînek ku wê di rengekê peresendina fahmkirinê de wê weke karibê wê fahmbikê bê. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke di rengekê de wê bibê û wê, di ya ku mirov wê kifşdikê de wê demên karduyan wê weke demên bi wê yekê û rengê wê weke xwediyê çandek ku wê di rengekê de wê weke bi zêdeyi wê afrîner wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê, werê hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê vegotinên weke çîrokên keçelok wê li rex wan yên weke ya şahmaran wê, di rengekê de wê, di wê temenê de wê, ji heman herêmê bê û wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Ev vegotin wê di rengekê de wê weke hinek berhemên civakî û bi devki ku wê werina bûhûrandin û wê paşê wê werina rijandin li nivisandinê û wê weke têgînên xort wê bi rengê hizirkirina ji wê demê wê weke ku wê bi xwe re wê, weke bi awayekê wê weke bidina diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê, morfolojiya têgînên weke di rengekê de wê bibê wê, di wê demê de wê, bibê. Minaq wê, vegotina 'sîmurg' wê ji heman herêmê bê û wê di zimanê roja me de wê di kurdi de wê wateya 'rêwîtiya sih

tayrikê' bi ber çûyinekê ve wê were diyarkirin. Di nava vegotinên civakî de ew wê weke bi ber çiyayê cûdî ve wê were diyarkirin. Lê di rengê bahsa 'sih teyrikê' bi gotina simurg re wê were kirin wê weke hinek morfolojîyên ku wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê wê hebin û ev wê, di wê de wê, sih tayrik û an sih kes û an jî sih rewşên ku ew dihên diyarkirin bin. Di vegotina simurg (navê simurg bixwe jî di zimanê karduyan de wê, wateya sih cûre teyr) de wê, weke rêwitiyek wê weke 'sih roji' dikişênê wê were diyarkirin û wê, ew di rêwîtiya xwe wê her roj wê bigihijina bajarê teyrikekê û wê di wê temenê de wê danûstandinan nava tayrikan wê bi wê re wê weke diaxifin wê bi xosletên wan re wê, di rengekê de wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, morfolojîya simurg wê çendî wê weke sih tayr' wê were diyarkirin jî lê wê jî aliyekê din ve jî wê simurg wê weke 'mîr' û serokê hemû tayrikan wê di rengekê de wê weke ku wê, bi wê re wê, di rengekê de wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê ev morfolojî wê li çiyayê cûdî, li çiyayê kardoyan û an kardoxan wê derbas bibê û wê, di wê temenê de wê, hinek intibayên din jî wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bi nîrx wê werina ser ziman. Ji wê aliyê ve wê weke ku em di vegotinên aciniyan de dibînin û an di vegotina şahmaran û hwd de dibînin wê bi dûmenekê rasyonali wê were diyarkirin wê, bi heman rengê wê, vegotinên simurg de jî wê li dûv hev wê vegotinek sih roji ku wê her roj wê rewşa bajarekê wê bi wê re wê were diyarkirin wê were hanin li ser ziman û wê di wê temenê de wê weke bahsa wê were kirin.

Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê her vegotin wê weke bi sazûmanek jiyanî a mîrgehi ku wê di wê de wê her bajar wê weke xwediyê mîrê xwe bê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were vegotin û wê di wê çerçoveyê de wê were hanin li ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ev çîrok û an vegotinên ku me navê wan diyarkir wê weke wan hinek vegotin û çîrokên din jî wê hebin ku wê morfolojîyek civakî a weke wê, ji demên kevnera wê bi wê rengê wê werina diyarkirin û wê di wê çerçoveyê de wê weke bahsa rewşêek civakî a pêşketî bi nîrx û çanda wê ya civakî ku ew wê weke rûniştîya wê bahsa wê bikê. Minaq wê her sih bajarê ku wê simurg wê rastî wan wê were wê, her yekê wê weke bi rewşa xwe ya jiyanî wê weke xwediyê sazûmanek civakî a bi kevneşopî û orf û adetên wê rûniştî wê were diyarkirin û wê di wê temenê de wê, bahsa baş

pêşwazîkirin û çawa hatina pêşwazîkirin û rastî çi ku ew ji wan re weke kevneşopîya ku ew weke xosletî wê bajarî bê wê werin wê di rengekê de wê bi wê re wê weke bahsa wê bikin û wê bi wê re wê werênina ser ziman.

Vegotinên weke yên simurg wê di rengekê de wê weke dîmenekê têtîninê ê sentezî wê di xwe de wê biafirênin û ev wê di encama çi pêşketinê de wê bibê wê, weke mijarek din a ku ew bi wê ve girêdayî ku wê weke pêwîst bê ku ew were fahmkirin bê. Di wê temenê de wê ev ji hinek vegotinên çîrokî zêdetirî wê weke dîmenekê fahmkirinê ê zêhni û têtîhiştinî ku ew bi zaninek civakî wê weke li hev hatiya hunandin bê. Di wê temenê de wê pêvajoya fahmkirina simurgê wê di rengekê de wê weke dager bi gotinê wê weke 'tayr' û 'mîr' ti wê bi wê ve wê girêdayî wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, di rengekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîna simurg wê, ji wê aliyê ve wê, di wê de wê morfolojîyek fahmkirinê a bi vegotinî ku wê di dewama hev de wê weke di rengekê de wê were diyarkirin û wê were ser ziman. Ev wê weke vegotinek ku ew hatibê rijandin li ser rûpelê bê û an na wê, di wê mûqtayê de wê, gûman û pîrs wê di serê me de wê çê bibin. Di rengekê de wê ev gotin wê, di rengekê de wê, dîmenekê jiyane civakê wê, di xwe de wê bihawênin.

Di şêwayekê de wê ev di demên kardoxan de wê di rengekê de wê weke ku wê derkevina li pêş. Ji wê aliyê ve wê, di şêwayekê de ev wê weke vegotinên civakî û çîrokî wê heya roja me wê werin. Lê di aslê xwe de wê, weke ku wê, li vir ji me re bibê sedema şîroveyekê bi dîrokê re wê, temen û sedema wê ew bê ku wê, di wê de wê weke mejîyekê civakî ku ew bi wê dihê hizirkirin wê hebê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, rengekê hizirkirinê ê dîrokî jî wê ji wê aliyê ve wê weke ji xwe re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, mijare vegotinên wê demê wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê weke di morfolojîya aciniyan de bê û an di morfolojîyên weke yên çîrokên weke kesên leheng weke rûstemê zal bê û an vegotinên weke yên simurg û hwd bê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke dîmenekê vegotinê ê weke bi ber rasyonalityê ve wê, herê. Lê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê aqilekê rasyonali û irrasyoali wê di destpêkê de wê weke di zikhev de wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin. Minaq aqilê ku wê weke tirba nûh li botanê wê weke ji qam û an dirêjeyiya sê mirovan dirêjtir wê çê bikê wê, karibê encama çi rengê fahmkirinê wê ji wê demê wê fahmbikê bê? Ev wê weke aliyên ku wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê morfolojiya tirba nûh û dirêjeya wê ya ku wê weke ti mirov wilqasî dirêj nin in ku wê were çêkirin û wê di rengekê de wê weke aliyekê morfolojiyî ê fahmkirinê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Vegotina simurg wê, teqez wê weke ku wê di hundurê wê û şîroveyên de wê ji irrasyonalityê wê dûrkeve û wê hemû şîroveyên wê bi rasyonali wê werina kirin û wê, zindiyên di jiyânê de wê, weke hena wê, bi awayekê wê weke mirov diaxifin ku wê bi wê wan wê werina diyarkirin û wê weke diaxifin ku wê bi xosletên wan re wê werênê ser ziman. Di nava jiyaneke xwezayî de ku wê weke di vegotina simurg de wê, were diyarkirin hemû zindi di nava aramiyê de wê, biji û 'meh û gur wê bi hev re wê biçêrê û yek wê ji zirarê bi yê din re wê çenekê', 'mar û mirov wê bi hev re wê biji û wê yek wê ji yê din re wê zirarê çenekê' û hwd wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê bi têngîna civakî wê bi wê re wê weke di rengekê de wê werê ser ziman. Vegotinên simurg wê di rengekê de wê weke mirov wê bi xwe û xwezaya xwe re di aramiyê de biji wê, di wê rengê de wê weke têngînekê bi hişmendi wê bîrê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê vegotinên aciniyan wê têngînek wê weke pêvajoyên pêşketina civakê ku ew çawa dihatin jiyankirin wê bi xwe re wê bi mejuyekê û an têngîhiştînek bi mejuyê re wê werênê ser ziman. Di rengekê din de wê vegotinên weke yên bi rûstemê zal wê, têngînekê wê weke bi keseyetbûnê û bi bi rengekê wê bi keseyetbûnê bi xosletên weke dûrûstbûn, cesaretê, û an wêrebûnê û ji dilbûnê û hwd wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê, wekî din wê di rengekê de wê, pêvajoya rûstemê zal wê bi vegotina wê, weke vegotînek wê weke bav û kûr bê û wê bav wê herê şer û wê bi salan wê ne vegerihê ku ew piştî li deverê rastî kûrê xwe dihe ku ew jî wê weke wî bûyek cangewer û leheng. Di wê temenê de wê, ev wê weke di rengekê de wê bi wê re wê were hanin li ser ziman.

Ji wê aliyê ve em di wê hişmendiya de na ku em bi vê rengê ji navaroka vegotinên civakî jî bin em dema ku em dihe nîna ser ziman em weke ji dema civakatiya karduyan dihe nîna ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê werênê ser ziman bê. Karduyî wê, di rengekê de wê, di dema xwe de wê, vegotinên civakî ên ku ew bi wê dijin re wê civakatiyek xort wê di xwe de û wê di mejiyê xwe de wê weke ku wê di rengekê de wê weke ku wê bijin. Di wê temenê de wê, di xwe de wê xwediyê civaknasiyek xort a weke bi wê re dijin bin di mejiyê xwe de. Ev wê weke aliyekê wan ê giring bê ku mirov wê karibê wê di

rengêkê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê di rengêkê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê bûhûrînek pêşketina civakî wê bibê ku wê di wê de wê têgih û rêgezên rasyonali wê bi wê serwer bibin. Wê mejiyê civakî wê bi rengêkê wê, di nava aqil û teolojiyê de wê, weke di rengêkê ku wê bi hevsengiyekê wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê di rengêkê de wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengêkê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê di wê temenê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di mijare civakatiya karduyan de wê, têgihên weke yên ku em rasti wan dihên wê, bi awayekê wê, têgihên weke yên rasyonali bin. Şîroveyên weke yên dihên kirin wê li ser wê temenê bê. Minaq têgihên Hizir Berî musa wê, di wê demê de wê bibê û ev wê, weke di rengê weke dihê dîtî de wê, weke aqılmeşandinek wê weke di rengêkê felsefî-rasyonali de wê weke di wê demê de wê weke wê were kirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê çerçoveyê de wê weke bi wê re wê, di şewayekê de wê weke bi wê re wê werênê ser ziman û wê fahmbikê bê. Di wê nûqteyê de wê pêvajoya karduyan û fahmkirina wê, di serî de wê weke ku wê pêşî ji me bixwezê ku em mejiyê civakatiya wê, û pêşketina wê ya civakî wê di rengêkê de wê weke pêşî wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengêkê de wê weke bi wê re wê weke wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê têgîna civakî wê di wê temenê de wê weke bi wê re wê derkeve li pêş. Ji wê aliyê ve wê, dema ku em civakatiya wê fahm nekin wê weke têgihên wê yên weke bi mîrgehî û an keyeni û hwd jî wê weke di dîmenekê weke ji fahmkiirnê dûr wê di rengêkê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di mejiyê kurdan de wê weke bi vegotinên wan ên weke yên aciniyan û ya simurg û hwd re wê, dîmenekê weke mîrgehî ku wê çawa wê weke di wê demê de wê hebê wê teqez wê weke di dîmenekê rehet de wê weke ku wê bi wê re wê weke bide diyarkirin. Ev wê jî wê demê wê weke rengê mîrgehiya wê demê wê di rengêkê de wê weke ku wê bi xwe re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Têgîna simurg weke bi mîrgehî û an keyeniyek gerdûnî ku wê weke 'li nûqtaya herî jor' wê were dîtî û wê weke ser hemû dever û komên civakê re wê were dîtî û wê bi wê zêrweya cûdî wê weke devere herî bilind wê were

dîyarkirin û wê li serê wê 'qasra simurg ku ew li lê heya' wê were diyarkirin. Ev morfolojiya bilindbûna bi wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya karduyan wê weke gûharinek din jî wê ji demên guti, akad û kassitan û heya demên an wê weke gûharinek giring ku wê bi gotinê wê were diyarkirin wê bibê û ev wê, di rengekê de wê weke ji têngîna ensitiyê û wê bi ber têngîna mîrtyê ve wê herê û mîrti wê hinekê jî wê weke têngînek ku wê ne tenê wê weke mertebeyek bilind a civakî û an serokatîyek wê ya keyeni bi tenê bê. Wê ev wê weke mertebeyek rûhani a di nava baweriya êzdayi de jî wê weke di rengekê de wê were diyarkirin û bi watekirin bê ku wê di wê temenê de wê were ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê bûhûrîna li têngîna mîrtiyê wê weke bûhûrînek li çerçoveya aqilê saf ê rasyonel û teolojiyek baweri a ku ew rûniştî û pêşketî û têngîhiştînek civakî a rasyonel ku ew di rengekê de wê weke pêşketî û derketî li pêş û serwer bûyi re wê weke karibê wê fahmbikê. Ji wê aliyê ve wê weke nişanaka vekirin û girtina demekê û an serdemekê jî wê ev gotin wê bi xwe re wê weke têngînekê wê weke di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê weke dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna karduyan wê di wê demê de wê weke sazûmanek civakê wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di deverên weke nisibênê de û an navendên weke ginawazê de ku wê weke navenda 'bajarî a aciniyan' wê were diyarkirin û wê li rex wê weke navendek êzdayi a rituelî bê wê, di wê temenê de wê weke morfolojiyek xort wê weke di rengekê de wê bi wê yekê û rengê pêşketinê jî wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide me. Ji wê aliyê ve wê ev wê, weke aliyekê wê yê giring wê ji nisibênê û heya botanê û an gotinên piştre wê bi wê navlêkirina wê 'cizira bota' ku wê were diyarkirin wê heya wê demê wê ji wê aliyê ve wê weke navendek civakatiya karduyan a ji demên gutiyan û heya wê demê ku wê di rengekê de wê weke ku wê pêşkeve û wê, derkeve li pêş bê.

Di wê temenê de wê, têngîna karduyiti wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi baweriya wê ya teolojiyê û civaketiya wê ya têngîhiştî re wê di wê rengê de wê xwe bide diyarkirin. Morfolojiyên bi vegotinên aciniyan wê weke dîrokek tekûz a bi fahmkirinê ku wê di wê rengê û temenê de wê bi wê re wê weke ku wê bidina me. Çendî ku wê weke bi çîrokî û vegotinê jî bin lê wê di navaroka wê de wê weke were dîyarkirin wê di rengekê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de

wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke wê fahmbikê û wê weke kkaribê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê di hundurê vegotinên aciniyan de wê civakatiyek teqez a rasyonal wê rengê wê were diyarkirin ku wê çendî wê acini wê bi xwe wê weke zindiyana bi afsûn û hwd wê werina diyarkirin jî. Lê ev afsûnî wê weke di temenekê vegotinê de wê bi têgihek teolojikî wê were diyarkirin û wê di rengekê de wê ser weke 'afsûna gotinan' re wê di rengekê de wê were diyarkirin û wê bi wê re wê, di şewayekê de wê were bi temen kirin. Ev jî wê heya bi zêdeyi dide birin li ser têngînên weke yên bi aqil û hişkirinê û bi wê hizirkirinê û gihiştina hizirkirin û têgihiştinên nû ku mirov wê weke di serê xwe de wê weke karibê wê bikê. Weke ku wê, rengekê bi hewldana wê rewşê weke salixkirinekê jî bê wê di dîmenekê de wê bi awayekê rasyonalî wê weke ku wê were fahmkirin.

Ji wê aliyê ve wê, ev di dîmenekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê teolojiyên wê, demê wê di rengekê de wê bi tememî wê di şîroveyê de wê mitolojiyên berê wê şûn bihêlin û wê têngînên mitolojiyên yazdani jî wê di rengekê de wê bi aqilekê teolojikî-rasyonalî wê hewl were dayin ku were şîrovekirin û salixkirin. Di wê temenê de wê ev demek wê weke zaneyên civakê, şîroveyên weke kesên weke avdal û an di rengê sofistên demên felsefeyê û hwd de ku wê bibin wê derkevina li pêş wê, di rengekê de wê, gelek minaqên bi wê rengê wê rastî wan wê were ku wê di rengekê de wê bahsa wan wê were kirin. Tevî ku wê di çanda kurdistanî de wê Hizir wê weke pêxember-filosofekê bi rengekê were diyarkirin jî wê di wê rengê de wê morfolojiyên weke sofistitiyê û an avdaltiyê wê di rengekê de ew di jiyânê de ku wê weke di nava jiyana kesan de xwe bi wê dide diyarkirin wê werênê ser ziman. Wê di dîmenekê mutewazî de wê weke ku ew, ti kesekê nizanibê ku ew Hizira wê, tevli jiyane wan bibê û wê alikariyê wê bide wan. Di wê çerçoveyê de wê bi wê alikariyê wê rengekê jiyane ku ew bi wê jiyankirî wê weke vegotinek bi fêrbûnê re wê piştî wê were diyarkirin û wê were ser ziman. Ji wê aliyê ve wê mejiyê civakê wê gihiştibê wê qabiliyetê û siyanê ku ew karibê bi wê rengê vegotin û çîrokên xwe yên bi fêrbûnê û an bo fêrbûnê pêşbixê. Di wê temenê de wê ev wê weke nişanaka wê rastiye wê di rengekê de wê weke karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şewayekê de wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê weke dema karduyan wê weke demek teybet a ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê weke demek civakatiya ku ew wê weke li gorî têngînek

teolojiyî a êzdayi wê bi wê rengê bi keseyetên weke pêxemberi dihên re wê, biji û wê bi wan bibê xwediyê pêşengiyekê û kevneşopiyek civakî wê weke karibê wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve pêşketina civakatiya karduyan wê weke pêwîst bê ku wê hinekê din wê ser wê bisekinê û wê di rengekê de wê bi pêvajoyên wê yên civakî û hinekê jî pîvane pêşketinên wê yên civakî wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Mijare civakatiya karduyan wê di şêwayekê de wê weke pêwîst bê ku ew were fahmkirin. Ev pêvajoya civake karduyan û an kardoxan wê, ne kêmî hezar salî wê bidomê û wê, di wê pêvajoyê de wê weke pêvajoyek xwe afirandinê û bi serweriya wê ya civakî û hwd a li herêmê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev pêvajoya demdirêj wê di wê de wê, pêşketinên civakî wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide diyarkirin. Em ku em bi gotinek sereka û weke serrû wê, serdema civakatiya karduyan wê diyarbikê wê dikarê wê di bin sê pêvajoyan de wê şîrove bikê. Pêvajoya pêşî wê weke ji hezarsalên sêyem ên beriya zayinê ku wê, ji gutiyan û heya dema derketina hûriyan û hwd wê weke demekê wê di rengekê de wê werênê ser ziman û wê, demê wê weke demek giring a bi ast ku wê weke em çawa bi serdema civakatiya subaruyan re wê, şîrove dikin wê dikarê wê di rengekê û awayekê de wê werênê ser ziman. Têgînên weke têtîna welatî a karduniaşiya kassitan û her wusa hanigalbat, hana û hwd wê, di rengekê de wê di nava wê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên pêşketinê ku wê bi wê re wê xwe bi berdewamî wê bidina domandin wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke wê werênê ser ziman bê. Pêvajoya duyem wê weke ji demên hûriyan û pêde wê weke demek duyem a pêşketina civakî û hwd wê weke serdemek giştî wê şîrove bikê û wê, bi çerçoveyek civakî wê ne tenî wê ji başûr, rojhilat û bi teybetî ji bakûr û rojavayê kurdistanê wê xwediyê pêşketinê berfireh bê. Wê bi wê re wê li hewirdora wê jî wê belav bibê û wê, têtîna weke kizzuwatna û luwi ku wê li anatolya wê weke demên civakî û hwd wê, bibin wê karibê wê weke di dewama wê de wê li rex wê şîrove bikê û wê werênê ser ziman. Ber ku wê hîtîtî wê, encam û sentez wê pêvajoya duyem a anatolya bê wê, di wê temenê de wê bi çerçoveyê re wê weke pêwîst bê ku wê di rengekê de wê fahmbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê pêvajoyê de wê dîmenên

berfireh û cihê ên desthilatî û hegomenikî wê pêşkevin. Lê ev wê demek ku wê hem demên mitolojiyî û hem jî demên teolojiyî û hwd ku wê di zikhev de wê weke bi wê re wê were jiyin bê. Di wê nûqteyê û temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê rengê de wê weke pêvajoyek weke nîv bi nîv a rasyonalbûnê, bi felsefebûnekê jî wê di rengê de wê weke karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman bê. Weki din wê di rengê de wê, di demên dawî ên wê serdema duyem de wê pêşketinên weke pêxemberi li ser aqilekê şîroveyî û aqilmeşandinê û şêwayên wê pêşkeve. Ji mitra û heya hizir û an ji birehim û heya musa û hwd wê, di wê temenê de wê weke pêvajoyek giring a ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Piştî wê çerçoveyê wê, weke pêşketinên weke Suleyman û dawud li aliyekê û Zerdeşt li aliyê din wê weke ser wê re wê weke serdemek sentez û xwenûkirinê û an reformê a bi fahmkirinê wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê weke pêşkeve û wê di rengê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev dem û an serdem wê di wê temenê de wê weke temen ku wê teqez wê ji yên mitolojiyî û berê wê kultî wê qûtbûnek teqez wê weke hin bi hin wê çêbikê û wê pêşkeve. Ji wê aliyê ve wê weke dem û pêşketinek giring a wê demê û an serdemê wê di şêwayekê de wê weke karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman bê. Pêşketinên wê demê wê dîrokî û bingihîni bin û wê ji demên piştî jî wê weke çavkani û jêderî bin. Ji wê aliyekê wê yê giring bê ku wê dikarê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Çavkaniyên vê demê wê di wê temenê de wê, di encama pêşketinên demê de wê weke li dora demên kevnera û destpêka wê de wê weke rastarast wê weke demek teolojikî wê pêşkeve û wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi şîroveyên di rengê felsefeyê de wê bi wê re wê pêşkeve. Ji wê aliyê ve wê, şîroveyên pêşdikevin wê giring û dîrokî bin. Di wê temenê de wê, pêşketina wê teolojiyê û bi temenî ji ya dîmenê mitolojiyê û kultan qûtbûna wê, di rengê de wê teqez wê têgînek teolojikî û rewşa wê ya zêhni a ku wê weke di wê de wê karibê bê hizirkirin û fahmkirin wê bibê û ev wê, bi ber razberbûnekê di fahmkirinê de wê aqilê mirov jî wê bibê. Ji aliyê aqilê mirov ve wê, weke pêşketinek giring wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, navaroka wê, bi zêhni wê teqez wê bi gotinên felsefeyî û rasyonel wê weke karibê wê fahmbikê bê. Di wê nûqteyê de wê weke ji şêwayê şîroveyî ê Mitra, Hizir û zerdeşt wê dikarê bi rehetî wê

fahmbikê ku wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, weke zimanê wê têngîna teolojiyî yê fahmkirinê wê weke felsefe bê. Ji wê aliyê ve wê pêşketina felsefeyê wê weke rewşek ku mirov wê nikaribê ji wê bi ravê wê pêşkeve û wê bi wê re wê, derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê pêşî wê weke şîroveyên ku ew di wê temenê de wê werina kirin wê, weke şîroveyên bi serxwezayî wê bi temenekê xwezayî wê werênê ser ziman û wê bi şîroveyên xwezayî û rasyonalitya wê re wê, rê li pêşketinên felsefî ên xwezayî jî wê bixwe re wê vekê û aqilê mirov wê felsefeya xwe ya xwezayê a pêşî wê di wê demê de wê weke destpêka bi wê hizirkirina wê re wê weke ku wê bikê.

Di wê temenê de wê, dîmenê hizirkirinê ê hizirê weke 'bi sedema yekem' û 'sedema duyem' rengê hizirkirina wî û di wê temenê de wê, şêwayê wî yê aqilmeşandinê ê di jiyanê de bi fahmkirinê wê weke karibê ji wê rewşê û rastiye re wê weke minaq wê, di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna hizirî wê, di rengekê de wê weke felsefeyek giring bê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman bê. Bi gotinên felsefeyê wê, di wê temenê de wê bi hizirkirinê û gihiştinên têngînên weke başî û nebaşîyê û ji hev cihê kirinê û fahmkirinên bi wan wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke ku wê bi xwe re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê, pêşketina serdema karduyan wê bi wê rengê wê weke bi rengekê teoloji-felsefî û hwd re wê, di zikhev de wê pêşkeve û wê, di wê çerçoveyê de wê çavkaniyên civakî wê teqez wê di wê warê de wê gelek çavkaniyên bi vegotinî wê di rengekê de wê weke karibin bidina me ku em karibin ji vê aliyê ve ji wan sûd wergirin û bi wan têgihiştinek xort werênina ser ziman. Pêşketina aqilî wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide diyarkirin û wê, pêşketina karduyan wê weke bi şîroveyek berfîreh wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Em dikarin li vir ku me li jor li çend deveran bahsa wê kir gotinên weke yên simurg, aciniyan û hwd hanin ser ziman ev wê weke gotinên aqilî wê ne tenê wê di wê rewşê de wê weke gotinên aqilê civakî ên weke bi vegotinî û çîrokî ên afirandinê jî bin. Ji wê zêdetirî wê weke dîmenekê hizirkirinê ê weke razberkirinê û bi wê gihiştina fahmkirinê bi wê

razberkirin û salixkirinên wê salixkirinê bi dîmenekê vegotinê ê şenber re wê weke karibê wê ji aliyekê din ve jî wê werênê ser ziman bê. Ev dîmen wê weke hem aliyê razber û hem jî şenber wê bi hev re wê di rengekê de wê weke ku wê bihawênê. Gotina aciniyan wê ne tenê wê fêrsên civakî û dêmenekê dîrokî ê bi wê re wê bi tenê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji wê zêdetirî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di rengekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna razberiyê wê di wê temenê de wê weke bi wê re wê, pêşkeve û wê, weke aqilekê civakî ê teorikî jî wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke bide diyarkirin.

Lê ji wê zêdetirî wê weke dîmenekê wê yê din ê giring wê, piştî wê pêşketinên ku wê bi demê re wê bibin wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê bi şîroveyên felsefeyî wê demek civakî ku wê weke li pêşîya dem û an serdema xwe wê pêşkeve wê, bide diyarkirin. Di aslê xwe de wê mediya wê weke dîmenekê rêxistinê û an jî wê weke encamek li kurdistanê a ji wê çerçoveya pêşketinê jî wê ji aliyekê ve wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê mediya wê nikaribê wê tenê wê weke pêşketina keyeniyekê ku wê weke firsendek dîtiya ku wê xwe bi hêzkiriya û derketiya li dika dîrokê wê tenê wê bi wê rengê wê bi wê re wê fahmbikê. Ji wê zêdetirî wê weke demek dîrokî a giring wê bi wê re wê fahmbikê û bi ya min dema sêyem a pêşketiina civakeya karduya jî wê destpêka wê dikarê bi wê re wê di rengekê de wê bide destpêkirin ku ev dem wê piştî wê demek dirêj wê weke di xwe de wê bihawênê. Ev dema sêyem a pêşketina civaketiya karduyan wê bi serê xwe wê ser hezarsalê re wê weke dem û an serdemekê wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke wê fahmbikê û wê weke karibê wê di reng û şêwayekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di dema mediya wê, di wê temenê de wê weke destpêkekê bê. Piştî mediya jî wê di aslê xwe de wê, desthilatîyên dihên wê di rengekê de wê weke mecbûr bin ku wê xate wê ya pêşketinê wê di rengekê de wê weke esas bigirin û wê, di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê demên piştî wê, ji axamanişan û heya sasaniyan wê li ser wê çerçoveyê wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê di rengekê de wê fahmbikê. Di wê temenê de wê sasani wê dema ku wê, zerdeştîyê wê weke ola 'fermî' wê

ji xwe re wê hîlbijêrê wê armancek wê ya giring wê di wê temenê de wê weke hebê ku ew wê çawa wê çerçoveya pêşketinên di serdema sêyem a karduyan de ku ew derketiya dika dîrokê hem xwe bi wê re wê weke desthilatiya xort wê pêşbixê û biparêzê û hem jî wê bi wê re wê li serdemê wê weke hêzek giring wê bibê. Pêşketinek giring bê. Ji wê aliyê ve wê zerdeştî wê weke perdeyekê ku wê gelek pêşketinên ku ew wê bi wê pêşketina karduyan a serdema sêyem re wê weke di temenê xwe de wê bihawênê û wê bi veşêrê û an wê bide diyarkirin wê weke ku wê bi wê re wê hebê. Ji wê aliyê ve wê, dema ku em bi morfolojîyekê wê temenê wê yê pêşketinê wê dikin ku wê fahmbikin wê yekser wê, hey û bale me wê xwe bi wê aliyê ve wê bi xate pêşketina civakî ve wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, di şewayekê de wê, pêşketina serdema karduyan a civakî wê weke vê demê wê weke pêşketinek wê ya dîrokî wê di wê temenê de wê hebê û wê, xat û refaransên rêxistinîya hemdem a wê demê wê bi awayekê zelal wê weke diyarbikê û wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di dema mediya de wê, di rengekê de wê, rêxistinîyên ku wê di rengekê de ku wê bibin wê weke ku wê bibin. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ku me li jor wê hani ser ziman wê, di aslê xwe de wê weke pêwîst bê ku wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê bê. Intibayên bi dema karduyan re wê weke bi dema derketina nebi suleyman re wê weke di rengekê levkirinek hevpeymanî wê bi karduyan re wê çê bikê û wê bi wê bixwezê bibê keyekê mazin wê weke dîmenekê wê hebê û wê, ev wê, di nava vegotinên kurdan ên bi çîrokên aciniyan re wê, bi awayekê pirralî wê were hanîn li ser ziman. Weki din wê piştî wê nişanakên wê, di di rengekê de wê, di dema mediya de wê, ev wê, dîmen wê zêdetirî wê xwe di rengekê de wê, bide diyarkirin û wê, di şewayekê de wê medyayên esterî û an azrayî ku wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê wê ji dema mediya heya demên piştre wê, di rengekê de wê weke xwediyê dîmenekê li ser wê xatê re wê weke xwediyê pêşketinek bi levkirina wê ku wê bi temenê mediya û babil re wê were diyarkirin re wê xwe bi temen bikê û wê bide diyarkirin û domandin li demên piştre. Wê temenê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ev pêvajo wê, piştî wê heya desthilatî û an keyenîyên weke adibanê û hwd re wê xwe di rengekê de wê li herêmen kurdistanê ên başûr û hwd re wê bide domandin. Lê wê pêşketina wê, di rengekê de wê weke nikaribê ji wê çerçoveya civakatiya karduyan ku wê

weke serdemek nû a civakî ku wê bi teybetî wê weke pêwîst bê wê fahmbikê ji wê cihê û dûr wê nikaribê wê fahmbikê bê.

Pêşketina civaka karduyan wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bandûra wê, xwe di rengekê de wê li herêmê wê bide diyarkirin. Navaroka wê û demografiya wê, di şêwayekê de wê dikarê wê ji gelek aliyên ve wê hilde li dest. Lê ji aliyê serwerîya civakî ve wê dikarê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku wê bi asta pêşketina wê re wê, di wê demê de wê, di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Di aslê xwe de wê, wê, dema karduyan wê, di rengekê de wê, weke ku em li ser morfolojiyên fahmkirinê re wê fahmdikin wê weke aliyê wê yê civakî wê zêdetirî wê weke derkeve li pêş. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Hinek morfolojiyên bi pêşketina dema mediya wê, di rengekê de wê, têgînekê wê weke di wê demê de wê, bi xwe re jî wê bide diyarkirin. Di wê nûqtayê de wê, di aslê xwe de wê morfolojiya ku wê, weke di rengê hevpeymaniyekê wê weke di nava karduyan û nebi suleyman de wê weke xwe di rengekê de wê weke bide diyarkirin wê, piştî wê weke ku wê levkîrin û hevpeymaniya dema mediya de wê, bi babilê û hwd re wê weke aliyekê wê yê bi wê rengê ve jî wê weke girêdayî wê weke karibê wê fahmbikê wê weke hebê. Ji wê aliyê ve wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke pêşketinê wê demê de wê, mediya û babil wê, di rengekê de wê, weke encamekê wê, xwe li ser pêşketinek civakî a bi astî bûyî wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê ti gûman nebê. Lê aliyê din ê weke hevpeymaniya civakî wê, bi têgînê xalkên din ên herêmê re wê weke ku wê karibê wê, bi aliyên nebi suleyman re jî wê bibê. Ji xwe wê, bi urartuyan û hwd re wê, ew hevpeymanî wê weke hebê û di demên piştî mitanniyan de wê dem bi dem wê konfedasyonên keyenî û hwd wê werîna çêkirin wê di rengekê de li herêmê wê di nava wê de wê ev xwe di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, hewl bidin kiu wê, bandûra asûrê wê, di rengekê de wê, ji holê rabikin. Lê fêrsek fahmkirinê bi karduyan re wê, di wê temenê de wê weke ku wê bide diyarkirin ku wê, sînorê welatê subarû ku wê di rengekê de wê bibê wê, karduyî wê di wê de wê bijîn û wê, di rengekê de wê, weke ku wê asûrî jî wê hebin û wê ev wê, di rengekê de wê, weke bi civakî wê, di nava hev de wê derbasbûnê wê bi wê re wê weke hebin. Ji wê aliyê ve wê, çavkaniyên jiyanî wê, weke ku wê bidina diyarkirin ku wê, di rengekê de wê, bi hev re wê, jiyankirinek wê di wê temenê de wê hebê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di wê çerçoveyê de wê bibê. Serdema kardyan a sêyem wê, serdemek ne bin hezarsalî re bê û wê, di wê demê de wê pêvajoyê de wê pêşketinên hemdemi wê bijin. BI teybetî di dema sêyemin a xwe de wê, pêşketinên hemdem wê bijî û wê ya ku wê weke fektorên ku wê temenê pêşketina serdema sêyem wê bide diyarkirin wê pêşketinên aqilî ên serdema kevnera bin. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê pêşketinên wê, çerçoveyê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê. Di zane min de wê, di rengekê de wê, dema ku em bahsa morfolojiya pêşketina karduyan a wê demê wê bikê wê, di rengekê de wê piştî mitra wê pêşketinên bi hizra Hizir û an kurd wê weke xidir jî di nava xwe de wê, piştîre bi nav bikin wê weke dîmenekê wê fahmkirinê wê bide diyarkirin. Sê dîmenên giring ên bi fahmkirinê wê di wê çerçoveyê de wê bi Hizir re wê xwe bidîna diyarkirin. Yek wê, weke dîmenê aqilmeşandinê bê ku wê, di wê şêwayê de wê weke ku wê bi wî û hizra wî re wê derkeve li pêş bê. Du wê, têgînek weke yek xwûdayî û razberiya wê bê ku ew di wê çerçoveyê de wê li ser wê yekitiya xwûdayî wê, azmûnên kirinên teolojîkî wê bi hizirî wê bikê. Sê wê, weke pêvajoyek civakî a ku wê di wê temenê de wê li gorî têgînên hizirî ên teolojîkî wê weke xwe gihandinê şîroveyekê aqilî û pêşketinekê û sazûmane wê ya civakî bê. Ji wê aliyê ve wê, ev di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê, morfolojiya rengê jiyane Hizir ku wê weke li her deverê wê weke bi carekê wê karibê xwe di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Wê dîmenekê wê weke yê bi vegotinên çîrokên keçelok re wê weke di rengekê de ku wê weke bi vegootinên cihê û li dûv hev ku wê bi dîmenekê civakatiyek aqilane wê bi xwe re wê bide diyarkirin wê bi wî re wê bide diyarkirin. Hizir wê, her kirinên xwe wê, di wê temenê de wê bi armancek teleolojîkî wê bi wê bihizirê û wê, di wê çerçoveyê de wê, weke bixwezê ku wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê weke bi têgîna xwe re wê, di rengekê de wê weke ku wê derkeve li pêş. Ji wê aliyê ve wê, vegotinên aciniyan ku em xwe neçar dibînin ku em di vî nûqteyê de wê dîsa serî li wan bixin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dîmenekê teolojîyî ê civakî û sazûmanek wê ya çandî û pêşketî bi kevneşopî û orf û adetên bi hişmendî ku wê weke xwediyê wan a wê di rengekê de wê weke karibê bi wê re di rengekê de bi wê li wê bihizirê bê. Dîmanê jiyane yekxwûdayî a civakî wê di wê rengê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin û wê, di şêwayekê de wê, di wê de wê, ew

weke civakatiyek ku wê di wê temenê de wê weke di hişmendi û farqe wê, hişmendiya wê yazdani û têngîna wê ya yekxwûdayî a civakî û êzdayi de bê. Kevneşopîya Hizirî wê, di renekê de wê weke kevneşopîyek xate êzdayi û kurdistanî bê. Wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê, di şewayekê de wê weke karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Têngîna civakî wê, di wê rengê de wê vegotinên wê demê wê weke ji wê demê bin û an wê di wan de wê hertimî wê cûdî wê weke navend bijartina wê ya di navaroka vegotin û çîrokên civakî de wê, di wê rengê de wê weke morfolojîyek xort bê ku wê weke karibê bi wê yekê jî wê di renekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, di renekê de wê, di dema karduyan de wê, kevneşopîya yekxwûdayî wê weke demek wê de wê, pêşkeve û wê, di wê temenê de wê weke hûnandinên li hev ên zêhni û hwd wê, weke ku wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bibê. Zêhni û hişmendî wê, di renekê de wê bi wê re wê weke ku wê karibê wê werênê ser ziman. Me li jor wê hinekê wê bahskir ku wê vegotina simurg ku wê weke gelek vegotinên weke li dûv hev wê werina vegotin û wê, her vegotin wê her roj li bajarekê li dora çîyayê cûdî wê derbas bibê ku ew heya ku ew bigihijê li serê wê. Di wê temenê de wê, dîmenekê civakî ê bajarî wê bide diyarkirin. Di morfolojîyekê din de jî wê bahsa gûrbûna daristaniya wê were kirin ku wê bajar di nava wê de wê weke werina sernûxûmandin û wê tenê wê 'ji qasra simurg a li serê cûdî ya wê tenê ji wir wê weke karibin werina dîtin.' Di wê rengê de wê weke di şewayekê de wê weke bahsa wê were kirin.

Di vegotinên simurg de wê du wariant wê bi teybetî wê hertimî wê di nava kurdan de wê werina diyarkirin û wê werina bahskirin. Yek wê, weke gelek cûreyên tayran wê li hev bicivin û wê, di renekê de wê ji nava xwe wê her yekê wê du tayrikan wê, bilbijêrên û wê bi hev re wê bikevina rêwîtiya bi ber serê çîyayê cûdî de. Di wê temenê de wê, gotina 'du' ku wê were bijartin wê, weke gotinek di wê rengê de jî wê bahsa wê were kirin ku wê di dema destana tûfanê de wê bahsa keştiya nûh wê werê kirin de wê bi gotina her cûre heywan wê cotekê wê bikeve wê de wê, di renekê de wê weke dihênê ber bîra mirov. Di vegotinê de wê bi berdewamî wê were gotin ku wê her deverên ku wê, bigihijînê de wê, derfetên berfireh wê derkevina hemberî wan ku wê hinek ji ber hêza bedenî wê nikaribin bidomênin wê bikevin û hinek ji wan wê ji ber azwerîya xwe wê, di

rengekê de wê, ji komê wê cihê bibin û wê di nava wan de wê, hertimî wê, bahsa wê were kirin ku heya ku wê bigihîjê serê cûdî wê tenê tayrikek wê bimênê û wê di wê morfolojiya yekê de wê têtînek 'yekiti' a weke di mejiyê yekxwûdayî de ku wê karibê wê fahmbikê û an di mejiyê yekek weke simurg ku wê weke tayrekê ku wê ti minaqe wê weke li jiyanê nebê wê weke tayrek afsaneyî bê wê di rengê de wê werênê ser ziman. Ew wê, di hemû vegotinên kurdan de wê bahsa wê were kirin û wê di rengê de wê, ev wê weke tayrekê ku wê li nava jiyanê wê dakeve û wê hertimî wê bigerihê wê bahs ji wî were kirin û wê weke 'şifayê dide' wê di rengê de wê ji jê were bahskirin. Di morfolojiyek bi wê rengê de wê weke bahsa simurg û daketina wê ya li nava jiyane mirovan ku wê weke aqilekê şifayi wê bide wê bi vegotina 'rûstemê zal' ve jî wê bi girêdanekê û fahmkirinekê wê werênê ser ziman. Lê ya ku wê di wê beşa vegotina simurg û girêdanê de wê were diyarkirin wê bale me bikişênê wê ew bê ku wê weke herkesek wê heya wan di nava jiyanê de wê ji mazinayî û serokatîya simurg wê hebê û wê ne tenê wê weke tayran wê weke mirovan jî ew *mîrtiya simurg* li ser xwe herê bikê wê, di reng û morfolojiyekê de wê dîmenekê vegotinê û hanina ser ziman wê bibê bê. Di dîmenekê di rengê ya şahmaran de ku wê bê gotin ku wê demekê wê di şeklê cihê de wê weke xwe di rengê de wê bide diyarkirin û wê bikeve nava jiyane mirovan û wê weke 'qanciyê wê bi wan bikê' re wê were hanin ser ziman. Di wê temenê de ev morfoloji wê, weke morfolojiyek ku wê di nava jiyane civakê de wê weke xwe dana diyarkirin û bi wê kirina qanciyê bi mirovan wê, piştî wê di şêwayekê de wê morfolojiyek ne dûrî wê, bi wê rengê wê bi Hizirî re wê were hanin li ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, ev wê weme rengê hizirkirinê bê. Mejiyê ku wê bi wê dihizirê û wê bi şêwayê wê jî wê di rengê de wê weke li Hizirî û kevneşopîya wî ya hizirkirinê a di nava jiyanê de jî wê li lê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê rengê de wê, ev morfoloji wê di nava vegotinên aciniyan de jî wê di wê rengê de wê bi morfolojiyekê wê weke ku wê xwe bide diyarkirin ku wê weke di rengê de wê bi şêwayên cihê wê xwe bidina diyarkirin 'weke mirovan' û wê di rengê de wê weke karibê wê reng û awayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê qanciyê wê bi mirovan re wê bikin. Lê morfolojiyan aciniyan a bi aqilî wê di rengê de wê ji ya mirovan wê cihê bê û wê dîmenekê bi gotinê bi Hizirî re wê were diyarkirin ku wê weke çawa wê xwediyê zanina gerdûnê bê û wê, karibê li

hemû nepeniyên wê waqif bibê wê werê hanin ser ziman wê di dîmenekê ne dûrî wê de wê ew wê bahsa wan wê were kirin û wê, di morfolojiya weke 'sermirovî' de wê di rengekê de wê weke bahsa wan wê were kirin.

Ji wê aliyê ve wê, di dîmenekê de wê, aqil wê weke têngînek mazin a bi wê gihiştina zanina gerdûnê û jiyanê û bi wê çawa wê mirov wê di nava jiyanê de wê weke kifşbikê wê bide diyarkirin. Kevneşopîya hizirî de wê, di rengekê têngînek teolojikî-felsefî de ku wê were hizirkirin wê bi warsiyonên serboriyên jiyanî û hwd re wê weke di rengekê de wê weke bi wê re wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring ku wê weke karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Kevneşopîya Hizirî a civakî û êzdayî wê, dîmenekê civakî ê bi fahmkirinê wê, weke ji kirinên xwe û jiyanî xwe bi hişkirinê û ketina farqê bi zanekirinê û hwd re wê fahmkirinê wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê weke bi mirov 'ya rast' weke bi aqilî dana farqkirinê wê di wê temenê de wê morfolojîyek fahmkirinê wê weke di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Ev wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê fahmkirinê ê giring bê ku wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bii wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê têngîna sermiroviya bi gotina aciniyan a di mejiya hizirkirina karduyan de wê, di rengekê de wê weke di hinek morfolojîyên weke bi aqilbûnê û bi aqil gihiştina wê siyanê wê weke di rengekê de wê bide diyarkirin. Ev wê, weke aliyekê wê yê giring wê di şêwayekê de wê weke ji nava vegotinên wê yên bi fahmkirinê û hwd re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di awayekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Di mijare têngîna pêşketina aqiliyê de wê, di wê demê de wê bi wê yekê wê derkeve li pêş. Morfolojiya serilêdane Musa li Hizir û wê minaqên bi hizirkirinê ên bi wî re wê werina diyarkirin wê weke bi têngîna sedema yekem û têngîha sedema duyem û hwd re wê were diyarkirin wê weke aliyên ku wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê dûbare wê weke bi bîr bixê bê. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê weke karibê wê, di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya aqiliya serdemê û morfolojîyên bi pêşkeyina

civakê ve wê weke di rengê diyarkirinê de wê weke dîmenekê berfireh bê. Vegotin û çîrok wê hertimî wê rewşên civakî ên dema xwe wê dîmenekê wê weke di xwe de wê bihawênin. Di wê temenê de wê vegotinên weke ji wê demê wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke bi wê rengê wê weke karibê wê di şewayekê de wê werênê ser ziman bê.

Vegotin û çîrokên civakî wê, di rengekê de bi çandî bin û an teolojikî bin wê di wê demê de wê weke destpêkek wan wê bi wê re wê bibê. Ji aliyekê ve wê, bingihê têngînek weke ysazûmane civakî bi têngînî ku wê weke têngihîştinek xwûdayî a serwer û di yekitiyekê de wê dikê yek wê di wê demê de wê, di rengekê de wê, dîmenê wê were dîtîn. Di wê nûqtîyê de wê, di aslê xwe de wê, dema sêyemin a serdema karduyan dikarê wê di hundurê wê de jî wê ji hinek pêvajoyîna wê beş bikê. Pêvajoya pêşî wê, piştî sedsale 9' min û an 8' min û pê de wê bibê û wê di wê demê de wê weke weke demek teolojikî a bi felsefeyî wê pêşkeve û wê di wê demê de wê şîroveyên ku ew dihên kirin wê, di rengekê de wê bi wê re wê bibê. Di wê pêvajoyên têngîhên bi çerçoveyê û di zêhnî de wê bikûrbûnê bin û wê, di şewayekê de wê di ahengek levkir de bin wê pêşkevin. Ji wê aliyê ve wê, lêpîrsînê di jiyanê de wê di rengekê de wê bibin. Wê, wê, têngînên weke bûna kirinekê, sedema wê, û an hêncetên wê çi bin wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di şewayekê de wê, ev di meji de wê weke girêdanên diyalektikî bi şewayî wê di fahmkirinê de wê weke ku wê bi xwe re wê di fahmkirinê de wê werênê. Gotinên weke "ku mirov gotinek got, mirov pêşî û paşîya wê zanibê ku wê, ji çi wê were gotin û an wê çi encamê wê bixwe re wê bîrê" jî wê weke gotinên ku wê di wê rengê de wê weke gotinên civatan ên piştî wê di nava civatan de wê werina ser ziman bin.

Morfolojiyên bi şîroveyê ên weke Hizir-zerdeşt wê, di rengekê de wê çerçoveyek fahmkirinê a di wê çerçoveyê de ku wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di şewayekê de wê, di rengekê de wê, ev wê, piştî wê, di rengekê de wê weke têngînên ku wê bi wan re wê were lê hizirkirin bê. Pêvajoya duyem wê, ji demên hinekê berîya avabûna mediya ku wê bibê û wê, piştî wê di rengekê de wê weke dem û an pêvajoyek ku wê di şewayekê de wê di hizirkirinê de wê, weke bi kûrbûnê û girêdanên hişmendî û zêhnî û hwd wê, bi wê re wê werina pêşxistin. Di nava rewşên jiyanê û têngînên razber ên bi hizirkirinê de wê têkiliyek xort de wê, hizirkirin wê bibin. Minaq wê, têngînên weke etikê û an rewîstê, têngînên weke dadê û an huquqê, têngînên weke destûr û an zagonan û hwd wê, di wê demê de wê pêşkevin. Ev wê, hem wê weke rêgezên ku wê çawa wê,

bi wan were lê hizirkirin û çawa wê, di kirinê de wê, li gorî wê were tevgerin jî bê. Ev wê weke aliyekê wê yê din giring wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Em dikarin wê werênina ser ziman ku wê di wê demê de wê bi wê yekê û rengê wê, weke temenek hizirkirinê ê baş wê pêşkeve. Wê di axiftinê de wê têtîninê weke di levkirina gotinê û an ku wê taqabûlî têtîninê weke yên 'retorikê' û hwd bikin wê, di axiftinê, û zaninê û an hanina ser ziman de wê bîn û pêşkevin. Ji wê aliyê ve wê, têtîninê avêstayi ku wê di rengekê weke levkirinek helbestî de wê were diyarkirin wê karibê li wê bînerê. Têtîninê weke ya 'zebûr' a dawûd (gotina zebûr'ê di kurdî de wê wateyên weke *ji wê bûnê* jî wê, di rengekê de wê weke karibê bide me, di zimanê iroyin de. An jî têtîninê weke ya bûyi û an ya ji wê bûyi wê, di morfolojîyek bi fahmkirinê de jî wê weke karibê wê bide diyarkirin. Di kirdeya gotinê de wê, têtîhên weke 'za' bûnê bi têtîna hatina dûnyê a bi fizikî bi hişmendiyê ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin wê di dewama wê de têtîna '.. bûr'ê jî wê têtînek bi bûyînekê wek ji xwe derbas dikê û an mazin dibê û hwd re wê, morfolojîyên fahmkirinê jî wê bi xwe re wê bide diyarkirin.) jî wê di aslê xwe de wê, di wê pêvajoyê de wê weke were nivisandin û wê weke têtîninê di wê rengê de ên weke dîmenekê di wê de wê weke ku wê bide diyarkirin bê. Her wusa wê, di rengekê de wê, weke van wê têtîninê cûr bi cûr wê weke pêşkevin. Piştî wê di demên medan de wê, were dîtî ku ev wê, zêdeyi wê di rengekê de wê, pêşkevin. Wê, di rengekê de wê, dîmenê vegotinên weke bi destanî û an efsanayî wê weke bi helbestî ku wê li kurdistanê wê weke kevneşopîyek dengbêjî a civatî û civakî bê wê, di wê demê de wê weke dîmenekê rewşenî û an rewşenbîrî û hwd wê, bi xwe re wê weke pêşbixê. Di rengekê de wê, ev keseyetên weke dengê wan xweş û ku ew dikarin di hişê xwe de wê bigirin wê bi xwezeyî wê dîmenekê sofîstane wê bileyizin di nava civakê de. Wê ji devereke li devereke wê, barkirinên têtî û gotinan û an serborîyan weke bi vegotin û hwd wê werênina ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê, ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê dengbêjî wê weke bi dengê xweşbûyi ku wê derkevina li wê di nava têtîhên êzdayi de wê weke bo xwendina têtîhên pîroz û hwd wê, di rengekê de wê bi dîmenekê pîroz wê weynekê bileyîzê. Yanî dengbêjî wê di aslê xwe de wê li şûn xwe wê weke dîrokek pîroz a weke ku ew wê bi wê bi sedsalan wê bijî wê weke bihêlê.

Wê tenê wê nikaribê wê weke xosletên kesna ku wê dengê wan xweş bê ku wê ew wê werênina ser ziman. An jî wê di civatan de wê di wê rengê de wê bi dengê xwe wê, efsane û an vegotinên wê bi dîmenekê dengbêjî û

hwd wê bibêjin bin. Ji wê zêdetirî wê di wê rengê de wê weke ku wê bi wan re wê bê dîtin ku ew wê hebê. Hinek morfolojiyên ku ew di rengekê de wê weke di serê me de bi pêvajoyên wê yên fahmkirinê diaxifin wê weke kesna bi zane ên rûhanî ku wê weke di dîmenê mertebeyekê a nava wê baweriya civakî de wê weke hebin jî wê şêwayekê hişkirinê bi xwe re wê bidina diyarkirin. Lê ew piştî tenê di civakan de w bixweşgotiniya xwe û têgihiştinên ku ew bi bîr û xêwa xwe barî nava civatan dikin wê, tenê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke bi têgînek civakî wê bi tenê wê bimênin.

Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wêjeyî ê civakî wê bi tenê wê bimênin. Ew wê, di rengekê de wê weke kesna ku wê di dîmenekê sofîstên demê de ku wê rewşên dihên û dibin ku ew dikarin wan bi gotin bikin û ser wan re gotinê biafirênin û bi wê werênina ser ziman jî bin. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyê bi wan re ê giring wê weke karibê xwe bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê, dikarê wê werênê ser ziman ku em li xosletê nivisandinên pirtûkên pîroz û rengê wan ê weke bi helbestî nivisandina navaroka wan dinêrin jî wê di rengekê de wê weke dîmenekê bi wê rengê wê, di şêwayekê de wê, weke ku wê bi wê re wê, bibê wê di serê mirov de wê weke fahmkirinekê wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin. Şêwayê nivisandina pirtûkên pîroz ên piştî ên weke bi vegotinî û hwd ku wê bibê wê piştî wê ji wê cihê wê di rengekê de wê, bibê û wê di dewama wê de wê weke pêvajoyek wê ya piştî wê weke ku wê bibê. Ji wê aliyê ve wê, ev wê weke dîmenekê fahmkirinê wê xwe bide diyarkirin.

Ev wê weke xosletekê ku wê, di rengekê de wê weke di dem û pêvajoya duyem de wê weke têgînek bi hizirkirinê û lêpîrsinê û an pîrs pîrsinê û hwd re wê, di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê bibê. Ji wê aliyê ve wê, vê dema karduyan wê, weke demek felsefeyî û bi pêşketina wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke civakbûnek wê ya teybet wê weke ku wê bi wê re wê, xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin wê bibê.

Di mijare vê serdema karduyan de wê, di rengekê de wê, demek ku wê, gûharinê wê li ser pêvajoya şîrovekirina metnên pîroz û hwd re wê weke êdî wê weke pêşkeve û wê ji wê gihiştina şîrove û fahmkirinên ku ew wê, di rengekê de wê weke ku wê bi re wê, di rengekê de wê weke bê kirin û were diyarkirin wê bibê. Ji wê aliyê ve ev wê weke aliyekê wê yê dîn ê giring bê ku mirov wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmîbkê bê.

Di mijare şîroveyên ku ew dihên pêşxistin de wê, di rengekê de wê, ev şîrove wê, di wê demê de wê weke şîroveyên ku wê, di jiyanê de wê, bina sedema hizirkirin û têgînên weke wê, bi kirinê û hwd jî. Ji wê aliyê ve wê, weke têgînên bi zêhni ên rê nişandinê. Di rengekê de wê di avêsta de wê, şîroveyên ku ew dikin wê li ser rengekê wê weke wê, ku wê têgînên weke dadê û an huquqî û an etîkî wê werina hanin ser ziman wê, di dîmenekê ontolojîkî û epistemolojîkî ve wê di zikhev de wê bi hev re wê bi wê şîrovekirin wê were kirin. Têgînên weke dadê ku wê bi dîmenekê weke yê mistîkî û an di rengê yazdanekê mitolojîkî de wê weke bi rengê têgîna razber a weke bi rengê antropomorfîkî wê, gihandina dîmenekê hebûnî a di hizirê û weke di nava têkiliyek obje û şubjeyê de wê weke bi wê re wê ku wê were lê hizirkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Piştî wê ji wê gihiştina şîroveyan wê weke têgînek bi hebûnî a bi şubjeyî wê weke bi rûhani di hizirê wê ji wê dîmenê wê were derhanin û wê weke bi wê re wê were lê hizirkirin. Avêsta wê, weke dîmenek wê yê giring wê bibê û wê, di wê dema kevnera de wê ne tenê wê karduyan wê, bo herêmê giştî wê weke hem weke metnek pîroz a bi teolojîkî dide hizirkirin û hem jî wê weke metnek felsefeyî ku wê bi wê têgihên hizirkirinê jî wê di rengekê de wê weke karibê wê were lê hizirkirin. Têgîna 'şikeftê' ku wê piştî wê platon wê di nava hizrên xwe de wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman weke morfolojîyekê wê, di têgîna mitra de wê, weke têgîna 'şikefta gerdûnê' wê were diyarkirin û ev wê, di hizra zerdeştî de jî wê, di rengekê de wê bi wê re wê were hizirkirin. Ev wê weke têgînên ku wê berî platon wê, di rengekê de wê weke di fahmkirinê û bi hizirkirinê û hwd weke têgihên rûniştî jî bin.

Ji wê aliyê ve wê, têgînên weke bi morfolojîyên aciniyan bixwe re jî wê piştî wê dîmenekê fahmkirinê ê zêhni wê biafirênin. Vegotinên weke yên simurg ev wê çawa wê weke vegotinekê ku ew li ser azmûnekê çawa wê were ser ziman wê, di wê temenê de wê weke morfolojîyek fahmkirinê wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê ev pêvajoyê wê weke di wê warê de wê weke pêvajoyek kûrbûnekê de wê bi wê re wê, xwe di rengekê de wê bide diyarkirin û em dibînin ku wê di nava kaeyeniyên karduyan, medi, û hwd de wê weke di rengekê de wê ev wê belav bibê. Di rengekê de wê, li herêmê wê ev di şewayekê de wê, piştî wê, dihê dîtin ku wê di demên weke yên hinekê berê hatina iskender li mediya û an kurdistanê û dagirkirina wî

wê, di rengekê de wê ev belavbûnek bi têngînî û serwerîya wê, di wê rengê de wê weke wê bi wê re wê, xwe di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, deme ku wê weke 'deme helenik' wê di demên hemdem de wê were binavkirin wê, di wê demê de wê, weke demek ku wê pêvajoyek hizirkirinê wê di wê demê de wê bibê. Wê têngînên êzdayî û yên weke bi baweriya musa a cihutiyê û hwd re jî ku wê li ser wê li wê bihizirê wê bi wan re wê çerçoveyek giring û serwer a têngînî wê di rengekê de wê weke ku wê biafirê. Ya ku wê, weke di aslê xwe de wê ji aliyekê ve wê weke temenê serwerîya mediya wê, di rengekê de wê weke biafirênê û wê bikê ku ew weke bi serwerîya wê ya li giştîya mesepotamya û an kurdistanê û anatolya wê weke hêzek mazin wê derxê li pêş wê weke ev temen jî bê. Ji wê aliyê ve wê, piştî wê demê ku wê, mediya wê, were rûxandin wê, di aaslê xwe de wê lêgerinên ku wê weke bi wê mazinbûna wê ku wê çawa wê weke bi şûn ve wê were hanin wê bibin. Di rengekê de wê, di rengê de wê, ev çerçoveya civakî ku wê, mediya wê weke tenê pêvajoyek wê ya di nava demekê de wê weke biafirênê wê weke ya vê serdema karduyan û pêşketina wan ya serwer a li herêmê jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê, piştî wê demê wê, piştî kiroşê mazin wê, demek dirêj wê, li ser wê temenê û bermehiyên wê bi axamanişan re wê bûna desthilat û serwer wê bibê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê ev dem wê weke demek bi aqili ku wê pêşkeve wê, di şewayekê de wê weke karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke di dewama wê de wê weke bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Morfolojiya mediya wê, di wê temenê de wê, dema ku em wê temenê wê yê civakî ku wê heyî û serwer heya ku em wê baş fahm nekin emê nikaribin wê di rengekê de wê, baş fahmbikin. Serwerîya li kurdistanê wê di demên piştre jî wê, di rengekê de wê, herêm bi herêm wê weke çawa wê, di rengekê de wê weke xwe bi rêxistina weke di rengê 'fermandariyên herêmî ên weke bi navê keyenian, û an mirgehan bê, herêm û an aşîr û an klanan bê û an bi navê baweriyan û hwd bê wê bibê û ev wê, piştî demên kevnera jî wê weke dîmenekê rêxistina hêzî a kurdistanî bê. Ku em kirpendinekê li demek pirr piştre bikin wê, di rengekê de wê, vegotinên cegerxwûn ku ew ji navaroka civakan û vegotinên wan girtiya weke di çerçoveya dîroka kurdistanê de wê piştre wê were berhevkirin wê, di wê de wê ser 50 fermandariyên kurdistanî ên bi temenê mirgehî û herêmî ku ew hebûna wê

bi keseyetên wê re wê, bêtê ser ziman. Cegerxwûn wê xabatek bi çavkani wê nekê. Dîroka Cegerxwûn wê, dîrokek şîrove yî û vegotinî a nava civakê ya weke ji hev ragihandinê a di civatan de bêt. Gotina me ya 'çavkaniyên civakî' wê hinekê jî wê xwe bisêwayekê bi wê rengê jî, bi hinek rengên din ên bi fahmkirin û diyarkirinê jî. Lê ew ji vegotinên nava civatên kurdan ku ew di rengekê de wê bi wê rengê wê çawa wê hertimî wê were ser ziman wê, ji wê bigirê û wê, dem bi dem wê di qaydkirinên xwe yên ji wê bi wê hanîna berhevkirinkirinên weke bi wê temenê re wê, weke kirpendinek giring wê di wê warê de wê bikê. Bi ya ku wî xabatek weke bi lêkolînî kiriba jî di wê demê de wê weke bi navê dîroka kurdistanê wê weke cihê wê xabate bi wê rengê ji nava civatên kurdan girtina wî bi wê rengê afirandina çerçoveyek ku wê biafirandîya wê biqasî wê, giring nebûba. Ji wê aliyê ve wê dîmenekê giring wê weke yê heredot ku wê bi têtîna xwe ya dîrokê re wê bikê wê, di şêwayekê de ew wê bi wê rengê di bin wê çerçoveyê û têtîhê û wê weke bi wê hişmendiye wê di rengekê de wê weke ku wê bikê.

Ji wê aliyê ve wê, dema ku em li wê xabate wî dinerin wê bo demên rêxistinî ên bi hêzî ên demên mediya û an kaerduyan ên berê jî wê weke dîmenekê fahmkirinê kêm zêde wê bi wê yekê û rengê û rengê rêxistinîya wê ya bi herêmî ku ew bi wê dihê hanin ser ziman wê weke ku wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Lê em wê jî dikarin wê weke gotinekê bi têtînî bibêjin ku wê, dîmenê nivisandina Cegerxwûn wê weke ji navaroka civatên kurdan û rengê axiftinên wan ên bi dîrokê û hwd jî wê weke dîmenekê baş wê bi xwe re wê bide nişandin. Ji wê aliyê ve jî wê wateyek bi qadr wê weke ku wê bide me.

Lê em wê dikarin wê di rengekê de wê werênîna ser ziman ku wê demên berê wê demê wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê weke bi ya demên mediya re ku em wê werênîna ser ziman wê ev dîmenê rêxistinîya fermandariyên kurdistanî ên herêm bi herêm rêxistinîya wan wê çawa wê temenê afrînerê civakî û bi hêz wê biafirênê wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê çerçoveyê de wê weke karibê wê fahmbikê bêt.

Ev dîmenê herêm bi herêm wê weke bi fermandarî rêxistinîbûn wê weke dîmenekê kevntirin bêt ku wê çavkani û an şûnpêya wê bi meju yî û dîrokî wê heya van demên dawî ên serdema kevnera wê li kurdistanê wê herê. Ji wê aliyê ve wê weke dîmenekê hêzî, rêxistinî û civakî ê weke herêm bi

herêm wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Heya ku mirov wê dîmenê karduyan ê bi herêm bi herêm ê rêxistiniya wan wê baş fahm nekê wê nikaribê wê di rengekê de wê rastiya pêşketina wan jî wê di rengekê de wê fahmbikê. Pêvajoya çarem û an dema çaren a karduyan wê, piştî axamanişan wê di dema sasaniyan de wê bibê û wê di wê demê de wê ev wê weke di wê dîmenê de wê weke xwediyê şêwayekê rêxistinî ê herêmî û serwerî ê di wê rengê de bê ku wê, karibê wê bi teybetî wê bikirpênê bê. Di rengekê de wê, di wê temenê de wê, wê, ev wê dîmenê ku wê di wê demê de wê bibê wê, sasani wê, di rengekê de wê, dema ku wê ava bibê wê, weke xwe bi sipêrê wê temenê wê yê nirxî, civakî û hwd. Lê piştî wê di rengekê de wê weke ku wê dema ku wê ku wê dûrkeve piştî demên ardêşêrê yekem û pê de wê, di rengekê de wê di demên Şapûrê yekem û an behrem û hwd de wê, êdî wê rewşa xwestina serdestiyê wê, bixwezin û seferên wan ên li başûr û bakûrê kurdistanê heya keleha karduyan a nisêbînê wê karibê wê werênê ser ziman ku wê bikin. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê, di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê bê. Sasanî wê di wê demê de wê, di rengekê de wê, çendî ku wê weke di nava hevkarî û weke levkirinek zimni a çîna serdest a karduyan re jî bê lê wê di mijare desthilatî de wê piştî wê bi wê ve girêdayî nemênê. Ya ku wê temenê seferên wê yên li hemberê herênên karduyan ku wê pêşbixê wê hinekê jî wê weke bi wê yekê û rastiye ve wê weke girêdayî bê ku wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Lê karduyî biqasî ku em dibînin wê di şêwayekê de wê herdemê wê pozisyona xwe wê karibin wê, biparêzên. Di demên hatina hêzên iskender de wê, di rengekê de wê, bi carekê wê di destpêkê de wê weke nekevina nava tevgerê û wê pêşî wê weke li rewşê tamaşa bikin. Piştî wê, dema ku ew wê weke ku wê bi cih bibin wê, li ser temenê xortkirina pozisyona xwe re wê, di rengekê de wê, li hemberê wê êdî wê, bikevina nava tevgerê. Wê dema ku wê, iskender wê berê hêzên xwe bi ber hindiya ve wê bide û pê de wê, ew wê, piştî wê, ew jî wê herêmên xwe dest bi paqijkirina ji hêzên iskender wê, bikin. Di wê nûqtîyê de wê, rewşa loran û an baktriyayan wê weke derkeve li pêş ku ew wê weke beşek ji wê çerçoveya civakî bin wê, piştî wê weke pêwîst bin ku ew hinekê ser wê were sekin in. Ev komên ku wê bi şûnpêya wê bigihijina kassitan wê di rengekê de wê, kevneşopîyek wan a civakî û serdestî ji temen ve wê weke bi xortî wê hebê.

Di mijare karduyan de wê weke ku w bi civakî wê dikarê wê di wê rengê de wê hinekê din wê werênê ser ziman. Lê di vê nûqteyê de wê weke pêwîst bê ku wê hinekê bi şûn ve herê û li dora hezarsalên duyemin ku wê weke destpêkek giring a civakî jî bê wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê demê de wê, di rengekê de wê pêşketina kom civakên weke sûbari û an civakatiyên weke girêdayî tîgînên weke gudeayitiyê ku wê pêşkevin wê bibin. Gudeayiti wê, di rengekê de wê, çendî ku wê gudea di dema xwe de wê weke xwe weke yazdanekê wê ne denezênê jî lê wê piştî wê weke kultekek û an tîgînek di rengê bîrdozikî de wê, teqez wê derkeve li pêş û wê ji wê aliyê ve wê weke bandûra wê di nava civakê de wê weke tîgînek civakî û kevneşopîya wê ya civakî û baweri di zikhev de wê bibê. kevneşopîya kurdên lor û ku wê piştî wê ji wan wê pêşkevin û wê weke çengekê van aşîrên kassitî jî bin wê di rengekê de wê pêşkevin û wê piştî wê weke baktriyayî jî wê werina diyarkirin wê li herêmê wê belav bibin û wê derkevina li pêş. Ji wê aliyê ve wê bandûra wan di wê temenê de wê bibê.

Lê ev komên civakî wê bi çandî wê di rengekê de wê, li ser xate mitrayî û çanda yazdanî a panteona kassit û mittanî re wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Ji sedsale 10'în û pê de wê gûharinên ji tîgînên mitolojiyî bi ber tîgînên teoloji-felsefî ve wê herin wê ew jî wê di wê rengê de wê, zû wê gûharinekê wê bi xwe re wê bidina diyarkirin û wê weke komna civakî ku wê bi pêşketina xwe ya weke di dîmenekê li pêşîya dema xwe wê bimeşîn wê di rengekê de wê, weke bijin. Heya dema mediya wê di rengekê de wê ew pêşketina wan û iltîşama wan wê xwe bi pêşketina wan re wê bide diyarkirin. Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku ew wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, pêşketina girêko-roman bi rengekê de wê, weke ji wê zêde bi bandûr bibê û wê dema ku wê roma wê were herêmê wê di rengekê de wê yekser wê pêşketina wan wê kifşbikê. Ji wê aliyê ve wê, pêşketina wan wê di dema medan de wê weke li pêş bê. Ernst Herzfeld diyar kir ku Baktriya berî ku di sedsala şeşan a berî zayînê de ji aliyê Kûrûsê Mezin ve bi Împeratoriya Akamenîş ve were girêdan, aîdî Medan bû, piştî ku ew û Margiana satrapiya diwanzdehemîn a Persiyê bi wan hate ava kirin. (Çav: Herzfeld, Ernst (1968). *The Persian Empire: Studies in geography and ethnography of the ancient Near East*. F. Steiner. p. 344.) Piştî ku Darius III ji aliyê Îskenderê Mezin ve hate tîkbirin, satrapê Baktriya, Bessus, hewl da ku berxwedanek neteweyî organîze bike lê ji aliyê serleşkerên din ve

hate girtin û radestî Îskender hate kirin. Piştî ew hate îşkencekirin û kuştin.

Biqasî ku em wê dibînin û kifş dikin wê baktriyayî wê weke çerçoveyek civakî a cihêrengê bê û wê, di rengekê de wê li herêma wê di wê demê de wê belav bibê. Weke dîmenekê civakî ê bi pêşketina xwe wê weke serwerîya xwe avakirî wê, weke bi wê re wê were dîtin. Di bin desthilatdariya persan de, gelek Yewnanî hatin sirgûnkirin bo Baktriya, ji ber vê yekê civak û zimanê wan li herêma belav bû. Di dema serweriya Darius I de, niştecihên bajarê Barca, li Cyrenaica, ji ber ku red kirin ku wê kesên xwe radestî wan kirina, hatin sirgûnkirin bo Baktriya. Wekî din, Xerxes "Branchidae" jî li Baktriya bi cih kir; ew li nêzî Didyma (rojavayê Asyaya Biçûk) dijiyan û perestgeh radestî wî kiribûn. Herodotus her wiha fermanî pers tomar dike ku gef lê dixwar ku keçên Îyonîyan ên serhildanê kole bike û wan bişîne Baktriya. Paşê persan zîlamên girêkî ji van wargehên li Baktriya tevî artêşa xwe kirin, wekî ku Îskender paşê kir.

Li vir wê rewşa weke ber çî wê ev herêma wê weke herêma surginê wê werina diyarkirin û an bikarhanin wê, hinekê wê weke mijarek teybet ku wê weke bi teybet wê weke pêwîstê bê li ser wê bisekinê. Lê di nerîna pêşî de wê weke morfolojîya ku wê bi wê di serê me de wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin wê weke ew bê ku ew weke pêwîsta di rengekê de wê, di wê demê de wê weke civakna berxwedêr bin. Di rengekê de wê weke di wê temenê de wê, di rengekê de wê, aliyekê din jî wê weke ji aliyê herêma anatolya û nava medîya û hwd de wê weke dikeve aliyê din ê rojavayê asya û wê, di rengekê de wê weke xwe digihandina wê herêma jî wê weke hinekê wê zor bê. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din wê weke herêmek ji wê aliyê ve ku ew wê weke teqez di bin sehê de wê weke dibînin û di wê çerçoveyê de wê yê ku ew dihên şandin li wir wê weke teqez nikaribê derbas bibê û an vegerihê wê di rengekê de wê weke li lê were nerin. Ji wê aliyê ve wê weke bi wûcan û an rewşa wê ya ardnigari ve wê weke girêdayî bê.

Keyê Baktriya Euthydemus I û kurê wî Demetrius I ji çiyayên Hindu Kush derbas bûn û dest bi fetihkirina geliyê Indus kirin. Ji bo demek kurt, wan hêzek mezin bi dest xistin: xuya bû ku împaratoriyeke mezin a baktriyayî li rojhilatê dûr derketiye holê. Lê ev împaratorî ji ber nakokiyên navxweyî û desteserkirinên berdewam parçe bû. Dema ku Demetrius ber bi rojhilatê Çemê Indus ve pêş ket, yek ji generalên wî, Eucratides, xwe kir keyê Baktriya, û di demek kurt de li her parêzgehekê desteserkirinên nû derketin holê, ku xwe wekî key îlan kirin û li dijî hev şer kirin. Mînaqî,

tê zanîn ku Eucratides bi keyek din ê bi navê Demetrius ê Hindistanê re, dibe ku Demetrius II, şer kiriye, li gorî dîroknas Justin, ya paşîn di dawiyê de têk çûye. Piraniya wan em tenê bi pereyên wan dizanin, ku gelek ji wan li Afganistanê iroyin tene dîtin. Bi van şeran, pozîsyona serdest a baktriyan ji ya ku wê bihata zûtir hate têkbirin. Piştî Demetrius û Eucratides, keyan standarda pereyên Atîk berdan û standardeke xwemalî dan destpêkirin, bê guman ji bo ku ji derveyî kêmeteweya Yewnanî piştgirî bistînin.

Li gelîyê Îndusê, ev hîn bêtir çû. keyê Hind-baktrî Menander I (li Başûrê Asyayê wekî Milinda tê zanîn), ku wekî fetihkarekî mezin tê nasîn, bû Budîst û zerdeştî bû. Ev wê weke hevgirtinek asyayî bi wan herdû bawerîyan re wê, weke dîmenekê wê bide diyarkirin. Cîgirên wî karîn heta ku hukûmdarê Hind-baktrî yê dawîn ê naskirî, keyekî bi navê Strato II, ku li herêma Punjabê heta dora 55 b.z hukûm kir, desthilatdar bimînin. Lêbelê, çavkaniyên din dawîya serweriya Strato II wekî sala 10 PZ destnîşan dikin. (Çav: Bernard (1994), p. 126)

Navê Daxia di Shiji de ji hêla Sima Qian ve hatiye bikarhanîn. Li gorî raporên Zhang Qian, Shiji Daxia wekî şaristaniyeke girîng a bajarî ya bi qasî milyonek kesî, ku li bajarên sêrdar di bin desthilatdariya key an dadwerên bajarên piçûk de dijiyan, wesf dikin. Daxia welatekî dewlemend bû ku bazarên dewlemend lê hebûn, û bi cûrbecûr tiştên ku ji başûrê Çînê dihatin, bazirganî dikir. Dema ku Zhang Qian serdana wê kir, êdî keyekî mezin tunebû û Baktrî di bin desthilatdariya Yuezhi de bûn. Zhang Qian gelekî sofistîke lê bê moral nîşan da ku ji şer ditirsin. Piştî van raporên, împaratorê Çînî Wu Di ji asta sofistîkebûna şaristaniyên bajarî yê Ferghana, Baktriya û Parthiya agahdar bû û bi pêşxistina têkiliyên bazirganî bi wan re eleqedar bû: "Kurê Ezmanan dema ku van hemûyan bihîst, wiha hizirî: Dayuan û milkên Daxia û Anxi Parthia welatên mezin in, tijî tiştên kêmet in, nifûseke wan li malên sabît dijî û karên ku hinekî dişibin yê gelê Han, lê bi artêşên qels in û nîrxek mezin didin berhemên dewlemend ên Çînê." (Çav: Hanshu, Former Han History)"

Ev têkilî di cih de bûn sedema şandina gelek balyozxaneyan ji Çînîyan, ku ev yek alîkarî da pêşxistina bazirganiyê li ser Rêyên Hevrîşimê. Ujula Kadphises, xihou (mîrê) Yuezhi, di destpêka sedsala 1-an de herêm yek kir û bingehen Împaratoriya Kushan a bihêz, lê kurt-temen, danî. Di sedsala 3-an a PZ de, Tukhara di bin desthilatdariya Kushanshas (Hind-Sasaniyan) de bû. Lêbelê, kontrola van rêyên bazirganiyê yê sêdmend bala biyanî kişand, û di sedsala 6-an a berî zayînê de Baktrî ji aliyê persan ve û di sedsala 4-an a berî zayînê de ji aliyê Îskenderê Mezin ve hatin

fetihkirin. Van fetihan nîşana dawîya serxwebûna Baktrî bûn. Ji dora sala 304 b.z ve herêma beşek ji Împeratoriya Seleucid pêk dihat, û ji dora sala 250 b.z ve ew navenda keyeniyek Greko-Baktrî bû, hin girêkî ku piştî fetihkirina Îskenderê Mezin li wir bi cih bûbûn ve dihat birêvebirin. Greko-Baktrî, ku di Sanskritî de wekî Yavanas jî têne zanîn, bi arîstokrasiya xwecihî ya Baktrî re bi hevkarîyê dixebitin. Di destpêka sedsala 2-an a berî zayînê de Greko-Baktrîyan împaratoriyeke berbiçav ava kiribûn ku ber bi başûr ve dirêj dibû û bakurê rojavayê Hindistanê jî di nav xwe de digirt. Lêbelê, heta dora sala 135 b.z, ew keyenî ji aliyê eşîrên dagirkerên Yuezhi ve hatibû dagirkirin, dagirkirinek ku paşê bû sedema bilindbûna Împeratoriya Kushan a bihêz.

Baktrî di Cogrfiyaya Strabo de hatine bahskirin û tomar kirin: 'Di demên pêşîn de Sogdî û Baktrî di şêwazên jiyan û adetên xwe de ji koçeran pir cuda nedibûn, her çend Baktrî hinekî medenîtir bûn; lêbelê, ji van, wekî yên din, Onesicritus taybetmendiyên wan ên çetîrîn nabêje, mînaqî dibêje ku ew kesên ku ji ber pîrbûn an nexweşiyê bêçare bûne, wekî nêçîr ji kûçîkên ku bi taybetî ji bo vê armancê têne girtin, têne avêtin, ku bi zimanê wan ê zikmakî jê re "defînger" tê gotin, û her çend axa li derveyî dîwarên metropolê Baktrîyan paqij xuya dike jî, lê piraniya axa di hundurê dîwaran de tijî hestiyên mirovan e; lê Îskender ew adet şikand. (Çav: "LacusCurtius • Strabo's Geography — Book XI Chapter 11". penelope.uchicago.edu. Retrieved 7 September 2017)

Di sedsala şeşan a berî zayînê de, Kûrûşê Mezin Baktriya fetih kir û ew tevli Împeratoriya Persî an jî Hexamênî kir. Dema ku Darius III di Şerê Gaugamela (Arbela=hewlêr) de, di sala 331 berî zayînê de, ket destê Îskenderê Mezin, Baktriya kete nav kaosê. Ji ber berxwedana bihêz a herêma, du sal dom kir ku artêşa Yewnanî serhildana Baktriya bitepisîne, lê hêza wan di rewşa herî baş de jî qels bû. Li dora sala 140 b.z, Skîten rojhilat (Saka, an Sacaraucae di çavkaniyên Yewnanî de), ku xuya ye ji ber koçberiya ber bi başûr a Yuezhiyan ve ber bi pêş ve hatine avêtin, dest bi dagirkirina deverên cûda yên Parthia û Baktria kirine. Dagirkirina wan a Parthia baş hatiye belgêkirin: wan hêrîş ber bi bajarên Merv, Hecatompolis û Ekbatana ve kirin. Wan karî keyê Parthia Phraates II, kurê Mithridates I, têk bibin û bikujin, û leşkerên Yewnanî yên kirê yên di bin fermandariya wî de (leşkerên ku wî di dema serkeftina xwe ya li ser Antiochus VII de bi dest xistibûn) têk bibin. Dîsa di sala 123 b.z de, cîgirê Phraates, apê wî Artabanus I, ji hêla Skîtan ve hate kuştin. (Çav: "Parthians and Sassanid Persians", Peter Wilcox, p 15)

Li ser têtîna wan a baweriya wan jî wê di wan demên dawî de wê weke ku wê karibê wê werênê ser ziman wê, pêşketina baweriya wan wê bi dîmenekê felsefî û teolojikî bê. Û wê, çavkani wê bahsa wê bikin ku wê zimanê wan weke warsiyonek nêzî zimanê avêsta bê û wê, di dîmenekê de wê, wek xwediyê baweriya zerdeştî bin. Li gorî lêkolîna hevbeş a John Haywood û Simon Hall wê, 'berî dagirkirina îslamî, olên sereke yên herêmê Zerdeştî û Budîsm bûn. (Çav: John Haywood and Simon Hall (2005). Peoples, nations and cultures. London.)'

Bi ziman û çanda xwe re wê zêdeyî wê dîmenekê wê weke bi girêdan û pêşketina têtîha avêstayî û zerdeştî re wê bide diyarkirin û ev di rengekê de wê weke dîmenekê hemdemiya wê demê a bi felsefeyî jî wê weke bi wan re wê biafirênê û wê weke wan bikê wê weke navendek hizirkirinê a diwê warê de. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, hizirkirinên bi felsefeyî wê weke ku wê bi wan re wê, di rengekê de wê bide diyarkirin. Lê em wê, kifşdikin ku wê bi têtîha avêsta-zerdeştî re wê weke herêm wê di wê demê de wê weke navendekê jî aliyên din ê asya mazin û bi aliyê mesopotamya ve wê, weke herêmek navend jî wê di demekê wê di wê rengê de wê weke ku wê bileyizê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, bi awayekê de wê, piştî demên mannea û mediya û pê de wê weke ku wê hinekê din wê weke herêm dîmenekê pêşketinê ê mazin wê di rengekê de wê weke ku wê bijî. Lê jî wê zêdetirî wê weke ku wê êdî wê pêşketina wê, hin bi hin wê piştî wê di bin dagirkirinê de wê, derbas bibê. Serxwebûniya wê, piştî têtîkûna mediya û dagirkirinên kîrosê mazin ên wê herêmê û pê de wê weke dawî li wê wereê. Di çavkaniyên ku wê bahsa herêmê û baktriyan de wê bikin de wê, bidîna diyarkirin ku wê piştî mediya alozi û raperinên civakî ku wê li herêmên kurdistanê û herêmên din wê rû bidin wê di nava wan de jî wê di rengekê de wê bi heman rengê û awayê wê weke di dîmenekê de wê bibin û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke laiyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, weke ku wê karibê wê werênê ser ziman ku wê baktriya wê, çanda zerdeştî wê di dîmenekê hemdem de wê weke ku wê bi xwe re wê, di rengekê de wê, di wê demê de wê weke bidîna diyarkirin. Birhanên arkeolojik nîşan didin ku herêma rojhilatê mediya û bakur-rojavayê Hindistanê jî herî kêr 2500 b.z û vir ve, û dibe ku jî wê demê ve, warê împaratoriya xwêrokan bûye. Tê gotin ku fîlozofê mezin Zerdeşt an jî Zerdeştî ji Baktriya hatiye. Zanyar demek dirêj e nîqaş dikin ka kesayetiya dîrokî ya Zerdeşt kengî jiyaye, hin alîgir îdîa dikin ku dîrok wekî 10000 b.z ye, lê ev hemû spekulatîv in. Di her rewşê de,

baweriyên wê yê bingeha Zerdeştîyê pêk tînin, ku bandûrek mezin li ser olên yekxwedayî yên pašîn ên başûr-rojavayê Asyayê (Cihûtî, Xiristiyanî û Îslam) kiriye. Lê wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, têngîna zerdeştîyê wê di rengekê de wê, weke bandûra wê, di wê demê de wê weke çerçoveyek sazûmane civakî wê di rengekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirn. Ji demên serwerîya mediya û heya demên sasani wê, di rengekê de wê, baweriya zerdeştî wê li herêma ku wê bi rengekê fermi wê bibê wê, serwerîya wê li wê herêma wê pêşkeve. Ev baweriya wê li herêma û di nava civakên herêma de wê bicih bibê û wê weke komê civakên avestayî wê, rengekê pêşketinê wê bi dîrok û mejuya xwe ya civakî re wê êdî wê bijin.

Çavkaniyên herêma baktiryan wê di rengekê de wê bi pêşketina zerdeştîyê re wê bidina diyarkirin û wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke pêwîst bê ku wê hinekê din wê li ser wê bisekinê bê. Di rengekê de wê, kevneşopîyên ku wê, weke Strabo bahsa wan dikê ku wê berê demê wê kesê mir wê laşê wan wê weke li deverê birin wê dênin û ji tayrikan û hwd re ku wê bixwûn wê, weke dîmenekê wê diyarbibê. Ev wê weke li wê hebê. Di wê nûqteyê de wê, herêma baktirya wê, ên dawî piştî dagirkirinên kiroşê mazin û hya dagirkirinên iskender di dewama wê de wê, herêma wê hertimî di wê navberê de wê weke bînavber di nava pêvajoyên şer û aloziyê de wê weke bide hiştin.

Ji pêşketinên piştî wê demê ên dema sasaniyan û hwd wê, fahmdikê ku wê herêma wê di rengekê de wê hê bi wê çerçoveya xwe ya baweriya û civakî wê xort bê û wê, di rengekê de wê, li ser wê temenê wê bijî. Berhevkirinên beşên avêsta û wê weke jinûve wê, weke vejandina wê baweriyê di dema ardêşê yekem de wê, weke di destpêka sasani de ku wê were kirin wê weke li ser wê temenê wê bi pêşketina civakî a serdest ve jî wê girêdayî bê. Lê ji zerdeştîyê bi ber bûdîsmê û her wusa hinduîsmê û hwd ve wê pêvajoyek rengdayîna bi têngîna baweriya ku wê di rengekê de wê weke li rex hev wê weke li herêma wê serwer bin wê di dîmenekê de wê weke bi wê re wê were dîtin ku wê bibê. Ji wê aliyê ve wê, herikinek bi hev ve girêdayî wê di wê temenê de wê were wê dîtin û wê li ser wê temenê wê, dema ku wê iskender wê were mediya û dagirbikê wê bixwezê bi wê ve girêdayî heya hindistanê herê. Di wê nûqteyê de wê, ev temen wê, di rengekê de wê, weke bingehê civakî ê xort wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Zerdeştî wê, di rengekê de wê weke olek dema aqil û civakatiya wê di wê demê de wê weke serwer bê û wê, reng û awayê wê xwe di reng û şewayekê de wê weke bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide

diyarkirin. Ji wê alive wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê, ev pêşketinên ku wê piştî demên karduyan wê di dema mediya de wê weke bi rengê têtînên weke ser baweriyên û hwd re wê mazintir bibin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmîbê û wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê weke pêwîst bê wê di dewama wê de wê hinekê din wê ser wê were sekin in bê.

Di gelek waran de têtîna zerdeştîyê wê weke aliyekê wê yê giring wê, weke bahsa wê were kirin ku wê çawa wê heya hindistanê wê herê wê bahsa wê were kirin. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê were hanin li ser ziman. Lê di wê nûqteyê de wê, rewşên weke ku em li ser partiyan û an baktriyan û hwd re wê, kifşdikin wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê, bide diyarkirin ku ev çûyin wê ne tenê wê weke rêwitiyekê ku wê kesek wê bikê. Wê weke di wê navberê de wê ji wê qada kurdistanê û an mesepotamya heya indiya wê, di qadaka berfireh de wê weke serwerîya wê ya bi têtîni wê bê diyarkirin bê. Ji wê aliyê ve, tiştêkê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, piştî demên mitanni wê bi teybetî di demên nairiyan de wê weke ku em heya nûha li bakûrê kurdistanê û an rojavayê kurdistanê ponijîn û me li ser wê re hizrên xwe hanin ser ziman wê, ev rewşên ku em wan kifş dikin wê, weke bi me bikê ku em wan qalikên hizirkirî bi şikênin û hinekî ji wan derbas bibin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê morfolojiya mitrayîyê jî wê di wê temenê de bê û wê mitrayî wê heya indiya û herwusa wê, weke piştî wê, bi têtîna manitiyê re wê were dîtîn piştî wê heya herêmen çînê û hwd wê, di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê dîmenekê fahmkirinê wê weke wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê, di wê demê de wê weke denklemeke bi sêkikî wê weke ji kurdistanê, hindistan û çînê wê biafirê û di nava wê de wê weke çûn û hatin wê di wê demê de wê weke ku wê zêdetirî wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Çîn wê di wê demê de wê hewldanên serwerîya xwe gihandina herêmen ser rêya hewirşemê re û hwd wê bibê. Di wê temenê de ê rêyên bazirganiyê wê di rengekê de wê bibê. Wê weki din wê hindistan jî wê rewşên weke bazirganiyê wê di wê demê de wê pêşkeve û wê, di wê demê de wê weke qadaka berfireh a bazirganiyê wê weke di dest de wê bigirê. Gotinên weke 'kumaşê hindê' ku wê li kurdistanê wê di rengekê de wê, bi têtînek weke dagera asilbûn û başbûnê wê were dîtîn û

an weke minaqe 'kêm dîtinê' wê were diyarkirin wê weke ji wê demê wê weke têgihekê wê bimênê û wê di wê çerçoveyê de wê, xwe bide diyarkirin. Ev gotin wê, di mejiyê mirov de ku mirov weke di rengekê ku ew iro jî dihê hanin ser ziman wê li wê dihizirê wê di şêwayekê de wê weke morfolojîyek berfireh a ku wê, weke di wê çerçoveyê de wê bi hindiya re wê bide diyarkirin.

Em ku hinekê bi pêş de werin gotinakê bibêjin û piştî cardin bi şûn ve vegerin û di herikina dewama wê de wê werênina ser ziman wê weke rast bê. Di demên piştî de wê, dema ku wê bahsa hatina iskender li kurdistanî û an mediya wê were kirin de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê weke karibê wê di wê temenê de wê, bide diyarkirin ku wê ser wê xatê re wê bixwezê heya çemê îngûşê ew herê. Di wê temenê de wê, ev wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê din wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa iskender wê biserê xwe wê di wê temenê de wê weke rewşek teybet bê ku wê karibê wê bi gotinekê wê bibêjê. Hewldanên wî yên weke dagirkirina mediya wê, ne tenê wê weke biserê xwe bê. Iskender wê bi hêzên xwe wê ti carî wê ne xwediyê wê hêzê û siyanê bê. Lê wî piştî demekê û pê de wê li ser iskenderiya re wê xwe bigihênê misrê. Li wir avakirina bajarê iskenderiya û piştî wê, di nava kevneşopîya firawuntiyê de wê xwe gihandina têngînek weke ya bi wate û di rengekê de dana herêkirin û hwd wê, di şêwayekê de wê, weke aliyên ku wî ji wî re wê weke bibê temen. Di wê demê de wê gelek keyeniyên piçûk ên hewirdorê wê piştî wê, piştî weke 'firawunekê herêkirna iskender' wê, bi bihîzin wê piştî wê li hemberê wê, şer nekin û wê di rengekê de wê rêya hertimî levkîrî wê ji wî re wê biafirîne û ev rewş wê di gelek waran de wê ji wî re wê weke bibê temenê wê ku ew di rengekê de wê, çerçoveyek berfireh de wê weke bibê 'keyekê cihanî' di nava kevneşopîya herêmê de. Iskender wê teybetmendiya wî di serî de wê ew bê ku wê yekane kes ji rojava wê ew bê ku wê xwe di nava kevneşopîya herêmê a firawuntiyê de wê bicih bikê û wê bi wê yekê wê bingihê serwerîyekê wê di rengekê de wê weke ku wê, bidest bixê. Ev wê li mesopotamya jî wê ji hinek aliyan ve wê weke bersiva xwe wê bibîne. Di rengekê de wê di demên berê de wê têkiliya asrên mesopotamya û an kurdistanî û misra kevn wê, di rengekê de wê, di dema firawunan de wê, weke kevneşopîyek wê hebê û wê, iskender wê kevneşopîyê wê hilde li hemberê xwe. Dema ku wê hêzên iskender wê, were mediya wê yekser wê kevneşopîyê wê hilde hemberê xwe. Keyê axamaniş wê çendî wê bi mazinbûna serwerîya xwe wê bawer jî bê lê nakokiyên ji dema kirose mazin û heya wê demê weke bi civakên medi,

kardoxan, urartuiyan û komên din ên herêmê re afirandina wê, di wê de wê wan bitenê wê weke ku wê bide hiştin û wê di wê temenê de wê ev wê, di rengekê de wê weke bibê temenê wê ku ew di rengekê de wê, bi wê encama bi êş re wê di rengekê de rû bi rû bimênin. Dema ku wê hêzên iskender wê werina herêmê gelek civakên kardoyu wê, xwe di rengekê de wê, bi sipêrênina çîyayên zagrosan ku wê, hêzên iskender wê, çendî wê herê bi ser wan de wê nikaribê li hemberê wan pêşde herê û encamê bi dest bixê. Ber vê yekê wê, di rengekê de wê weke di demên baktriyan û an partiyan û hwd de wê weke bi wan re wê werê dîtin û an wê weke li herêmê bi keyeniyên din ên karduyan re wê were dîtin wê rêya levkirinê wê di wê demê de wê hilbijêrên. Lê hertimî wê bandûra destpêkê û tevgerên wê di demên piştê wê weke diyarker bê ku ew wê weke rêgezê fizikî bê. Wê di şêwayekê de wê di rewşa iskender û têkiliyên wî yên bi xalkên herêmê û keyeniyên wê re jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re bê. Piştî wê, di rengekê de wê, dema ku wê, karduyî di bin serwerîyekê keyekê weke di rengekê diyaqo ê dema mediya de wê bi navê melon ku nava xwe wê derxin û wê, hêzên xwe li herêmê wê herêm bi herêm li dorê wê bikina yek wê bi wê yekê wê hemû hêzên iskender wê jî kurdistanê û an mesopotamya wê derxin. Di wê temenê de wê, bi wê yekê wê, piştî wê di aslê xwe de wê, hizra weke bi di rengekê de wê weke civakên herêmê ku wê, karduyî, urartuyî û pers jî di nav de wê, weke hizirkirina bi avakirina sasanî wê piştî wê bibê û wê weke jinûve avakirna serdema berê weke berê ku ew çawa xwediyê rengekê jiyanê bin. Di wê nûqteyê de wê, di şêwayekê de wê, minaqên avêsta ên weke baweriyên wan diafirênin wê lêgerin û berhevkirinên wê, weke rewşek ji wan rewşan û encama wê bê. Di dewama wê de wê, di rengekê din de jî wê sasanî wê, di şêwayekê de wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê civakên medi wê, weke demek xwe ya nû wê bi wê rengê wê hizirbikin ku ew bijin. Di wê temenê de wê weke demek nû de wê weke bigihijin serwerîya xwe. Ev wê di demên destpêkê de wê, di demên Ardêşêrê yekem û kûrê wî de wê weke demek baş wê bi wê rengê ku ew wê rastiya civaketiyên herêmê wê li berçav bigirê wê, bibê û wê heya ku ew wê di wê temenê de wê rastiye li berçav digirê wê di rengekê de wê, weke di yekiti û tifaqê mazin de wê hêzên herêmê wê, di rengekê de wê weke ku wê di rengekê de wê bibê. Lê piştî wê tiştêk wê bibê. Piştî wê hinbi hin wê keyên sasanî wê jî

wê rastiyê wê dema ku wê dūrkevin wê di rengekê de wê keyeniyên karduyi wê yek bi yek wê ji wê serbixwebûna xwe wê denezênin û wê bi serê xwe wê tevbigerihin. Wê guh nedina peyam û ragihandinên sasani. Piştî wê demê wê, weke ku wê, ku em rastî wê dihên wê êdî wê ne zor bê ku em wê fahmbikin ku wê seferên qasra sasani wê li hemberê navendên giring ên karduyan weke çiyayê şengalê, û bajarên li dora wê, herêmên torê ên bakûrê kurdistanê iroyin ku wê nisêbin û cizirabota wê demê ji wê re wê weke navend bê û her wusa herêmên din ên rojavayê kurdistanê. Di wê demê de wê, hin bi hin wê herêmên anatolya wê, di rengekê de wê li wê hêzên romayî wê rû bidin û ev wê valahiya bi vekişîna hêzên iskender re ew jî wê ji xwe re wê weke firsendekê wê bibînin û wê werinê de. Ew yekser wê dema ku wê werina herêmê wê weke hêzek herêmî a weke serwer wê, bi karduyan re wê di rengekê de wê têkiliyê wê dênin. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê sasani wê weke ku wê rewşa wê ya wê demê dibînin ku gotin di cih de bê wê piştî wê weke çawa wê roma rojhilat û roma rojava wê ji hev wê qat bibê wê rewşa wan wê bibê wê di rengekê de wê sasani jî wê di nava qasra sasani û karduyan de wê, rewşek wê weke wê piştî wê biji û wê, karduyi wê bi serê xwe wê weke beşek imparatori a serwer ku wê herêmên rojavayê kurdistanê, heya palmira û sinorê misrê û bakurê kurdistanê heya gelek deverên ber bahra reş û sipî û hwd wê, di bin serwerîya wê de wê were û bibê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weki din heya zagrosan wê di bin serwerîya wê de bê. Di wê demê de jî wê weke navendek weke sitargeh wê zagros wê ji karduyan re wê weke navendek giring wê weke weynekê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bileyizê.

Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa karduyan wê di wê temenê de wê ew wê weke civakên guti, hûrî, kassit, manneayî medi û hwd wê, di rengekê de wê bibin. Di rengekê de wê bi wê yekê wê demek serwerîyê a giring wê weke bi wê re wê bidestê xwe wê bikin. Di wê demê de wê, çanda mitra-zerdeşt wê weke çerçoveyek giring wê bi temenê xwe re wê li herêmê wê biafirênê û di aslê xwe de wê ev wê weke bingihê giring ê civakî wê biafirênê. Ji wê aliyê ve ku em dîsa li mijare serî a dema baktriyayîyan vegerhin em dikarin wê bi wê re wê bibêjin ku wê, weke civakatiyên dema mannea û berê wê kassit wê karibê ku wê bi kevneşopîya wê bijin wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bin wê bi wê çerçoveyê wê bibê û wê çanda mitra-zerdeştî wê bi wan re wê temenekê gihandina hev û an cihane

wan a civakî a berfireh wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê. Ku gotin di cih de bê wê weke erwşa europa roja me wê di rengekê de wê, cihanek mitra-zerdeştî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bibê û wê, dema ku wê romayî wê di rengekê de wê were herê mêmê wê weke ku mirov li ser hinek minaqên wê demê re wê kifş dikin wê baweriyên wê demê wê pêşî wê bixwezê pêşwazî bikê ku ew xwe bide herê kirin. Di wê nûqteyê de wê di dema iskender de wê, ya ku wê yekser wê ji wî re wê weke bibê temenê tekçûnê wê ne zêde muharabeyên mazin bin. Wê rewşên weke di wê temenê de ku wê heya roja me wê di nava civakê de wê weke wê werina diyarkirin bin. Hinek vegotinên ku wê di nava kurdan de wê heya roja me wê werina vegotin wê di wê temenê de bin ku wê di şewayekê de wê weke "iskender wê, dema ku wê were mediya wê, avêsta wê bişawitênê" Ev gotin wê weke gotinên infialê diafirênin bin û wê di rengekê de wê ne tenê wê bi leşkerî û an hêzên leşkerî ev rewş wê weke di nava civakê de jî wê bi tememî û yekserî wê iskender wê red bikê. Wê xwe dana herê kirina li qasra firawunan wê bi wê yekê wê ji holê rabikê di mejiyê xalkên herê mêmê de. Ev wê weke rewşek ku wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê, bi wê yekê wê, kiryarên weke bi gotina 'şawitandina avêsta' re wê di rengekê de wê weke gotinên ku hemû xalkên herê mêmê wê ne tenê wê weke bêrêziyekê li hemberê nîrxên xwe yên civakî wê bibînin wê her wusa wê weke bi wê re wê xwe û jiyane xwe jî di bin telukeyekê de ku wê bibînin û wê bi hisiyeta wê re wê weke tev bigerihin. Ev wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ku wê di şewayekê de wê weke ku wê, di rengekê de wê, werênê ser ziman. Iskender wê di dema xwe de wê, hinek bergirên ku wê di nava civakê de wê disa wê bahsa wan wê were kirin wê bigirê. Yek ji wan wê pêşîya bahsa wan rewşan kirinê kirinê wê qadaxakirina wan wê bikê. Lê ew jî wê nebina alîkar ji wî re. Di rengekê de wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, piştî wê dema ku wê roma wê were herê mêmê wê vaji wê kiryarê wê weke ji wê encam derxistî wê yekser wê, nîrxên civakî ên weke mitrayî û zerdeştî wê di nava xwe de wê herê bikê. Bi teybetî wê, mitrayî wê weke baweriyek zêde kevn a herê mêmê bê û wê, di wê temenê de wê, pirr zêde wê bandûra wê di wê demê de wê hebê û dibê ku ew ji ya zerdeştîyê di wê demê de zêdetir jî bê. Di wê temenê de wê bi wê yekê wê weke ku wê xwe bikê ku ew bii civakatiyên herê mêmê re wê di rengekê de wê bide herê kirin. Herê mêmên baktriyân û hwd wê bi sînorê wan re wê, weke sînorên herê mêmên qafqasya ên di bin serwerîya karduyan û hêzên partiî û baktriyayî ên bi wê çerçoveya wê ya civakî de bin wê, bi wan re wê di nava

ahengek û levkirinekê de wê tev bigerihin. Keyeni û mirgehên urartuyî ên wê demê jî wê bi heman çandê wê tev bigerihin. Wê çanda mitrayî û zerdeştî wê di nava wan de jî wê weke temenekê baweriyê wê hebê. Ji wê aliyê ve wê, di wê demê de wê, bi wê yekê wê êdî wê weke temenekê bi wê tevgerinê wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke bi wê re wê biafirê. Ji wê aliyê ve wê dema ku mirov wê werê dema sasani wê çawa wê xwediyê çerçoveyekê bê û wê çawa wê karibê xwe piştî wê dem bi dem tevî wan pîrsgirêkên wê yên bi civakên herêmê re ku wê karibê hebûna xwe wê bide domandin wê weke aliyekê wê yê bi wê aliyê ve girêdayî wê hebê û wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê hinekê wê li ser wê bisekinê bê.

Di serdema nairiyan de wê, di rengekê de wê têgînên teolojiyî ên weke baweriyê wê derkevina li pêş. Dê wê temenê de wê bandûra wan wê di rengekê de wê bibê. Di şewayekê de wê, herêmên weke yên part û an baktriyayî li wan dijin wê, di rengekê de wê weke civakên di dema mannea de wê weke bi çavkaniyên kevneşopîya kassit wê bijin. Di rengekê din de jî wê, gelek aşîrên kassitî ku wê di demên cihê de wê goçî wan herêman wê bikin û wê li wan bijin wê, di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Baktri wê, serweriya wan a civakî wê di rengekê de wê weke heya dema med wê di şewayekê de wê were dîtin ku wê bijî. Du û an sê pêvajoyên dagirkirinê ên li ser serê an herêman wê di rengekê de wê wan di rengekê jî temenê wan ê civakî û xate wan a pêşketinê jî wê ji gelek aliyên ve wê weke dûr biikê. Di rengekê de wê dema pêşî a piştî medan wê, di dema kirose mazin de bê ku ew wê, di rengekê de wê, herêmê dagir bikê. Di rengekê de wê, hingê wê, demek dirêj wê komên civakên wê herêmê ên mitra-zerdeştî wê, di rengekê de wê berxwe bidin. Di wê temenê de wê, bi wê kevneşopîyê wê, rabina serpîyan Demekê wê piştî kirose mazin di demên axamaniş ên dawî de wê weke ku wê, bandûra axamaniş wê hin bi hin wê ser wan wê kêmbibê. Di rengekê de wê di berdêla dayin bacê de wê keyeniyên wê herêmê wê di rengekê de wê, serbixwebûnek weke girêdayî wê bijin. Ev wê demek wê weke di rengekê de wê taqabûlî dema helenisma li ber bahre reş wê were jiyankirin wê demek ne dûrî wê li wê herêmê û bi giştîya mesopotamya û kurdistanê re wê bi mitrayî, zerdeştî û hwd re wê bijî wê bide jiyandin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê di şewayekê de wê were diyarkirin.

Ji xwe gotinên ku wê ser zerdeştîyê re wê werina ser ziman û wê bê gotin ku ew çawa di dema helenismê de wê weke ekolek felsefeyî a bi bandûr

wê bibê wê hinekê jî wê çavkaniya wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê bibê. Di renekê de wê Di renekê de wê, di aslê xwe de wê, demek dirêj wê, pêşketinek mazin wê di wê demê de wê biji û wê, pêşketinek felsefeyi ku wê bi çav wê were dîtin wê were û pêşkeve. Di aslê xwe de wê li mesopotamya û herêmên asya wê felsefe wê, di dîmenekê akoli de wê bi mitrayi, zerdeştî, budismê, hinduismê, konficyusi û heya têngînên weke teoismê û hwd wê di renekê de wê di dîmenekê bawerî-felsefeyî a di zikhev de wê weke ku wê bijin. Ev dîmenê wê weke bawerî felsefe wê, di destpêkê de wê nikaribê tenê wê weke di temenê baweriyek weke bi felsefeyê dibê bi tenê wê fahmbikê. Ji wê morfolojiyê û fahmkirina wê cihê wê di renekê de wê dîmenekê din ê bifahmkirinê wê weke ku wê bixwe re wê, di renekê din de wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke şêwayekê sazûmanek hizirkirinê ku wê bi hewldanên di wê de wê weke bê xwestin ku ew ji her tiştê di jiyanê de wê weke heyî şîroveyekê wê werênin wê weke bi hewldanek bi wê rengê wê pêşkeve û wê di wê temenê de wê, di nava morfolojiya başî û nebaşîyê, rasti nerastiyê û hwd de wê weke di renekê de wê weke ku wê bide diyarkirin û ev wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke di renekê de wê weke xwe bide diyarkirin.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ji wê aliyê ve wê dîmenekê her tiştê biwatekirinê û an jî wê gihiştina wateyekê wê, bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê weke dîmenekê kiirna felsefeyê wê, di renekê de wê weke bi wê re wê, xwe bide diyarkirin. Di demên berê ên sumerê li mesopotamya de wê weke çawa wê, di her tiştê zindî û ne zindî de wê lêgerina giyanekê wê di wê morfolojiyê û şêwayê de wê weke biawayekê di her tiştê de wê lêgerina wateyekê û an dîtina wateyekê bi awayên kêrhatiya wê û an hebûna wê hwd bê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ji wê aliûê ve wê dema ku em li wê demê dinerin wê, di aslê xwe de wê weke demek felsefeyê a giring wê xwe di renekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev dem û an serdem wê weke demek ku wê bi rohnî wê pêşkeve û wê, gelek hêvîyên mazin ên pêşketinê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ev wê heya demên dagirkirin û seferên iskender wê di renekê de wê weke ku wê bibê. Di wê temenê de wê di demên seferên iskender ku wê morfolojiyên weke 'şawitandina avêsta' de wê werina dîyarkirin de wê, pêşketina wan û temenê wê jî piraniya aliyên wê ve wê weke ji holê wê were rakirin. Ber vê yekê ya ku wê piştî wê kurd wê gotina 'zurqerneyn' tiyê wê li iskender bikin û wê bi wî re wê werênina ser ziman. Ev gotin wê ne di wateyek baş

de wê were diyarkirin. Wê morfoloji û wateya gotinê a di kurdî de wê were diyarkirin wê di wê temenê de bê ku wê weke 'qernê ji jê ibret were girtin' wê were fahmkirin û wê bi wê rengê wê weke xwediyê wateyekê bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê, weke ku wê, di nava civake kurd de wê were diyarkirin 'tenê yên ku wan xwe sipartina zagrosan wê karibin ji hêrîşên hêzên iskender wê sax bifilitin. Di wê temenê de wê direngê de wê were hanin li ser ziman. Wekî din wê di rengekê de wê, di wê çerçoveyê de wê ev herêmên mediya wê, di rengekê de ku wê, hê civakên medi wê li wê bijin wê di rengekê de wê, pêşketina xwe ya mazin wê weke ku wê were diyarkirin wê dema pêşketinê wê winda bikin. Di wê temenê de wê azadiya xwe wê winda bikin û wê, gotinek din wê weke wê were diyarkirin û ev gotin wê pirr caran wê di nava kurdan de wê were diyarkirin ku wê bê gotin "iskender ser 30 hezar ciwanên herêmê medi berhev kir û şanda welatê xwe weke kole' û an jî wê bê gotin ku 'wî, ew ciwan şandina welatê xwe bo ku ew pêşketina wê herêmê bigihêne welatê xwe'. Di wê rengê de wê di şewayekê de wê bahsa wê were kirin. Di rengekê de wê, ev rewş wê, di şewayekê de wê, bi gelek wêrankirinên ku wê werina kirin ji hêla hêzên iskender ve wê werina kirin re wê di rengekê de wê weke bahsa wê were kirin.

Di rengekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di awayekê de wê ev herêmên mediya ku wê di wê demê de wê weke bi çanda zerdeştî û mitrayiyê wê weke demek pêşketinê a teybet wê bijî wê pêşketina wan a hizirî jî wê jî holê wê were rakirin.

Di rengekê de wê, pêşketinên li rex zerdeştîyê li kurdistanî û an mesopotamya wê di wê demê de wê hebin wê ne tenê wê ev pêşketin û an navên ku em wan dihênina ser ziman bin. Wê jî wê zêdetirî wê navên din jî wê weke di rengekê de wê weke ku wê hebin. Wê weke karibê wê di şewayekê de wê bi wê, di rengekê de wê, wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê iskender û dagirkirina wî ya mediya wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê gelek aliyên wê yên ku wê, di nava civakê de wê weke bi ibreti wê were diyarkirin û wê bahsa wê were kirin wê hebê. Ji wê aliyê ve wê, bi awayekê wê, bê gotin ku 'wê, di nava jiyanê de wê kesekê ku wê rastî wan wê were û sax bimênê wê weke nemênê' wê di rengekê de wê bahs wê were kirin.

Pêşketina herêmên parti û baktri wê di rengekê de wê, di wê demê de wê, bi wê yekê de wê, windayiyên dirokê wê weke herêmên din ên mediya û an kurdistanê wê di rengekê de wê bijin. Diwê çerçoveyê de wê ev wê xwe

biawayekê re wê weke ku wê bide diyarkirin. Herêmen kurdistanî ên weke çîyayî wê weke ku wê bê gotin ku wê ji wan re wê bibê alikar wê li her deverên niştəcîhê wê xwe bikişênina li çîyayan wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bahsa wê were kirin û wê were hanin li ser ziman wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, pêşketina herêmen wê ji wê dagirkirinê wê bi tememî wê weke bi windayiyên mazin re wê derkeve. Di rengekê de wê bi tememî wê, di rengekê de wê, bi awayekê wê, bi wê rewşê re wê, ev pêşketina herêmen wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Lê piştî wê demê wê weke ku me li jor wê hani ser ziman ku wê di bin serokatîyekê keyekê karduyî-medi ê bi navê Melon de ku wê werina ba hev û wê hêzekê mazin a herêmen wê ava bikin û wê hêzên iskender wê ji herêmen wê derxin wê ji nû ve wê weke avakirina welatê xwe wê bikin û wê piştî sasani wê li ser wê temenê wê bibê. Morfolojiya windabûna nivisarên zerdeştî wê, di aslê xwe de wê, di rengekê de wê karibê dijawariya pêvajoya wêraniya li herêmen ji gelek aliyan ve wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, piştî wê Ardêşêrê yekem ku wê weke gavavêtinên wî bina temenê avakirina sasani jî wê di rengekê de wê, di dema wî de wê berhevkinên têgînên avêsta û an metnên wê, di rengekê de wê weke nişanaka demek nû jî bê. Lê piştî wê, çendî wê weke jinûve wê vejinkirnekê wê bê jiyankirin jî lê wê nikaribê wê bi temenê wê diyarbikê ku wê weke dema beri wê demê wê bibê û an wê karibê bigihijê iltîşama berê wê demê.

Bêrîya wê demê dihe kirin. Xwestina gihiştina wê demê û an vegerina wê demê wê hebê. Lê ew wê, tenê wê weke otopia û an weke xiyalekê wê bimênê. Piştî wê di rengekê de wê, rêveberî û an desthilatiya ku wê were avakirin wê, ew jî wê piştî wê, di rengekê de wê, bi awayekê wê çendî wê bi têgîna weke zerdeştîtiyê wê, weke baweriya fermî wê hîlbijêrê û wê bi wê alikariya xalkên herêmen wê bistênê jî lê piştî wê ev wê zêde nedomê. Ber ku wê, di rengekê de wê, ji wê feraset û rastiya fahmkirinê a civakî wê dûrkeve. Di rengekê de wê piştî wê di dema şapûrê yekem de wê karduyî wê sînor di nava xwe sasaniyan de wê bikin û wê di rengekê de wê, di awayekê de wê, xwe cihê bikin. Di wê temenê de wê weke duqatî wê li wê were. Hêzên sasani wê, zêde nikaribin bikevin wan herêman. Di rengekê de wê, hêzên şapûr ku wê ji herêmen hewlêr, kerkuk, şengalê û heya nisêbîna bakûrê kurdistanê wê di bin seferek dijar de wê derbas bikê û wê hemû serokên aşîr û mirgehên karduyî wê bigirê û wê, serê wan lêbide û yên ku wê, sax bide hiştin jî ku ew dihe ber keleha karduyan wê wan wê weke mertel ji hêzên xwe re wê bikarbênê jî lê wê ev wê weke zêde

encamek weke wî dixwest wê ji wî re wê newênê. Di wê temenê de wê, ev pêvajo wê zêdetirî wê xate nava karduyan û sasani wê kûrtir wê bikê. Wê dijberî û navbeyna wan wê zêdetirî wê weke vekê û wê ji hev dûrtir bikê.

Di wê temenê de wê, dema ku wê piştî têkbirina hêzên iskender ji hêla karduyan ve wê, di rengekê de wê, weke firsend wê ji roma re jî wê bibê ku ew were herêmê. Valahiya ramyari wê dixwest hinekê ji xwe re wê dagirê û wê yekser wê weke hêzên serkevti karduyan re wê têkiliyê wê dênê. 'Hêzên iskender wê, bi têkbirina keyê axamaniş darius re ku wê bikeve med bi têkçûna wan a li hemberê karduyan re wê ji herêmê vekîşihin.' Ev gotin wê weke têgînekê wê di nava xalkên herêmê de wê heya roja me wê were hanin li ser ziman. Di wê rewşê de wê, di nava xalkênên herêmê û an karduyan de wê bêgûman wê weke bi derfet wê, weke hêzên din jî wê hebin weke hebin. Di wê warê de ku wê, zêde agahi wê berdest nebin jî lê vegotinên civakî wê bidina diyarkirin ku wê parti, baktri û hwd jî wê di wê çerçoveyê de wê weke karibê wê di rengekê de wê diyarbikê û ev wê piştî wê weke hêzên serkevti wê di awayekê de wê li herêmê wê bibin û wê, di wê demê de wê keyeniyên weke komagene ên karduyi û mitrayi wê di rengekê de wê, derkevina li pêş. Di wê demê de wê, di şêwayekê de wê parti, baktri û karduyi wê, weke hêzên demê wê, derkevina li pêş. Di wê demê de wê hatina roma wê, yekser wê bi wan hersê koman re wê, têkiliyê dênê. Ber ku wê ji ber kiryarên keyên sasani ku wê ev hersê civak wê yekser wê bi baweriyên mitrayi û zerdeştî jî bin lê wê bi sasani re wê tevnegerihin. Ji wê aliyê ve wê weke ji wê bi serê xwe wê tev bigerihin. Di rengekê de wê, roma jî wê yekê dibînin û wê di wê temenê de wê, bi wê yekê wê weke ku wê di serî de wê bixwezê ku ew ji wê rewşê li gorî xwe li herêmê sûd bigirê. Têkilîkiya hêzên roma û keyên wê yên wê demê wê bi karduyan, baktri û partiyan re wê, ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Keyeniyên wê demê ên urartuyi jî wê di nava karduyan de wê bi wan re wê tevbigerihin. Lê di rengekê de wê, bi awayekê re wê, ji van herêmen karduyan heya herêmen baktri û partiyan wê weke di rengê mîrgehên weke di rengê 'vaspurakanî' de wê werina diyarkirin herêman bi herêman wê weke bi rêxistiniya wan wê ser temenê torin û asilzaneyan wê bibê û ev wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê weke xosletê rengê rêxistiniya wê demê jî wê di rengekê de wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Seferên sasani wê li hemberê wan herêman wê yekser wê wan komên weke girêdayî kesên weke torinan wê çawa wê, ji serî ve wê bi xwe ve wê girêbide wê li ser wê bisekinê û wê dema ku wê,

şapûr di sefera xwe ya leşkerî a ji şengalê û heya nisibênê de wê yekser wê, keseyetên bi wê rengê ên torin û an asilzade wê armanc bigirê. Armanc wê di serî de wê ew bê ku ew li rex wê ref bigirin. Di wê temenê de wê, di rengê de wê, bi wê rengê wê weke politikayekê wê di rengê de wê weke hîlbijêrê û wê pêkbênê.

Serdema part û baktriyan û bi destpêka serdema duyemîn a mediya li kurdistanê

Di aslê xwe de wê dema ku em bahsa pêşketina keyeniyên li ser axa kurdistanê avabûna bikê wê di serî de wê weke demek giring wê, karibê wê demek giring wê dema mediya wê piştî karduyan re wê werênê ser ziman. Di rengê de wê, pêşketinên dema karduya-med ku wê bibin wê, di şêwayekê de wê li herêmê bandûra wan wê bi zêdeyî wê bibê. Lê di rengê de wê, pêşketinên ku wê di rengê de wê bibin wê, di dema mediya de wê bigihijina li zerweya xwe. Medi wê serdemek nû a aqil wê bixwe re wê bi civakî wê bidina destpêkirin û wê di wê temenê de wê weke destpêkek giring wê bidina destpêkirin. Ji wê aliyê ve wê weke pêşketina wan wê li herêmê wê serwerîya wê xwe di rengê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di dema mediya de wê, di rengê de wê, piştî karduyan wê weke demek giring bê. Ev dem wê, bo herêmê jî wê di rengê de wê weke destpêkek giring wê bixwe re wê bêtê. Di wê nûqtayê de wê, dikarê wê bibêjê ku wê mediya wê li giştîya kurdistanê û hewirdora wê serwer bibê. Ew jî wê biçavkaniya xwe wê, karduyî, mitanni, kassit, keyeniyên guti û lullubi ên ku ew heya wê demê mana wê ji wan wê biafirê. Di rengê de wê, piştî wê demê wê, di rengê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê serwerîya wê, di wê temenê de wê bide diyarkirin.

Medi wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê bahsa wê were kirin wê di şêwayekê de wê sazûmane wê ya civakî û bawerî bê. Ji wê aliyê ve wê hertimî wê weke pirsekê wê xwebide diyarkirin. Di rengê de wê, gelek çavkaniyên ku wê di rengê de wê weke bahsa wê dikin jî wê piştî wê di rengê de wê ser hebûna wan bawerîyan li kurdistanê re wê di rengê de wê bahsa wê bikin. Di wê demê de wê têgîna weke ya maguyan wê karibê wê bahsa wê bikê ku wê çawa wê di rengê de wê weke di rengê de wê, di wê demê de wê weke sofîst û an oldarên wê demê ên medi jî bin. Magu wê di rengê de wê weke çînek serdest ku wê, di şêwayekê de wê, erkên wan zêdeyî wê weke bi wan re wê were kirin. Ew wê, ji aliyekê ve wê weke oldar wê werina pênasêkirin. Ji aliyekê ve wê weke kesna sofîst ên nava civakê wê werina pênasêkirin. Ji aliyekê ve

wê weke kesna bi erk û karên rêveberiyê ve alaquadar dibin wê werina pênasekirin. Minaq wê dema ku wê bahsa serdema diyaqo wê wê were kirin wê, bê gotin ku ev wê weke kesên çêkirna temenê sazûmanê civakî û rêxistinîya wê weke bi erk wê karbikin. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bahsa wan wê bikin. Maguyî wê bi tememî wê di rengê mariyanuyên dema mitannîyan de ku wê weke çîneke serdest a civakê û di nava wê de wê ji hemû karên bawerî û aramiyê ên nava wê berpirsiyar bin wê di rengekê de wê dîmenekê wê bidina me. Ji rengê ragihandinên ku wê bi wê bahsa wan wê were kirin wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku ev wê weke erkek mazin wê di destê wan de wê were diyarkirin. Minaq wê di nava kurdan de w bo maguyan wê gotinên bi wê rengê wê were gotin ku "wê, dema ku wê key wê biryara şer bide wê pêşî bi sermagu bişêwirê. Ku ew bêjê wê serkevtin wê bibê wê key wê bikeve wî şerî. Lê ku ew bêjê wê encamên wê xirab bin, wê key xwe ji wê dûr bigirê. Key ne dikarî dervî wan biryarakê bide û pêkbênê." Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê giirng wê di wê temenê de wê weke bahsa wan wê were kirin. Di dewama wê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê magu wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di morfolojiya gotinê de wê weke 'medu' û hwd jî wê bide me ku wê, wateya yê ji merdiya dihên wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê werênê ser ziman ku wê di şewayekê de wê di dema mediya de wê, ev wê çendî wê, di rengekê de wê bibin jî wê, piştî jî wê hebûna wan wê xwe bide domandin. Minaq wê, piştî rûxandina desthilatiya împratoriya mediya wê di rengekê de wê li gelek deveran wê di bin serkêşîya gelek kesên weke magu û an weke sermagu de wê, di rengekê de wê, raperin wê li hemberê hêzên kirose mazin wê bibin û wê di wê temenê de wê, gelek jî wan raperinan wê weke ku wê di nava gel de wê werina ji wan bahskirin jî wê bixwûnê wê bîn tepisendin. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê di şewayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê di rengekê de wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di dewama wê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê sazûmana maguyan wê di rengekê de wê, di dîmenekê de wê weke sazûmanek civakî a çerçoveya wê û sînorê berfireh wê xwe bide diyarkirin. Ev wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê, di dîmenekê de wê weke civakê wê biparêzên û wê ji xatariyan jî wê bikin ku wê xilas bikin. Wê weke kesên bi zane ku wê, pêşengiyê bi aqil wê bikin ku ew wê bikin. Wê nîrxên civakê

wê biparêzên. Wê di wê çerçoveyê de wê di şêwayekê de wê weke derkevina li pêş. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê maguyi wê di wê temenê de wê têtînek xort a bierk wê li ser milên xwe wê biparêzên. Di wê temenê de wê ev erk û hêza wan ya civakî û ramyari wê ji kû wê were, di aslê xwe de wê weke aliyekê ku wê zêde wê pirsê wê karibê wê di serê me de wê bide çekirin bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê karibê wê têtînen weke bîaqilmeşandinê ên weke li ser têtîna baweriya wan re wê di rengekê de wê bêtê ser ziman. Lê wê weke aliyekê wê yê din wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, weke hinek fektorên din jî wê di wê de wê hebin ku em hê weke li wan ne serwaxt in.

Di rengekê de wê di demên mediyayî de wê weke tiştêkê din jî wê bahsa wê were kirin. Ew jî wê di rengekê de wê weke karibê wê bahsa wê were kirin ku wê, magu wê çendi wê li parastgehê wê rûnihe wê, di rengekê de jî wê hertimî wê weke şewirmendekê wê li rex key jî wê weke hebûna xwe wê bide diyarkirin û wê heta ku wê weke karibê wê bibêjê ku wê cihê magu li rex key wê hertimî wê li pêş wê diyar hebê. Di wê temenê de wê dema ku wê key li pêşîya gel wê gotina xwe got û li rex maguyek heba wê weke ew gotina wî weke êdî wê di wê temenê de wê bi key û magu jî wê were fahmkirin û wê di wê temenê de wê bi nirxek giring wê biherdûyan wê were diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bahsa wê bikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Sazûmane baweriya maguyan wê di rengekê de wê li civakê wê serwer bê û wê, di wê çerçoveyê de wê hêza wê bi têtînek teolojiyî wê zêde xort wê weke ku wê hebê. Di wê temenê de wê ev ji hêzek desthilatî zêdetirî wê weke hêzek rêzani a civakî bê. Magu dikarî bi gelek awa û fêrs û rengan weke bi payabilind derketiba li pêş. Ew wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ba. Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê weke kariba wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring magu wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê di şewayekê de wê weke li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke li wê bihizirê û wê weke karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Magu wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê weke têngînek teolojiyî bê û wê, çendî ku wê çendî bi zerdeştîyê re wê were ser ziman wê, nikaribê tenê bi serdestîyê re wê werênê ser ziman. Ev wê, di rengekê de wê weke têngînek weke berî zerdeştîyê jî wê weke hebê Wê di rengekê de wê di çerçoveya temenê baweriya zerdeştî şûnpêya wê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê bê. Ev wê weke aliyekê wê yê din jî wê weke karibê wê di rengekê de wê weke wê fahmbikê bê. Magu wê, di wê temenê de wê weke hêzek civakê, ramyari û civakî wê bi hev re û di zikhev de wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê ev wê weke kesna teolojik ên xwedi astek û têngînek mazin bin. Wê di rengekê de wê weke kesên ku wê kariban bi têngînek gerdûni û an yazdani re têtikiliyê daniban. Wê peyama weke ji yazdan bigirtan û bi mirovan re wê parvebikiran.. Ji wê aliyekê ve wê weke 'peyamnêrên' nava yazdan û mirovan jî wê di wê temenê de wê, bihetan dîtin û wê di herdû aliyên de wê weke têtikiliyek ku wê weke bi wan û di wan de wê weke bigihijê hev wê weke biheta dîyarkirin û wê di rengekê de wê weke bi wan re wê biheta hanin li ser ziman. Aliyekê wan ê rûhani ê yazdanî wê bi wê rengê wê weke hebê. Aliyekê wan ê din jî yê mirovî wê weke hebê. Ev herdû alî wê bi wan re wê weke bigihijê hebê. Di wê temenê de wê weke têtikiliyek yazdan-mirovî wê di rengekê de wê bi hebûna maguyan re wê di wê rengê de wê weke kariba wê di rengekê de wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê weke di şewayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê bihaniya ser ziman ba.

Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke wê werênê ser ziman wê di şewayekê de wê weke karibê wê di dewama wê de wê weke wê fahmbikê bê. Ev jî wê weke di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din jî wê weke kariba wê di rengekê de wê weke bi wê re wê di şewayekê de wê weke wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê fahmbikê û wê

weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê weke karibê wê di awayekê de wê weke wê werênê ser ziman bê.

Di dîmenekê de wê sazûmane maguyan wê di wê temenê de wê weke derkeve li pêş. Maguyi wê, li mesopotamya û bi baweriyên wê re wê di wê demê de wê weke hêzek teolojiyî wê derkeve li pêş. Hêza baweriyê wê weke di rengekê de wê çawa wê di rengekê de wê weke bi ramyari wê dîmenekê bi hêz wê bistênê jî wê karibê wê ji aliyekê ve wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Lê di wê temenê de wê dema ku em bahsa temenê baweriyên herêmê bikin wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman ku wê temenê wan heya li dora sedsale 15' min û hwd wê weke herê, Minaq wê, mitrayi wê di wê temenê de wê xwediyê mejuyek kevn wê hebê. Di şêwayekê de wê dema ku wê bahsa mitrayiyê wê were kirin. Minaq wê, mitryia ku wê di sedsale 15' min a beriya zayînê de wê weke bahsa wî were kirin. Peywendiya navbera Hitîtan û Mîtannîyan û navê yazdanê Mîtra (Mithra) bi navê mitra re di peymanên dîrokî û niviskî yên kevnar de, bi taybetî di peymanên aştiyê yên sedsala 14'an b.z. de, di nava hittitên û Mîtanniyê de derbas dibe. Peymana Aştiyê ya navbera Hitîtan-Mîtannî, ku di sedsala 14an a berî zayînê de di navbera keyê Hitîtan Suppiluliuma I (1344-1322 b.z) û keyê Mîtannî Shattiwaza de hatiye mohr kirin, peymanek e ku Mîtannî û Hitîtan yek kir û pevçûna di navbera her du welatan de bi dawî kir. Ev peyman wê weke di çavdêriya mîtra de wê weke wê were kirin wê bahsa wê were kirin. Keyê Hitîtan Suppiluliuma I û keyê mitanni key Shattiwaza ku kurê keyê Mîtannî key Tushratta bû ew di wê demê de hatibû ser taxt. Piştî kuştina keyê Mîtannî key Tushratta (?), li welatê wî alozî derket û Key Shattiwaza wê, di wê demê de wê, bi piştgiriya qasra qassîtê û alikariya wê were ser taxt. Di wê demê de wê li gorî çavkaniyan wê têkiliya diplomatîkî a nava kassit û hittitê jî wê baş bê û wê, di wê demê de wê, piştî şerê navbera hittit û mitanni de wê, kassit û an qasra kassit wê weke bikeve dewrê û wê, bandûra xwe di çêkirina aştiyê de wê weke bide diyarkirin.

Di wê demê de wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman kuwê rewşa mitrayî wê, weke rewşek teybet bê ku wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Mejuya wê, kevntir diçê. Di dîmenekê de wê bo ku ew karibê weke xwediyê yazdaniyek ku ew bi wê dikarê çavdêriyê bikê wê pêwîst bê ew xwediyê pêvajoyek pêşketinê a rûniştî û ku ew dihê herêkirin bê û em wê di rengekê de wê bi mitra re wê dibînin. Serwerîya mitrayî wê, di rengekê de wê weke xwe di şêwayekê û rengekê de wê weke bi wê re wê weke di rengekê de wêweke ku wê bide diyarkirin jî bê.

Serwerîya mitrayiyê wê di rengekê de wê di derbarê pêşketina wê demê de jî wê weke têgînekê wê weke karibê wê bide me. Pêvajoyên serwerîya mitrayiyê wê ya demên derketina mediya weke imparatoriyeke û serwerîya wê weke demek ne bin hezarsalê re wê bi pêşketina mitrayiyê re wê berê wê herê. Ji wê aliyê ve wê weke demek dirêj wê derbas bibê û wê, kevneşopîya wê ya baweri û civakî wê bi hev re wê, di rengekê de wê weke ku wê pêşkeve. Ev wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Zerdeştî wê di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê li ser dû pêşketinên di dewama hev de wê werin wê weke hevgirtinê û an setenzekê bi teolojikî-felsefî a di zikhev de wê weke pêşkeve. Ji wê aliyê ve wê pêşî mitrayî, piştî têgiha teolojiyî a Hiziriyê, û li rex wê, pêşketina xate ibrehimî jî wê di wê demê de wê, karibê wê di nava wê pêşkketinê de wê weke di rengekê de wê bîrê ser ziman. Di rengekê de wê, di wê demê de wê, pêşketina mitrayiyê wê, di rengekê de wê di çerçoveya pêşketina herêmê de wê weke hê wê ji gelek aliyan ve wê weke karibê wê bibêjê ku ew bi tememî ne hatiya fahmkirin. Pêşketinên piştî kassitan û hûrîyan wê, di rengekê de wê bi demên mitanni û mitrayî û hwd re wê, di rengekê de wê, bi têkiliyek teolojiyî û desthilatî a zikhev de wê weke pêşkeve wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têgîna mitrayî wê, ji wê aliyê ve wê weke pêşketinek kûr bê. Di rengekê de wê di wê demê de wê kevneşopîya wê, di rengekê de wê serwer bê. Di demên mediya de jî wê ev wê, bandûr û hebûna wê were dîtin. Wê, di rengekê de wê, bi çerçoveya pêşketina herêmên rojhilat, başûr, bakûr û rojavayê kurdistanê û an mesepotamya li wan binerê wê karibê wê di rengekê de wê kifşbikê.

Hinek dîmenên ku wê piştî rûxandina mediya û bi bertekên weke raperinê ên li ser wê temenê wê bifêrs û têgînên weke yên kevneşopîya mitrayî û

hwd wê li hemberê kirosê mazin û paşê li hemberê axamaniş wê weke bi raperinan wê xwe bide diyarkirin wê karibê di derbarê demên mitrayiyê û serwerîya wê û kevneşopîya wê dema mediya û hwd de jî wê weke têtînekê wê bide me. Ji wê aliyê ve wê dibênê ku wê weke ku wê di rengekê de wê piştî wê demê wê, kirosê mazin wê tenê wê di rengekê de wê tenê wê bitêgîna desthilatî û bi dest xistina wê nêz bibê. Ji wê aliyê ve wê weke di rengekê de wê weke xwe di awayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, piştî wê demê wê, helwesta kirosê mazin wê civakên medi wê weke li dijî xwe wê bi xirabi wê şîrove bikin. Di wê temenê de wê, piştî wê demê de wê, kirosê mazin wê xwe bi gelek civakên herêmê ku wê parti û baktri jî di nav de wê weke civakên bi kevneşopîya mitrayi wê, li hemberê kirosê mazin wê raperinekê wê bikin. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, piştî wê demê wê, weke ku wê were dîtin wê dema kirosê mazin wê, desthilatîyê wê hilde li dest û wê an wê weke 'derbayê' wê bikê wê weke çawa di dema sargonê akadî de wê weke biderbayekê wê were der taxt wê bi wê rengê ku wê were ser taxt wê, ji kevi û navendên giring wê, têtîliya xwe wê ji wê bibirrin. Wê karduyî, urartuyî, baktri, parti û hwd jî wê di wê temenê de wê bi hinek civakên din jî wê di rengekê de wê karibê bihasibînê. Lidyayî jî wê di rengekê de wê, piştî şerê li keviya çemê haylê ku wê bikin û pê de wê bi aşîtiya nava xwe de wê çê bikin wê, bijin û wê, piştî wê dema mediya ku wê kiros wê were ser taxt ew jî wê weke bikevîna helwesta nasnekirinê. Di wê demê de wê, piştî wê, şewirmend û generalên wî wê li gelek aliyên wê seferên leşkerî wê di rengekê de wê li hemberê keyeniyên ku ew xwe ji navendê dûr dikin wê bikin. Di wê temenê de wê, ev wê, weke rewşekê wê xwe di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê demê de wê, rewşa axamanişan wê di wê demê de wê piştî mediya wê bi wê yekê wê di demê kin de wê pirr zêde wê piçûk bibê û wê weke keyeniyek ku wê zor bê ku wê weke împaratoriyeke wê şîrove bikê wê bimênê. Ev di rengekê de wê piştî wê, êdî wê yekser wê weke ku wê dema ku wê iskenderê mekedonî wê seferê li mediya wê bikê ew wê, ji wê rewşê wê weke wêretiyê wê hilde. Wekî din wê di rengekê de wê, di rengekê de wê, bi selefkiyan re wê têtîliyên wan ên bi keyeniyên herêmê re wê bibê û her wusa bi baktri û partîyan re wê, di wê temenê de wê, weke ji wê fahmbikin ku ew wê li rex axamanişan wê di şer û muharebeya şer dewê cih negrin. Ev jî wê di rengekê de wê weke rewşek împaratorî wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, xwe bide diyarkirin bê.

Piştî mediya wê çendî wê weke bi gotinên 'dagirkirina mediya' û hwd wê were ser ziman jî lê wê zor bê ku wê bi tememî wê bi wê gotinê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ber ku wê di rengekê de wê rewşek ku wê xwebide diyarkirin wê di wê temenê de wê bibê wê civakên mediya wê êdî wê têkiliyên xwe wê ji navendê wê bibirrin. Karduyî û urartuyî jî wê di nava wê de bê. Ber vê yekê wê piştî wê demê wê kirose mazin ew bo ku ew serwerîya xwe misoger bikê wê axa karduyan û an keyeniyên karduyan û herêmên keyeniya urartiyên wê pêwîst bê wê dagir bikê û wê di wê temenê de wê pêvajoyek nû wê di wê temenê de wê bide diyarkirin. Piştî demên têkçûna asûrê wê keyeniyên herêmê wê di rengekê de wê demek dirêj wê bi ser xwe ve wê derbas bikin û wê bi civakî wê weke heta astekê jî wê weke birînen xwe wê karibin bipêçin û xwe baş bikin.

Di wê temenê de wê, herêmên weke navenda 'welatiya subari' wê, di rengekê de wê, cardin wê weke qadaka şer wê bibê. Seferên dema kirose mazin ku wê di bin serwerî û femandariya harpagos de wê werina kirin wê di rengekê de wê ji herêmên kardoyan û heya herêmên keyeniyên hittitî ên dereng wê, di rengekê de wê weke ku wê bibê û wê, di wê demê de wê, demekê wê karibê wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke wê bîrê ser ziman. Di wê temenê de wê, li aliyekê din jî wê, di şewayekê de wê baktri û parti jî wê serwerîya axamaniş wê nasnekin. Ev wê, piştî wê, di rengekê de wê piştî iskender wê keyeniya axamaniş wê bi rûxênê jî wê di rengekê de wê were dîtin. Piştî wê li ser wê temenê wê dema ku wê hêzên iskender wê, ji herêmên kurdistanê û deverên li dorê wê werina vekişîn wê valahiya ramyari ku wê di rengekê de wê weke biafirê wê, yekser wê, di wê de wê bingihê sasani wê li dora salên weke 250 b.z û wan de wê were avêtin û wê, di rengekê de wê, sasani wê di rengekê de wê, bi feresate dema axamaniş wê tev bigerihê.

Partî, ku wekî Împeratoriya 'Arsacid' desthilatiyek ramyari û çandî ya mezin bû ku navenda wê li herêmên mediya ên rojhilatê kurdistanê iroyin, û di dewama dewama wê de wê herêmên îran û hewirdora wê wê bê. Ji sala 247 b.z heta 224 PZ bû, ev desthilatiya partan wê bê. Navê wê yê dawî ji damezrînerê wê, Arsaces I, (Çav: Brosius, Maria (2006). *The Persians: An Introduction*. Routledge., p; 84) tê ku dema ku Andragoras li dijî Împeratoriya Seleucid serhildan dikir, eşîra Parnî di fetihkirina herêma Partî ya bakur ya van herêmên mediya de rêberî kir. Mîthrîdates I (nêzîkî 171–132 b.z) bi desteserkirina Medya û Mezopotamyayê ji Seleucidan împeratoriye pir berfireh kir. Di wê demê de wê, raperinên partiyên wê li aliyekê bin û li aliyê din wê yê karduyan di bin serkêşîya melon û an molon

de wê bibin. Di zerweya xwe de, Partî ji beşên bakurê kurdistanê a iroyin û heta Afganistan û rojavayê Pakistanê dirêj dibû. Ev nişan dide ku wê di rengekê de wê, di ahengekê de wê bi dûmenê karduyan re wê, di hevsengiyekê de wê fahmbikê û wê hilde li dest. Parti wê weke keyeniyek mazin, bû navendek bazirganiyê jî, ku li ser rêya bazirganiyê ya Rêya Hevrîşimê bi rêve diçû û heya herêmên wê demê ên bin serweriya Împeratoriya Romayê li Havza Deryaya Spî û Xanedaniya Han a Çînê jî dirêj dibû.

Partan bi piranî huner, mîmarî, baweriyên olî û keyenîya xwe ya çandî ya nehevseng pejirandin; ev împaratorî çandên medî, Helenîstîk û herêmî dihewîne li nava xwe. Qasra Arsacid di destpêkê de hêmanên çanda Yewnanî jî pejirand, lê bi demê re kevneşopiyên çandî yên medî hêdî hêdî vejîn bûn. Di dîroknûsiya nûjen de, Arsacid wekî yekem xanedana xwecihî ya herêmê ya ku ew dihê hesibandin ku piştî Axameniyan li cîhana Îranî û medî hatine desthilatdariyê; Seleucid, di encamê de, piştî Îskenderê Mezin desthilatdariya Helenîstîk temsîl kirin. Serwerên Arsacid sernavê "keyê keyan" girtin û mîrata mediya îdîa kirin; wan gelek keyên herêmî wekî vasal dihesibandin, her çend Axameniyan satrap bi navendî tayîn kiribûn, her çend bi piranî xweser. Qasra Partan hejmareke piçûk ji satrapan tayîn dikir, bi piranî li derveyî mediya, lê ev satrap ji yên serwerên Axameniyan piçûktir û qelstir bûn. Bi berfirehbûna desthilatdariya Arsacid re, desthilata navendî ji Nîsayê ber bi Ktesîfonê ve li kêleka Dîcleyê (başûrê Bexdayê) ve çû, her çend çend deverên din jî wekî paytext xizmet kirin.

Tiştêkê din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, parti wê di rengekê de wê ji çanda nava wan wê weke çanda medi bin û wê di dema axamanişan de jî wê weke bindest û girêdayî maban. Ber vê yekê wan di rengekê de wê piştî wê demê, hin bi hin ku wan xwe dît wê weke rewşek din wê bi wan re wê weke xwe bide diyarkirin. Qasra partî wê, di rengekê de wê, heya sînorê karduyan û keyeniyên herêma mannea wê ser wer bibin û wê di wê temenê de wê weke serwerîyek nû wê, ava bikin. Wan dixwest ku ew derkevina dervî wê têgîna setrapiyê û wê ev rewş wê, di dema partiyan de wê li gelek deveran û keyeniyên herêmî wê weke bibê sedema pevçûnên sasaniyên ku wê piştî wê bi kevneşopîya axameniyan wê weke ku wê werina ser desthilatê. Şerên di nava parti û sasaniyan de wê hinekê jî wê weke bi wê rengê wê bibê. Weke karduyan wê, parti jî û keyeniyên din jî wê demek dirêj wê di wê demê de wê weke bi hişmendi wê tiştêkê din wê bijin. Ew xwe weke civakên medi dibînin û çendî ku wê nav li wê ne hatibê kirin jî wê di demê de wê weke demek weke bi xewn û xiyale jinûve bi

şûn ve hanina serdema mediya wê weke di rengekê de wê weke têngîn û hizir û xiyalekê wê weke di serê wan de wê, zindi bibê.

Ji wê aliyê ve wê, di şêwayekê de wê, ev wê, di rengekê de wê weke ku wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkiri. Di wê demê de wê, şerên partiyên bi selefkiyan re wê, bi karduyan re wê bibê û ew wê, di wê temenê de wê, li herêma wê, bi keyeniya "molonê medi" re wê di hevsengiyekê de wê pêvajoyek şer û seferên paqijkirina herêman mediya ji hêzên selefkiyan wê di rengekê de wê weke ku wê bidina destpê kirin.

Ji bo demekê, Arsakes I cihê xwe li Parthia û Hîrkanyayê xurt kir, û ji dagirkirina axa Seleucid li rojava ji hêla Ptolemy III Euergetes ve sût wergirt. Wî wekî waliyê Misrê xizmet kir (di navbera 246-222 b.z. de). Ev pevçûna bi Ptolemy re, Şerê Sêyemîn ê rojavayê kurdistanê iroyîn (246-241 b.z.), her wiha rê da Diodotus I ku serhildan bike û keyeniya Greko-Baktrî li Asyaya Navîn ava bike. (çav: Brosius, Maria (2006). *The Persians: An Introduction*. Routledge., p, 85) Diodotus II bi Arsakes I re li dijî Seleucidan hevpeymaniyek çêkir, lê Arsakes ji hêla hêzên Seleucus II Callinicus (246-225 b.z.) ve demkî ji Parthia hate derxistin. (..) Piştî demekê sirgûniyê di nav eşîra koçer Apasiacae de, Arsakes I hêrîşeke dijber da destpêkirin û Parthia ji nû ve girt. Cîgirê Seleucus, Antiochus III yê Mezin (222-187 b.z.), nekarî tavilê bersiv bide ji ber ku leşkerên wî mijûlî tepeserkirina serhildana Molon (melon) li Medyayê bûn. (çav: Brosius, Maria (2006). *The Persians: An Introduction*. Routledge., p, 85-7)

Li gorî çavkaniyan wê li mediya wê melon wê keyeniyên karduyî û urartuyî jî wê ji aliyekê ve wê di bin keyeniya xwe de wê bigihênê hev û wê ji wan wê hêzek mazin wê, ava bikê. Di wê nûqtayê de wê, bi heydarî wê tev bigerihê. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman wê, ev her sê mazin ên bi çanda medi serwer bin wê, paşê wê serkevtine xwe wê denezênin. Molon ku li dora 220 b.z. di hê gotin ku ew mir, weke key û femanderekê mazin herêma keyeniya karduyan-mediya di dema keyê seleucidi Antiokhos I (223-187 b.z.) de bû. Dema ku key hat ser text (223 b.z.), wî taxtê Medyayê girt; ji bilî vê, Antiokhos rêveberiya hemî parêzgehên jorîn ên împaratoriya xwe da wî û birayê wî. Lêbelê, nefreta wan ji keyeniyê Antiokhos, Hermeias, di demek kurt de herduyan di sala 222 b.z. de ber bi serhildanê ve bir. Her du generalên ku di destpêkê de ji hêla key ve hatibûn şandin nekarî li hember pêşveçûna wan bisekinin, û Molon xwe li serê artêşek mezin dît û bû xwediyê hemî axa rojhilatê Dîcleyê. Lêbelê, hewlên wî yên derbasbûna wî çemî jî hêla Zeuxis ve hatin asteng kirin. (Çav:

https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Polybius/5*.html#43 Polybius, 5,43) Lêbelê, generalê Antîokhos, Xenoetas, bi hêzek mezin li dijî wî hatibû şandin; Piştî ku wêre kir ku bi dorê derbas bibe, Molon matmayî ma û tevahiya artêşa wî şikest. Hêzên molon di wê demê de wê hêzên Xenoetas wê bişikênin û wê ji Çemê Dicleyê derbas bibin û bibin xwediye serweriya bajarên Seleucia li ser Çemê Dicleyê, digel hemû Babil û Mezopotamiyê. Xwezayê tirsak ê hêzên molon di dawiyê de Antîyox neçar kir ku bi xwe li dijî hêzên molon bimeşe. Piştî ku ew, li Nisibis (nisêbîna iroyin, bakûrê kurdistanê) zivistanê derbas kir, di sala 220 b.z de ji Çemê Dicleyê derbas bû û ber bi başûr ve li dijî Molon û artişên wî, ku ji Babilê meşiyabû da ku pê re hevdiîtinê bike, pêş ve çû. Baskê rastê yê artêşa Antîyox ji hêla Ardys ve dihat rêvebirin. Şerekî dijwar dest pê kir; reviyana baskê çepê yê artêşa molon bû sedema serkeftina key. Molon li qada şer xwe kuşt da ku ji girtinê dûr bikeve (dibê ku ew gotina zûrgerneyntiyê ku wê bi navê iskender ve ku wê were bikarhanin wê, di wateya têgîhek weke bi wateya 'qarnê jê ibret were girtin' li ser wê rewşa xadar a bi kuştina Molon re hatibê gotin ku ew bi wê rengê weke hata roja me di nava kurdan de wê weke bîrhaninekê civakî wê herdemê wê were hanin li ser ziman). Cenazeyê wî bi teşwîqa Hermeias li ser çiyayên Zagrosê hate daliqandin. (Çav: Polybius, v. 40-54; Pompeius Trogus, Prologi, 30)

Lê serweriya artişa molon wê bi wê yekê wê dawî li wê newê. Piştî wê, di rengekê de wê hebûna xwe wê bide domandin û wê, di gelek waran de wê li herêman wê li hemberê hêzên seleucidi wê, bi rengê taqtiqên şerê gerilla wê, hêrîşên xwe wê bi diywari wê bidomênin. Ev wê, piştî wê heya ku wê neçar bikê ku wê hêzên seleucidi xwe ji herêmên di bin serweriya molon ên karduyan-mediya de na ji wan vekîşihin.

Dema ku wê, keyeni li ser tedbîrên dijber nîqaş dikir li hemberê hêzên molon, generalê wek xwedî ezmûn Epigenes pêşniyar kir ku Antîokhos bi xwe biçe rojhilat û rewşa molon ku wê li giştîya mesopotamiya wê weke lê ber raperin û serhildên herêmên din jî wê vekê bitepisîne. Wî îdia kir ku gelên serhildêr dê dema ku keyê xwe yê rewşa bibînin, dilsoziya xwe nû bikin û, ger hewce bike, yê wek Molon û an li şûna wî bigirin û radest bikin. Lêbelê, Hermeias guman li xiyanetê kir û israr kir ku sefer ji general Xenon û Theodotos re were spartin; lêbelê, wî bi nameyek sexte key razî kir ku ber bi eniya Misrê ve biçe. (Çav: Polybios 5,41–42)

Di vê navberê de, hêzên Molon piştgiriya keyeniyên cîran xwest in û girtin. Molon ji bilî Persîsê û ji herêmên din ên keyeniyên din Jorîn piştgiri

wergirtiye. Mimkun e ku piraniya keyeniyên serhildêr rêbazek li bendê bimînin û bibînin pejirandine. Polybius tenê Kyrtiyan û Persîs wekî alîgirên Molon bi nav dike; Eger "dijminên Împeratoriye" jî piştgirîya Molon bikira, çavkaniyên qasrê yên Polybius dê vê yekê ji ber çavan negirtibana. (Çav: Polybios 5,52,5)

Şandina Xenon û Theodotus li serê artêşeke biçûk bi êşkere armanc ew bû ku berî ku sefera hevbeş li rojavayê kurdistanê iroyin û herêmên li dorê biqede, rêyên Zagrosê bigire. Lêbelê, berî ku general werin, hêzên Molon karîbûn bi artêşeke mezin ji çiyayan derbas bibin û leşkerên keyenî paşve bidin xistin. Wî Apolloniatis, herêmeke dewlemend li rojhilatê Dîcleyê dagir kir, û di encamê de prestîjeke girîng bi dest xist. (Çav: Polybios 5,43,7–8; 45,1–2. Hatto H. Schmitt: Untersuchungen zur Geschichte Antiochos' des Großen und seiner Zeit, Wiesbaden 1964, S. 128f.) Hewldana wî ya derbasbûna ji Dîcleyê û fetihkirina Seleukyayê, yek ji du paytextên împeratoriye, ji ber tedbîrên parastinê yên fermandarê bajêr, Zeuxis, têk çû; Zeuxis qeyik hanîn da ku leşkerên dîlgirtî veguhezînin. Piştî vê têkçûnê, Molon vekişiya Ctesiphonê, keleha wî ya zivistanê, li hemberê Seleukyayê. (Çav: Polybios 5,45,3–4) Bi van pêşketinan, key wek dihiziri bû û hiziirî ku dev ji şerê li dijî Misrê berde û li dijî Molon bimeşe. Lêbelê, Hermeias wî qanih kir ku ev erkê generalan e û divê key balê bikişîne ser qadên şer ên biryardar. Li şûna sefereke keyene, Xenoitase Akayî bi hêzên berfireh hate şandin da ku li dijî Molon tevbigere. (Çav: Polybios 5,45,5–6; 46,6) Di destpêkê de, sefera Xenoitase serketî xuya dikir, lê Molon kemînek li leşkerên keyene danî: piştî ku ji Çemê Dîcleyê derbas bûn, Xenoitase bi lez û bez vekişiya, kampa xwe ya dewlemend ji dijmin (hêzên medi) re hişt. Dema ku di nav kêfxweşiya serketinê de bû, Molon bi şev hêrîşî kampê kir û leşkerên Xenoitase têk bir; gelek kes di Dîcleyê de xeniqîn an jî di konan de hatin kuştin, û Xenoitase bi xwe jî hate kuştin. (Çav: Polybios 5:47–48) Piştî vê serketinê, Molon çem derbas kir û hêrîşî kampa Zeuxis kir, Seleucia girt. Babîl, welatên Kendava hûrmûz û Susa jî ketin destê wî, her çend keleha li wir sax ma. (Çav: Polybios 5.48) Di vê serdemê de, wî her wiha sernavê keyeniyê jî girt. (Çav: Thomas Fischer: Molon und seine Münzen (222–220 v. Chr.) (= Kleine Hefte der Münzsammlung an der Ruhr-Universität Bochum, Bd. 9), Bochum 1988; und Sonja Richter: Antiochos III and the revolt of Molon. In: Antiochos III et l'Orient, hrsg. v. Christoph Feyel/Laëtitia Graslin-Thomé, Paris 2017, S. 255–269, hier: S. 264f.) Polybius di derbarê vê hilketina keyeniyê a molon de tiştêkî nizane; dibe ku ew ji çavkaniyên

Seleucid hatibe girtin ku texmîn dikirin ku bi zanebûn ev bûyer veşartine. (Çav: Hatto H. Schmitt: Untersuchungen zur Geschichte Antiochos' des Großen und seiner Zeit, Wiesbaden 1964, S. 128; auch Sonja Richter: Antiochos III and the Revolt of Molon. In: Antiochos III et l'Orient, hrsg. v. Christoph Feyel/Laëtitia Graslin-Thomé, Paris 2017, S. 255–269, hier: S. 265) Di mehên pêş de, Molon berdewam kir ku berfireh bibe û Parapotamia heta Europsos û Mezopotamya heta Dura li ser Dicleyê fetih kir. (Çav: Polybios 5,48)

Molon wê, di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke ji dûndana keyê med dihat. Li gorî morfolojiyên ku em ji çavkaniyan wê fahmdikin wê di wê temenê de wê têngînek zelal wê bide me. Ev rewşa wî ya weke medi û ji dûndana keyê medi hatina wî weke temenê pêşketina wî bê û wê, di rengekê de wê hêzên medî wê li herêmen din wê weke karibê li xwe re berhev bikê. Molon di rengekê de wê, wê rengê stretejiyên wî yên pêşketinê wê di rengekê de wê, hinek morfolojiyên dema kyaxares û astiyag ku wê, bên diyarkirin wê bîrê li hişê me.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê Molon, bi xewna ku ew mediya ji nûve bi vejenê û wê, serwer bikê. Li gorî wî, çavkaniyan wê, wî hema bêja hemû mesopotamya û dordora wê ji hêzên iskender û seleucidiyan paqij kiriya. Di wê temenê de wê, di şewayekê wî ser wê re xwe weke 'keyê çar aliyê cihane' ê med wê diyarkirîya û keyeniya wî hatiya ragihandin û herê kirin.

Li vir ev rewş wê hemû wê, di ahengekê de wê bibin. Lê rewşa mirina wî, di rengekê de wê weke ku wê were diyarkirin wê, hinek gûmanan wê weke di fahmkirinê û rengê diyarkirinê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev rengê wê weke molon wê weke bi mirina wî were diyarkirin ku ew ne komployek di nava şer de li wî hatibê kirin bê. Ber ku wê di kevneşopîya mediya de wê key wê, bandûra wî zêde mazin bê û wê girêdane pêve wê, di rengekê de wê mazintir wê bibê. Ji wê aliyê ve wê, ji rengê piştî wê weke 'xwe kuştina wî' ku wê hêzên Seleucidi wê, cengekî wê, dalaqênin bo tirsê di nava gel de çê bikin û an weke peyamek tirsdayînê ji keyeniyên din re jî ku wê weke bê diyarkirin wê ev rewş wê, di wê temenê de wê gûman wê bikê serê mirov de.

Di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, rewşa mediya wê, weke rewşa herê xort bê. Wê ji ya axamanişan jî wê xorttir bê. Wê keyê Seleucidî jî wê dizani. Di wê temenê de wê, ev wê, di şewayekê de wê, were dîtin. Medi wê, di dema piştî medan de wê ji dema kiros û pê ve wê axa wan li 'strapan' wê were beşkirin û wê bi wê rengê wê, di dîmenekê bindest kirinê wê bi

wê yekê wê bi wan re wê were diyarkirin. Ev rengê strapi wê ne şibihê têngîna pargela parasgehan a dema kassit ku wê di çavkaniyên asûr de jî bi navê "pāhutu" wê were diyarkirin.

Morfolojiya Molon weke keyê med wê pêwîst bê ku ew li ser wê were sekin in ku ev wê weke mijare wê weke hinek aliyên giring wê weke di xwe de wê bihawênê bê. Yek wê di rengekê de wê rewşa medê wê bi serwerîya wê, ku wê weke dervî têgiha axamani û hwd re wê karibê wê bi keyeniyên wê yên herêmî wê diyarbikê. Di rengekê de wê, herêmên weke navendî di destpêka mediya de ku wê bi wê re wê weke pêşkeve û wê derkeve li dika dîrokê wê, di wê demê de wê Molon wan wê yekser wê bikê bin serwerîya xwe de. Wê herêmên keyeniyêmn part û baktriyan jî wê di rengekê de wê biwî ve wê, girêdayi bin û li gorî çavkaniyên me ên li ser mijarê wê, parti wê yekser wê, di nav refê hêzên Molon ê keyê medi de wê cih bigirê. Wê wê, di gelek şerên bi Seleucidiyan re wê bîn kirin de wê bi hêzên molon re wê, ref bigirin. Ev wê weke mijare zelal bê. Di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, herêmên ku wê heya sînorê rojavayê kurdistanê iroyin molon kiriya bin kontrola xwe û ew dixwezê herdû aliyên diclê û fîratê di bin kontrola xwe bikê. Ji wê yekê û morfolojiya wê rewşa serweriyê wê weke desthilatiya Seleucid wê, di rewşekê de wê weke hatibê hapiskirin ji hêla hêzên medî ên Molon ve. Wê dema ku wê rewş wê ev bê û wê weke sînorê mediya pêşî wê hema bêja wê di bin serwerîya xwe wê bikê wê çawa wê, keyê wê, di muharebeya şer de wê, xwe bi kujê? Li vir wê, di rengekê de wê, rewşa key ku wê bi wê rengê wê berfireh wê çawa wê, di rengekê de wê, weke di rengekê de wê, bi sazûmanê ku ew dikê jî wê hûnerîya wî bi zanina leşkerî û hwd re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di morfolojiya hebûna molon de wê ya ku wê pêşî wê were dîtin wê weke mediya dîsa dirabê û wê ne tenê wê hêzên iskender û seleucid wê ji wê ne xweş bin. Axamanişî jî ku ew çendî weke li qasrê tekçûyina jî wê, ji wê rewşê nexweş bin. Piştî wê t êkçûna axamaniş bi rewşa Molon re wê, temenê yekbûn û bilindbûna mediya a duyem wê bibê û wê deme wê jî wê weke destpêka wê di awayekê de wê bi denezendina weke key a Molon re wê bê kirin. Lê piştî weke rewşa xwe kuştina Molon û an jî weke kuştina wî, di rengekê de wê, ev rewş wê ne tenê wê li leyha seleucidiyan wê bi gûharê. Wê vaji wê rewşa weke jinûve wê weke temenekê bi keyeniyên axamanişî re wê bibê. Ji wê rewşê wê weke parti, baktriya jî û urartu û karduyi jî wê wek nexweş bin. Lê di wê demê de wê bo rewşek bi wê rengê ku em di vê nûqteyê de ne xwediyê ti çavkaniyên bi wê na wê weke

levkirinek zimni û an hevpeymanî di nava hêzên iskender û seleucid û keyeniyên şûnmayî ên axamanişî de wê weke bi derfet wê bibê. Ev hizra me di wê nûqteyê de wê weke manipulasyonekê wê nûha bimênê. Lê morfolojiyên bi fahmkirinê wê bi wê aliyê ve wê weke biherikin. Aliyekê din jî wê, di wê demê de wê, baktri û parti jî wê, di rengekê de wê, piştî kuştina molon wê rewşa wan jî wê nexweş bibê. Di wê temenê de wê, ev jî wê bi wê yekê wê bibê. Ji dema dawî a axamaniş û heya derketina di wê demê de a sasani de jî wê li hemberê keyeniyên med, baktri û partan wê di rengekê de wê, weke şerkirinê sasani ên li hemberê wê bibin. Ev wê weke morfolojîyekê ku wê di wê temenê wê têgîna me de wê weke têgihîştînekê wê bide me. Wekî din jî wê bi hêzên seleucid û iskender re wê, şerkirin û hwd wê navê med û hêzên med wê, di wê demê de wê derkeve li pêş. Ji wê aliyê ve wê, ev jî wê weke morfolojîyek din a di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê aliyê ve wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Lê em wê dikarin wê bêjin ku wê çendî ku wê weke di rewşek bi hev re ne di yekitiyekê de jî bê wê, di şêwayekê de wê medi wê, di rengekê de wê, hebûna wê heya wê demê jî wê bidomê. Piştî kirosê mazin wê parti jî, urartuyî jî, manneayî jî, karduyî jî û keyeniyên din ên herêmê jî wê, ji navenda qasra mazin wê heya xwe wê dûr bikin. Wê bi serê xwe wê tev bigerihin. Wê di encama wê de wê axamaniş wê ne weke împaratoriyeke lê wê weke keyeniyekê weke di rengê ya karduyan, part, urartu baktriyan û hwd de wê bimênê. Tenê wê destpêka dema kirosê mazin wê dicihê bê ku ew wê, di rengekê de wê ew wê, hêza mazin a mediya wê, di rengekê de wê, weke di şêwayekê de wê ji wê sûdbigirê ku ew karibê wê serwerîya xwe wê çê bikê. Lê li vir wê tişteke din jî wê weke were berbîra me. Gotinên ku wê weke ser çavkaniyên weke yên herodot û hwd re wê werina diyarkirin ku wê kiros wê keyê med Astiyag wê, di qasrê de wê dilbigirê û wê hemû kiryarên xwe wê weke bi navê keyê med û bi wê yekê wê bikê jî wê weke ev intiba wê, di wê nûqteyê de wê were berbîra me. Ber ku wê rewşên piştî wê, bi carekê wê weke ku wê bihistina rewşa astiyag û wê bi carekê wê ji wê çerçoveya wê, vekişîna hêzên herêmî û êdî bi serê xwe tevgerina wê, di rengekê de wê, weke di rengekê û morfolojîyekê de wê di wê temenê de wê dîmenekê wê bi xwe re wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de ku em disa werina ser rewşa molon wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê Molon wê ser wê temenê wê weke keyê med wê li hev berhevkirina rewşa herêman di bin keyenîya xwe de wê weke ku wê bikê. Ji bili pêjna Molon wê zêde ti keseyetên bi bandûr ku wê weke karibê hemû

keyeniyên medi û hwd wê, di bin serwerîya xwe de berhev bikê wê newina dîtin. Ji wê morfolojiya axamanişê wê di destpêkê de wê, bi demên piştî kiroşê mazin re wê weke ku wê xwe di wê çerçoveyê de wê weke bigirê û wê, dervî wê weke bibînê wê rewş û morfolojîyekê wê weke bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê Molon wê weke serokek giştî ku wê hemû keyeniyên wê demê weke bi çerçoveya medi bikê yek wê derkeve li pêş û wê weke ku em ji rewşê fahmdikin wê weke keseyetek yekane ê li pêş ku wê were dîtin jî bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê, bi wê yekê wê, êdî wê weke karibê wê di temenê keyê imparatoriyeke de wê êdî wê bi wê karibê wê weke li hemberê hêzên imparatoriya iskender-seleucid wê di rengekê de wê bi wê re wê bisekinê. Di derbarê demên keyeniya Molon ku wê piştî ji herêmen karduyan heya zagros, babil û herêmen rojhilatê kurdistanê iroyin û heya kirmaşana iroyin û an susaya wê demê wê, di rengekê de wê, di wê temenê de wê karibê wê bahsa wê bikê.

Xosletên Molon wê di rengekê de wê, ji aliyekê bi têngîna demezrineriya wî ve wê weke ne dûrî têngînek weke ya diyaqo bê û ji aliyê keyeniya wî û pêdeçûyina wî ve wê, fêrsên fahmkirinê ên ne dûrî ya kyaxares wê, di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Tiştêkê din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi dema axamanişan re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman. Gotina strapiyê ku wê di rengekê de wê, morfolojîyek wê weke ya ser temenê keyeniyên herêmi û an parastgehî wê hebê jî wê piştî kiroşê mazin û an piştî dagirkirina mediya ji hêla hêzên iskender ve wê, piştî wê di rengekê de wê, zêde dîmenekê bi wê rengê wê weke bahsa wê bikê wê nebê. Di şewayekê de wê ji xwe wê, di wê demê de wê rewşa ku wê derkeve li holê wê, di rengekê de wê, ne tenê wê bo mediya wê boo axamaniş jî wê rewşek nû bê û wê, hema bêja rewşa wê ya serweri wê di rengekê de wê weke ji holê wê rabikê.

Di wê temenê de wê, piştî wê, di dîmenekê de wê, axamaniş wê çendî wê weke bahsa wê were kirin jî lê wê weke bi şerê axamaniş û bitêkçûna wan li hemberê hêzên iskender û pê de wê weke temenê wê holê wê rabê. Di wê temenê de wê, ev wê, piştî wê di aslê xwe de wê weke rewşek ramyari a valayi jî wê weke ku wê biafirênê û wê, hêzên ku wê weke ji derve dihên ên iskenderi wê nikaribin w valayiyê wê dagirin. Diwê temenê de wê, di rengekê de wê keyeniyên medi wê, di wê demê de wê weke ku wê pozisyona wan wê, di rengekê de wê weke ku wê bigûharê. Di wê temenê

de wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê renekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Mediya wê, di wê demê de wê demek wê ya ne hati denezendin wê di renekê de wê weke ku wê bibê. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, piştî têkçûna axamaniş û serwerîya wê, di wê demê de wê, keyeniyên mediya wê, di renekê de wê weke ji wan re wê weke derfet nû jî wê biafirê. Heya wê demê wê, di renekê de wê weke ku wê, di şêwayekê de wê weke keyeniyên ku wê di renekê de wê weke biserê xwe dijin. Lê di renekê de wê, piştî wê demê wê di renekê de wê rewşek nû wê biafirê. Keyê medî Molon wê, dema wî were û ew dixwezê serwerîyekê ser çerçoveya mediya a berê ava bikê. Ji wê aliyê ve wê, mirov dibînê ku wê hewldanên bi wê yekê û rengê wê weke ku wê bi wî re jî wê bibin.

Rewşa Molon wê di renekê de wê weke rewşek ku wê, di wê demê de wê encamên wê hem bi civakî û hem jî biramyari wê zêde bibin. Bandûra kuştina Molon wê li ser mediya û herêmê wê giştî wê bibê. Di renekê de wê, ji çavkaniyên ku wê piştî mirina Molon wê bahsa cezakirinê jî keyeniyên din û an weke dihê binavkirin 'strapên din' wê, karibê wê werênê ser ziman ku wê bandûra wî zêde mazin wê weke ku wê hebê.

Piştî ku Molon, mir wê laşê wî diviyabû li cihekî berbiçav li kêleka rêyeke pir gerok bihata daliqandin: nêzîkî deriyê rojava yê rêyên çiyayî yên li kêleka Diyalaya Jorîn ku Mezopotamya bi Medyayê ve girêdide. Ew cihekî sînorî û sembolîk bû: di navbera bilindahiyên rojhilat û deştên navendî de, ev cih bû ku artêşa Molon cara yekem jî Satrapiyên Jorîn derketibû da ku hêrişî bikê û Mezopotamyayê xilas bike. Wekî di doza Achaïos de, Polybios di derbarê awayê daliqandina cesedê Molon de ne zelal e.

Li vir heka em vê gotina daliqandina cesedê molon bihizirin wê, gotinên weke 'dagirkirina mediya' li berçav bigirin wê, di renekê de wê çawa wê, şerekê iskender û morfolojiya wê li hemberê keyê axamanîşî Darius wê hebê? Li vir pirs wê, di renekê de wê, biafirin ku wê weke di wê muharabeyê de wê keyê medi hebê û tolê jê hilênin wê ev rengê diyarkirina Polybios wê, xwe di renekê de wê bide diyarkirin. Ev rewşa bi gotina 'daliqandina cesadê Molon re wê, dema ku mirov li wê dihizirê mirov, dikevê zorê ku mirov wê herê bikê ku wê, weke rewşek weke dihê diyarkirin ku wê di encama raperina satrapekê de wê bê kirin bê ku mirov wê bi wê rengê wê fahmbikê bê. Têgînên wê têgihiştinê piştrast dikin jî wê heya zagrosan hêrişên hêzên iskender li hêzên medi ku wê bibin bê. Weke gotinek navdar wê bê gotin ku wê, hêzên iskender wê heya zagrosan wê

herê lê wê nikaribê ji zagrosan derbas bibê. Di morfolojiya rengê diyarkirina dirokê a bi gotinên nava gel û ya di hê nivisandin weke di nava rûpelên pirtûkan de wê ji wê aliyê ve wê pirr ji hev cihê bê û wê weke di gelek waran de wê dîmenekê bi 'nakok' jî wê bi xwe re wê ser wê çerçoveyê wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Ya ne zelal wê tiştê din jî bê ku wê di rengekê de wê weke ku wê di dema keyê seleucid wê seferê bi ber mediya û babilê de wê li mesepotamya li hêzên med wê bikê wê bixwezê bi Molon re hevdîtinê bikê. Lê nayê zanin ku ew bûya û an nebûya. Weki din jî gûmanên weke di wê demê de bi wê yekê hewldanên xwe gihandina wê weke dibin û di hizirin ku ew key ji holê rabikin wê raperin û serhildana gel û tekoşîna wan ya civakî wê piştî wê bi rehetî wê bişikênin. Ber ku ew di hizirin ku wê hêz wê weke çavkaniya hêza wan bê.

Polybios muameleya di jwar a li hember Molon bi nermiya Antiochos a li hember artêşa Molon re berawird dike, lê di heman demê de dibêje ku 'wezîrê wî yê yekem' Hermeias gelek welatîyên medi (navdar) ên Seleukeia-li-ser-Tigrîsê ku piştgirî dabûn Molon 'bi îşkenceyên cûrbecûr, bi birîndarkirin (ἀκρωτηρίαζων), û bi şûr danê kuştin'. (Çav: Strootman 2017, 122–124) Vegotina Polybios a li ser ketina û mirina Achaios bi gelek awayan dişibihe ya Molon. Herdu rêber ne tenê hevalbend bûn, ew di heman demê de di nav zilamên herî bi hêz ên ku xizmeta keyê berê Seleukos III dikirin (li vir gotina xismetê wê di rengekê de wê, ne weke girêdanek wê weke kesekê bi keyeniya seleucid re wê, teqez wê weke endamekê wê biji wê, bîrê ser ziman bê. Hinek morfolojiyên bi wê rengê dihên diyarkirin wê ji ber ku wê şaşiya vegotinê wê bîrê ser ziman wê pêwîst bê ku wê ji wê aliyê ve jî wê di rengekê de wê bîrê ser ziman. Molon wê, weke keyekê medi ê ku wê weke mediya wê di bin keyeniya wî de bê. Axamenîşî wê weke 'serokê satrapa mediya' diyar dikin û bi wê rengê wê, di dema seleucid de jî wê weke wê were diyarkirin. Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, piştî wê weke ku wê, di rengekê de wê, pêşî malbate Molon wê weke bi keyeni serdest bin û ew didemên xwe yê pêşî ên di rengê weke 'kurkey' de wê weke bibê. Lê piştî wê, weke 'keyê mediya' wê xwe denezên û wê derkeve li pêş de bûn. (Çav: Polyb. 5.41.1) Tirsê ji windakirina meqamên xwe yê desthilatdariyê di bin keyê nû de dibe ku di serî de sedema serhildanên wan bûya: Molon xuya ye ku keyeniya herî mazin û bilind û an 'satrapê' herî bilind li rojhilatê kurdistanê iroyin bû. (Çav: Strootman 2011, 72–74; Polyb. 5.43.6) Achaios 'cîgirê' Asyaya Biçûk bû. (Çav: Polyb. 5.40.7; cf. 4.48.10–13) Ew

li serê malbata herî bi bandûr a Asyaya Biçûk bû û ew birayê Laodike bû, diya hem Seleukos III û hem jî Antîyoxos III. Mîna Molon, Achaios Antîyoxos wekî key qebûl nekir, an jî ew li dijî bandûra reqîbê xwe Hermeias li dadgehê derket. Wî bi Molon re hevpeymaniyek çêkir û di sala 220an de li Frîgyayê taca xwe girt, ku ji hêla Ptolemy IV ve hate piştgirî kirin û bi serkeftinên xwe yên leşkerî li Asyaya Biçûk piştî mirina Seleukos III rewa bû. (Çav: Chrubasik 2016, 66–120) Her çend dagirkirina wî ya herêmên rojavayê kurdistana iroyin û dora wê têk çû jî, ew bû hukumdarê împaratoriya xwe ya Anatolyayê. Di sala 216an de, Antîyoxosê III li Asyaya Biçûk hêrîştî wî kir û bi alîkariya hevalbendê xwe Attalos I ew têk bir. Piştî Achaios li keleha Sardeisê hate dorpêçkirin. Di sala 214/13an de, ew ji kelehê hate derxistin û dîl hate girtin. Ew ji hêla synedrionê keyenî, ankû ji hêla hevpişeyên wî ve, hate darizandin û mehkûmkirin: Di civîna paşê ya encumenê (συνεδρίον) de, gelek pêşniyar hebûn li ser cezayê guncaw ku lê were birîn, û biryar hate girtin ku pêşî lingên (ἀκρωτηριάσαι) yê bêbext werin jêkirin, û dûv re, piştî ku serê wî hate birîn û bi çermê kerê hate dirûtin, laşê wî were daliqandin (ἀνασταυρῶσαι). (Çav: Strootman 2014, 172–174) Lêkera ἀκρωτηριάζειν bi gelemperî rakirina poz û guhan nîşan dide, her çend ew carinan behsa rakirina ziman jî dike. Tenê paralela, kê-m-zêde, bi dirûtina serê Achaios di kîsikekê jî çermê kerê de di Herodotos de ye, ku Tomyris serê Kîrus dixê nav kîsikekê çermî ya tijî xwîna mirovan. (Çav: McGing 2001) Li Rojhilata Nêzik a pêş-Helenîstîk, serjêkirin di çavkaniyên mecazî yên têkildarî şer de formeke hevpar a qirkirina dijminên têkçûyî bû, û mîna qirkirina rûyê, ji bo hilweşandina nasnameyên qurbaniyan wekî mirovan xizmet dikir. (Çav: Minunno 2008; Dolce 2017, 7–10; Muller 2016) Wekî din, serjêkirin birhanna/delîla herî baş a mirinê ye ji ber ku rû piştî serjêkirinê jî tê naskirin. Lê veqetandina serî ji laş dikare bibe rêyek ji bo pêşîgirtina li jiyaneke normal û bêdeng a qurbaniyê. (Çav: F. Tracy and Massey 2012, 4)

Bi rengê kuştina Molon a bi xadarî wê, weke pêşî li dem û an serdema duyemîn a mediya ku ew bibê weke bi wê pêşîya wê hata girtin. Lê bi encamên mirina Molon re jî wê weke serwerîya hêzên Iskender ên li mesepotamya jî wê bi encamên wê re wê weke dawî li wan wê wereê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev wê bi wê re wê, karibê wê bi rehetî wê di rengekê de wê weke bi wê re wê werênê ser ziman. Em dibêjin bûna pêşketina dema duyem a mediya ku wê di wê demê de wê, demek bi rastî jî a mediya wê, pêşkeve û wê, derkeve li pêş. Lê li vir di encamên mirin û

an kuştina Molon de wê, li giştîya mesepotamya wê, yên ku wê weke ji medi bin wê, ji çîna mazin wê weke gelek wê werina cezakirin. Wekî din jî wê piştî mirina Molon wê, derketina nêçîra torin û pêşengên civakê ên medi wê, di wê temenê de wê weke karibê wê di rengê de wê bi wê re wê, bahsa wê bikê. Ev wê weke bi armanca ku wê pêşîya serketinek bi derfet a medi were girtin bê. Ber ku wê, keyê demê ê Seleucid ew didit. Ber vê yekê wê, di serî de wê, di rengê de wê, bikevê pey hewldana ku wê çawa wê pêşîya wê bigirê. Ji wê aliyê ve wê, di rengê de wê, di aslê xwe de wê ya ku wê, mediya wê, di wê demê de wê, pêşketina wê giring bê. Di aslê xwe de wê, piştî wê demê ku wê sasani wê, pêşkeve wê di destpêka wê de wê, avabûna wê, ser wan encamên bi dema duyem a mediya ku wê di wê demê de wê temenê wê bi civakî û ramyari wê were avêtin wê weke bê kirin û pêşxistin.

Di rewşa mirina Molon de wê weke bandûra wê bibê. Piştî wê, di rengê de wê, weke pêvajoyek tepisandinê û wê li gorî çavkaniyên Polybios wê, di rengê de wê, keseyetên wek Achaios ku wê di wê demê de wê weke bi wî re wê tev bigerihin û wê, di rengê wê weke bê bê serê Molon wê were hanin li serê wî jî. Lê ne tenê wê ew jî bê. Di pirraniya keyeniyên ber diclê û firatê de wê ev aligirên Molon ku wê ji payabilind wê werina kifşkirin wê werina girtin, êşkencekirin û piştî qatilkirin û an kuştin. Di wê temenê de wê ew kuştinên wan jî wê li deverê weke ya bilind wê werina nişandin li berçavê herkesekê. Ji gotinan ku wê di nava civakê de wê were diyarkirin wê dîrok wê di ti demê xwe de wê rastî xadariyek bi wê rengê newê û wê xadariyek bi wê rengê wê weke di nava xwe de wê negihênê li qaydê.

Ev rewş wê di wê temenê de wê, weke dîmenekê wê bê ku wê, rewşa mediya wê, di wê temenê de wê karibê wê hinekê wê ser wê bisekinê. Ku wê, çendî wê weke bitêgîna satrapan wê were diyarkirin bi axamanişê re wê, wê di dîmenê xwe de wê mediya wê weke dervî wê xwediyê rewşekê bê. Wê dikarê wê di rengê de wê bi wê re wê birehetî wê kifşbikê. Piştî demên kirosê mazin wê mediya û axamaniş wê cihê bibin. Wê ji wê keyeniyên parti û baktri û urartuyî jî wê cihê bibin. Wê di rengê de wê, di demên piştî kirosê mazin de wê, ev rewşa weke ji navendîtîyê ravinê ku wê di dema kirosê mazin de wê destpê bikê wê piştî wê xwe weke sazûmanek ramyari a herêmê ya bi keyeniyên herêmê wê bide demezrendin. Wê Kirose mazin wê bi seferên bi xwûn û xadar ku wê karibê di rengê de bişibênê seferên sargonê akadî ên di dema destpêka avakirina akadê de wê bê kirin. Di wê rengê de wê, di wê demê de wê

sargonê akadî wê hemû keyeniyên guti wê bikê armanc ku wê çawa wê, di bin desthilatiya xwe de wê di ramyariyekê yeknavendî de wê bigihênê li hev. Lê ev di rengekê de wê nebê. Têgîna satrapiyê wê, di rengekê de wê, têgînek bindestiyê a wê demê ku wê piştî mediya wê kirose mazin û piştî axamaniş wê, bikê û wê piştî wê çawa wê di nava wê de wê keyeniyên herêmê wê bigrin wê şerê wê bi keyeniyên herêmê re wê bikin.

Ev rewş wê, demek dirêj a axamaniş bi şerkirina bi keyeniyên medi re wê bide bûhûrandin û di dema ku wê hêzên iskender wê werina mediya û wê dagir bikin wê civakên herêmê wê bi wê yekê wê weke ji şerkirinê wê weke kalketibin.

Di wê nûqtîyê de wê dîmenekê wê weke ku wê bi xwe re wê, di şêwayekê de wê di wê demê de wê weke ku wê bide diyarkirin ku wê serdem wê di wê temenê de wê, di çerçoveya navekê de wê diyarkirina wê zor bê Ji wê aliyê ve wê, gotina weke di bin navê axamaniş de wê hanina ser ziman wê di rengekê de wê weke têrê nekê ku wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Axamaniş wê weke ku me li jor wê li çend deveran wê hani ser ziman wê weke keyeniyek ji wan keyeniyên piştî kirose mazin ku ew ji navendîtîyê diravin wê di pozisyona wan de bê. Di wê temenê de wê, rewşa wê, ne weke rewşek ku wê bi wê karibê wê weke xwediyê ramyariyek giştî a himbêzker wê karibê wê diyarbikê bê. Di wê demê de wê, piştî rûxina mediya ku ew nêzî 250 sal derbasbûya heya dema Molon wê cara pêşî wê weke di keseyetîya Molon de wê weke keseyetek keyeni ku wê di rengê ya kyaxares de wê weke dikê bi têgînek imparatori nêzî bibê û wê, himbêz bikê wê derkeve. Ji wê aliyê ve wê, Molon wê, nikaribê wî ji rêzê û an wê weke serokê strapekê û an keyeniyek û hwd wê şîrove bikê. Di rengekê de wê, ji xwe wê, di wê temenê de wê, gotinên ku wê werina ser ziman wê têrê nekin ku ew rastiya Molon di rengekê de wê werênina ser ziman bê. Çendî ku wê bi ramyari wê sernekeve jî Lê molon wê serdemek mediya duyem wê bi civakî wê bigihênê ber serkevtinê û wê encamên wê di aslê xwe de wê piştî wê, di rengekê de wê xwe hem bi civakî û hem bi ramyari wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Piştî axamaniş wê, di rengekê de wê di destpêka avabûna sasani de wê derketina ardêşê yekem wê piştî bi tememî paqijkirina mediya û mesopotamya ji hêzên iskender û hwd wê, temenê keyeniyek weke molon fikir dikir wê bibê û wê, Ardeşêrê yekem wê di aslê xwe de wê bi hewldanên weke komên aqilmend û bawermend ên bo berhevkirina beşên avêsta ku ew derdixê ku ew wan berhev bikê wê di rengekê de wê ser wê temenê re wê weke peyamenê ji civakên medi re jî wê karibê wê bixwênê

û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke derkeve li pêş. Ji wê aliyê ve wê, di aslê xwe de wê, di rengekê de wê ev rewş wê, piştî vekişîna hêzên iskender û têkbirina seleucid wê, di rengekê de wê weke ku wê, valayiya vala wê keyeniyên herêmê ên medi û axamanişî wê bi hev re wê ji serî ve wê di çerçoveya hevkarî û hevpeymaniyekê a di destpêkê de wê, bi sasani re wê bigihênê hev, çendî ku wê keyeniyên weke medi ên partî û baktri wê bi gûmanê ji ber kiryarên axamaniş ên berê lê binerin jî. Di wê demê de wê, di aslê xwe de wê di rengekê de wê, piştî avakirina keyeniya sasani wê, piştî wê di rengekê de wê, kiryarên ardêşêrê yekem bi sefer û şerên wî yên li hemberê parti û baktiriyên medi wê, bê temenê bêdengiyekê di nava keyeniyên medi de. Ew wê li ser wê re wwê xwe weke ji wê navendîtîyê wê êdî wê weke bi awayekê wê dûr bigirin û ew ji aliyekê ve wê, dibînin ku ew ava dibê weke hêzek mazin û telukeyên mazin ên dihên ser herêmê dibin weke ya demên hêzên iskender bê wê hebê. Lê weki din jî wê di rengekê din de jî ew wê dûbare wê ji wê têngî wê dûrkevin. Axamaniş wê iskender wê di şerê gaugamele de wê bi têkbirina hêzên axamaniş re wê dawiyê li wê werênê.

Lê di rengekê de wê, piştî wê, di rengekê de wê, demekê wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, piştî wê medi dixwezî ku ew wê weke civakên mesopotami û zagrosî ew di rengekê de wê çerçoveya xwe ya desthilatî wê di rengekê de wê weke avabikin.

Piştî wê demê wê, lêgerînên nava wan wê di rengekê de wê weke ku wê bibê. Ji wê aliyê ve wê, giringiya Molon wê di aslê xwe de wê weke giringiyek herêmî û ramyari û civakî wê xwe di rengekê de wê li herêmê wê bide diyarkirin. Polybios wê di rengekê de wê, dema ku wê agahiyên wê ser Molon wê parvebikê wê bi heydari wê tevbigirî û weke nexwezê ku ew hemû agahiyên ku wê ser wî parvebikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke yekalî wê di rengekê de wê weke parvebikê. Ji wê aliyê ve wê, ji aliyê keyeniya seleucid ve wê, bi têngîna wê di rengekê de wê weke parvebikê.

Lê ji aliyê din ve jî wê weke dema ku em wê li wê, dinêrîn wê di şêwayekê de wê aliyên din ên ku wê weke pêwîst bin werîna fahmkirin jî wê hebin. Di wê temenê de wê ev wê bi wê re wê, xwe di rengekê de wê weke bidîna diyarkirin bin.

Di wê demê de wê, di rengekê de wê ji rewşa piştî Molon weke wî ku wê rasti mirinekê wê were ya Achaîos wê, karibê wê di rengekê de wê aliyekê din jî wê bi wê rewşa molon ve girêdayî wê li wê bihizirê ku molon wê weke sazûmanek ramyari weke plankirî bi çerçoveya jinûve avabûna

mediya ve hizirkiriya û wê ji hêla hêzên derve û hundurîn ve wê were piştgirî kirin. Parti û baktri wê li ser wê yekê wê li rex wî bisekin in ku ew di rengekê de ew li hemberê hêzên seleucidî li rex yên medi disekin in û dikevina muharebeyên şer de. Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê parti û baktri wê di rengekê de wê, di şewayekê de wê herêmên wan wê di rengekê de wê weke derfetekê wê, ji wê aliyê ve wê bide diyarkirin ku ew wê weke herêmên çîyayî ên asê bin û wê, hêzên iskender ku ew fêrî şerkirin û muharebeyên li qadên bejehiyê ên deverên rast bin wê li deverên çîyayî wê ti hebûnê wê li hemberê wan nediina nişandin. Di demê Molon de jî wê wusa bê. femandariya seleucid wê di serî de wê çawa wê tekiliya zagrosê û hêzên medi wê birrê wê bo şikandina hêzên medi wê weke armanca sereka wê ji wê aliyê ve wê weke bibînê û wê di wê çerçoveyê de wê weke nêzî mijarê bibê. Ji wê aliyê ve wê, weke ku wê were dîtin wê heya xwe wê li ser mijarê wê ji wê aliyê ve wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê hêzên medi wê, di rengekê de wê taqtiqên wan wê hem bi şewayên artişên sazûmanî û nizami bin û hem jî bi yên weke li deverên çîyayî ên ji hev bela bin, ku wê di rengê şerê gerilla ên demên hemdem de wê di şewayekê de wê weke xwediyê taqtiqên şer bin.

Ji wê aliyê ve wê sazûmane hêzên medi wê, derfeta wê, zêdetirî wê hebê û ew li qadê weke hêzên serwer bûn. Di wê temenê de wê, di dema Molon de wê ev wê were dîtin û Molon jî bi wê yekê wê weke pirr bi bawer bê ku wê serkevtinek mazin wê bidest bixê. Ji çavkaniyên Polybios ku ew wê weke bi awayekê yekali wê agahiyan wê bide wê li ser mirina Molon wê, nexwestina parvekirina hinek agahiyan wê têgînê wê weke di serê mirov de wê, weke ku wê bide çêkirin ku wê weke keyeseyet keyeni wê pêşî wê ji rewşa têkbirina hêzên medi zêdetirî wê weke keseyetek keyeni û ku ew hatiya herêkirin a Molon wê ji holê rakirinê wê weke ji xwe re wê bikê armanc û weke ku zaninek bi wê rengê hebê û ew nexwezê parvebikê wê intibayek wê bi mirov re wê bi rehetî wê ji zaninên Polybios wê çê bibê. Wusa hatiya hizirkirin ku ew Molon bişikênin û an ji holê rabikin wê weke bi tememî wê, hebûna berxwedana mediyatîyê wê ji holê rabikin, serweriya wê bindest bikin û wê yekitiya keyeniyên mediya ku wê daya çêkirin wê bi tememî wê ji holê rabikê. Ji wê aliyê ve wê mirina Molon wê ne weke mirinek ji rêzê lê wê weke di encama weke kompoyekê de wê weke di wê serdemekê de wê pirr mazin hatiya hizirkirin wê di wê rengê de wê weke karibê wê diyarbikê bê. Encamên piştî wê bi mirina Achaïos ve jî wê vê têgiha me wê di rengekê de wê weke xorttir bikê.

Li ser wê çerçoveyê re wê dikarê wê diyarbikê û wê fahmbikê ku Polybios îma dike ku cesedê Achaios li ber çavên niştecihên kelehê hatibû daliqandin. Ev mantiqî ye ku nûçeya mirina Achaios ji hêla danûstandinkarên Antîyoxos ve hatiye bikar hanîn da ku parêzvanan bêhêvî bike û wan razî bike ku teslîm bibin. Ev wusa xuya dikê ku wê piştî wê weke politikayek tepisendinê a di dewama ya mirina Molon de wê weke wê bi wê têgihê wê were pêşxistin. Lêbelê, dîrokîbûna vegotina berfireh a Polybios a li ser tevlihevî û xemgîniya li kelehê pirsgirêk e. Polybios îma dike ku desthilatdariya Achaios di çavên hin kesan de - di nav de qasra Ptolemaîk - rewa bû lê ew di çavên Antîyoxos û derdora wî de "xayîn" (ἀποστάτης) bû û ev sedema cezayê giran bû ku wî wergirt. Di dema danûstandinên piştî Şerê Raphia (217 b.z) de, Ptolemy IV pêşniyar kiribû ku Achaios di peymanê de were zêdekirin wekî ku ew wekhevê Antîyoxos be; Lêbelê, Antîyoxos 'red kir ku guh bide vê yekê, ji ber ku dihiziirî ku ew tiştek skandal e ku Ptolemy cesaret bike ku serhildêran (ἀποστάται) di bin parastina xwe de bigire an jî behsa wan kesan bike'. (Çav: Samuelson 2011, 41–64;) Polybios di muameleya li cenazeyê hem Molon û hem jî Achaios bi peyva ἀνασταυροῦν vedibêje, ku bi gelemperî ji hêla dîroknasên Yewnanî ve tê bikar hanîn da ku daliqandina piştî mirinê nîşan bide (berevajî ἀνασκοιοπίζειν: daliqandina berî mirinê). (..) Bi ἀνασταυροῦν carinan mebesta daliqandinê ye. (Çav: Samuelson 2011, 41–64) Ev wergera ku dîroknasên nûjen li ser bingeha pêşîniya Asûrî û Axameniîşî tercîh dikin e. Lêbelê, qet ne diyar e ku Polybios bi taybetî behsa daliqandinê (an xackirinê, ji bo wê mijarê) dike. Weki din xackirin wê heya iro wê weke kevneşopîya roma wê bê dîtî. Gelo ev pêşî ya hêzên iskenderî bû? Ber ku wê di wê rewşê de wê di ragihandinan de wê hinek intibayên bi wê rengê wê weke xwe bidina diyarkirin. Ew bi ihtîmalek mezintir mebesta 'daliqandina' laş bi awayekî giştî ye, bêî ku rêbaza rast çî be. Ne ku hûrgilî pir girîng in. Ya girîng ew e ku hem Molon û hem jî Achaios nehatine veşartin û cenazeyên wan ên perçe perçe li ber çavan hatine nîşandan. Achaios wê li gorî têgihên Polybios ku mirov li rewşa wî bihizirê wê weke ku wê bi Molon re wê berê təkiliya wî hebê û di wê temenê de wê weke hevnasinekê wê di rewşa hev de wê weke bidina diyarkiriin. Her wusa wê, piştî trejediya wan herdû kesan wê di regekê de wê di rewşa Ptolemy IV ku wî weke tefkir dikir ku wê piştî serkevtina Molon û Achaios wê, rewşa herêmê wê bigûharê û wî jî hinek rewşên ramyari li lehya xwe bi wê dihasiband wê, weke bi wê re wê tev bigerihê. Lê hewldanên weke rewşa serhildêran û an aligirên Molon û an Achaios

wê weke parastina wan wê bo Ptolemy IV ne weke ramyariyekê desthilatî lê wê di rengekê kevneşopîyek civakî a herêmê de wê fahmbikê wê weke rasttir wê weke ku wê bibê. Ji wê aliyê ve wê weke aliyê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman. Ji rewşa Achaios û heya ya Ptolemy IV wê, weke karibê morfolojîyek fahmkirînê a xort bi wê bi rewşa Molon re tê bigihêjê ku wê di rengekê de wê, weke di wê demê de wê, rewşek ji ya ku em bi ramyariya keyê medi Molon re dikarin bi wê bihizirin wê ji ya ku em dikarin bihizirin wê weke mazintir wê dîmenekê fahmkirînê wê bi dema mediya a duyem ku wê bi wê pêşketiba re wê weke bide diyarkirin.

Di demê de wê pêşketinên ku wê bibin wê, gelek aliyên wan ên bi civakî wê weke karibin werina kifşkirin jî wê hebin. Lê ji wê zêdetirî wê weke aliyê ku wê, di rengekê de wê çawa wê di rengekê bindestiyê de wê were girtin wê, çerçoveyek têgînî wê were afirandin. Key wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, bo serdestiya xwe wê her tiştê wê weke 'maf' û kirina wê ji xwe re wê bibinê. Biryara kuştinê ku wê, dibê wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê.

Di rengekê de wê, şêwayê kuştinan wê, di rengekê de wê weke di wê demê de wê, weke bi kiryarên ku wê werina ser aligirên Molon û an torinên medi piştî wî wê di rengekê de wê, bihinek rewşên demê ku wê di rengekê de wê berê wê û piştî wê di rengekê de wê werina diyarkirin wê weke karibê di çerçoveya wan de wê hinekê li ser wê bisekinê bê.

Minaq wê, qirkirina bi rêûresmî û eşkerekirina laşên kesên ku qaîdeyên girîng ên tevgerê bînpê kirine diyardeyek hemû deman e. Ew dikare wekî hewldanek ji bo bêmîrovkirina sûcdar û cezakirina wî bi awayekî guncaw li gorî sûcê wî were fahm kirin. Ji bo têgihîştina her du dozên Seleucîdiyan girîng e ku, li girêka Klasîk, ev şêweya stereotîpkirînê bi bînpêkirina filîtiyê ve girêdayî bû. Redkirina defînkirînê di heman demê de cezayek bû ji bo malbata sûcdar, ku mafê şînê ji wan re nehatibû dayîn. Di împaratoriye Hellenîstîk de ew wek çîmento bû ku torên împaratorî li hev digirt, û bînpêkirina kesekî bi key re wekî şêweya herî bilind a 'xiyaretê' dihat hesibandin. Dozeka Hellenîstîk a destpêkê Kleitosê Reş e; wekî xayînekî key dihê dîtin, Kleitos di destpêkê de piştî ku Îskender ew kuşt, defînkirin lê nehat kirin. Têgînkirina keyên dijmin wekî 'xayîn', şer wekî 'serhildan', û serhildanê wekî şêweyek wek ya li Rojhilata Nêzîk xwedî kevneşopîyek demdirêj e. Li ser nivîsên împaratorî yê Asûriya, keyên dijmin bi rêkûpêk wekî 'dijminê xerab' an 'birayê xayîn' têne bi navkirin, û

li gorî vê yekê bi wan re muamele dihat kirin. (Çav: Liverani 1981, 52) Qutkirina poz û guhan di doza Achaios de "presedansa 'rojhilatî'" ya pêş-Helenîstîk muhtemel dike. (Çav: Sherwin-White and Kuhrt 1993, 189; Ma 2002, 61; Ehling 2007, 498; Kosmin 2014, 326, n. 84; Chrubasik 2016, 120) Nivîskarên Yewnanî carinan tundûtûjiyê wekî hovîtiyek tîpîk a barbar, wê 'zilma pers' pêşkêş dikin. (Çav: Jacobs 2009; Rollinger 2010; Bardel 2002) Lêbelê, ev nayê wê wateyê ku ev wêne di rastiye de ne girêdayî bûn. Bi taybetî vegotinên di Herodotos de hatine nîşandan ku nêzikî tiştê ku çavkaniyên împaratorî yên Axamenişi dibêjin in (berevajî wêneyên bêtir stereotîpkirî yên di Ktesias de). (Çav: Rollinger 2010; Strid 2006) Bêguman, tundûtûjiya tund a li dijî serhildêr û desteserkeran di xwepêşkêşkirina împaratorî ya Asûrî an Axamenişi de qet bi ronahiyek neyînî nehatiye pêşkêş kirin. (Çav: Zimmermann 2013, 56–86) Ji perspektîfek emîk ve, ev hovîti hemî pir "mafdar" bûn. Kiryarên hovane yên tundûtûjiyê yên li ser girtiyan li ser relyefên qesra Asûrîya nû û di nivîsên keyenî de - çermjiserkirin, korkirin, daliqandin - bi keyeniyê ve girêdayî bûn, û bi taybetî rola girîng a key wekî parêzvanê zagon û rêzîknameyê (û wekî wusa tenê kesê ku bi mafdarî dikaribû yên din biêşîne). (Çav: Minunno 2008; Fuchs 2009; Radner 2015.) Di vegotînek serketinê xwe yên li dijî alîgirên keyekî "serhildêr" li welatê Asûrî de, Asûrbanîpal II îdîa kir ku piştî ketina bajarê Têla, min 3,000 şervanên wan bi şûr kuştin. Min dîl, milk, ga, (û) dewar ji wan birin. Min gelek dîl ji wan şewitandin. Min gelek leşker bi zindî girtin: ji hinan min dest û milkên wan jêkirin; ji yên din min poz, guh, (û) lingên wan jêkirin. (Çav: Kleber 2012, 224-5)

Di wê nûqtîyê de wê ev rewşên weke ku wê karibin weke xosletna serdestiyê ji wê werina dîtin wê xwe di rengekê de wê bidina diyarkirin. Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê piştî mirina Molon wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê girîng wê weke karibê wê di şewayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê ku wê li gelek deveran wê bi wê yekê rastî rewşên xirab ji wê were. Di wê temenê de wê, ev kevneşopî wê, di rengekê de wê, bi haqî û an nehaqî ku wê desthilatîyek wê weke çawa wê xwe serdest bikê û wê bindest bikê wê, dema ku ew li hemberê wê raperin bikê û an li dijî derkeve yan 'ceza' bikê û yan ji wê weke 'xayin' û an 'serhildêr' bi navbikê. Ev di wê temenê de wê ne tenê wê weke gotinên manipulekirinê bin. Wê ji wê zêdetirî wê weke gotinên di rengekê de wê bi hinek encamên girîng re wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Yê serdest wê, di wê temenê de wê ti carî wê ji aliyê xwe ve wê kiryarên xwe yên xadar û bi tundûtûjî wê lînepirsê. Wê tenê wê ya yê li hemberê xwe wê

weke bi wasifiya serdestiya xwe re wê, li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ev wê weke rewşek ku wê piştî demên mediya wê, weke bi rewşa Molon û gelek torin û Mîrên medi ên demê ku wê bi wê rengê wê were hanin li serê wan bê. Rewşa weke kuştina Kirose û serê wî kirina kisekê tişî xwûnê û hwd de wê, tenê wê di wê çerçoveyê de wê weke rewşên xirab û xadarî jî ku ew ji kê ve û ji aliyê kê ve jî ew werina kirin wê karibê wê di temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev wê, di rengekê de wê, ji aliyekê ve wê, weke serdestiya desthilatî hertimî wê serdestbûna wê û di wê de wê, nebûna têngînek civakî û hwd ku wê di rengekê de wê, bi wê ne hizirê û wê, di wê temenê de wê bi wê ji wijdan û hwd wê weke dîrkeve û hwd ve jî wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê bahsa çerçoveya têngîna kiryarên bi wê rengê wê di dema asûr û axamaniş de wê bikê. Keyê asûr wê, di deama wê de wê bîrê ser ziman li ser ya ku me li jor diyarkir de wê, bibêjê 'Min çavên gelek leşkeran derxistin. Min komek ji laşan (û) yek ji seran çêkir. Min serê wan li ser daran li dora bajêr daliqand. (çav: Grayson 1996, 189–223) Têgihîştina şikandina sondê wekî sûcek li dijî yazdanan di sonda ku peyman ku Esarhaddon di sala 675/4 b.z de li ser key Ba'al ê Sûrê ferz kiriye bi dawî dike de bi awayekî tekez tê îfade kirin, ku tê de gelek yazdanên Asûrî û Sûrî (navê yazdanekê asûr ku wê navê wê di dema subaru de jî wê derbas bibê bê) tene gazî kirin da ku Ba'al bitirsînin. Ger Ba'al sonda xwe bişkîne (ankû, li dijî Esarhaddon serî hilde), Bila Heft yazdanan, yazdanên Şervan, bi çekên xwe yên [xadarî (?)] bibin sedema [rûxandina] we. Bila Bethel û Anath-Bethel we radestî şêrekî mirovxwar bikin. Bila yazdanên Mezin ên Ezman û Erdê, yazdanên Asûr, yazdanên Akad, û yazdanên Ebernariyê (ankû Levant/rojavayê kurdistanê û dora wê) bi nîfîrek neqediyayî we nîfîr bikin. Bila Baal-sameme, Baal-malage û Baalsaphon bayekî xerab li dijî keştiyên te rakin [...]. Bila Melqart û Eşmun axa te radestî wêrankirinê bikin û gelê te ji bo sirgûnkirinê were sirgûnkirin. [...] Bila Astarte di şer de kevana te bişkîne û te li ber lingên dijminê xwe rûne, [û] bila dijminekî biyanî milkên te parve bike.

Di nivîsên împaratorî yên Axamanişî de jî, serhildêrên qaşo wekî 'şikênerên sondê' tene binavkirin, û cezayê bijarte qirkirin û dûv re jî daliqandin e. (Çav: Waters 2016) Di 'Nivîsa Bîsotûn' de, Darius I rave dike ka wî çawa dijberê bi taybetî xeternak, Fravartîş (keyêke) ê

Medyayê, ceza kiriye: 'Fravartiş, ku xwe li Medyayê key dihesiband, bi artêşa xwe hat dijî min da ku tevlî şer bibe. Piştî em tevlî şer bûn. Ahûramazda alîkariya min kir; bi xêra Ahûramazda, min artêşa Fravartiş bi tevahî têk bir. [...] Fravartiş hate girtin; ew hanîn ber min. Min poz, guh û zimanê wî jê kirin û çavekî wî jê kirin. Ew li ber deriyê qesra min di zincîran de bû; hemû mirovan ew dît. Piştî vê yekê, min ew li Ekbatana daliqand; û zîlamên ku şagirtên wî yên pêşeng bûn, min ew li Ekbatana di kelehê de daliqandin. (Çav: Kuhrt 2007, 145f.: Llewellyn-Jones 2013, 174f) Reqîbek dîn ê Darius, Cîçataxma (keyekê medi), muameleyek wisa dît: Zilamekî bi navê Cîçataxma, Sagartî, li dijî min serî hilda; wî ji gel re got: "Ez li Sagartia key im, ji malbata Uvaxştra (keyekê medi ê navdar û bi bandûr bê) me." Piştî min artêşek Persî û Medyayî şand (li dijî wî). [...] Bi xêra Ahûramazda, artêşa min artêşa serhildêr têk bir û wan Cîçataxma dîl girtin û ew hanîn ba min. Piştî vê yekê min poz û guhên wî jê kirin û çavekî wî jê kir. Ew li ber deriyê qesra min di zincîran de bû; hemû mirovan ew dît. Piştî vê yekê, min ew li Erbelayê (hewlêrê iroyin) daliqand. (Çav: (Kuhrt 2007, 155)) (ev rengê kuştina keyê medi ê weke çîçataxma re ku wê were diyarkirin wê, ji wê karibê wê fahmbikê wê ev wê weke kesek û an keyekê ji ya ku em dikarin tefkirkirin mazintir bê ku ew bi wê rengê bi awayekê hovane dihê qatilkirin ku ew bi wî çavtirsandinê di nava gel de were çekirin. Ji wê aliyê ve wê, bo ku ev bibê jî wê weke pêwîst bê çîçataxma weke key pêşî mazin were nasin, dakû ew bandûra ku ew bi wê qatilkirina wî re dihê xwestin were bidest bibê) Darius bi xwe jî destdirêjker bû. Di ya Nivîsara Bîsotûn de, ew reqîbên xwe wekî 'keyên derewîn' pêşkêş dike, bi vî awayî rewatiya wan înkâr dike tevî ku ew navên keyên yên ku endametiya xanedanên serdest ên ku ji hêla Kûrûs ve hatine bidawîkirin nîşan didin, texmîn dikirin. (Çav: Briant 2002, 120) Bi vî awayî, serokê serhildanek li Parsa, navenda persan, îdîa kir ku Bardiya, kurê Kûrûs û birayê keyê berê, Kambyzes e; ew ji hêla esilzadeyên Anşan, keyeniya xwemal a Kûrûs ve dihat piştgirî kirin. (...) Hem Cîçataxma û hem jî Fravartiş (du keyên medi ên wê demê bûn) îdîa kirin ku ew dîndana malê keyên yê Medyayê ne. (...) Darius wan wekî derewîn pêşkêş dike, lê ev serhildêrên navdar muhtemelen ji îdîayên Darius bêtir rewatî (û bi vî rengî piştgirî) hebûn. (Çav: Briant 2002, 212) Lê têkiliya dijberên Darius bi 'Derew' (drauga-) wan dixê aliyê xelet ê şerekî kozmîk di navbera rêkûpêkî û kaosê de, di heman demê de hilweşîna wan bi xwe nîşan dide ku Ahuramazda wan red kiriye û piştgiriya dide Darius. (Çav: Kuhrt 2007, 471f)

Ji çavkaniyên dema Molon jî û yên dema Darius jî wê weke were dîtin û fahmkirin ku wê keyên medi ên herêmî wê hebin û wê di wê temenê de wê li hemberê hev wê bisekin in. Di wê nûqtayê de wê, di rengekê de wê, di wê demê de wê, bi wê yekê wê, çûna bi ser key û torinên medi de.

Lê tişteke din wê weke heya me wê zêde bikişênê ku wê weke demên piştî desthilatiya mediya wê, bahsa med nekê bê. Ev wê weke di rengekê de wê di heman rengê de wê weke rewşek manipûlekirinê jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa mediya wê, di rengekê de wê piştî wê, di şewayekê de wê, xwe bide domandin. Kevneşopîya mediya didomê û heyên wê yên herêmî wê hebin. Lê di wê demê de wê weke dema mediya ku wê, di şewayekê de wê, weke berê wan li navendîtîya giştî a med û an qasra giştî bê wê di wê demê de wê nebê. Di dema piştî kirus û pê de wê di wê temenê de wê berê xwe ji wê, bidina alikî û wê nexwezin ku ew bi wê re wê, bimeşin. Weke keyê med ê demê Molon wê, keyên din ên herêmî wek Çîçataxma û Fravartiş jî wê di rengekê de wê weke bi heman aqûbetê wê rû bi rû wê bimênin. Lê rewşa keyê medi ku em ji gotinên Darius fahmdikin wê berî wê bibê û wê, bandûra wî Darius jî ji wê gûmanê nekê û wê di morfolojiya keyekê mazin û dîrokî de wê were diyarkirin Uvaxştra wek keyê medin wê, aqubeta wî zêde newê diyarkirin. Lê em wê, fahmdikin ku wê, rewşa keyê med key Uvaxştra wê ne weke keyên din ên medi ên wê demê weke ya key Çîçataxma û key Fravartiş bê. Bi rêzê ev hersê keyên medi wê, di wê demê de wê, navê wan derbas bibê û wê bandûra wan wê hebê û wê, desthilatiya axamanişê wê herê nekin. Ji gotinên Darius em fahmdikin ku wê, Çîçataxma wê, weke keyê medi ku ew ji dîndadan key Uvaxştra dihê wê bide diyarkirin. Weki din wê navenda qasra keyê med Çîçataxma wê, li Sagartî bê. ..

Lê li ser morfolojiya nav re em wê dikarin wê bibêjin wê navê Fravartiş wê bişibê ya Freortes keyê medi ê berî kyaxares. Wekî din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê çendî wê weke bi aqubetek xirab û trejedyekê wê navê wî derkeve li pêş keyê Medi key molon wê, morfolojiya wî ya keyeni û serweriya wî heya ku ew wê weke serwer bê wê weke pîrraniya herêmen welatê mediya li bin serweriya keyeniya xwe xistina. Ji wê aliyê ve wê weke bi wê rengê wê bandûra wî jî wê zêde hebê û ev morfolojiya bi bandûra wî wê weke ji dîndana keyê med dihê wê teqez wê intibaya wê di serê me de wê weke bide çêkirin. Weke keyên medi ên weke serdema duyem a mediya key Çîçataxma weke keyê med, key Fravartiş weke keyê

med û key Uvaxştra weke keyê med wê, li rex dîroka li şûn key Molon keyê medî wê derkevîne li pêş. Ew bi hebûn û sînorê keyenîya xwe ya mediyayî wê sînorê axamaniş û mediyayê wê di rengekê de wê bi awayekê wê bidîna diyarkirin.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Ev rewşa hovane a li hemberê keyên medi ên demê wê weke di dema Darius keyê axamaniş de wê bibê wê di rengekê de wê piştî wê di dema dagirkirina iskender re wê çi rasthatina ku wê weke wê bide domandin û diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê ya li hemberê hêzên iskender wê, di wê demê de wê weke bi sekna xwe wê navê wan wê derkeve li pêş wê, medi bin. Di wê demê de wê zêde navê hêzên Darius û axamaniş wê di wê demê de wê weke newê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê mirov bixwezê û nexwezê jî wê pirsên weke gelo berî ku wê iskender ji misrê bi ber mediya ve wê were wê levkirinek wê weke di wê demê de wê di nava fîrawunên misrê de wê bi qasra axamaniş re jî wê hebê û an nebê bê.(?) Ber ku wê, di wê rengê de wê, hinek encamên ku wê, di wê temenê de wê pirsên bi wê rengê wê di serê me de wê bidîna çêkirin û dana pirsin wê hebin û ev wê weke aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengeê de wê weke bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê, di rengekê de wê, dema ku wê, levkirinek zimni û an hevpeymanî hebê jî wê bi derfet wê weke bi intibayên bi wê rengê wê weke bibê ku wê di demê de wê medi ku wê dûrî qasra axamaniş bin wê, bi gelek keyeniyên xwe yê herêmî wê weke di encama wê, pêvajoya dagirkirinê de bin. Ji wê aliyê ve wê, “seferên hêzên iskender li wêatê mediya” ku wê bahsa wan wê weriirn û çûyinên hêzên wî heya ber zagrosan û weke *‘şerkirina bi mediyan re’* wê di wê rengê de ku wê were diyarkirin wê vê intibayê wê bixwezê û nexwezê wê di rengekê de wê weke ku wê di serê me de wê xorttir bikê. Di wê nûqteyê de wê demê wê rewşa mediya wê weke diyarde û fektorekê giring ku ew di wê demê de wê çawa bê wê weke pêwîst bê ku ew hinekê were zelal ku ew heta ku ew karibê di wê temenê de ew dema wê bi başî were fahmkirin. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê bi wê rengê û yekê wê li ser wê bisekinê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Serdema mediya a duyem wê di wê demê de wê weke ku wê derkeve li pêş û wê, di rengekê de wê weke demek ku wê piştî kirose mazin wê weke

bibê qada hêzên derve ku ew li ser wê xwe bikina serdest. Di rengê de wê, di aslê xwe de wê, di şêwayekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, piştî mediya wê, di rengê de wê weke were dîtî ku wê, çerçoveya mediya wê, di wê de wê gûharin wê bibê. Di wê demê de wê pêşketina herêmê wê di rengê de wê weke derkeve li pêş.

Di rengê de wê, di wê demê de jî wê tevî gelek pirsgirêkên ku wê di wê rengê de wê weke karibê wê bahsa wê bkê wê dîmenekê pêşketinê jî wê xwe di rengê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê demê de wê, di wê demê de wê karduyî û keyeniyên din wê, di rengê de ku wê weke keyeniyên medi dihên hasibandin wê serwerîya wan wê di rengê de wê bibê. Di wê demê de wê, axamaniş wê, derfeta wê ya sereka wê di wê demê de wê weke ku wê ew bê ku wê, nirxên civakî ên bawerî em mediya wê xwe ser wan re wê weke bikê desthilatdar. Ev wê, di rengê de wê, weke dîmenekê din bê ku wê xwe bide diyarkirin bê.

Lê wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê ji kijan aliyê ve wê li wê binerê wê, axamaniş wê, nikaribê wê serwerîyê weke dema mediya wê bikê û bi teybetî wê nikaribê wê keyeniyên medi wê bigirê li nava xwe. An jî wan bigirê li çerçoveya xwe. Ev rewş wê weke ku me li jor wê li çend deveran wê hani ser ziman wê, di şêwayekê de wê, rewşek wê weke bêserdestî û an bêserwerî wê, di dîmenê herêmê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Hê jî wê di rengê de wê, bandûra mireteya mediya û keyeniyên wê ên herêmî wê zêde wê weke hebê. Di wê temenê de wê, ev wê, di rengê de wê weke ku wê bibê. Lê di aslê xwe de wê, piştî mediya wê, nikaribê bi temenî bahsa ji holê rabûnek meediyayê wê diyar bikê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê, di rengê de wê werênê ser ziman bê.

Di çavkaniyên herêmî de w, ev wê bi rehetî wê were dîtî ku wê, piştî wê jî wê, rewşek serwerîyê wê xwe di rengê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê keyeniyên medi wê dîsa wê di nava wan de wê weke tîkiliyek weke hev girtinê û tifaqî wê hebê. Temenê wê yê zêhnî, bawerî, û çanda civakî jî wê weke ku wê hebê. Weki din wê ev dem jî wê weke demek felsefe û teolojiyê bê û wê, di wê temenê de wê tîgînên yazdanî û mitolojiyî wê zêdetirî wê weke di rengê êkolên felsefeyê de wê derkevina lipêş. Ji wê aliyê ve wê, rewşa mitra bê, Hizir bê, zerdeşt bê û her wusa çerçoveyên din bin wê di wê temenê de wê weke ku wê di rengê de wê weke ku wê derkevina li pêş û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê, dema duyem a mediya wê, xosletên wê yên civakî wê di wê çerçoveyê de wê xwe bide diyarkirin. Wê, di rengekê din de jî wê serwerîya hegomenikî wê weke ser wê re wê, rewşên weke yên bi hewldana xwe serdest kirinê û di yekitiyekê de bûnê jî wê bi wê re wê weke ku wê bibê. Ji gotinên ji dema Dariusê I wê weke ku wê were fahmkirin wê, di wê temenê de wê weke pêvajoyek bênavber a pevçûnên nava mediya û axamaniş wê di rengekê de wê bibê. Lê ji aliyekê din ve jî wê weke ji aliyekê ve wê hinek levkîrinên ku ew dikê jî wê bibê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê vê rewşê wê weke rewşa mediya kiriya duqat. Di rengekê de wê, di wê temenê de wê yên weke 'bi sûndê bi xwe ve hatina girêdan' û yên ku wê bi israri xwe 'dervî wê girtina' wê di rengekê de wê weke karibê wê bahsa wê bikê. Lê di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê beşa mazintir a mediya jî wê dervî wê bê. Yên ku wê nêzî wê bûna ew jî wê ser temenê nirên hevbeş ên medi ên weke yên baweriyê û hwd bê. Di wê demê de wê weke di dema sasani a piştî wê were dîtin wê weke jî gotinên Darius wê were fahmkirin ew wê bi nirxên mazdayî û an êzdayî ve wê, di rengekê de wê weke gotinê wê bibêjê. Di wê temenê de wê hizra xwe wê bîrê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê, dema ku em bahsa wê bikê bikin wê di dema axamaniş de wê ev wê weke di rengekê de wê weke derkeve li pêş. Rewşa axamaneş wê pêwîst bê ku wê hinekê din wê ser wê bisekinê bê. Dihê gotin ku damezrînerê xanedanê Axamenes wê Haxāmaniş ku wê bi wateya "xwedîyê aqilê dostane" ye bê. Piştî wî kurê wî Teispes (Cişpi) hat text; Teispes yekem kes bû ku piştî ku bajar ji Elamîyan girt, sernavê keyê Anşân girt. Nivîsar destnîşanê dikin ku dema Teispes mir, her du kurên wî text parve kirin, Kiros I I (Kūru), keyê Anşân, û Ariaramnes (û an Ariyāramna "bi Îraniyan re di aştiyê de"), keyê Parsua (paşê jê re Pārsa tê gotin). Piştî wan kurên xwe, Cambyses I, hukumdarê Anşân, û Arsames (Aršāma "xwedîyê hêza lehengî") ji Persyayê hatin text. Di sala 559 b.z de, Cambysesê Mezin bû keyê Anşân û kurê wî Kiros II yê Mezin hat text, ku di encamê de li şûna Arsames, ku hîn sax bû, hat text. Kūrûs II wekî yekem keyê xanedana Axamenîyan tê hesibandin, ji ber ku pêşiyên wî vasalên Medyayê bûn. Kūrûs II Medya, Lîdya û Babil fetih kir.

Kurê Kūrûs ê bêistîqrar, Kambîses II, Misir fetih kir lê di Tîrmeha 522 b.z de di dema serhildanek ji hêla kahînekî ve, çî bi qezayekê an jî bi xwekuştinê, mir; Gaumata wekî Bardiya (birayê Kambîses berî ku Kambîses dest bi sefera xwe ya Misrê bike bi dizî hatibû kuştin) li ser text hilkişiya û di sala 522 b.z de ji hêla şaxek din a malbata Axamenîyan,

Darius I (ku wekî Dariyarahush an Dariusê Mezin jî tê zanîn) ve hate hilweşandin. Li gorî dîroknasê Yewnanî Herodotus, rêberên xwecihî nîqaş kirin ka çawa çêtirîn împaratoriye birêve bibin. Li gorî wê, wan biryar da ku olîgarşî dê wan parçe bike û wan li dijî hev bizivîrine, kuw rewşên weke bi serweriya civakî û bi biardariya wan dê rejîme hilweşîne, û ku rêberek karîzmatîk dê monarşiyê ji nû ve ava bike. Ji ber vê yekê, wan biryar da ku hukumdarek nû çêtirîn e, û ji nav rêberan wan ew hilbijart, ji ber ku ew di rewşek de bûn ku wî hilbijêrin. Darius I (ku wek Dārayawuṣ "yê ku qenciye digire") pismamê Kambîz II û Smerdis bû, û Ariaramnes wekî bav û kalê xwe îdia dikir.

Di dema serweriya xwe de, Darius hêrîşî axa girêkê kir, piştgirî da koloniyên Yewnanî yên serhildêr, lê di encama têkçûna xwe ya di Şerê Maratonê de di sala 490an de, ew neçar ma ku sînorên împaratoriya xwe bikişîne Anatolyayê.

Piştî Axamenîyan herêm di bin kontrola hişk de kom kirin. Bi plansaziya îdarî ya saxlem û demdirêj, manevrayên leşkerî yên geş, û nêrînek mirovî ya cîhanê, Kîros û Darius mezinbûna Axamenîyan saz kirin, di nav kêmtirî 30 salan de wan ji rewşên aşîrî bi ber rewşek hêza hegomenîkî ve dan birin. Di dema serweriya wî (521–485 b.z) û kurê wî Xerxes I (485–465 b.z, bi navî wê yê wê demê wek Xšā yarš ā ā "leheng di nav keyan de") gihîşt zerweya hêza Axamenîyan. Van her du hukumdaran li bajarên kevnar ên Persepolis, Susa û Ekbatana (navenda mediya ku ew jî weke rewşek serdest rol dileyist; bi navê hagmatāna û bi wateya "Bajarê Yekîtiyê") qesrên mezin û xweşik ava kirin. Împaratoriya persî di vê serdemê de gihîşt asta herî mezin a berfirehbûnê. Piştî mirina Xerxes I di sala 465an de, hilweşîna xanedanê dest pê kir. Împaratoriya persî hukumdarên qels hebûn ku wê birêve dibirin. Hilweşîn wêranker bû, û artêş, darayî û rêveberiya wê hatin paşguh kirin. Li gorî çavkaniyên Yewnanî, Artaxerxes III (358–338 b.z) piştî kuştina heşt birayên xwe yên nîv-bira li ser textê rûnişt. Di sala 343 b.z de, Artaxerxes Nectanebos II têk bir, ew ji Mîsrê derxist û satrapekî persî li welêt ji nû ve danî. Li gorî çavkaniyên bizmari, di sala 338 b.z de, di heman salê de ku key Philip II yê Makedonyayê dewletên Yewnanî bi zorê yek kir û bîngehên împaratoriya Îskender danî, Artaxerxes ji ber sedemên xwezayî mir. Lêbelê, li gorî dîroknasê Yewnanî Diodorus Siculus, Artaxerxes ji hêla wezîrê xwe Bagoas ve hatiye kuştin. (Çav: Chr. Walker, «Achaemenid Chronology and the Babylonian Sources,» i: John Curtis (red), Mesopotamia and Iran in the Persian Period: Conquest and Imperialism, 539-331 BC (London 1997), p: 22)

Piştire Artaxerxes III ji hêla Artaxerxes IV Arses ve hatiye text kirin, ku di cih de hatiye jehrîkirin. Her wiha tê gotin ku Bagoas hemû zarokên Arses û gelek mîrên li welêt kuştine. Paşê Bagoas li şûna Darius III (336–330, b.z) hatiye text, ku biraziyê Artaxerxes IV li ser text bû.

Piştê wê, Darius III berê li Ermenistanê iroyin wekî satrap kar kiribû, lê perwerdehiya fermî ya rêveberiya împaratorî tunebû. Tevî vê yekê, di sala xwe ya yekem de wekî key, wî Bagoas neçar kir ku jehrê daqurtîne. Darius di sala 334 b.z de, berî ku Îskender û hêzên wî yên Makedonî yên di şer de dijwar bûn hêrîşî Anatoliyê bikin, karî Misrê ji nû ve bixe bin destê xwe. Îskender di şerê Îssus (332 b.z) û Gaugamela (331 b.z) de satrapên rojava têk bir. Piştê ew ber bi Susayê ve meşiya, ku radest bû û xezîneyên xwe yên mezin radest kir. Piştê Îskender ber bi rojhilat ve meşiya ber bi Persepolisê ve, ku di destpêka sala 330 b.z de teslîm bû. Ji Persepolisê, Îskender ber bi bakur ve meşiya ber bi Pasargadayê ve, li wir wî rêz li gora Kîrus II girt. Ji wir, ew çû Ekbatana, ku Darius lê penageh girtibû. Çûna akbatanê ji rewşa li wir xwe gihandina Darius wê zêdetirî wê wateya wê hebê û ev wê weke peyamekê ji keyeniyên med re jî bê ji ya axamaneşê zêdetirî. Di destpêkê de iskender li wê nakokiya axamanişan afirandi bi bindestiya medan re wê li ser wê bileyizê û wê weke hinekê bi ser jî keve. Li wir kuştina Dairius wê bandûra wê hem di nava persan de û hem jî di nava medan de wê cihê û cihê wê dijwar wê encamên wê bibin. Darius, piştî hate kuştin û bi fermana Îskender, bi rûmet ji bo veşartinê hanîn Persepolisê. Piştî wê, împatoriya Axamenişi wê, ji hêla împatoriya Seleucid, ku ji hêla fermandarên Îskender û neviyên wan ve dihat birêvebirin, hate rêvebirin. Piştê piştî vê yekê xanedana Arsacid a Partî li bakur-rojhilatê wê hate rêvebirin. Ev xanadana bi koka xwe medi bû wê, serweriya xwe wê, mazin bikê. Iskender wê, di wê demê de di destpêkê de bo ku ew serweriya xwe çêbikê wê pêşî wê, kes û keyên ji hêla gel werina bijartin hanin ser taxt û di wê demê de wê gelek ji wan wê di aslê xwe de wê weke ji dûndana key ên weke key Molon ku wê piştê wê, herêmen mediya ji sadî 70 wê bikê bin serweriya xwe de jî wê bê ser taxt weke setrap. Arsakîdan îdia dikirin ku ew ji Artaxerxes II ne. Îstexr, yek ji keyeniyên vasal ên Parthiya, ji aliyê papaxê ku li perestgehê li wir xizmet dikir ve hate hilweşandin. Kurê papaxê, Erdeşîr I, ku navê wî ji Artaxerxes hatiye girtin, li dijî Parthiyan serhildan kir, wan têk bir û piştî wê temenê împaratoriya piştî axamaneş a sasani wê biavêjê. Kevneşopîya papaxê û Ardeês I wê, piştî wê, pêşkeve. Wî piştî wê pêvajoyek şer li hemberiya keyeniyên partiyan û keyeniyên din ên mediya dana destpêkirin. Rewşa

sasani ku emê piştî wê werina ser wê û hinekê din wê ser wê bisekin in wê, di aslê xwe de wê, di rengekê de wê, bi dîmenekê kosmopolitik wê derkeve li pêş û di wê demê de wê, encamên wê zêde wê hem li ser mediyên û hem jî li ser persan wê bi zêdeyi wê bibê. Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê, ev wê weke nişanaka serdemekê bê. Lê ev wê paşê wê, karibê wê hinekê din wê ser wê were sekin in bê.

Serdema axamaniş wê weke ku wê ji ber ku wê di rengekê de wê xwe bisipêrê têgînek desthilatî û keyenî a hişk weke ya demên berê a minaqên akad û asûr wê di şewayekê de wê, êdî wê bi temenî ji rastiya civakî û bawerî a demê wê dûrkeve, ku wê çendî wê weke binavkirin û bahsa wê jî wê were kirin. Di rastiye de wê, di rengekê de wê, ji dema desthilatiya dema kirusê mazin û heya dema Darius I wê di rengekê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê bîrê ser ziman. Darius wê, 30 salê wî yê ser taxt bi şerên bi keyeniyên mediya re wê derbas bibê wê weke ku em di dema kirusê mazin de dibînin. Kirusê mazin wê hinekê jî wê, bo ku ew di destpêkê de wê, bi temenî piştgiyî keyeniyên mediya wî nekê wê, hinekê wê navberê jî wê bikê nava xwe û wê berê xwe bi zêdeyi wê bide keyeniyên dervî mediya. Di wê temenê de wê seferên wî yê li anatolya, girêkê û deverên din asya, lîdya û misira kevn bê. Di wê demê de wê dîmenekê bi wê rengê re wê derkeve li pêş.

Lê di dema piştî wî de wê heya demên darius wê ev dem wê ev wê bi gûharê. Misir wê bi di rengekê de wê weke ji dest wê herê. Di aslê xwe de wê, dema ku wê, iskender wê herê misrê wê di wê demê de wê weke were keyeniyek medî û an axamanişî. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi fêrsekê wê di destpêkê de wê weke karibê wê fahmbikê. Lê piştî wê di rengekê de wê, weke ku wê, ku wê, di wê demê de wê, hewldana wî ya misrê ji keyeniyên med-axamaniş qût bikê wê bi serkeve û wê di wê demê de wê weke di bin bandûr û diyarkirina xwe de wê, di wê rengê de wê, ew wê bikê. Wê piştî wê xwe weke firawun wê bide herêkirin û wê, di wê rengê de wê bi wê yekê wê weke firawunê misrê ê wê demê wê bibê. Morfolojiya dûrkirina misrê ji bin serwerîya axamenîş wê, di rengekê de wê, bîngîhê sefera iskender û pêşketina seleucid a li herêmen mediya û an kurdîstana iroyîn wê biafirîne.

Di wê temenê de wê ev wê weke deriyê wê yê li wê divêbê wê bibê.

Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, piştî wê, ji xwe wê, deverên wê weke navenda seleucid ku wê were bijartin herêmen li dora rojavayê kurdîstana iroyîn û an şama iroyîn wê di rengekê de wê, di rengekê de wê weke bi wê rewşê ve wê girêdayî wê di şewayekê de wê, weke karibê wê fahmbikê bê.

Ew wê bi wê yekê wê weke navendek keyeni ku wê ji rojava û rojhilatê diclê re wê weke bibê ciran wê pêşbixê û wê di wê demê de wê ji xwe wê piştî wê, di rengekê de wê dema ku ew li wê serwerîya dikê wê di rengekê de wê ne zor bê ku ew êdî bi ber herêmên din ve ew herê. Di wê demê de wê, di rengekê de wê nakokiyên nava mediya axamanêş ên ji dema kirusê mazin wê bibin jî wê di aslê xwe de wê bandûra wan ya di nava civakê û keyeniyên medî û axamanêşê de wê ew wan jî wê bikarbênê. Di rengekê de wê, li ser diclê re wê heya axamanêşê wê hewldana wî ya meşînê wê, di wê rengê de wê weke encama wê karibê wê fahmbikê. Di wê rêwîtiya hêzên wî de wê, hêzên axamanêş wê li hewlêra iroyin wê, bixwezê wan pêşwazî bikê. Lê di wê demê de wê, di rengekê de wê, dîmenekê din wê xwe bide diyarkirn. Wusa di hê dîtin di destpêkê de wê, heya wê herêmê bi awayekê wê weke bê şer hatina wî û hêzên wî, dibê ku ew bi levkirinek zimni û an bi têkiliyên wî yên bi keyeniyên medi ve girêdayi bê. Wê têgiha me ya ku wê piştrast bikê jî wê sefer û rêwîtiya xwe iskender wê li qasra akbatanê ku wê weke navende med bê û wê hê di wê demê de jî wê weke bandûra wê hebê û wê, wekî din jî wê li herêmê wê weke navende sembolikî a zêde giring bê. Di wê demê de wê ne tenê wê weke navenda mediya a sembolik bê. Wê weke navendek asya mazin a giring jî wê di rengeê de wê bibê û wê weke gihiştina wê wasrê wê weke gihiştina dilê asya mazin jî wê di rengekê de wê weke bê dîtin û wê di wê temenê de wê weke deriyê herêmên din ên weke heya indiya û çînê jî wê di rengekê de wê weke ji wan re wê vebê. Ya ku wê, di wê temenê de wê di aslê xwe de wê weke iskender jî wê bi wê yekê wê weke li wê serwer û serwaxt bê bi hişmendi wê weke ev bê. Di wê demê de wê, pêşketina hizirî, felsefî û baweri jî wê di astek zêde mazin bê. Di wê demê de wê baweriyên medi wê weke zerdeştî û mitrayi wê di wê temenê de wê bibin û wê di wê demê de wê hê jî wê weke bi serwerîyek civakî a mazin wê karibê ji wan bahs bikê. Di wê temenê de wê keyeniyên medi wê weke li wê herêmê aliyê din ê asya wê weke baktri û parti wê, di wê nûqteyê de wê weke li wê herêmê wê serwer bin û keyeniyên parti wê, serwerîya wan wê, hê xort bê. Heya wê demê jî wê, keyeniya axamanêş wê, serwerîya xwe li wan çênekiriya û hertimî wê di rengekê de wê bi têkiliyên xwe yên ji qasrê bi levkirinan û an bi têngînên weke ser baweriyê û bi sondayinên li hev û bi girêdanên bi sondên bi baweriya xwe din re wê rewşê bi rêve bibin. Di wê demê de wê, ber ku wê baweri wê di wê temenê de wê hevbeş bê wê ev wê ji aliyê ramyari û an desthilatiya ve jî wê weke pirsgrêk wê zêde newê dîtin û wê

di wê temenê de wê bi hev re wê tevgerin di asta çîna serdest a qasrê ve wê weke ku wê bibê.

Dervî qasrê wê di rengekê de wê weke bandûra axamaneêş wê ser civakê wê nebê. Di wê temenê de wê hê navê mediya û keyên mediya wê serwer bê. Lê axamenêşa demê jî wê di rengekê de wê bi nav û kevneşopîya wê tev bigerihê û ya ku wê weke ew bi wê ve wê xwe heya wê demê wê weke bide domandin jî wê weke ew bê.

Di wê demê de wê, tevî ku wê di wê demê de wê weke bahsa serwerîya axamaneêş wê were kirin û navê wê weke bi têngînek imparatori wê were hanin ser ziman jî wê çima wê weke bi gotina 'dagirkirina mediya' re wê sefer û rêwîtiya iskender wê were bi navkirin? Di aslê xwe de wê weke ku ev pirs wê weke bersiva wê pêwîst bê ku wê were dayin û ev wê di rengekê de wê ne weke pirsek ku wê ji rêzê wê karibê wê bersivekê wê bidiyê û derbas bibê bê. Ji wê zêdetirî wê weke ku wê di wê demê de wê bi wê re wê weke ku wê hebê. Di aslê xwe de wê morfolojiya ji wê pirsê wê di serî de wê, yekser wê têngî û intibayê wê, di rengekê de wê weke ku wê bide me ku wê çawa wê hê serweriya mediya wê, di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin bê.

Çendî ku wê di nava çavkaniyên hemdem de wê weke piştî serwerîya kirose mazin wê weke êdî wê bahsa mediya wê newê kirin jî lê ev morfoloji wê dema ku em li pêşketina demê wê dinê wê di rengelê de wê weke ku wê, di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin ku wê mediya wê serwer bê. Heya demên destpêka keyê axamenêş Darius I jî wê di rengekê de wê keyeniya keyê med key Uvaxştra wê li qasra akbatanê wê serwer wê bidomê û wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku em çendî di derbarê demên dirêj ên serwerîya key Uvaxştra zêde ne xwediyê zanînê jî bin ku wê çendî wê serdema wî wê bidomê jî lê em ji gotinên ji nivisarên demê em fahmdikin ku wê bandûra wî, bi zêdeyi wê li herêmê wê hebê û wê, ne tenê wê weke keyekê herêmê wê, were pênasekirin. Mazinayiya wî, wê keyên medi ên piştê jî û heta ku wê keyên axamenêş ên weke darius I jî wê herê bikin û wê mazin bibînin. Ji wê aliyê ve wê gûman wê nebê. Navê key Uvaxştra wê weke şibandina navê bavûkalê key kyaxares jî wê weke bi dundaniya wî jî wê were diyarkirin. Li ser şibandina nav re wê carna wê weke tevli hev wê were kirin ku wê dema ku wê weke navê key Uvaxştra wê were diyarkirin wê weke navê key kyaxares û an keyekê ji malbate wî yê berî wî û an piştî wê were ser ziman. Lê ev wê, ji wê cihê wê weke keyekê medi ê piştî kirose mazin ê li qasra mediya akbatanê wê rûnihe bê. Û wê serwerî

û bandûra wî pîrr zêde mazin bê. Ew wê weke di pozisyonak keyekê demezriner de dihê diyarkirin ku wê çendî wê agahi wê di destê me de di derbarî wê de wê weke kêmbin. Lê bandûra wê, wusa dihê diyarkirin ku wê, ne tenê wê ser keyên ên piştê lê wê ser yê axamanêşî jî wê di rengekê de wê, karibê kifşbikê. Minaq ji gotinên Darius I wê, karibê fahmbikê ku ew weke keyekê nayê niqaşkirin jî bê. Ew weke bi dîrokek keyenî a di asta jorin de wê were hanin li ser ziman. Di niqaşên li ser keyê paşê weke keyê med key Çiçataxma de wê, dema ku wê gotinên xwe wê li ser wê bibêjê wê, bi gotinên ew weke xwe digihênê dîndaniya keyê medî Uvaxştra. Di wê rengê de wê, ev wê weke di pozisyonê keyenî a bi kevneşopî ku wê di wê demê de wê weke esas wê were girtin de wê were diyarkirin.

Tiştêk din jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê rewşa leşkerî a misra kevn ku wê weke garnizonên wê yê leşkerî wê hê di wê de wê weke medi weke bi serwerî wê hebin. Di dema serweriya Kûrûs I de, hemû mêrên medî û persî mecbûr kirin ku ji bo key şer bikin. Ji bilî girîngiya wê ya stratejîk a leşkerî, artêşa împaratoriye roleke ramyarî ya girîng leyîst, û aramiya yekîtiya ramyarî ya hemû herêmên ku di bin serokatiya Axameniyan de bûn, misoger kir. (Çav: Schmitt, R.: «Achaemenid Dynasty» Arkivert 3. desember 2015 hos Wayback Machine., i Encyclopædia Iranica) Elîta artêşê ji korpusek ji 10,000 Nemiran pêk dihat (Çav: Herodotos 7.83 and 7.40–41) ku koma bijartiyên qesrê ên keyenî ji wan dihatin hîlbijartin. Fermandarê giştî yê vê yekîneyê (bi navê hazāparati), "piştî key duyemîn di rêzê de" (Çav: Diodorus Siculus 18.48.4), her wiha fermandariya tevahiya artêşa împaratorî dikir. Artêşa sereke ji piyade û siwaran pêk dihat. Siwarî ji nav esilzadeyan dihatin wergirtin. Di nivîsaran de, ev artêş wekî kâra dihat binavkirin.

Artêşê li seranserê împaratoriye garnizonên daîmî hebûn, ku ji hêla efserên Faris û medi ve dihatin fermandarkirin. Garnîzon bi stratejîkî cih digirtin: li kelehen li ser rêyên sereke yê împaratoriye, li ser sînoran, an jî li koloniyên leşkerî yê wekî Elephantine li ser sînorê Misir-Nubayê. Ev garnîzon ji pers, Med, Yewnanî, û babiliyan pêk dihatin. (Çav: Porten, B. (1968): *Archives from Elephantine. The Life of an ancient Jewish military colony*, Los Angeles.) Satrap berpirsiyarê dabînkirina dabînkirin, alav û fînansekirina hêzên leşkerî yê li herêmên xwe yê îdarî bûn, lê ew fermandariya leşkerî nedikirin. Ev karê hiyerarşiyek taybetî bû û di bin desthilata keyenî de bû. (Çav: Briant, Pierre (1996): *Histoire de l'Empire perse, de Cyrus à Alexandre*, Fayard, Paris)

Di dema aştiyê de, artêş bi piranî ji pers û Medan pêk dihat. (Çav: Herodotos 7.83.2 and Diodorus Siculus 19.21.4) Di dema şer de, ev artêşa profesyonel bi leşkerên ji gelên cihêreng ên împaratoriye hate berfireh kirin. (Çav: Herodotos 7.61ff) Ev "artêşa yedek" li yekîneyên neteweyî hate dabeş kirin û li gorî kevneşopiyên wan ên neteweyî hate çekdar kirin. (Çav: Schmitt, R.: «Achaemenid Dynasty» Arkivert 3. desember 2015 hos Wayback Machine., i Encyclopædia Iranica) Ger baweriya vegotina Herodotus a li ser vekolînên Xerxes I li Trakyayê an li nêzî Hellespontê were kirin, artêşa împaratoriye pir cihêreng û di warê avahiyê de cûrbecûr bû. Artêş ji 67 yekîneyên etnîkî yên ji komên etnîkî yên cûda yên keyeniyê pêk dihat. Ev hijmara 69 yekîneyan wê, weke bi têngîna cihêyiyên etnîkî wê li wê fahmbikê wê, dikare wê weke keyeniyên cihê ên medi û dibê ku ew pers û hin keyeniyên din jî di nava wê de hebin. Ber ku wê di herdemê de wê keyeniyênmedi wê, wê cihê wê li gorî herêman wê bifermandari wê rêxistinên wan ên leşkerî û wek garnizonî wê kûr û berfireh wê heba. Van yekîneyan ji hêla Faris û med yên pilebilind ve dihatin ferman kirin û li sê kategoriyan dihatin dabeş kirin: piyade, siwarî û deryayî. Her yek ji piyade û siwaran yekîneyek tîrvan hebû. (Çav: Xenofon 1.8.9 and Herodotos 1.103.1)

Ev cûrbecûrîya leşkeran, çek, alav û teknîkên wan ên şer dibe sedema pirsên li ser bandûra femandariyê û zehmetiyên di hevrêzkirina manevrayên şer de. Quintus Curtius Rufus heta dibêje ku cûrbecûrî ewqas bû ku key hemû gelên ku beşek ji artêşa wî bûn nas nedikir û ku gelan nizanibûn kîjan leşker hevalbendên wan bûn. Ev cûrbecûrî wekî ravekirinek ji bo têkçûnên Farisan li hember Yewnanî û Makedonî hatiye destnîşan kirin. Li gorî Briant, ev rastiya ku kontîgentên ku ji hêla Herodotus ve hatine vegotin qet beşdarî şeran nebûne li ber çavan nagire. Yên ku beşdar bûn bi giranî leşkerên elît bûn ku bi piranî di bin femandariya farmandarên pers û med bûn. Şervanên ku beşdarî Şerê Termopîlayê bûn pers, Kîsî û Nemirî (wek gernizona nemiran) bûn. Yên ku beşdarî Şerê Plataeyê bûn per, Baktrî, Hindî, Sakayî û an medi bûn. (Çav: Briant 1996, p. 207–211)

Briant behs dike ku teftîşa artêşan ji hêla Xerxes ve bêtir fonksiyonek merasîmî bû. Key bi pêşkêşkirina artêşa xwe hêza xwe îsbat kir. Armanca vê yekê ne ew bû ku hêzên leşkerî yên berdest werin hejmartin, lê belê ew bû ku key zanîna cûrbecûrîya keyenîya xwe bi dest bixe û moralê leşkerên xwe xurt bike. Li gorî şîroveya Quintus Curtius Rufus, ew di meşên organîze de ji van leşkeran cudahî dike bi armanca temsîlkirina

berfirehbûna împaratorîyê bo gelên herî dûr û konfederasyona şervanên ku bi piranî pers û medî û bijartî bûn. (çav: Briant 1996, p. 207–211) Ber bi dawiya serdema Axameniyan ve, leşkerên persî zêdetir bi kirêgirtiyên Yewnanî ve dihatin guhertin. (çav: Briant 1996, p. 207–211)

Wisa dixuye ku qasra keyene ji her cihekî din ê Împatoriya Axameniyan bêtir cihekî desthilatdariyê bû. Li wir key bi malbat û nasên xwe re dijiya. Heta divê esilzade jî li wir dijiyan, biryarên îdarî û stratejîk li wir dihatin girtin û satrap li wir dihatin gazîkirin an pêşwazîkirin. Lêbelê, belgeyên ku agahiyên li ser jiyana li qasrê dihevinin bi awayekî newekhev têne belavkirin. (Çav: Briant 1996, p. 266) Keyê Axameniyan bi rêkûpêk di navbera cihên keyene yên cihêreng (Persepolis, Susa, Ekbatana, hwd.) de diçû û dihat, û piştî jî qasr û çalakîyên wê yên cûrbecûr dihat. Akbatana navenda mediya bû û keyê medi li wê ser taxt dirûnişt. Briant texmîn dike ku kon, hebûn û ew dikarin kopiyek ji qesrên li Susa û Persepolis be. Wisa dixuye ku jiyana li qasra keyene bi etîketeke pir hişk ve dihat birêvebirin. (Çav: Huysel, Philip (2005): *La Perse antique*, éditions Les Belles Lettres, Paris, p; 233) key bi qesrên pilebilind ve hatibû dorpêçkirin ku karên cûrbecûr ên wekî xezîneya keyene digirtin. Ev rasterast ji key re berpirsiyar bûn. Gelek karmend jî bi xizmetkirina temaşevanan ve hatibûn erkdarkirin. Serdanvan û lavaker xwe li ber deriyê key nîşan didan. Van mêwanan karê xwe dihiştin leşkeran an peyamnêran. Ew tenê dema ku dihatin gazîkirin dihatin pêşwazîkirin. (Çav: Herodotos III, 117–119) Li gorî Pirtûka Esterê di Incîlê de, her kesê ku bêî gazîkirinê nêzikî key dibû bi cezayê mirinê dihat mehkûmkirin. (Çav: Esters bok, 4.11)

Rûtînen xwarinê li qasrê ji hêla Herodotus û Ksenophon ve têne vegotin. Key bi gelemperî ji bo ewlehiya xwe xwarinên xwe bi tena serê xwe dixwar. Di dema ziyafetan de, mêwan bi awayekî bi baldarî plankirî li ser maseyan dihatin rûniştin, hem ji bo nîşandana dilovaniya key û hem jî ji bo garantîkirina ewlehiya wî. Nivîskarên Yewnanî bi luks û rûmeta ziyafetên qasrê ve girêdayî bûn. Xwarina key cuda dihat veguhastin, her weha xwarina nemiran jî. (Çav: Herodotos VII, 83) Bûyerên jehrîbûnê li qasrê pir caran bûn. Ji ber vê yekê key her gav av ji Choaspes, çemê li Susayê, dihanî. Av dihat kelandin û di vazoyên zîv de dihat veguhastin. (Çav: Herodotos 1, 188) Bi heman awayî, fonksiyona tasgir li qasrê pir girîng bû. key şeraba ku ji bo wî hatibû veqetandin vedixwar. (Çav: Xenofon, *Kyropaidia* I, 3.8)

Ev rêzîkname ne tenê ji bo tekez kirina cihê taybet ê key xizmet dikir, lê di heman demê de armanc ew bû ku tenduristiya wî biparêze. (Çav: Briant

1996, p. 275) Ji ber vê yekê bijîşk di nav derdora key de xwedî cihekî girîng bûn. Ew nêzîkî key bûn, mîna tasgiran, û bi hêsanî dikaribûn key jehrî bikin. Ji ber vê yekê ev fonksiyon ji kesên pêbawer re dihatin dayîn. Bijîşkên keyenî bi giranî medi, babili, yewnanî û misrî bûn.

Kevneşopiya mediyên ji demên kassitan ve heya wê demê wê di warê têngîha tendurustiyê de wê zêde pêşketi bû û wê, weke bi têngî û têngîhiştinek rûniştî a bi sazûman di wê demê de jî wê, li pêş bê. Deverên bi teybet ên perwerdeya wê, li wan dihat hildan li mediya dihatin pêşxistin û hebûn.

Di nav karmendên qasrê de 'enûx' jî hebûn ku di du kategoriyan de dabeş bûn, yên ku di çembera nêzîk a key de bûn û yên din, xizmetkar. Gelek ji karmendên xizmetê ji bo xizmeta key û prensesên keyenî dihat xwestin. Rola wan çavdêriya odeyên keyen û prensesan bû. Ew bi piranî ji welatên fetihkirî bûn, û pozîsyona wan nêzîkî ya koleyan bû, her çend nêzîkbûna wan bi key re statuyek taybetî dida wan. (çav: Briant 1996, p. 284)

Gelek nivîskarên kevnar ragihandine ku key û kesên din pîrjiniyê dikirin û gelek cariyên wan hebûn. (Çav: Herodotos I, 135; Dinon Athénée XIII, 556) Prensêsên keyenî, û bi gelemperî hemî jin, odeyên xwe hebûn. Piştî ku bi keyê mezin re şevê derbas kirin, hevjinên jin di "mala jinan" de dijiyan (Çav: Esters bok 2, 2–17) û li nêzîkê wan diman. Prensêsên keyenî xwedî xweseriyeke mezintir bûn û rêwîti dikirin, wekî ku tabletên Persepolisê şahidiyê dikin. Ew her wiha milkên xwe birêve dibirin û xulamên xwe hebûn, heta atolyeyên xwe jî. (Çav: Briant 1996, p. 296)

Nêçîr dibe ku kêfa key a bijare bû. Ew ji bo mîratgirê ciwan amadekariyeke fîzîkî ya hêja peyda dikir, û bûyereb bû ku ew dikaribû wêrekî, jêhatîbûn û hêzê nîşan bide. Nêçîr li pairidaeza, parkên mezin ên wek daristanên berfireh, dihat kirin. Ev peyv tê wateya "hebûna dorpêçek ji her alî ve". Ev baxçe di heman demê de cihek rihetbûn û kêfê bûn, ku ji hêla baxçevanan ve dihatin lînêrîn, û qadên nêçîrê yên berfireh. (Çav: Huyse 2005, p. 216–246) Teknîkên nêçîrê diguherin, bi peya, li ser hespan, di erebeyan de, bi şûr, kevan, rim, an torê. Nameyek ji Darius ji Gadatas re, ku fêkî di navbera Firat û peravên Asyayî de diguhezand, eleqeya key bi baxçevaniyê nîşan dide.

Pêşketinên dma mediya ên wê demê wê, bi civakî wê kûr û pêşketi bin. Wê di rengekê de wê ji aliyekê hişmendi û têngînên zanînê ve jî wê, karibê wê weke aliyekê wan ê giring wê fahmbikê. Di aslê xwe de wê, bi çerçoveya mediya û piştî wê bi pêvajoyên demên keyeniyên mediya û hinekê jî bandûra axamanêş û sasani wê, weke baweriya asya mazin wê çerçoveya wê berfireh bibê û wê, di wê temenê de wê çerçoveya wê

berfireh bibê. Ji wê aliyê ve wê, êdî wê, ne zor bê ku wê bihizirê ku wê bi wê re wê şîroveyên cihê wê bi wê re wê, pêşkevin weke minaq cihêbûnên bi şîrovekirinê ên nava civake med û ya pers bi axamanişan û an sasaniyan re.

Di serdema Axameniyan de, Zerdeştî gihîşt başûrê rojavayê mediya û asya dûr û ji aliyê serdestan ve hate pejirandin, ku bi rêya wan ew bû hêmanek diyarker a çanda medî. Yazdani û têgehên kevneşopî yên Hind-Îranî hatin fermîkirin, lê bêtir raman hatin nasandin, dibe ku beşdariya herî mezin a Zerdeştî di felsefeya olî de, wekî bi têgha îradeya azad. Zerdeştî di bin parastina keyên Axameniyan û medi de û bi saya statuya xwe ya wek 'ola dewletê' ya de facto li her goşeyek împaratoriye belav bû. Ew bandûrek bi taybetî ji baweriyên Semîtîkî jî bi wê yekê kir. Ji vir, xwedayên olê aliyên astrolojîk bi dest xistin. Kulta perestgehê jî li vir derket holê. Beremberê serdema keyên pers Artaxerxes I û Darius II de û di demên keyên medi ên wê demê wek Uvaxstra, Fravartîş, û Çîçataxma de di nivê sedsala 5-an û piştî de, Herodotus nivîsand: " ku ne pût, ne perestgeh, ne jî gorîgeh (korban dayin) hebûn, û wan karhanîna wan bêaqil didît. Ez bawer dikim ku sedema vê yekê ew bû ku wan bawer nedikir, wekî ku Yewnanî bawer dikirin, ku xwedayan heman xwezaya mirovan hene." Tê îdîakirin ku persan qurban ji "roj û heyv, erd, agir, av û bayê" re didan. Ev bi kevneşopîyên kurdistanî ên êzdayî û hwd re wê heya roja me jî wê di dîmenekê de wê weke ku wê karibê kifşbikê bê. Ji demên kevnar ve, ev tenê xwedayên ku dihatin perizîn bûn. Paşê, wan dest bi perizîna Uraniyê kirin, ku wan ew ji wek Asûriyan deyn kiribûn. Ev xwedawend ji wan re wekî Mylitta dihê zanîn, Misrî jê re dibêjin Alitta, û medî jê re dibêjin Anahita. Navê xwemal li vir Mîtra ye, û hatiye ravekirin ku paşê di navbera Anahîta û Mîtra de tevliheviyek çêbûye; ev têgihîştî ye ji ber ku ew pir caran bi hev re di perestgehekê de dihatin perestîn.

Piştî serweriya Artaxerxes II, kahinê Babîlî Berossus nivîsand ku key pêşî xwedayan wekî kult daye û wan li gelek bajarên herî girîng ên împaratoriye di perestgehan de bi cih kiriye. (Çav: Berossos, III.65) Berossus her wiha Herodotus piştrast dike, û dibêje ku Farisan heya ku Artaxerxes van wêneyan destnîşan kir, ji putan ne agahdar bûn. Herodotus di derbarê qurbanîkirinê de zêde kir, "ew gorîgehan çênakin, agir pênaxin, rijandin tune." Ev gotin wekî vegotina mezinbûnek diyarker lê paşê di Zerdeştîyê de hatiye şîrovekirin. Gorgehên bi agirê daran û rêûresma Yasna ya rijandina vexwarinê taybetmendiye girîng ên Zerdeştîya nûjen in, lê ev kevneşopî bi êşkere di nivê sedsala 5-an de hîn nehatine pêşxistin. Boyce

vê pêşketinê jî bi serdestiya Artaxerxes II (salên 300 berî zayînê) ve girêdide wekî bersivê ortodoks ji bo danasîna perestgehên a wê demê wê dide diyarkirin.

Herodotus her wiha dît ku "bêî magusek tu dua an qurbanî nedikarî were kirin," lê divê ev bi têgihîştina nûjen a peyva magus re neyê tevlihev kirin; ankû magupat, ku wekî kahnînê Zerdeştî dihê zanîn. Herodotus her wiha vê peyvê wekî yek ji eşîr an kastên Med nas dike, ku tê vê wateyê ku ev magus Med bûn. Ew kesayetiyek olî ya mîratî bûn ku li seranserê rojavayê herêmen mediya ên rojhilatê kurdistanê iroyin bûn. Di destpêkê de, ew bi olek taybetî ve ne girêdayî bûn, lê bi kevneşopî ew berpîrsiyarê hemî rêûresm û pratîkên olî bûn. Di qasrên medan de wê bandûra wan ya ramyari a di rêveberiyê û girtina biryaran û hwd de jî wê zêde li pêş bê. Keyekî medi wê dema ku wê biryarek şer wê bigirê wê pêşî wê herêkirina meguyekê wê bigirê bo wê. Nexwe ew biryar ne dihat girtin û pêk ne hat hanîn. Nasnameya dawîn a magus bi Zerdeştîtiyê re di serdema Sasaniyan a paşîn çêbû, lê magusê Herodotus (bahsa wê dikê ku wê, ji çanda bawerîya med bêt) wekî guhertinek hînkirinê xwemal ên pêxemberî di nîvê sedsala 5an berî zayînê de dihê hesibandin. Doktrîn guhertinê derbas kirine. Lê têngîna pêxemberiyê di avêsta de wê were diyarkirin û pîrozkirinê bi mitra re wê hinekê jî wê bi wê re wê were diyarkirin. Wekî din têngînê pêxemberî ên din jî wê bi êzdayî weke Hîzîr û semîtîkî weke Musa û hwd re jî wê bibin û wê li doran û têngîhên wan wê, pêşketinê din jî ku wê werina kifşkirin wê bibin. Lê ev minaqên serdema pêşketina aqilekê felsefeyî bin û wê, bi aqilekê felsefeyî wê, têngîhiştinê xwe yê teolojiyî wê weke pêşbixin. Her wusa wê, şêwayên di nava medan û keyeniyên persî ên axamanêş û piştî sasaniyan de wê bibê jî wê bi wê yekê bi têngînek vegûhar ku wê karibê wê werênê ser ziman û wê, piştî wê, Manî wê weke encama wê, were qatilkirin ji hêla keyê sasani ê wê demê ve. Gelek ji rêûresman pratîkên ku di Vendidad a Avesta de hatine vegotin, di dema Herodotus de ji hêla Maguyan ve dihatin pratîkkirin. Herodotus wê, di rengekê de wê, ji wê yekê wê bahsa wê bikê ku ew çawa dihatin diyarkirin. Piştî gûharandinê ku wê bibin wê, xatekê di nava aşîrên medî ên êzdayî û zerdeştîyê de jî wê di rengekê de wê bi encamên wê re wê bide çêkirin.

Çand û awadaniya bi iltîşama wê re wê derkeve li pêş a wê demê

Bêgûman wê dema ku em bahsa wê dema mediya bikin wê weke di rengekê de wê nikaribê wê di rengekê de wê tenê wê bi şêwayekê wê weke

bi gotina keyeniyek hesani re wê werênê ser ziman bê. Di dîmenekê de wê weke têtînên weke yên bi iltîşama qasran û peykelên bi heybet û hwd re wê çandake serdemê a kevnera wê hebê û wê, dema ku em bahsa wê bikin wê, di rengekê de wê weke ne bi derfet bê ku mirov wê goitinekê wê ser wê nebêjê û derbas bibê. Emê li jêr hinekê din wê werina ser demên keyên medi û serdema parti, baktri û karduyan wê di wê demê de wê çawa wê piştî wê pzosyonekê di rengekê pêşketina demê a ramyari û civakî de wê bidina nişandin.

Lê wê di rengekê de wê weke aliyekkê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mediya wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şewayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Pêşî ku mirov wê, çavdêrîyekê li awadaniya wê ya hûnerî û mimari dide wê, aliye balkêş wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê bi wê re wê, bibînê bê. Herêmên botanê û heya rojavayê kurdistanê wê piştî jî wê deverên ku wê di rengekê de wê weke deverên anfi û hwd wê werina pêşxistin li wan wê weke li hev civînên civakî û komî ên weke bi munasebetên axiftinan, ragihandinan û hwd re wê bibê. An jî wê di rengekê de wê rewşên weke yên hûnerî û an rewşên weke yên bi rituelî bê û an tiyatroyî û hwd bê wê, nişanakên wê di wê demê de wê hebin ku ew wê bi wê re wê derkevina li pêş bê.

Hunera medî jî mîna olê ji gelek hêmanan têkel bû. Medî li hember kar û adetên herêmî bi tolerans bûn heya ku medî ramyariya giştî û rêveberiya xwe di rengê imparatoriyeke de wê hê di wê demê de jî wê weke bide domandin wê nişanakên wê bibin. Wek me li jor li deverê got ku wê çendî wê ji navendê axamenêş wê xwe bi gelek waran wê dîr bigirin jî lê di nava xwe de wê serwerîyek giştî a ne dîrî ya imparatori bi têtîliyên nava xwe wê, bidomênin û ev di dema Uvaxştra de wê çawa wê, li dora wî keyeniyên herêmî wê bi civin wê wê mînaqê de dikarê birehetî wê kifşbikê. Ji ber vê yekê, heta ku berhema dawî û bandûra giştî medî bû, ew jî li hember hunerê xweşbînî/toleransî bûn. Têgîna xweşbînî û an toleransê wê di çavkaniyên zerdeştî de jî wê di nava civakê de bê û an li hemberê xwezayê û hwd de wê karibê bi gelek awayên wê kifşbikê. Di wê temenê de wê têtîliya hevdu rûmetkirinê a nava jin û mêr û di xate êzdayî de wê weke bi mitrayî û piştî bi zerdeştîyê re wê weke jin wê weke 'nirxek pîroz' wê bibê wê di wê demê de jî wê weke weke têtînek çandî û civakî a serwer wê bê kifşkirin.

Uvaxştra li pişt xwe kevneşopiyekê hunerî ya dirêj hebû; kevneşopiyekê hunerî ya ku belkî bi awayekî eşkere taybetmendiya mediya diparast. Ji gelek aliyên ve li ser yê din re bû. Di mîmariyê de, salona stûnkirî dikare wekî beşek ji kevneşopiyek mîmarî ya li mediya were dîtin ku bi kêmî ve vedigere destpêka hezarsala 4' min û 3' min-ê berî zayînê û herî kême vedigere heya destpêka hezarsala 1-ê berî zayînê. Berhemên zêr ên dewlemend ên medî yê ku li ser nivîsandî ne, dibe ku yek ji taybetmendiya Mediyan a herî kevn û asil be. Ev kevneşopî li Hasanluyê û berê jî li Marlikê hebû bi çavkaniyên wan re dikare were piştrastkirin.

Ev şêwaza hunerî ya medî bi taybetî li akbatanê û deverên ên bi qasrên keyenî, bi plansaziya zemîna xwe ya bi baldarî û bi rêkûpêk û xemilandinên mîmarî yê dewlemend, û rolyefên xemilandî diyar dibê. Qesra li wir yek ji mezintirîn mîrateyên hunerî kevn a. Li wê, çavkaniyên demên med-axamanêşî, li Persepolis bi huner û mîmariya xwe, meqama key û keyeniyê dibe û têgihîştina Dariûs xwe wekî serokê gelên cihêreng nîşan dide ku wî nasnameyek nû û hevpar daye wî, bi wê çerçoveyê dikare fahmbikê. Mediyan şêweyên hunerî û kevneşopiyên çandî û olî yê gelek gelên kevnar ên Rojhilata Navîn li hev kirin yek. Ku em piştî wê bahsa axamenêş û sasani jî bikê wê tenê wê li ser wan encamên hebûna re wê, xwe biafirênin.

Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê çerçoveya împaratorî a mediya wê berê wê bi renginiyekê cihêrengî wê xwe bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman ku wê, li ser wê temenê wê, çanda civakî û awadaniya wê demê wê di rengekê de wê pêşkeve. Di rengekê de wê, bi dimenekê iltîşama qasr û awadaniyên mazin re wê, dimenê xwe de wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Kevneşopîya mediya wê di wê demê de wê serwerîya wê xwe di rengekê de wê bide domandin û di demên piştê wê, piştî mediya jî wê, di demên axamenêş de jî wê di rengekê de wê bibê. Di wê demê de wê, keyeniyên medî wê serwer bin û wê, di rengekê de wê, bi wê re wê weke di rengekê de wê hebûna xwe wê, bidina domandin.

Kevneşopîya med wê, bandûra wê bi ramyari û awadani jî wê li pêşketina axamenêş wê bibê û wê çanda wê ya civakî jî wê, di rengekê de wê bide diyarkirin. Çendî ku wê di rengekê de wê weke piştî kirosê mazin wê were ser taxt wê, weke dawîyê li mediya wê bîrê wê bîr diyarkirin jî lê wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser

ziman wê keyeniyên medi wê piştî wê hebina xwe wê bidina domandin. Di rengekê de wê, dema ku em li ser serwerîya axamanêş ku wê bahsa wê were kirin wê, li anatolya û deverên din wê serwer bibê jî wê, bêî wê hebûna medan û levkirinek ku ew bi çî awayê a bi wan re wê nikaribê wê bikê. Di rengekê de wê, hê di wê demên mediya de wê, keyeniyên anatolya wê di rengekê de wê weke bi mediya re wê têkiliyê dênin. Minaq keyeniyê makedon wê di rengekê de wê berê wê, têkiliyên wê di dema mediya de wê hebê. Wê, di rengekê de wê, piştî mediya di dema kiros I de wê, di rengekê de wê, ew bixwe wê, bi wê ferasaetê w tev bigerihê.

Piştî ku Amintas I, keyê Makedonan, di salên 512-511 berî zayînê de, welatê xwe bi pêşketina wê demê a med-axamenêş ve kir, êdî Makedonî, medi û pers ji hev re ne xerîb bûn. Bindestkirina Makedonyayê beşek ji seferên leşkerî bû ku di serdema Dariûs I (521–486 b.z) de hatin destpêkirin.

Hê di wê demê de wê, makedonya wê, di rengekê de wê weke rewşek wê weke bi mesepotamya re wê, bibê û wê di nava kevneşopîya wê de wê, weke pêvajoyek hevnasinê û fêrbûnê wê di rengekê de wê weke derbas bikê. Di wê temenê de wê, piştî wê di rengekê de wê, dema ku wê, makedonya wê, di rengekê de wê, derkeve li pêş û wê tevgerên xwe wê bikê wê weke ji wê rewşa xwe tevli çerçoveya imparatoriya demê med-axamenêşê kirî wê fêyzê wê bigirê. Di wê nûqtayê de wê, di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê med û axamenêşî wê çendî wê di wê demê de wê pîrsgirêkên wan ên civakî û ramyari wê bi hev re wê hebin jî lê wê di rengekê de wê, dibînê ku wan weke du aliyên imparatori wê di wê demê de wê hebûna xwe bi hev re wê di rengekê de wê bidomênin. Nirxên weke yên bawerî weke mitrayî û zerdeştî û hwd wê, bi wê yekê wê weke nirxên hevbeş bibin. Weke wan nirxên din jî wê hebin ku wê karibê wê bahsa wan bikê bê. Di dema ku wê iskender wê seferê li misrê bikê wê di wê demê de wê hêzên medî û axamenêşî wê li herêmê wê parastinê aşîtiyê wê bikin wê bibin û ev wê, di çavkaniyên wê demê de jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke wê were diyarkirin. Ji ber vê yekê wê dema ku em hatina iskender li mediya wê, şîrove dikin wê di rengekê de wê, ev gotin wê zêde bale me bikişênê. Gelo di wê demê de wê ji ber prisgirêkên civakî û ramyari wê, demê wê, iskender wê, çûna bi ser mediya de wê, ji wê rewşê feyz bigirê û wê bihizirê ku wê, axamenêşî wê li hemberê wê, dernekevin? Bi lêvkirina gotina 'dagirkirina mediya' û an fetihkirina mediya a ji aliyê iskender ve

wê, di wê temenê de wê, weke gotinek ji wê aliyê ve wê zêde wê bale me bikişênê.

Lê di wê demê de wê weke rewşa axamenêşê wê di rengekê de wê bi gûharê. Di demên mediya de wê, desthilatîyên ku wê bi wê re wê, tevdiageriya wê, li hemberê wê, bikevina nava şer. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, misir jî wê weke deverê ku wê were bindest kirin û wê, di wê demê de wê piştî mediya wê, di rengekê de wê, li hemberê axamenêş bikeve nava raperinê. Di rengekê de wê, seferên ku wê keyê axamenêş wê li wê bikê wê, encamên ku ew weke dixwezî wê ji wan re wê newênê.

Di wê demê de wê dema ku wê iskender wê alaqayê li misrê wê bide nişandin wê, di wê temenê de wê, li ser wê rewşê re wê çawa wê, ji axamenêşê wê bikê û wê, di rengekê de wê, keyeniya axamenêş wê tang bikê. Mediya xwe ji xwe bi wê re wê weke rewşa împaratoriya roma ku wê di rewşa wê ya weke qatbûna weke 'roma rojava' û 'roma rojhilat' bibê wê bi wê rengê wê rewşa med û axamenêş wê, lê were û wê, ev rewş jî wê, ji aliyekê din ve wê weke rewşa lawaz a axamenêş bê. Di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, piştî dema hatina destpêkê a iskender li herêmê de wê, hizrên ku wê di serê keyên medî ên destpêkê û yê piştî jî wê weke bi gûharin. Wan bi awayekê dijwar helwestek hişk weke ya axamenêş wek ne li bendê bûn.

Mînaq di dema ku wê, Artaxerxes II bi Spartaniyan re, hevalbendên berê yê persan, ku di bin serokatîya Agisîlaos II de hêrîşî Anatoliyê kiribûn, ket şer. Ji bo ku bala Spartaniyan ji karûbarên Yewnanî dûr bixe, Artaxerxes II piştigiriya darayî da dijminên xwe, bi taybetî Atînayê, Tebesê û Korîntê. Vê piştigiriyê alîkarî da Spartaniyan ku bikevin şerê ku wekî Şerê Korîntê tê zanîn. Di sala 387 b.z de, Artaxerxes II xiyane li hevalbendên xwe kir, bi Spartayê re hevpeymanîyek çêkir û hevalbendên xwe yê berê neçar kir ku bikevin Peymana Antalkîdasê. Vê peymanê kontrola bajarên Yewnanî yê Îyonya û Aeolis li perava Anatoliyê vegehand li persan, di heman demê de serdestiya li ser axa Yewnanî da Spartayê. Di sala 385 b.z de, wî li dijî Kadûziyan seferek da destpêkirin. Tevî serkeftina wî ya li dijî Yewnaniyan, Artaxerxes II bi Misriyan re jî bi pirsgerîkên din re rû bi rû ma, yê ku di destpêka serweriya wî de li dijî wî serhildanek serketî dabûn destpêkirin. Hewldana wî ya ji bo vegeandina Misrê di sala 373 b.z de bi tevahî têk çû, lê di salên wî yê dawî de, persan karîbûn hewldanek hevbeş a Misir-Spartan ji bo fetihkirina Fenîkayê têk bibin. Wî Serhildana Satrapê di salên 372-362 b.z de tepeser kir. Tê

ragihandin ku çend jinên wî hebûn. Jina wî ya sereke Stateira bû, heta ku ew ji hêla Parysatis, diya Artaxerxes II, li dora 400 b.z hate jehrîkirin. Jina din a sereke jinek Yewnanî bû bi navê Aspasia ji Phocaea. Tê gotin ku Artaxerxes II ji 350 jinên xwe zêdetirî 115 kur hebûn. Di aslê xwe de ev kevneşopîya pirr jinî li dijî têgîna zerdeştîyê ku weke li jor hani ser ziman ku wê çawa wê weke nirxek pîroz wê jinê bibînê di baweriya xwe de. (..) Araxerxes II di sala 358 b.z de mir û kurê wî Artaxerxes III hate şûna wî. Di sala 355 b.z de, Artaxerxes III... Artaxerxes Atîna neçar kir ku peymanek aştîyê çêbike ku ji hêzên bajêr bixwaze ku ji Anatoliyê derkevin û ji hevalbendên serhildêran re jî serxwebûnê nas bikin. Artaxerxes li dijî Kaduziyên serhildêr seferek da destpêkirin, lê karî herdu keyên Kaduziyan razî bike. Yek ji wan kesên ku ji vê seferê bi serkeftî derket Darius Codomannus bû, ku paşê wekî Darius III li ser textê Persiyê hilkişiya. (Çav: Sekunda, Nick; Nicholas V. Sekunda; Simon Chew (1992). The Persian Army 560–330 BC Osprey Publishing. p. 28.)

Artaxerxes III ferman da ku hemî artêşên satrapa ên li Anatoliyê werin hilweşandin, ji ber ku wî hîs kir ku ew êdî nikare aştîyê li rojava garantî bike û ditirsiya ku ev artêş dê satrapên rojava bi amûrên serhildanê çekdar bikin. (Çav: Sekunda, Nick; Nicholas V. Sekunda; Simon Chew (1992). The Persian Army 560–330 BC Osprey Publishing. p. 28.) Lêbelê, ev ferman ji hêla Artabazos II, keyê Frîgyayê ve hate paşguh kirin, ku ji bo serhildanek li dijî key alîkariya Atînayê xwest. Atînayê alîkarî şand Sardîsê. Keyê Orontes ê Mysyayê jî piştgirî da Artabazos, û hêzên hevbeş karîbûn hêzên ku ji hêla Artabazos III ve di sala 354 b.z de hatine şandin têk bibin. Lêbelê, di sala 353 b.z de, ew ji hêla artêşa Artabazos III ve hate têkbirin û belav bû. Her çend ji hêla keyê Orontes ve hate efûkirin jî, Artabazos reviya ewlehiya qasra Philip II, keyê Makedonyayê. Li dora sala 351 berî zayînê, Artaxerxes III seferek da destpêkirin da ku Misrê vegeirîne, ku di dema serweriya bavê wî, Artaxerxes II de serî hildabû. Di heman demê de, li Anatoliyê serhildanek bi piştgiriya Thebesê dest pê kir, û serhildan gefa ciddîbûnê dixwar. Artaxerxes artêşek mezin kom kir, hêrîşî Misrê kir û bi Nectanebo II re şer kir. Piştî şerekî salekê bi Fîrewnê Misrê re, Nectanebo, bi piştgiriya kirêgirtiyên ku ji hêla generalên Yewnanî Diophantus û Lamius ve dihatin rêvebirin, şikestinek giran li persan da xwarin. (Çav: Miller, James Maxwell; Hayes, John Haralson (1986). A History of Ancient Israel and Judah. Philadelphia: The Westminster Press. p. 465.) Artaxerxes neçar ma ku paşve vekişe û planên xwe yên ji bo vegevandina Misrê paşde bixe. Di demek kurt de piştî vê

şikestinê, li Fenîkya, Asyaya Biçûk û Qibrisê serhildan dest pê kirin. An jî wan serbixwebûna xwe denezend û otoriteya keyê pers êdî nasnekkirin.

Lê ku mirov di dewama wê de wê werênê ser ziman wê weke pêvajoyek nû ku mirov wê, di dewama wê de wê hem li ser herêmên anatolya û misra kevn re wê bîrê ser ziman jî wê bibê. Bi vê yekê, piştî ketina Saydonê yekser piştî dagirkirina Misrê hat. Di sala 343 b.z de, Artaxerxes III hêzek ji 14,000 Yewnaniyan hebû ku ji bajarên Yewnanî yên Anatoliyê hatibûn dabînkirin, ji bilî 330,000 leşkerên persî: 4,000 di bin femandariya Mentor ê Rodosê de bûn û ji leşkerên ku wî ji Misirê hanîbûn da ku alîkariya Tennes bikin pêk dihatin; 3,000 ji hêla Argos ve hatin şandin; û 1,000 ji Thebesê. Wî van leşkeran kirin sê koman, persek û Yewnanek li serê her yekê danî. Femandarên Yewnanî Lacrates ê Thebesê, Mentor ê Rodosê, û Nicostratus ê Argosê bûn; pers ji hêla Rhossaces, Aristazanes, û Bagoas, serokê eunuşan ve dihatin rêvebirin. Nectanebo II bi artêşek ji 100,000 kesan, ku 20,000 ji wan kirêgirtiyên Yewnanî bûn, li ber xwe da. Nektanebo, bi fiLOYA xwe ya mezin, Çemê Nîlê û şaxên wê yên cûrbecûr dagir kir. Vê rewşê wê, di rengekê de wê serkevtinekê wê di rengekê de wê ji misrê re wê bîrê. Lê wê ji aliyekê din ve jî wê, pêvajoyek din a bi girêdiyiya wê ya bi hêzên yewnan û an girêkê ve jî wê bikê ku wê piştî wê ser wê re wê, iskender wê, heya wir wê, xwe bigihênê li misrê.

Avahiya welêt, ku bi gelek kanalan ve hatibû qutkirin û bi bajarên bi hêz ve tijî bû, di berjewendiya wî de dixebitî, û dihat hêvîkirin ku Nektanebo II berxwedanek demdirêj pêşkêş bike, her çend bi ser nekeve jî. Lêbelê, generalên wî yên baş tunebûn û, ji ber baweriya wî ya zêde bi femandariya xwe, ji hêla generalên kirêgirtî yên Yewnanî ve hate têkbirin, û hêzên wî di dawiyê de ji hêla artêşa hevbeş a persî ve hatin têkbirin. Piştî têkçûna xwe, Nektanebo bi lez reviya Memfisê, bajarên bi hêz hiştin parastina garnîzonên xwe. Ev garnîzon qismî ji leşkerên Yewnanî û qismî ji leşkerên Misrî pêk dihatin; Rêberên persî bi hêsanî tovên çavnebariyê û gumanê di nav van leşkeran de çandin. Di encamê de, persî karîn zû gelek bajarên li Misira Jêrîn bigirin û dema ku Nektanebo biryar da ku ji welêt derkeve û bireve başûr ber bi Etiyopyayê ve, ber bi Memfisê ve pêşve diçûn. (..) Artêşa persî bi tevahî Misrî têk bir û Delta Jêrîn a Nîlê dagir kir. Piştî revîna Nektanebo bo Etiyopyayê, hemî Misir teslimî Artaxerxes bû. Cihûyên Misrê yan şandin Babîlê yan jî ber bi perava başûr a Deryaya Xezer, heman cihê ku Cihûyên Fenîkî berê lê hatibûn şandin. (Çav: Rawlinson, George (1889). "Phœnicia under the Persians". History of

Phoenicia. Longmans, Green) Ev helwesta neyinî a li hemberê cihuyan a di dema Artaxerxes de wê, mediyên jî wê di rengekê de wê weke aciz bikê.

Piştî wê serkeftina li ser Misriyan, Artaxerxes ferman da ku dîwarên bajêr werin hilweşandin, serweriya wê dest pê kir û dest bi talankirina hemî perestgehan kir. Persan jî wê talankirinê dewlemendiyek mezin kom kirin. Artaxerxes her wiha bacên bilind danî û hewl da ku Misrê heta wê astê qels bike ku careke din nikaribe li dijî desthilatiya wan serî hilde. Di deh salên ku Artaxerxes Misrê kontrol dikir de, peyrewên ola herêmi hatin çewisandin û nivîsên pîroz hatin tûnakirin. (Çav: Bruce, Frederick Fyvie (1990). *The Acts of the Apostles: The Greek Text with Introduction and Commentary*. Wm. B. Eerdmans Publishing. p. 117) Bi dewlemendiya ku wî ji vegeandina Misrê bi dest xist, Artaxerxes karibû kirêgirên xwe bi comerdî xelat bike. Piştî ku bi serkeftî fetihkirina Misrê temam kir û Pherendares wekî satrapê Misrê tayîn kir, ew vegeeriya paytexta xwe. Piştî serkeftina xwe li Misrê, Artaxerxes vegeeriya persiya û çend salên din bi bandûr serhildanên li herêmen cûda tepeser kir. Gelek jî wan serhildanên di keyeniyên herême ên mediya de wê bibin ku wê, di wê demê de wê, medi wê, mecbûrî tifaqek bibin ku ew li hemberê axamenêş di dema Uvaxştra de wê bikin. Bi vî awayî, çend sal piştî fetihkirina Misrê, demekê ne zêde dirêj di bin kontrola wê de mabû. Piştî pevçûn û seferên keyê axamenêş li hemberê hin herêmen mediya wê jî têkiliya xwe hin bi hin jî wê birrî û di wê demê de wê, leşkerên pers ên li misrê jî bêbandûr kiribûn. Lê heya ku wê agahî gihişt qasra pers demek têve çû û misrê bi desthilatiya dema nû a kûrê Nektanebo re wê, demek nû bi xwe re jî wê bide destpêkirin. Piştî wê, ji xwe qasra axameneş di dema ku wê bi medan re mijul bibê û bi wan re di şer de bû wê, bi tememî êdî misir windakir û ev windakirin wê piştî wê, êdî heya dema iskender û çûna wîya misrê wê bidomê û piştî wê jî xwe wê êdî ne bi derfet nebû ku ew cardin ne seferê li misrê bikê û ne jî kontrola xwe li wê bikê. Ji wê aliyê ve wê, piştî wê, seferên wê yên li mediya jî wê weke ku ew dixwezê wê, bi encam nebin, tevi gelek wêrankirin û qatilkirinên mazin ên bi civakî. Hetta ez dikarim bêjim ku wê med wê jî wê sefera axamenêş wê bi hêztir wê derkeve. Ber ku wê gelek dever û keyeniyên din ên herêmi ku wê heya wê demê wê, bi qasra axamenêş re wê têkiliya wan hebê û wê bo hêrîşên wê li wan nebin jî ku wê bi wê re tev bigerihin jî wê têkiliyên xwe jî wê birrin. Ev wê, di rengekê de wê, dûmenekê din ê welatê mediya ê xort wê bide diyarkirin û wê êdî wê bo iskender ku wê, misrê wê weke bi alikariya ku wê yewnaniyan dayî firawun û bi wê jî bin kontrola hêzên axamenêşî

derxistiya wê, bi wê ku wê bi wê ve wê girêdayi bimênê wê piştî wê, bilindbûna wê dema mediya wê bale wî bikişênê û wê heya wê li mediya wê bidina diyarkirin. Di wê demê de wê, hê medan bi carekê sehet û an kontrola xwe teqez baş nekiribûn. Lê piştî wê bi alikariya misrê û ji aliyê misrê ve wê heya sînorê rojavayê kurdistanê iroyin û ankû sînorê mediya û an welatê karduyan wê, werin û wê piştî wê, herêmên weke beravê ên li dora şama roja me û dora wê di bin serweriya xwe bikin. Hêzên med wê heya demekê wê, li wê rewşê wê tamaşa bikin û wê, bihizirin ku wê ev pêvajoyê wê, heya kûderê wê herê. Lê ji aliyekê ve wê, çendî wê gûmana di serê torinên medî de wê bide çêkirin jî lê ji aliyekê din ve jî wan weke hasabekê din jî dikir ku ew wê, karibê ji aliyekê ve weke telukeya axamenêş wê bandûra wê ser wan wê kêmîr bikê.

Ev hesanê wan heya deverêkê wê weke rast bê. Lê ji demekê û pê de wê piştî hêzên iskender wê biawayekê kontrola xwe ser herêmê çêkirin êdî xwe bi deverêkê re bi sînor nekirin û li gorî hinek vegotinên nava civakê ên li herêma botanê a bakûrê kurdistanê iroyin ku wê bê gotin ku wê têkiliya hêzên kurd û yên iskender wê bi hev re wê hebê. Ji wê yekê wan hêvî nekir ku wê di wê demê de wê rastî rewşek xirab wê werin. Wan weke ku wê li misrê wê bibê wê, bi wan re jî wê dîmenekê wê weke wê de herî zêde wê tevgerin wê bibê û wan weke xwe ji wê re weke amede dikir. Lê piştî wê weke hasabê wan lev derneket. Û pêvajoyek nû a şer wê, piştî wê, dest bikê. Di rengekê de wê, di destpêkê de wê, kurkeyê med Molon ku ew hê ne bûbû weke key û weke key xwe ne denezendibû serokê herêma mediya hatibû nasin ji hêla hêzên seleucid ve jî wê di rengekê de wê bi yekê wê weke bi hev re wê, demekê wê têkiliyek baş jî wê dênin. Piştî wê, di rengekê de wê dema ku hêzên seleucid wê ketina welatê mediya wê bikin wê, hingê wê, kurkeyê medî wê, pêvajoya şer ragihênê û wê bi wê yekê wê weke pêvajoyek nû wê destpê bikê. Ji babilê û hewlêra iroyin û heya nisibîna iroyin wê, dibin kontrola wî de bê. Piştî wê demê wê, ji rojavayê firatê heya nivisêbîn wê, hêzên seleucid heya sînorê nisibîna iroyin wê karibin werin.

Hêzên persî li Îlyonya û Lîkyayê kontrola Ege û Deryaya Navîn ji nû ve xwestin bidest bixin û piraniya herêmên giravî yên berê yên Atînayê girtin. Di bersivê de, Îsokratê Atînayî dest bi axaftinan kir ku banga 'seferek li dijî barbaran' dikir, lê ti bajar-dewletên Yewnanî hêzên têr tunebûn ku bersiva vê bangê bidin. (Çav: Briant 1996, p. 769) Her çend di nav Împeratoriya persî de serhildan hebbûn jî, keyê Makedonyayê Philip II... Hêz û axa Filîpos a zêde li Makedonyayê bala Artaxerxes kişand. Di demê

de, wî ferman da ku bandûra persî were bikar hanîn da ku hêz û bandûra bilindbûyî ya keyeniya Makedonyayê kontrol bike û sînordar bike. Di sala 340 b.z de, hêzek persî hate şandin da ku alîkariya keyê Trakyayê Kersebleptes bike da ku serxwebûna xwe biparêze. Alîkariyek têr û bi bandûr ji bajarê Perinthos re hate parastin, û artêşa mezin û baş-çekkirî ya Filîpos, ku dest bi dorpêckirina bajêr kiribû, neçar ma ku dev ji hewldanê berde. Di sala dawî ya serweriya Artaxerxes de, Philip II jixwe planên dagirkirina Împeratoriya persî çêkiribû, ku dê kariyera wî biqedîne, lê Yewnanî pê re nebûn yek.

Di wê demê de wê, lawaziya keyeniya Artaxerxes wê bi seferên wî yên navxweyî ên li ser mediya re wê, kifşbikê ku wê, di rengekê de wê, weke hemû rêyên dgirkirinê herêmên di bin kontrola wê de na bide dagirkirin. Di wê demê de wê bi wê yekê çendî bertek dana nişandin û hêz jî şandiba wê, ji wê yekê wê zêde nikariba di rewşek mazin de ba. Ev yek di hat dîtin û di wê rewşê de wê di aslê xwe de wê, seferên dema Artaxerxes li hemberê keyeniyên medi û an giştîya mediya ku wê kiribû weke agir wê, di wê temenê de wê, pêvajoye ne tenê lawazbûna qasra axamenêş çê dikir wê her wusa temenê berjêrçûna wê jî di rengekê de wê, dabûbû destpê kirin. Ji wê aliyê ve wê, pêvajoyên piştî wê, di rengekê de wê heya demên Darius wê hewldanên berhevkirinê û ji holê rakirina wan encamên xirab ên dema Artaxerxes ku wan rûdana jî wê nikaribê bi tememî wê di rengekê de wê weke ji holê rabikê. Bo ku wê Darius wê, dilê mediyên qizinc bikê wê bi zêdeyi wê refaransên ser têgînên weke baweriyên wan û kevneşopiyên wan re wê bi gotin bikê û wê bîrên ser ziman û wê hertimî wê gotinên xwe weke keyê hevbeş ê med û persiya wê danîşan bikê. Ji wê aliyê ve wê gotina 'keyê cihê reng' û ankû keyê weke gelek milletan wê ser wê temenê wê bi wî were diyarkirin. Ev morfoloji wê, di rengekê de wê, dîmenekê din ê fahmkirinê wê bi xwe re wê bîrên li holê. Di wê demê de wê, şaşîya dîrokî a ku wê, Artaxerxes bi seferên xwe yên li hemberê mediya kiribû wê, piştî wê di dema Uvaxştra de wê, bi hevpeymaniyek giştî a mediya wê, di dema wî de wê derkeve û ev wê, hinekê demên li dora hatina ser taxta a Darius jî wê girtiba nava nava xwe. Ber vê yekê wî ew wê weke keyekê bi rêzdari dihasiband, ber ku wî dizani ew çendî di dlê mediyên de cih girtibû wê weke keyekê cihanî ê mazin hatibû pêşwazîkirin û herêkirin.

Ji wê aliyê ve wê, di dema xwe Darius wê heya demên şerê hêzên wî yên ku ew wê bi wê were hemberê hêzên iskender wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bîrên ser ziman. Di wê demê de wê, di rengekê de wê, intibayên ku wê werina diyarkirin ku wê,

di wê demê de wê, di aslê xwe de wê mediya hewldana xwe ya xort daba nişandin wê, derfeta pêşçûyina hêzên iskender li mediya û an persiya wê nebûba. Lê mediya di wê demê de wê nexwest bi hêzên darius re tev bigerihê. Di demên xwe yên dawî de wî, bêhêvîbûna darius û weke bi têgînên weke 'bi tenê hatina hiştinê' ku wê weke di xwe de wê hîsbikê jî wê weke bi wê yekê wê weke xwe bi wî re wê bide bide diyarkirin.

Di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, nirx û serwerîya ramyari a nava imparatoriyê ji ya keyeniya axamênêş wê zêdetirî wê ya mediya bê û wê, di wê temenê de wê, ew wê weke hêzek mazin wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Li ser wê yekê li şûna ku wê, qasra axamenêş wê bi mediya re wê baştir wê pêwîst ba derbas bikira wê, di her dema ku wê xwe dibaşiyê de wê, bidîta wê weke kesê ku ew xwe di nava wê başiyê de winda bikê û wê weke çavê wî ti tiştê wê nebinê wê lê were û wê di wê demê de wê, êdî wê, doza iteatê wê bikê. Ev wê, di rengekê de wê piştî wê di her demê de wê, êdî bikê ku ew bi rastin negihijina hev, ku çendî wê heman nirxên bi bawerî ên med û hwd wê, weke di nava wan de jî wê weke hevpar wê hebin û wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê ve wê girêdayê wê xwediyê rewşekê jî bin. Ji wê aliyê ve wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê, heman kêmesî di nêzikatiyê de wê, çendî wê xwe weke 'keyê herdû milletan' wê bide diyarkirin jî lê wê, di rengekê de wê, dijbariya darius a li hemberê keyê med Çîçataxma wê, dîsa wê di dema wî de jî wê bibê temenê dûrketina nava wî û mediya û wê, di rengekê de wê, piştî wê, bikê ku wê medi xwe ji wî jî dûr bikin. Ev wê, di ragihandinên wî de wê bibê ku ew bo ku ew xwe weke keyê mazintir denezênê wê keyeniya çîçataxma jî wê redbikê û heta li şûna gotina key wê gotina 'wî zilamî' wê bikarbênê û wê werênê ser ziman.

Fethe mediya û persiya ji hêla hêzên iskender ve û domanina serdema duyem a mediya û derketina li pêş a roma

Artaxerxes IV li pey Artaxerxes III hat; lêbelê, ew jî berî ku bikaribe tevbigere ji aliyê Bagoas ve hat jehrîkirin. Tê gotin ku Bagoas ne tenê hemû zarokên Arsês, lê di heman demê de gelek mîrên din (mîrti di nava medyan de wê, weke navekê bê. Lê begtî û an axati wê, di nava persan de wê, hebê) ên welêt jî kuştine. Piştî Bagoas Darius III, biraziyê Artaxerxes IV, danî ser text. Darius III, ku berê Satrapê herêma ermenistanê iroyin bû,

bi xwe Bagoas neçar kir ku jehrê vexwe. Di sala 334 b.z de, dema ku Darius bi serkeftî Misrê ji nû ve fetih dikir, Îskender û leşkerên wî yên xwedî ezmûn hêrîşî Anatoliyê kirin. Keyeniyên anatolya jî wê gelek ji wan wê ji tûndiya hêzên pers ên demê wê, nexweş bin û bi teybetî hinek ji wan wê bi koka xwe medi bin ku wê, hê di wê demê de wê, li anatolya bi hebûn û serwerîya xwe hebin.

Îskenderê Mezin artêşên persan li Granikos (334 b.z), dûv re li Issus (333 b.z), û di dawiyê de li Gaugamela (331 b.z) têk bir. Piştî ew ber bi Susa û Persepolisê ve meşiya; Persepolis radest bû û di destpêka sala 330 b.z de bi agir hate wêrankirin. (Çav:Olmstead 2022, p. 524-7) Îskender jî Persepolis ber bi bakur ve ber bi Pasargadê ve çû û serdana Gora Kîrus kir, ku wî di berhema Cyropaedia de behsa wê kiribû. Hinek çavkani wê diyar dikin li ser wê nûqtîyê ku wê iskender wê kîrus key û keseyet wê ji xwe re wê weke minaq bigirê.

Di dema kaosa ku bi hêrîşa persî ya Îskender re çêbû de, Gora Kîrus zirar dît û piraniya kelûpelên wê yên luks talan bûn. Dema ku gihîşt gorê, Îskender jî rewşa wê tirsîya û pirsî û darizandina Magiyan kir. (Çav: Cleveland, Charles Dexter (1861). A compendium of classical literature: comprising choice extracts translated from Greek and Roman writers, with biographical sketches. Biddle. p. 313) Li gorî hin gotinan, biryara Îskender a darizandina Magiyan (wek derizandinek li hemberê mediya jî karibê wê fahmbikê. Iskender wê nakokiya nava mediya û persiya fahmkiribû û ser wê re wê, gavên xwe diavêt û rewşa 'darizandina maguyan jî weke rewşek ramyari bi wê yekê û di wê çerçoveyê de wê weke karibê wê fahmbikê bê.) kêmîr nîşandana eleqeya wî ya bi Gora Kîrus re bû û bêtir hewldanek bû ku bandûra wan qels bike û hêza xwe nîşan bide. (Çav: Griffiths, Ralph; Griffiths, George Edward (1816). The Monthly review. p. 509.) Sedem çî dibe bila bibe, Îskenderê Mezin ferman da Aristobulus ku rewşa gorê baştir bike û hundurê wê tamîr bike, û rêz li Kîrus girt. Ji wir, ew ber bi Ekbatanayê ve çû, ku Darius III lê penageh dîtibû. (Çav: Cleveland, Charles Dexter (1861). A compendium of classical literature: comprising choice extracts translated from Greek and Roman writers, with biographical sketches. Biddle. p. 313)

Heka ev teori rast bê ku wê, di têngîna gora kîrus de wê, dihê diyarkirin 'îskender dixwezê bandûra wan kalsbikê û hêza xwe bide nîşandin' wê, weke rewşek xapînok helwesta wî bide nîşandin bê. Lê jî aliyekê din ve jî wê gelek dirokzan wê li wê nûqtîyê weke hevbeş bûna ku bandûra kîrus li ser iskender hebûya weke keyekê. Lê aliyekê din jî wê, ew bê ku wê,

bandûra kirus wê, di rengekê de wê bi aliyekê wê yê neyini jî wê li ser şakayi, parti, baktri û bi teybetî mediyana wê hebê. Weki din wê karduyî û urartiyî jî wê bi êş wê bibîr bînin ji ber seferên wê yên li ser wan. Maguyekê gora wî kêmtir nişandina alaşîyê wê, weke aliyekê wê bi wê mejuya wê ve wê girêdayî jî wê hebê. Keyên axameneîşî ku wê jî dîndana kirus wê werin wê, ji hêlekê ve jî wê weke xwe bigihênina medan, ber ku wê, dê û balkê wî medi bin. Di vegotînek ku wê weke di nava kurdan de wê hêya roja me wê were diyarkirin wê di wê temenê de bê ku wê, kirus wê kûrê keça kyaxares bê ku wê, kyaxares wê xewnekê wê bibînê ku wê ew zaroya ji keça wî bibê wê dawî li împaratoriya wî bînê. Ew biryarê dide ku wê zaroya ku ew bibê wê bi kujî wê fermana wê dide harpagos. Lê harpagos wê, nakê û zaro dide malbatek nenas ku ew di nava wê de wê, weke bidîzi mazin bibê. Piştî ku ew dihe kifşkirin wê, piştî wê herê anşan û wê li wir wê bibê key. Piştî wê, ew dihe taxtê mediya bidest dixê. Ji wê aliyê wê heya roja me wê gotina kiryar kirus a bi wê dawî lê hanina mediya û 'xiyaneta harpagos' wê weke pêjnek civakî a her demê wê di nava wan de wê bi wê yekê wê were hanin li ser ziman û wê jî wê were bahskirin. ..

Ev morfolojîya bi tîgîna darizandina maguyan ser gora kirus wê, tiştêkê wê din serê mirov de wê biafirînê. Maguyî wê pîrîniya wan, di rengelê de wê, medi bin û wê gelek ji wan wê, ji kiryarên kiryarên qasrên axamenîşê ên li hemberî nexweş bin û wê, gelek caran wê pêşengîya rapîrînen civakî jî wê li hemberê wê bikin. Lê li vir wê gotina 'darizandina maguyan' wê, di rengekê de wê di wê nûqtîyê de wê, tîgînek berfireh wê di derbarê nakotiyên nava axamenîş û mediya de jî wê bi xwe re wê, karibê bide diyarkirin.

Darius III ji hêla Bessus, satrapê Baktria û xizmê wî ve hate girtin. Dema Îskender nêzîk dibû, Bessus ji zîlamên xwe xwest ku Darius III bikujin û dû re xwe wekî cîgirê Darius, Artaxerxes V, îlan kir. Piştî ew vekîşiya Asyaya Navîn û cenazeyê Darius li dû xwe hişt. Îskender cenaze ji bo merasîmek bi rûmet hanî Persepolisê. Piştî Bessus ji bo parastina li dijî Îskender koalîsyonek ji hêzên xwe yên medi kom kir da ku artêşek ava bike. Berî ku Bessus bi tevahî bi hevalbendên xwe yên li rojhilatê împaratoriye re bibe yek, Îskender, ji tîrsa ku Bessus desthilatdariyê bigire destê xwe, ew dît, li qasra persî ya di bin kontrola xwe de ew darizand û ferman da ku ew bi awayekî "hovane û barbar" bê îdamkirin. (Çav: Smith, William (1887). A smaller history of Greece: from the earliest times to the Roman conquest. Harper & Brothers. p. 196.)

Di wê demê de wê weke di rewşa Bessus de wê were dîtin wê nakokiyên berê hebûn wê weke dûbare wê, serwer bibin. Di rengekê de wê, Iskender hem ew didît û dixwest ku ew ji wê sûdbigirê ku ew karibê serwerîya xwe bidomê û hem jî wê rewşê weke ku wê li wî tirs dida çêkirin. Di rengekê de wê, çendî ku wê, piştî xw radestkirina qasra pers Persepolisê iskender wê, ji dualiyan ve wê di nava welêt de wê, bimeşê. Ji aliyekê ve wê, weke bi ber sûsa ve wê herê û ji aliyê din ve biber akbatanê ve wê herê. Akbatane wê di wê demê de wê çendî wê weke serwerîya pers-axamenêşê lê hebê jî lê wê keyê med lê rûniştî bê û wê di wê demê de wê, gihiştina wê demê wê ji rewşek weke ya radestbûna persiya zêdetirî wê aliyekê wê yê sembolik wê hebê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, ev dever wê, her demê wê weke navend wê were dîtin. Di dema mediya de wê 'weke navenda asya mazin' wê di rengekê de wê weke wê were pênasekirin û wê di şewayekê de wê, bahsa wê were kirin. Di wê nûqteyê de wê serwerîya li wir wê bêgûman wê bandûr li giştîya asya dikir. Di wê temenê de wê, dikarê wê di şewayekê de wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê, persiya wê, xwe bi serweriya li wê re wê weke mazin û bi siyan û an qudret wê bide nişandin.

Bi gelemperî Îskender avahiya îdarî ya resen a Axameniyan parast, ku ev yek bû sedem ku hin zanyar wî wekî "parastinê Axameniyan" bi nav bikin. (Çav: Briant, Pierre; Kuhrt, Amélie (2010). *Alexander the Great and His Empire: A Short Introduction*. Princeton University Press. p. 183-185) Piştî mirina Îskender di sala 323 b.z de, împaratoriya wî di navbera generalên wî, dîadokan de, hate dabeş kirin, ku di encamê de hejmarek dewletên piçûktir çêbûn. Ya herî mezin ji van, ku li ser persiya serdest bû, Împaratoriya Seleukos bû, ku ji hêla generalê Îskender Seleukos I ve dihat rêvebirin. Desthilatdariya xwecihî ya persiya dê ji hêla Partan ve li bakurê rojhilatê Îranê bi rêya Împaratoriya Partan di sedsala 2-an a b.z de ji nû ve were damezrandin.

Bi gelemperî rewşa wê demê wê piştî wê di rengekê de wê bi gûharê. Lê sedemên ne rûxandina axamenêş wê, bi hinek kiryarên din re wê, karibê wê werênê ser ziman. Li herêmê sazûmanek keyeni a xwe radest kirî wê ji wêrankirina wê zêdetirî wê ji wî re wê encam û nav bi haniya. Piştî wê, di wê temenê de wê, li şûna navê axamenêş wê di wê demê de wê, navê "Frataraka" weke axamenêşa bi seleucid ve girêdayî û bindestê wê derkeve li pêş. Di rengekê de wê, di wê temenê de wê, ev rewş wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê, di şewayekê de wê, karibê wê, di şewayekê de wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, bi wê yekê wê, ku ew plangeriya weke

bindestkirinê wê weke bi "Frataraka" re wê were diyarkirin ku ew çûba serî wê weke di rengekê de wê, weke demek dirêj wê weke impatoriya iskender wê kar bidîta. Lê di wê demê de wê, medi wê, xwestên wan ên serdestiyê û keyeniyaya parti ku wê weke di nava xwe de wê bi keyeniyên piçûk ên herêmê re wê, weke hevpeymaniyekê wê çê bikê û wê, serweriya xwe ya herêmî wê, di rengekê de wê weke denezênê û wê ji aliyekê ve wê, ew wê, dest bi tekoşîna bo wê a bihêzên seleucid re wê bikê û ji aliyê din ve wê di bin serweriya Molon keyê medi wê, rewşên raperin û berxwedanê wê, di rengekê de wê, rewşê wê bi gûharinê. Di rengekê de wê, piştî wê rewşa Sasani wê di aslê xwe de wê weke xwe bi sipêrê wê kevneşopiya med li şûna ya xwe radestkirî a axamenêşa dema "frataraka." Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa serweriya mediya wê, di wê demê de wê, bi awayekê wê, demek ku wê çendî ji dagirkirina iskender wê ne xweş jî bin wê, ji xwe re wê, weke demek bêî seferên qasra persiya wê bi wê re wê bijin. Tê zanîn ku çend hukumdarên pers ên paşê ku Xanedaniya Frataraka ava kirin wekî nûnerên Seleucidan li herêma pers tevgeriyane. Wan ji dawîya sedsala 3-an berî zayînê heta destpêka sedsala 2-an berî zayînê hukum kirin, û Vahbarz an Vâdfradâd I li dora sala 200 (û an jî hinekê din bin sale 200 re wek li dora 170 û wan) berî zayînê serxwebûna xwe bi dest xist, dema ku hêza Seleucid li herêmen başûr-rojavayê pers û Kendava pers kêmbû. Em divê ku wê bibêjin ku wê ya ku wê serweriya seleucidiyan li herêmê wê weke dawî li wê wêrenê û wê di wê de wê weke weynek giring wê bileyîzê wê hêzên medi û keyeniyên li dora wê **bin**. Ji wê aliyê ve wê dema mediya a duyem wê di wê demê de wê, rengê wê, demek kin de wê diyar bê. Ya ku wê ji aliyekê ve wê baktriyan û partiyan wê weke keyeniyên mazin wê bi hêz wê bikê ku ew derkevina li pêş û bi wê re wê, rewşên herêmen din ên mediya wê di rengekê de wê weke rewşên teybet ên ku mirov dikarê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şewayekê de wê weke bi wê re wê, di şewayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, ev serdem wê, piştî wê, dema mediya wê, di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Di wê demê de wê, persiya xwe wê xwe radest bikê û wê mediya wê, di demekê ku wê di destpêkê de wê weke rengê wê ne diyar bê wê, di rengekê de wê, di bêdengiyê de wê tev bigerihin. Ev heya dema molon wê wusa bidomê. Seleucid wê pêşî wê bi molon re wê weke di nava levkirinekê de wê tev bigerihê. Lê piştî wê, şertûmerc wê bi gûharin.

Di demê de wê demek nû wê derkeve li pêş. Wê demek kin de wê, axamenêş wê, ji holê wê, biçê. Wê keyeniya parti wê di rengekê de wê valahiyê wê ji aliyekê ve wê, dagirê. Dema ku keyê Partî yê Arsakes, Mithridates I (nêzîkî 171-138 b.z), Persiya jî xist bin kontrola xwe, wî xanedanên persî yên ku wekî keyên Persîs dihatin nasîn li ser desthilatdariyê hiştin û destûr da wan ku bi sernavê mlk ("key") berdewam bikin û navê xwe li pereyan jî bidin.

Bi serweriya Şabuhr, kurê Papag, keyeniya pers a sasani wê di rengekê de wê temenê wê bê avêtin û wê, di rengekê de wê, di wê demê de wê, di aslê xwe de wê, sasani wê, di şêwayekê de wê, ji wê, temenê pêşketina partan wê, di rengekê de wê pêşkeve. Lê sasani wê, piştî wê, ku ew pêşket û hinekê serweriya demezrend û piştî wê, êdî wê cihêbûna xwe bide diyarkirin. Ew keyên persîs ku wê, di bin serweriya partan de wê bibin wê demek piştî wê, dema ku wê bi tememî wê herêm ji hêzên iskender wê were paqij kirin û pê de wê, ew temenê wê were avêtin. Di destpêkê de ku wê weke desthilatîyek hevbeş wê were tevkir kirin wê piştî wê, bi tememî wê, bi refaransên dijber wê, xwe bide diyarkirin. Minaq bira û cîgirê Şabuhr, Ardaxşîr I wê navê wê weke ardaşêr ku wê were diyarkirin wê ji aliyekê din ve jî wê lakab û navên weke yên keyên berê "Artaxerxes)" wê bikarbênê. Ev wê, piştî wê, di demekê wê, weke çawa wê, berê wê axamenêş wê, hebûna xwe ser temenê bi mediya û hwd re wê bide domandin wê sasani jî wê, ji wê kevneşopîyê nedûr wê bi partiyan re wê bi wê yekê û rengê wê bikê. Minaq di demên piştî zayinê de wê, Ardaşêrê V wê, di sala 224 PZ de keyê Partî yê rewa yê dawî, Erdeân V, têk bir û bû keyê yekem ê Sasaniya wê demê. Têk birina Erdeân V wê, di wê demê de wê, serweriya partan weke bi temenî bikeve destê sasani de. Weki din jî wê di dema destpêkê a sasani de wê navê êranê wê derkeve li pêş ku wê çawa wê demê wê, gotina êranê wê, di rengekê de wê weke derkeve li pêş ku wê çawa wê, nû, ku li Tizponê wek Ardaxşîr I (Erdeşîr I.), keyêkeyanê (şahanşah) î Êrânî, hat û tacgirt.

Weki din wê li ser koka partan wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di şêwayekê de wê car bi car wê were nîqaşkirin ku wê weke ji axamenêş wê werin wê bîn diyarkirin. Lê ev gotin wê, di rengekê de wê, nikaribê wê piştrast ber ku wê parti wê, berê wê demê jî wê hebin û wê, di wê çerçoveyê wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Seleucid di sala 235 b.z de li dijî mediya sefera ku dabû destpêkirin wê, di dewama wê de wê, berfirehkirina wê, bi ber herêmen Partan bide destpêkirin. Wî sefera xwe bi çareserkirina karûbarên Babil û

Medyayê dest pê kir, dû re ber bi Partan ve meşiya. Dema ku Seleucid di dawiyê de gihîşt Partan, Arsakes bi vekişînek stratejîk û hesabkirî ji artêşa Seleucid vekişiya Asyaya Navîn. Vekişîna Arsakes ne bêserûber bû, lê beşek ji stratejiyek pêşwext bû da ku baweriya zêde û xemsariyê bixe nav Seleucid. Arsakes rewşê di bin kontrola xwe de hişt. Di demek kurt de piştî vekişîna xwe, Partan şikestinek mezin li artêşa Seleucid dan, dibe ku Seleucid bi xwe jî bigirin. Di demê de wê, Arsakes ji rewşa hati serê Molon wê weke fêrsek baş û mazin wê dervê û wê, di wê demê de wê, nexwezê ku ew rewşek weke wê dûbare were jiyankirin. Di wê nûqtayê de wê, di aslê xwe de wê rewşa molon wê, fêrsek mazin wê bo hemû keyeniyên herê wê biafirênê. Di wê demê de wê, Arsakes wê zanibê ku wê medi wê, bi mirina Molon wê dev û dest ji şer bernedin. Bi wê baweriyê wî, xwest ku ew berî ku ew têkçûnekê bixwê û ew bergirên xwe bigirê. Di wê nûqtayê de wê, piştî wê jî wê stretejiya ku wê arsakes wê, pêşbixê wê di aslê xwe de wê, di wê demê de wê, hêvîya artişa Seleucid ku wê, bi mirina Molon û dalaqandina naaşê wî re wê, bi xwestina ku ew tirsê çê bikê û bi wê encamê bidest bixê, lê wê encama ku wê bi wê dixwest bidest nexist û vaji wê encamên bi hêrsbûnê pêşketibûn. Serneketina Seleucid di dawiyê de li hemberê partan wê, di wê temenê de wê, piştî wê, pêvajoyek din wê hem bo partan û hem jî bo seleucid wê bide destpêkirin.

Seleucidiyan dixwest ku wê piştî mediya bidest xistin ew wê çerçoveya xwe ya seferê a bi wê re pêşbixin. Partî wê di wê demê de wê derkevin û wê di aslê xwe de wê ji bakûrê kurdistanê herêmên karduyan ku wê têkiliyên wan bi xortî wê hebin wê heya herêmên keyeniyên partan û heta herêmên li dora afganistana iroyin jî wê, bandûra wan wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Di wê dema ku wê şerê seleucidiyan li hemberê artişên mediya û an Molon wê destpê bikê wê di wê demê de wê Arsakes wê li li legerîna xwe xortkirinê digeriya. Di wê demê de wê yekser wê, dema ku wê hê Molon li jiyanê ya wê, Arsakes wê bi keyê baktriyayî Diodotos II re wê, tifaqekekê wê çê bikê. Berê wê, di şerê li herêma li rojavayê kurdistanê iroyin de ku Diodotos I wê bi raperin û serhildanên wê bide destpêkirin re wê, pêvajoyek nû jî wê bi wê yekê bi baktriya keyeniya wan û avakirina wê re wê, biavêjê.

Antiokhosê III di sala 210 an 209 b.z de ji bo girtina Partiya û Baktriya seferek mezin dabû destpêkirin. Tevî hin serkeftinan jî, ew bi serneket lê bi Arsakes II re peymanek aştîyê kir. Ji Arsakes II re, bi wê aştîyê pozisyona xwe xort kir û xwest ku ew, sernavê key lê were nasin, û hat dayin jî (Çav: Brosius, Maria (2006). *The Persians: An Introduction*.

Routledge., p; 86) Lê ev ne bi radestbûnekê bû. Ev di encama weke keyekê serketin bidest xisti û bi wê aşîti kiriya wê weke destê wî xort bikira bê. Ji ber destwerdana zêde ya Komara Romya û têkçûna Seleucid li Magnesya di sala 190 b.z de, Seleucid êdî nekarîn bêtir destwerdanê di karûbarên Partiyan de bikin. (Çav: Brosius, Maria (2006). *The Persians: An Introduction*. Routledge., p; 86) Priapatius, ku li dora 191–176 b.z hukumdarî kir, piştî Arsakes II, û Phraates I, li dora 176–171 b.z hat ser taxt û wî demek nû dabû destpêkirin. Ya rastî encamên aşîtiya ku ew hatibû kirin wî di dema xwe de jiyankir. Phraates I bêtir destwerdana din a Seleucid hukumdarîya taxtê partiya kir. (Çav: Bivar, Adrian David H. (1983). "The Political History of Iran Under the Arsacids". In Yarshater, Ehsan (ed.). *The Cambridge History of Iran: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*. Vol. 3(1). Cambridge: Cambridge University Press, p. 29–31)

Rewşa seleucidiyan wê di rengekê de wê hinekê dimenên cihê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Sefera wan ya li hemberî partan wê weke di dewama ya li hemberê keyê med Molon û keyeniyên medi de bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di wê seferê de wê, di rengekê de wê, weke ku wê bixwezê wê encamê bidest bixê. Lê di wê dem ku wê, wî seferê mazin li hemberê med-part dabû destpêkirin de jî wê, li herêmên ên ku wê rojavayê kurdistanê iroyin jî di nava de weke keyên baktri Diodotos II û hwd wê, di din fermana wî de wê, rewşek serhildanê wê destpêbikê ku wê, di wê demê de wê, keyê sleucidi wê, dudilî bê ku ew seferê bide domandin û an na. Wekî din jî wê weke ku wê, bide domandin wê herêmên ber bahre sipî ku wan kontrol dikir ji dest herin. Di wê nûqtayê de wê, rewşek weke ya xirab wê, derkeve li pêş.

Mînaq Diodotus Tryphon di sala 142 berî zayînê de li paytext Antakyayê serhildanêk da destpêkiri. (Çav: Bivar, Adrian David H. (1983). "The Political History of Iran Under the Arsacids". In Yarshater, Ehsan (ed.). *The Cambridge History of Iran: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*. Vol. 3(1). Cambridge: Cambridge University Press., p; 34) Lêbelê, bi 140 b.z Demetrius II Nicator karî li Mezopotamyayê û an mediya li dijî med û Partan hêrîşeke dijber bike. Tevî serkeftinên destpêkê jî, Seleucidiyan têk çûn û Demetrius bi xwe ji aliyê hêzên Parth ve hate girtin û birin Hircania. Li vir demek dirêj di bin kontrola Mitriadet I de êsir ma. (Çav: Brosius (2006), p. 89.)

Antiochus VII Sidetes (138–129 b.z.) wek birayê Demetrius kete ser textê Seleucidiyan û jina xwe Kleopatra Thea re zewicî. Piştî ku Diodot Tryphon têk bir, Antiochus di sala 130 b.z. de ji bo veegerandina Mezopotamyayê û

jinûve bo avakirina serdestî û kontrola xwe li mediya seferek da destpêkirin; wê demê Phraates II (132–127 b.z). Generalê Parth Indates li ser Zab a Mezin têk çû, piştî serhildanek herêmî û waliyê Babîlonî yê Partha hate kuştin. (?) Antiochos Babîl zêft kir û Sûsa dagir kir (Çav: Bivar (1983), p. 36–7) Piştî ku Antiochos artêşa xwe ber bi herêmên navend ên Medyayê ve kir pêşde herê, di hê gotin ku keyê part ê demê part ji bo aştiyê hewl da; Lê belê Antiochos ev yek qebûl nekir, heta ku Arsakiyan hemû erd ji wî re hiştin, ji bilî Parthiyê hemû erd dan wî, baca giran dan û Dîmîtriyos ji dîlgirtinê azad kirin. Arsaces Dîmîtriyos azad kir û şand navende seleucid a li şama iroyin, lê daxwazên din red kir. (Çav: Bivar (1983), p. 36–7) Bihara 129 b.z, artêşa wî serhildanek êşkere li dijî Antiochus da destpêkirin, ku çavkaniyên wî yên gundî ji hêla zivistanê ve qediyane. Dema ku Antiochus hewl da ku serhildanan bitepisîne, hêza Parth a sereke ket herêmê û Antiochus di Şerê Ekbatana di sala 129 b.z de kuşt. Ev serketin wê hem bo part û hem jî bo mediya û keyeniyên wê bê weke destpêkek nû. Keyeniya med jinûve navenda xwe ya dîrokî û sembolîkî cardin teqez kiribû bin serwerîya xwe. Piştî wê, serkevtinê seleucid wê, yekem car wê bikeve rewşek xirab û wê, ji hinek herêmên din mediya ku wê, bi bandûra wê serkevtinê wê, bo ku di hêrîşên komên keyeniyên herêmî de windahiyên mazin nedin wê bi şûn ve vekîşînan jî wê bikin. Piştî wê, rewşê wê, weke generalê seleucid wê, bo mohrek ku wê, di nava gel de wê bê gotin aidi Molon a wê, cenazeyê wî di tabûtek zîvîn de şandin şamê bêî ku ew teşîrkirinek û an bîrêziyek li hemberê bê kirin wê weke di dema molon de wê li hemberê yê wê were kirin. Lê di derbarê wê têgihê ku wê were diyarkirin de wê, di destê me de wê çavkani nebê. Emê di wê nûqteyê de tenê xwe li vegotinên nava civakê bikin û vê keliyê xwe tenê bi wê ve wê bi sînor bigirin.

Ev muharebeya li akbatanê wê, bikeve nava rûpelên dîrokê û wê, piştî wê weke ku wê were diyarkirin wê bi zêdeyi jî wê bandûra wê li herêmê wê bibê. Di rengekê de wê, ev weke derbeyek mazin li hêzên seleucid bê û wê piştî wê ne tenê herêmên med-part-baktriyan wê, êdî wê ji hêrîşên seleucidyan wê rizgar bibin. Wê piştî wê, herêmên persiya jî wê di wê yekê de wê encamên giring wê biji û wê keyeni û an xanadana pers a bi seleucidiyan re di temenekê xwe radestkirî tevdigirehê û weke bi wê ve girêdayî wê weke bindestiya wê, dibê wê, ew jî wê, piştî wê weke ji wê rewşê wê azad bibê.

Weki din wê çavkaniyên herêmî wê di wê demê de wê êdî wê tiştekê din jî wê weke di xwe de wê ragihênin. Ew jî wê ew bê ku wê di rengekê de

wê li herêmên bakûrê kurdistana iroyin û heya herêmên rojavayê kurdistana iroyin wê, karduyî wê, di rengekê de wê, derkevina li pêş û wê, di şewayekê de wê, serwerîya wan wê, derkeve li pêş. Cara pêşî bi bandûra wê, keyên urartiyî jî wê bi wê hevkarîya med-partî wê, di rengekê de wê, derfetê wê jî xwe re wê bibînin ku ew derkevina li Pêş.

Pîştî vekişîna Seleudîyan ji Mezopotamyayê û an mediya, parêzgarê Babîlonî Himerus ferman ji Charax Spasinu yê dîwana Arsacid wergirt ku Characene, ku ji hêla Hustasins ve dihat rêvebirin, bi dest bixe. Dema ku ev yek bi ser neket, Hustaosin di sala 127 b.z. de hêrîşî Babîlê kirin û Seleucidiya dagir kirin. Lêbelê, bi 122 b.z, Mithridates II bi zorê Hyspaosines ji Babîlê derxistin û keyên Characene di bin desthilatdariya Parthîyan de kir bindest. (çav: Bivar (1983), p. 40) Pîştî ku Mîthridates II di sala 113 b.z. de bi dagirkirina Dura-Europosê kontrola Parthîyan ber bi rojava ve berfireh kir, ew bi keyenîya urartu a demê re ket nav pevçûnekê ku wê, zû pêşîya wê bê girtin û wê, şerê wê zêde dirêj nebê. (Çav: Sarkhosh Curtis, Vesta (2007). "The Iranian Revival in the Parthian Period". In Sarkhosh Curtis, Vesta; Stewart, Sarah (eds.). The Age of the Parthians. Vol. 2 - The Ideas of Iran. I.B. Tauris / SOAS Middle East Institute. p. 7–25.) Hêzên wî di sala 97 b.z. kurê xwe Tîgranes rehîn girt; Tîgranes paşê bû "Gewre" Tîgranê II yê urartuyê (95–55 b.z). (Çav: Sarkhosh Curtis (2007), p. 11–2)

Di wê demê de wê li nivgîrava botanê wê, karduyî wê, di nava tevgerekê de bin û wan bermehiyên dawîn ên seleucidiyan ên li herêmê jî paqîj kirin. Di wê demê de wê, têkiliya Tîgranes II bi keyê karduyan ê demê re wê bibê û wê, di wê demê de wê, li gorî hin çavkaniyên civakî wê, hevpeymanîyekê wê, di wê demê de wê, çê bikin û ew wê, serdemek duyem a wê demek dereng a helenîk a subaru bi hev re wê, bidîna pêşxistin. Ev wê weke serdemek civakî û çandî a xas ya med, mesopotamya, karduyî û urartuyî jî bê.

Keyenîya Part-med wê di wê demê de wê sînorê xwe berfireh bikê û wê, herêmên roja me ên, ku li Efxanistan û Pakistana îroyîn e, di sedsala 1. a berî zayînê de bi Împaratoriya Partan re hevalbendîyek çêkir. (Çav: Bivar (2007), p. 26) Bivar îddîa dike ku van her du dewletan hevdu wekî hevsengên ramiyarî didîtin. (Çav: Bivar (1983), p. 41) Pîştî ku filosofê Yewnanî Apollonius Tyana di sala 42-an de çû dîwana Vardanes I (serdestiya 40-47 P.Z.), Vardanes bi karwanek ku ber bi Hind-Partya ve diçû parastin kir. Gava Apollonius gihîşt Taxila, paytexta Hindistan-Partia, wî nameya fermî ya serokê karwan Vardanes, ku dibe ku bi Partî nivîsî bû,

ji karbidestek Hindî re xwend, ku Apollonius bi mêvanperweriyek mezin jê re kir. (Çav: Bivar (2007), p. 26)

Di wê demê de wê weke demek nû wê li asya mazin wê bi ber asya nêzîk ve wê destpê bikê. Di rengekê de wê, asya nêzîk wê çendî wê dem bi dem wê bibê wê weke deriyê seferên şer ên hêzên jê dihên û hêrişî wê dikin jî bê lê wê di rengekê de wê, hertimî wê weke aliyê wê yê rohnî jî wê di rengekê de wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Asya nêzîk wê teybetmendiya wê giring wê ew bê ku wê, herêmên asya mazin, anatolya, afrika û heya ewropa ku ew di wê demê de wê hin bi hin wê dest bi pêşketina xwe wê bikê jî wê bi hev ve wê girêdaba. Ji wê aliyê ve wê weke navendî bê. Ev wê, ji aliyekê ve wê weke wucanek stretejikî wê bide herêmê. Lê hertimî jî wê bikira temenê seferên şer ên ku wê bi wê feleketên mazin wê werina serê herêmê. Di wê temenê de wê, ne tenê wê di wê deme seleucidyan û an iskender de wê berê wê û piştî wê jî wê, di rengekê de wê, bibê. Valahiya bi vekişîna hêzên iskender ji herêmê wê di rengekê de wê hin bi hin wê romaya ku wê, di wê demê de wê pêşkeve wê, bixwezê wê cihê wê bigrê li herêmên anatolya. Ya ku wê, di rengekê de wê rewşa komarî a roma wê, di rengekê de wê biber têgînek imparatori de wê bide birin û wê bi wê dawiyê li dema wê ya komarî wê bide hanin jî wê di aslê xwe de wê ev xwesteka wê ya hegomenikî bê. Ji wê aliyê ve wê, pêvajoyek nû wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Piştî wê di demek kort de wê, sefirên romayî wê têkiliyê bi keyeniyên part, baktriya, urartu, karduya û an keyeniyên karduyî ên weke komagene û na kummuh, meledi, arzawa, ûrsû, kaşka, muşku û hwd re wê dênin. Di wê demê de wê ev wê, weke dîmenekê wê yê din ê giring ku wê, weke xwe bide nişandin bê.

Împaratoriya Yuezhi Kushan li bakurê Hindistanê bi piranî ewlehiya sînorên rojhilatê Parthiyê garantî dikir. (...) Ji ber vê yekê, ji nîveka sedsala 1. berî zayînê û pê de, dîwana Arsacid giraniya xwe da ser ewlekariya sînorê rojava, di serî de li dijî Romayê. (Çav: Brosius (2006), p. 92) Salek piştî Mithridates II bindestiya herêmên urartuyê, Lucius Cornelius Sulla, prokonsulê Romayê yê Kîlîkyayê, bi dîplomatê Parth Orobazus re li ser çemê Feratê civiya. Herduyan li hev kirin ku çem dê bibe sînorê di navbera Parthia û Romayê de, her çend dîroknas diyar dikin ku Sulla tenê xwediyê desthilatdariyê bû ku van şertan vegeerîne Romayê. (Çav: Brosius (2006), p. 91) Tevî vê peymanê, di sala 93 an 92 berî zayînê de Partî li sînorê rojavayê kurdistanê li herêmên paravê bahre sipî li dijî serokê eşîrê Laodice û hevalbendê wê yê Seleucidî Antiochus X Eusebes (r95–92? B.Z.

95–92? b.z.) şer kir, û yê dawî kuşt.(...) Dema ku yek ji keyên dawî yê Selecidiyan, Demetrius III Eucærus, hewl da ku Beroea (Heleba îroyîn) dorpêç bike Lê bi serneket. (Çav: Kennedy, David (1996). "Parthia and Rome: eastern perspectives". In Kennedy, David L.; Braund, David (eds.). *The Roman Army in the East*. Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series vol. 18. Ann Arbor: Cushing Malloy., p; 77-79)

Piştî desthilatdariya Mithridates II, kurê wî Gotarzes I ket şûna wî. Wî di serdemeke ku di zanîniya wê demê a dîrokî de wekî "Serdema Tarî ya Partî" tê binav kirin, ji ber nebûna agahdariya zelal li ser bûyerên vê serdemê di keyeniyê de, ji bilî rêzek serdestan, ku xuya ye li ser hev, serwerî kir, newê diyarkirin. (Çav: Shayegan, M. Rahim (2011). *Arsacids and Sasanians: Political Ideology in Post-Hellenistic and Late Antique Persia*. Cambridge University Press., p; 188-190) Ew tenê bi destpêka serdestiya Orodes II di sale 57 berî zayînê, ku rêza mîrên Parthî dîsa bi pêbawerî dikare were şopandin. Vê pergala keyeniyê perçebûyî Parthî qels kir, hişt ku Tîgranês II ê urartuyê axa Partan li rojavayê Mezopotamyayê bike yek, di bin keyeniyê xwe de. Ev erd heta serdema Sinatruces (78–69 b.z.) ji Parthia re nayê vegehandin. (Çav: Brosius 2006, p. 91–2.)

Piştî destpêkirina Şerê Sêyemîn ê Mîthridatîk, Mithridates VI yê Pontusî (119–63 b.z.), hevalbendê Tîgranês II yê urartuyê, li dijî Romayê ji Parthiyan alîkarî xwest, lê Sinatruces alîkarî red kir. (Çav: Bivar 1983, p. 44–5) An jî ji ber hin sedemna ku ew nûha ne diyar in bersiv neda. Dema ku fermandarê romî Lucullus di sala 69 b.z. de li dijî paytexta urartuyê 'Tîgranocerta' meşiya, Mithridates VI û Tîgranês II alîkariya Phraates III (71–58) xwestin. Phraates alîkarî ji herduyan re neşand û piştî hilweşandina Tîgranocerta bi Lucullus re Firat wekî sînorê Parthia û Romayê dubare kir. (Çav: Bivar 1983, p. 45–6; Brosius 2006, p. 94.)

Tîgranê Biçûk, kurê Tîgranê II yê urartuyê, nekarî textê wê ji bavê xwe bistîne. Ew reviya cem Phraates III û ew razî kir ku li dijî paytexta nû ya urartuyê li Artaxata bimeşe. Dema ku ew dorpêç bi ser neket, Tîgranê biçûk careke din reviya, vê carê ji fermandarê Romayê Pompey re. Wî soz da Pompeyo ku ew ê di nav urartuyê de wekî rêber tevbigere, lê gava Tîgran II wekî keyekî musterek radestî Romayê kir, Tîgranê biçûk wekî rehîn hanîn Romayê. (Çav: Bivar 1983, p. 46–7) Phraates ji Pompey xwest ku Tîgranê Biçûk ji wî re vegeîne, lê Pompey red kir. Ji bo tolhildanê, Phraates hêrişek li ser Corduene (karduya; bakûrê kurdistanê, herêma botanê a îroyîn wek navenda wê ku wê bi serdestiya karduya heya zaxo û zapa mazin û wirde dirêj dibê û digihijê serdestiya partan) da destpêkirin

ku, li gorî du vegotinên Romayî yê nakok, konsulê Romayê Lucius Afranius bi rêyên leşkerî an dîplomatîk Parth neçar kir ku derkevin derve. (Çav: Bivar 1983, p. 47)

Phraates III ji aliyê kurên xwe Orodes II Parthia û Mithridates IV Parthia ve hat kuştin, piştî ku Orodes berê xwe da Mithridates û ew neçar kir ku ji **Medyayê** bireve herêma berbahre sipî a anatolya ku wê roma lê serdest bê. (Çav: Bivar 1983, p. 48–9) Roma dixwest bi ber rojavayê kurdistanê ve wê were. Herêmên rojavayê sûriya iroyin heya şamê wê di rengekê de wê, li dora wê hebûna xwe wê bide diyarkirin. Lê ev herêmên keyeniyên karduya ên li rex wê hebin û roma bi dest danûstandina bi karduyan re kiribû, bo serdestiya xwe ya li herêmê. Aulus Gabinius, serkonsulê Romayê yê herêma anatolya, ji bo piştgiriya Mithridates ber bi Firatê ve meşiya, lê neçar ma ku li dijî serhildana li Misrê alîkariya Ptolemeus XII Auletes (80–58; 55–51 b.z.) bike. (Çav: Bivar 1983, p. 48–9) Tevî ku piştgiriya xwe ya Romayê winda kir jî, Mithridates karî Babîl bindest bike, û heta sala 54 b.z. Di wê salê de, generalê Orodes, ku bi navê malbata wî ya esilzade tenê bi navê Surena dihat naskirin, Seleucidya ji nû ve girt û Mithridates hate îdamkirin. (Çav: Bivar 1983, p. 49)

Weki din dikarê bîrê ser ziman ku wê di wê demê de wê mediya derkeve li pêş. Artavasdes I ji Media Atropatene, ku wekî Artavasdes I ji Atropatene jî tê nasîn (li dora 59 - 20 b.z) û Artabazus, keyê Media Atropatene (Wekî ku wê were diyarkirin Medya ji du beşan pêk dihat di wê demê de. Beşek jê re 'Medya Mezin' tê gotin, û hê paytaxt û navenda wê metropolê Ekbatana ya dîrokî ye. Beşa din jî Medyaya Atropatî ye; ev nav ji fermanîş Atropates hatiye girtin, ku rê li ber vê welatê ku beşek ji Medyaya Mezin bû girtiye, ku bibe bin destê Makedonîyan.) bû. Artavasdes I beremberê key Artavasdes II yê urartuyê û kurê wî Artaxias II bû. Ew hevdemê keybanûya Yewnanî ya Ptolemaîk Cleopatra VII û Triumvîratê Romayî Mark Antony bû; Artavasdes I ji ber karûbarên wî yê dîplomatîk tê behs kirin bê.

Artavasdes I Med bû û dibe ku ji eslê xwe urartiyî bû. Hinek dîrokzan wê bi wê rengê wê bîrê ser ziman. Lê ev ji me re wê weke pêwîst bê wê weke xarib newê ber ku wê di wê demê de wê urartu û karduya wê bi hev re wê, di yekitiyekê de wê, keyeniyên wan tevbigerihiş û wê hevbeşiyek wan ya desthilatî jî wê ji herêmên bakşrê kurdistanê ê iroyin û heya wê herêmê wê weke ku wê karibê bahsa wê bikê. Ew kurê Ariobarzanes I ji jineke bîrê bû. (Çav: "Encyclopaedia Iranica – Artavasdes". Iranicaonline.org. Retrieved 2013-10-12) bi awayekê bi derfet ji dîndana

Uvaxştra dihat. Ew li keyeniya Medya ya Atropatene ji dayik bû û mezin bû. Artavasdes I navê bav û kalê xwe Artabazanes girt; navê Artavasdes guhertinek ji Artabazanes e, keyê berê yê Atropatene ya Medya di sedsala 3-an berî zayînê de. Li gorî çavkaniyên nûjen, bavê Artavasdes I, Ariobarzanes I, kurê keyê berê yê Atropatene ya Medya, Mithridates I, û jina wî, prensesê urartuyî ya bînav ji xanedana Artaxiad, keça keyê urartuyî Tigranê Mezin û jina wî Kleopatra ya Pontus bû. (Çav: Toumanoff, Cyril (1976). *Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'Histoire de la Caucasic Chrétienne (Arménie-Géorgie-Albanie)* (in French). Rome: Edizioni Aquila, p. 81-82) Ev dibê ku îdiayên neviyên Mithridates li ser keyeniya urartuyî li dijî hukumdarên mayînde yên xanedana Artaxiad rave bike. Pêwendiyêke din a muhtemel di navbera Artavasdes I û zewaca Mithridates I û jina wî de bi rêya navê wî ye. Navê Artavasdes navekî keyenî yê tîpîk ê urartuyî û an medî ye, û ji ber vê yekê Artavasdes I bi îhtîmaleke mezin neviyê vê zewacê wek dihe diyarkirin.

Artavasdes I li şûna bavê xwe bû key li mediya, dema ku Ariobarzanes I di sala 56 b.z de mir. Dema ku Mark Antony di sala 36 b.z de sefera xwe ya li dijî Împeratoriya Partan birêve bir, Artavasdes I hevalbendê key Phraates IV ê Parthiya bû. Antony leşkerên xwe ji Zeugma ber bi bakur ve û bi urartuyê û karduya ve herikinadin û dûv re herîşî axa Artavasdes I kir. Antony nexwest ku ji rojava ve herîşî Parthiya bike, ku rêya herî kurt bû, lê bi awayekî ecêb ji bakur. Tê gotin ku Antony ev stratejî li ser şîreta Artavasdes II ê urartuyê, dijminê Artavasdes I, bi kar haniye. (Çav: Cassius Dio, *Roman History* 49.25.1) Antony bi artêşa xwe re bi meşên bilez ber bi Phraaspa, paytexta xurt a Medya Atropatene ve çû, ku Artavasdes I malbata xwe li wir biribû ewlehiyê. Di vê navberê de Artavasdes I tevî artêşa Phraates IV bûbû.

Lê di wê navberê de wê, keyeniyên karduya ên herêmê re jî wê weke pêwîst bê ku ew hevrast were û ev wê, karê hêzên roma ên di bin fermandariya Antony de wê, zortir bikê. Partiyên û her wusa Artavasdes I û ew di wê demê de wê weke di wê ewlebûnê de bê ku wê ne navenda mediya a akbatanê û ne jî keyeniya karduyan wê ew wî bi tenê ne berdin. Di wê demê de wê, keyeniya urartuyî ê ku wê di wê demê de wê, ji wê rewşê dûr nesekînê û ew ew çendî wê bi keyeniya hinek pirsgirêkên keyenî ên bo serweriyê jî bi Artavasdes I bîji jî wê, di nava wê hevpeymaniya mediya de wê, cih bigirê.

Antony nekarî Phraaspa bigire û bajar dorpêç kir, lê Artavasdes I û fermandarê Partî Monaeses du lejyonên generalê Antony, Oppius

Statianus, ku hêdî hêdî bi makîneyên dorpêçkirina leşkerên Antony li pey wan diçûn, têk birin. Antony bêî van makîneyan nikarîbû Phraaspa bigire. Ji ber vê yekê, ew neçar ma ku vekişe û Partî nehat dagirkirin. (Çav: Plutarch, Antony 38–40; Cassius Dio, Roman history 49.25–26; Strabo, Geographica 11, p. 523) Li gorî hinek çavkaniyên wê, dema ku ew ji wê rewşê di vegehiyê wê di axa urartuyê ve wê derbas bibê.

Ji ber vê yekê Artavasdes I li dijî Romayîyan cihê xwe parastibû lê milkê wî bi giranî hatibû wêrankirin. Ji bilî hevalbendê wî yê bihêztir Phraates IV bi awayekî biçûk pê re mijûl bû û tenê hindik talanî da wî û nêzikî wê bû ku wî ji desthilatdariya xwe bêpar bihêle. Ji ber vê yekê, di sala 35 b.z de Artavasdes I li hevpeymaniyek pêşkêşî Antony kir, û Antony bi kêfxweşî qebûl kir. (Çav: Plutarch, Antony 52.1–3; Cassius Dio, Roman history 49.33.1–2) Bi wê hevpeymaniya aşîtiyê Artavasdes I wê beşa axa mediya a di bin keyeniyê wî de wê, ji hêrîşan biparêzê. Di wê yekê de jî wê weke ku wê bi ya xwe wê serkeve. Hinek çavkaniyên wê, di wê demê de wê ji ber Phraates IV di hêrîşên li wê dema mediya de xamsar maya wê, keyê med wê ji wê nexweş bibê. Lê çavkaniyên civakî wê, didina diyarkirin ku ew wê, di wê demê de wê, têkiliya wan wê bi hev re wê hebê. Ji bo kûrkirina vê dostaniyê Alexander Helios, kurê Antony û Cleopatra VII, bi keça Artavasdes I, Iotapa ku wê weke presesseka medi re hatibû zewicandin, her çend her du jî di sala 34 b.z de ew hê zarok jî bûn. (çav: Cassius Dio, Roman history 49.40.2; Plutarch, Antony 53.12)

Di aslê xwe de wê bi wê peymana aşîtiyê wê, ne tenê wê keyeniyê med a wê herêmê û demê lê wê keyeniyên din jî hêvî dikin ku ew bi wê ji pêvajoyên hêrîşan piştî pêvajoya aşîtiyê xilas bibin. Di wê demê de wê, hê birînen hêrîşên dema hêzên iskender/seleucidiyan bi tememî ne hatibû pêçan. Ev wê weke peymanek giring a bi mediya û roma re jî wê, bibê. Çendî wê weke keyeniyek biçûk a medi wê bikê jî lê wê encamên wê li giştîya herêmê li welatê mediya wê, xwe di rengekê de wê bi wê yekê wê bidina diyarkirin. heta ku wê di demên piştê de wê, di pêvajoyên hêrîşên sasani de wê, di rengekê de wê, medi wê ji wê têkiliya ku wê, bi wê aşîtiyê wê çêbikin wê, weke sûdbigirin. Têkiliyên karduyan bi keyên roma re wê bibê û wê, di rengekê de wê li rex hev wê weke bisînor wê bijin. Roma wê bi wê yekê hin bi hin wê, bi çanda mediya a mitrayî re wê di wê demê de wê zêde wê hevnasinê wê bikê.

Di sala 33 b.z de, Antony li ser çemê Araxes bi hevkarê xwe yê koalîsyonê re civiya; ew li hev kirin ku Antony dixwest ku wê peymana aşîtiyê bikarbênê û hêrîşên xwe berê li partiya dabûn kirin bi wê bidomênê

bo ku ew serwer bibê. Lê çendî ku wê di wê demê de wê di nava wê keyeniya med û part de wê hinek pirsgirêkên keyeni hebin jî wê ev rewşek nexweşiyê wê çê bikê. Wî dixwest ku li diji parthiya piştgiyî bide Artavasdes I û keyê Medya jî divê li dijî Octavian alîkariya Antony bike. Ev weke rewş û nûqtîya zayıf a wê peymanî aşitîyê diafirand. Lê rewşê wê dide diyarkirin ku wê, aliyan dixwest ku wê biparizên jî. Wan beşên leşkerên xwe guhertin. Mîrateya Artavasdes I bi beşên urartyê û karduyan re hate firehkirin. Antony alaya ku keyê Medya di sala 36 b.z de ji Oppius Statianus girtibû vegevandibû, û her wiha Iotapa jî bi xwe re biribû. Bi alîkariya hêzên Romayî, Artavasdes I pozisyona xwe jî xort kiribû. Lê berdêla wê hebû ku hêzên romayî ji wî dixwestin ku ew di pêvajoyên dagirkirinê herêmên din de ew alîkariyê bikê û wê, rewş bo wî ne xweş dikir, ber ku wî ew ne dixwest. Parti di wê demê de wê, wê weke hêzek hegomenîkî wê derkevin û gelek caran hewldana kku wê mediya atropatenê bi xwe ve jî girêbidin. Di dema berî Şerê Actiumê, Antony bêtî ku hêzên Medya paşve bişîne, leşkerên xwe yên Romayî vekişand. Vê carê Artaxias II Artavasdes I têk bir, ku di sala 30 b.z de hatibû girtin. (Çav: Cassius Dio, Roman history 49.44.1–4) Artavasdes I demek din li qasra weke wasal li ser taxt rûnişt piştî wê têkçûnê. Ev rewş wê heya dema Asinualus wek ku wê şûna Artavasdes I girt û bû keyê Medya Atropatene.

Mediya Atropatene an jî zimanê wê medi Ātrpatakāna û an Ātrpāta, bi navê Atropatia[a] an Medyaya Atropatî jî tê zanîn Mēnedom medî li dora 323 berî zayînê wek keyeniya ku bi piranî li derdora herêma Azerbaycanê ya îroyîn a li bakurê rojavayê Îranê û an herêma rojhilatê kurdistanê a urmiyê ye, ji aliyê neviyên Atropates ve heta destpêka sedsala 1mîn a zayînê, heya dema ku Xanedaniya Arsakî ya Parth dewsa wan girt, dihat birêvebirin. (Çav: Olbrycht 2014, p. 96; Gregoratti 2017, p. 138; Schippmann 1987, p. 221–224) Di sala 226'an de ji aliyê Sasaniyan ve hatiye dagirkirin û bûye parêzgeheke ku ji aliyê marzban ("margrave") ve tê birêvebirin. Atropatene tekane herêma medî bû ku ji Axamenîsan heta dagirkirina Ereban bêtî navber di bin desthilatdariya Zerdestî de ma, ji xeynî ku bi kurtî ji hêla keyê Makedonî Skenderê Mezin (336–323 BZ) ve hate dagirkirin. Navê Ātrpatakāna bavê rasterast yê navê herêma dîrokî ya Azerbaycanê li Îranê ye. Her çendî ku wê navê azerbeycanê wê weke bi wê ve wê were girêdan jî bi morfoloji û fonolojiya zimanî wê, hinekê jî wê zor bêtî ku ev têkiliyekê bi wê rengê wê bi wê re wê, dênê. Nikaribê bi hev ve were girêdan. Lê dîsa wê bi wê yekê wê were hanin ser ziman. Ev hanin

ji temenekê civakî û zimanî zêdetirî wê bi têngînek ramyari wê weke piştre ku wê bi wê were pêşxistin wêweke karibê wê fahmbikê bê.

Çavkaniya çandî û civakî wê, civakên medi ên berê dema mediya a manneyî bin ku wê di wê demê de wê li herêmê wê ji demên nairiyan ve wê li herêmê wê weke serwer û serdest bin. Ev wê weke civakên mitrayî û piştre zerdeştî ên medi bin. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev herêm wê kevneşopîya wê, kevn bê. Lê piştî demên mediya û rûxîna wê, weke bi serê xwe weke di dema mannea de wê, bi gihijê rengê rêveberiya xwe heya herêmî wê bibê û ev wê piştî ku wê iskender bi hêzên xwe dihê herêmê wê, di rengê de wê, herê bi ser wê de. Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, gotinên wê weke piştî mediya wê weke satrapekê wê were bi serê xwe dîtî jî wê, di rengê de wê, ji wê zêdetirî wê bi çavkaniya wê ya medi ve wê ji aliyekê ve wê weke girêdayî bê. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê herêma Ātrpātakāna medi wê, di rengê de wê, weke rengê mannea demên serwerîya asûr jî wê di rengê de wê pênasebikê û wê di şewayekê de wê werênê ser ziman. Ji ber çanda wê ya kûr û kevner wê, di rengê de wê herdemê wê weke navendekê wê karibê bibê û wê bandûra wê ya serwerî wê ne tenê wê li herêmên wê, weke dewletek û an keyeniyek di rengê imparatoriyeke piçûk de wê li ser gelek herêmên qafqasya ên wê demê jî wê bibê û wê çanda herêmên qafqasya a civakî wê di demên piştre wê, ji wê şûnpê û kevneşopîya wan wê gelek nişanekan bi xwe re wê ragihênê heya roja me.

Ji wê aliyê ve wê Ātrpātakāna medi wê, di rengê de wê, di aslê xwe de wê, kevneşopîya wê kevn bê. Di wê demê de wê, li bakûr karduya, li bakûr rojavayê kurdistana rojhilat de wê, di rengê de wê weke dîmenekê wê yê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di rengê de wê ev herêm wê hertimî wê weke bê çavkaniya pevçûnan jî. Di rengê de wê, piştî salên li dora 250 û pê de wê, dema ku wê, xanadana destpêkê a sasani papagan de wê, di rengê de wê, demek dirêj wê weke xwe radeştî seleucidiyan kiri wê bijin wê piştî di encama berxwedanên mediyan de wê, seleucid wê vekişin û pê de wê ev xanadan jî wê, bi carekê wê weke bivejin. Heya wê demê wê di bin desthilatiya partiyan de wê bijin. Di rengê de wê, parti wê medi bin û wê, di rengê de wê di şewayekê de wê, derkevina li pêş. Lê di wê demê de ev xanadanên persî wê, di wê demê de wê, pêvajoyek şerê navxweyî wê bi partan re wê pêşbixin û ev wê, di rengê de wê, ser sedsalê re wê, pêvajoyek dijwar a şer wê bi xwe re wê bîne. Di wê demê de wê, di aslê xwe de wê, ev pêvajoya şerê papagan û axanadana pers wê, sale 224'an bi *şerê hurmuzganê* ê di nava vê xanadana

pers û partiyan û an keyeniyên medî ên herêmê de wê bibê wê bigihijê zêrweya xwe. Di wê şerê de wê, parti wê, derbeyekê wê bixwûn û wê, piştî ku wê, ev xanadana pers wê, partiyan derbe bikê û wê serdest bibê wê destpêka avakirina sasani û bi wê ji holê rakirina temenê keyeniya med partiyan jî wê bi wê re wê, bikê. Piştî wê demekê wê weke keyeniyên bidest parti wê di bin de wê bibin lê ew demên wan jî wê bê hêrîşên desthilatiya nû a piştî wê ku wê bi ardêşêr yekem re wê bidomê re wê, nebin. Wê her demê wê hêrîş wê li wan wê bibin.

Dihê zanîn ku ew serdestê xanadaniya key Gozir bû ku girêdayî Partan bû û di bin sserdestiya wan de diji. Bavê wî Papag Gozir kuşt û li şûna wî bû key. Ew di sala 208 de bû keyê Persîsê, dema ku Şapûr di şerê bi birayê xwe yê mezin Şapûr re mir, yê ku piştî Papaq ket şûna wî. Piştî tepeserkirina serhildana Darabgerdê, Kirman û herêmên peravên Kendava hurmuzî zeft kir, Gor (Fîrûzabada îroyîn) kir paytext û navê bajêr jî kir Ardaşîr-Kvarrah. Ew berê xwe da rojava û Îsfahan, Ehwez û Mesene girt. Di sala 226an de li Hurmuzê artêşa Partan têk bir û bû keyê dawî yê xanedana Arsakîdan IV. Erdevanî kuşt. Kete Tizpon bû paytexta welatê Partan a li Mezopotamyayê û bi taca "keyê keyan" hat tackirin. Wî bi alîkariya kur û paşgirê xwe Şapûr I, Dewleta Sasaniyan ava kir. Piştî wê, Tizpona ku wê weke akbatana mediya wê, di wê demê de wê bo partan wê giring bê û wê bandûra wê zêde bê wê, were bidest xistin û wê, bê kirin navenda împaratoriya sasani ku wê piştî wê li şûnê wê were avakirin.

Babek ji keyê Îstahr Gozihr soz distîne ku li şûna Tîrî, fermandarê Kela Darab-cird, Erdeşîr bi cih bike. Dema Tîrî mir Erdeşîrê ku cihê wî girt, ne tenê desthilatdariya xwe fireh kir, bavê xwe jî teşwîq da Gozihr bike û li gel bavê xwe yê ku Gozihr hilweşand, li dijî desthilatdariya navendî serî hilda. Desthilatiya navendî a med bû û ew di bin desthilatîy wê de dijin. Di destpêka serhildanê de mîrektiya Îstaxrê ji holê tê rakirin. Erdaşîr di 28'ê Nîsana 224'an de li welatê Medya (Medîya) li Hurmuzganê bi ser ket û di heman salê de keytiya wî hat îlankirin. Lê belê di hin çavkaniyan de tê qebûlkirin ku ew di sala 226an de li Medaînê bi awayekî fermî derketiye ser text. Ev serkeftin û çalakiyên din ên Erdeşîrê ku piştî vî şerê ku tê de desthilatdarê Partan Arduvan 5 têk bir, bi navê "keyê keyan" ku ev wek unwanaka keyên medi a berê bê û di dema partiyan de jî dihat domandin wergirtiye, di nivîsarên wê serdemê de jî hatiye dîtin. Erdaşîr paşî çû, û Xuzistanê û Kirman girt û serdestiya mîrên herêmi yên Partî û bindest kir, bi xwe ve girêda û li wir bajarên nû ava kirin û li ser navê wî pere berhev kirin. Tevî ku hewldana wî ya ji bo girtina Hatra li bakurê rojavayê

Împaratoriya Parth di 226-227 de bi ser neket, ew li rojhilatê Împaratoriya Parth bihêztir bû û gelek navdarên Parth dîl girt. Keyên Kuşan û Turan (ku du keyeniyên herêmî ên medi bin) jî dilsoziya xwe bi Ardaşîr re ragihandin ku ew ji wêraniyê xilas bibin, bi vî awayî, piştî wê Merv û herêma wê ketine nav sînorên Împaratoriya Sasaniyan. Bi ser de jî, Behreyn, peravên bakurê Erebistanê li başûrrojava, hat girtin, û bi demê re, sînorên kevnar ên Roma û Partan bû sînorê bakurê rojavayê Sasaniyan bi Romiyan re wek sinor afirand. Erdaşîr û mîratgirên wî li dervayê welat ramyariya serdema axemeniyan şopandin, lê ji wî baştir encam girtin. Erdeşîr ku di hizirî ku pêwîst e aramî li welat were dabînkirin û rmyariyeke hêrîşkar encam nede, ji bo pêşdebirina welatê xwe, Erdeşîr-i Hûrre (Gür Fîrûzâbâd îro), Ram Erdeşîr, Hûrmûzd Erdeşîr (Sûku'l-Ahvâz) li bajarê Vehterabadê û li Erdebistanê ava kir. Li mezopotamya wî gelek bajarên bi navê xwe, wek Erdeşîr (Kerh-i Miyşan) ava kir. Her wiha Erdaşîrê ku hewl dida ola Zerdeştî vejîne, ne tenê Avesfa ji nû ve sererast kir û ji nû ve saz kir, her wiha kevneşopiya amadekirina rolyef û nivîsên keviran jî da destpêkirin. Gelek gûharin i avêsta de bo ku ew bi wê desthilatiya bi wê bi temen bikê da çêkin. Ev gûharinên di avêsta de wê, di nava maguyan de jî wê bê sedema pevçûnên bi sasaniyan re. Armanca gûharandinên avêsta ew bê ku ew xwe weke desthilatiya wan keyên medi jî bi wan bide herêkirin bê. Lê vaji wê encam bi wê re bû û sasani hertimî bo ermanca bertekê bi wê heya dawîya xwe. Keyên Sasanî yên ku piştî wî hatin, ev kevneşopî zêdetir pêşxist in. Di wê temenê de wê, di kevneşopîya olî de wê xwe bi wê bicih bikin hertimî ser wê sekin in. Dîroka mirina Erdaşîr tam nayê zanîn. Lê ji agahiyên di çavkaniyan de dihê fahmkirin ku kurê wî Şapûr I di 12'ê avrêla 240'an de di dema jiyana xwe de bûye hilkişîya ser taxt û Erdeşîr jî di sibata 242'an de mirîya.

Piştî Şapûr I hilkişîya ser taxt wê, seferên xwe yên li hemberê keyeniyên medan wê bidomênê û wê, bi wê re herêmên wek Merv, Belx û Xiva bigirê. Wî keyên Kuşan, keyeniya Turan û Mekran ên medi bindest kirin; wî herêmên sînorê nêzî sasani ên Hindistan dagir kir û bac danî ser Pencab bixwe jî. Di encama şerê bi Romayê re di navbera salên 229-232 de, Roma neçar ma ku herêmên ber parava bahre sipî ên sûrî û rojavayê kurdistanê û piraniya Anatolyayê radestî Sasaniyan bike. (Çav: Schippmann. Introduction of the Sasanian History)

Hilkişîna sasani wê di rengekê de wê yekser wê, li ser temenê partên medi bibê. Di wê demê de wê, di rengekê de wê, piştî wê demê wê, temenê partan ku wê heya afxaniştan, pakistan û sînorê hindistana iroyîn wê, di

bin serdestîya wan de wê bê wê, sasani wê, weke ji wê dewr bigirê wê piştî wê di partiya de wê, serdestî bidest xist. Di aslê xwe de wê, di rengekê de wê, bo ku ew li wê, serdest bibê wê, li wan herêman wê zêde ti şer nekir. Di rengekê de wê weke ya pêwîst bê ku wê pêşî wê weke pêwîst ba ku wê, di rengekê de wê navenda mediya û an partiya ji tizponê û heya akbatanê wê bidest bixista.

Di wê demê de wê, di aslê xwe de wê, piştî median hêzên iskender ji welêt derxistin wê, demek dirêj ku wê, ne zêde dirêj û ne zêde kin jî bê wê, weke biserdestîya xwe ya li herêmê û jinûve avakirna wê ve wê derbas bibin. Di rengekê de wê, di rengekê de wê, li wê demê de wê, çendî ku wê Ātrpatakāna medi wê, ne di nava sînorê wê de wê weke keyeniyek serbixwe a med wê tev bigerihê jî lê wê bi wê re wê weke tevî gelek pirsgirêkên bi têngîn û temenekê hegomenikî û desthilatî wê di nava wan de wê bên jiyin wê bi peymanên di nava xwe de wê çê bikin re wê di rengekê de wê derbas bikin. Di wê demê de wê her demê wê Ātrpatakāna medi wê wê beşa mediya wê weke 'beşa mazin a mediya' wê bibînê û wê di demên herîş li wê bibin de wê bixwezayî wê ji wê hêvî bikin ku ew hertimî di parastina wê de wê, li rex wê bê. Gelek rewşên ku wê weke temenê pirsgirêkê wê di nava wan de wê rûbidin jî wê di rengekê de wê weke di wê nûqteyê de wê xwe bidina diyarkirn. Ber ku wê carna wê di dema wê de wê, bersivê nedin û an jî wê zû wê heya wan ji wê çênebê û an jî ji ber pirsgirêkên nava qasrê û hwd wê, di rengekê de wê di dema xwe de wê tevnegerihin. Piştî ku wê xanadanên pers ku wê derûniya radestbûnê a li seleucidiyan ji ser xwe avêtin wê yekser wê berê xwe bidina keyeniya part û serdestîya wê. di wê demê de wê, di rengekê de wê, part wê ji nivêî welatê mediya bêhtirî wê weke di bin desthilatiya xwe û an keyeniya xwe wê bigrê û wê bi wê yekê wê bi xwezayî wê gotina 'imparatoriyê' bo wê bikarhanin jî wê ne şaş û ne xelat bê. Ji ber vê yekê wê gotina 'imparatoriya part' wê di cih de bê ku wê karibê wê werênê ser ziman. An jî wê weke di hevsengi û hevwateriya gotina impatoriya part de wê weke gotina impatoriya med jî wê di rengekê de wê bi wê re wê dikarê wê li wê bihizirê û wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, pevçûnên nava part û sasaniyan wê, piştî wê demê jî wê di rengekê de wê xwe bide domandin û di demên piştî zayinê de wê, rewşên weke bi serhildanên weke ya mazdek bê û an heya babak û hwd wê, di wê çavkaniyê û di dewama wê

de wê di renekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê di şewayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev xat wê, hertimî wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke karibê wê di renekê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê werênê ser ziman. Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di şewayekê de wê piştî wê rewşa Ātrpatakāna medi wê di renekê de wê demekê dirêj wê bi sasaniyan re wê piştî wê demê wê li berxwe bide. Lê bi demê re wê, dema ku wê weke serdesthilatiya med-part bi ya sasani re reng gûharand. Wan jî ketin nava derûniya ku wê çawa wê, xwe biparêzên. Vê carê wê ne ji hêrîşên ku wê ji derve wê li wan bibin. Lê wê ji hêrîşên ku wê, di renekê de wê, ji hundur ve wê ji sasaniyan û hwd wê bibin. Roma heya wê demê ku wê bi hevpeymaniya bi med û keyeniyên med re wê çekirî wê, demek dirêj wê di nava aşîtiyê de wê li herêmê bêî pirsgirêk wê bijin. Di wê temenê de wê, piştî wê di demên ku wê, rewşa partan wê bi gûharê û wê, ya Ātrpatakāna medi jî wê bikeve pey gûharinê wê di wê demê de wê, êdî wê, rêya şer wê, bi sasaniyan re wê hîlbijêrê ku wan tefkir dikir ku wê medî û civakên medi wê di wê rewşê de wê, ew jî di renekê de wê bi şerkevin bi sasaniyan re. Lê gelek keyeniyên medi wê rêya levkirinê û herêkirina serdestiya sasani wê di wê demê de wê ji serî ve wê hîlbijêrên û ev wê, rewşa ramyari û hegomenikî wê di renekê de wê bi gûharinê û rewşa roma û her wusa li wê tangbûna qadê wê bi wê yekê wê weke li wê bibê. Piştî wê ji xwe wê, mecbûr bimênê ku wê, ji herêmên misrê û dora wê jî vekişîn piştî ku wê ji herêmên anatolya vekişîn û wê ji sasani re wê bihêlin.

Di wê demê de wê weke ku wê karibê wê di renekê de wê weke li ser şewayê desthilatiyê wê demê wê karibê wê bisekinê bê. Di aslê xwe de wê têngîna keyeniya ardêşêr I wê çendî wê weke di renekê de wê weke di dîmenekê navendîparêz de wê were dîtin jî lê wê bi tememî wê nikaribê wê bi renekê wê, hilde li dest. Di renekê de wê, di temenê têngînek weke ya pergale parastgehan de wê bi mecbûrî wê weke herê bikê. Lê di xwest ku ew serwerîya xwe wê di renekê de wê, bide diyarkirin. Di renekê de wê serwerîya navendî û weke ya persitiyê wê, di serî de wê di keyeniyên medi ên serdest hebûn wê ew wê herê nekê. Piştî wê, demê wê çendî wê bi partan re wê li ser wê esasê wê şerê wê bidomê jî lê wê di renekê de wê, mazin wê bidest nexê. Keyeniyên parti ên medi wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, karibê wê li wê bihizirê bê.

Di wê demê de wê weke ku wê, di rengekê de wê karibê bahsa morfolojiyên pêşketinê ên wê demê bikê. Minaq keyeniya Kushan wê, di rengekê de wê li ser wê temenê wê weke di nava sînorekê ku wê digihijê hindistanê, çînê û mediya. Di rengekê de wê, di nava wê sînoriya wê de wê, têngînên wê yên weke bibaweri ên zerdeştî û hwd wê çendî wê hebûna xwe wê bi awayekê serdestî wê di wê de wê bidina domandin jî lê wê di şêwayekê de wê baweri û felsefeyên weke bûdism, taoism, şivaism û hwd jî wê di rengekê de wê werina herêmê û li rex wê pêşkevin. Taoism û şivaism wê, ji baweriyekê zêdeyi wê di rengekê felsefeyi de wê, dîmenekê fahmkirinê wê bidina nişandin. Kunficyus bi heman rengê wê, yek ji wan xate felsefeyî a bi civakî û têngînên rêzani wê bi pêşxistina wan wê pêşkeve û wê bandûra wê bibê. Mitrayiti wê di pêvajoyên wê yên pêşketinê de wê weke bi têngînek teoloji yî wê pêşkeve û wê, ji wê aliyê ve wê sazûmanek fahmkirinê wê bide diyarkirin. Zerdeştî wê çendî wê weke çerçoveyekê baweriyê jî bê lê wê di dîmenekê de wê, aliyê wê yê felsefeyi û an hizrî bi zanina wê re wê, zêdeyi wê li pêş bê. Ji wê aliyê ve wê, weke di renge 'felsefeyek etikî' de wê, derketina wê ya li pêş wê, bi wê rastiya fahmkirina bi demê re dibê re wê karibê wê werênê ser ziman bê. Lêpirsinên etikî wê, ne tenê wê baweri lê wê felsefeyekê civakî jî wê bînina ser ziman. Di aslê xwe de ku em bi demê re di temenê pêşketina zaninê û aqil de wê fahmbikê wê demên pêşî ên mitrayiyê û hinekê berî wê weke pêvajoyek teoloji-felsefeyê wê werênê ser ziman bê. Piştî wê pêvajoya duyem wê bi teoloji û zaninê di zikhev de wê bibê û wê aqilê lêpirsinê wê bînê li holê. (Di morfolojiya bi təkiliya teoloji û felsefeyî de wê, têngînek weke ya felsefeyî ku wê têngînek rastitiyê û an bi gotinek hemdem em wê bêbêjin wê realismek rasyonali wê bi wê were fahmkirin û ev wê, di dîmenekê zaninê de ku wê hertimî wê weke di morfolojiyek weke dervî têngînek felsefeyî de wê bide fahmkirin. Morfolojiya dualismê jî wê, li ser wê çerçoveyê bi rengekê fahmkirinê wê were dîtin ku wê bibê. Ji wê aliyê ve wê realismek zaninê wê, bi rengê xwe re wê bide diyarkirin) Li ser wê re wê morfolojiya pêxemberiyê wê pêşkeve û ev wê, yekser wê dîmenekê filosofiya demê wê, piştî wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Serdema sêyem wê di demên kevnera de ku wê weke di demên felsefeya girêkê û hev de wê bi tememî wê teoloji û felsefeyê wê ji hev cihê bikê û wê bi tememî wê aqilekê zaninê wê bi wê yekê re wê, bînê li holê. Ev pêvajo wê weke astbûnek li ser encamên wan herdû pêvajoyên berê wê re wê weke ku wê bibê bê. Ji wê aliyê ve wê, dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê serdema felsefeya aqilî wê di rengekê de wê, bi wê yekê wê piştî wê pêşkeve. Dema

mediya wê piştî demên mitani-nairi wê weke demek rêzaniya civakî a bi aqilmendî jî wê diwê rengê de wê bide diyarkirin. Şêwayê sazûmanê wê ya baweriyê û civakî wê ji têgînên mitolojiyê wê dûr bê û wê weke bi 'maguyan' re wê bibê û wê, bi wê yekê wê, çerçoveyek fahmkirinê a aqılmeşandinê û bi wê ghiştina encamê wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Pêşketinên xate ezdayî û semitikî wê bandûra wan a li hev û an bi hev re çerçoveya pêşketina diafirênin wê, di wê temenê de wê, karibê bi gotin bikê. Morfolojiya bi têkiliya Hizir û musa re wê, karibê dîmenekê fahmkirî a giring wê bi wê yekê bi xwe re wê bide diyarkirin. Weki din pêjnên weke bi têgîna Nûh di nava karduyan û li herêman wan pêşketina wan wê, karibê wê weke aliyekê wê yê giring wê, fahmbikê. Ew di morfolojiya weke ya di *destana gilgamêş* de wê weke bi têgîna *utnapîştîm* re wê, fahmbikin. Piştî wê, xate birehimî bi dawud û suleyman û hwd re wê, encamên wê bibin. Di dema mitanni de wê, pêjnên weke bi *destana kirta* û têgîna bi *serboriya key idrimî* û hwd re wê karibê wê, di rengekê weke wê de wê, fahmbikê. Piştî wê di dema mediya û an hinekê piştî mediya keseyetî weke Ester û Azra wê pêşketina wan wê, ji pêxemberiyekê zêdetirî wê têgînek di zikhev de a weke felsefe-teoloji bi hev re hati bi gotinkirin wê, werênina ser ziman. Ew wê bi kanonikên bi zanîne re wê bersivê wê bidin demê.

Di wê temenê de wê, ev di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê, ev çerçoveya wê, weke bi cihêrengiyek teybet a ku wê karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman.

Di wê demê de wê derfeta ti desthilatîyê ku ew sasani jî bê û an medî jî bin wê di rengekê de wê, bi têgînek navendîparêz bibê. Ji wê aliyê ve wê, di her demê de wê ev wê weke têgînên temenê pevçûn û krîzên civakî û desthilatî wê di her demê de wê weke ku wê bîafirênin bin. Ev wê encamên wê, di demên akadê û piştî asûran û hwd de wê di dîmenên cihê de wê, bê dîtin. Piştî median wê axamenîşan hewldanek serneketî a di wê temenê de dana nişandin lê piştî wê, mecbûr man ku ew di temenê têgînek konfedereyî weke median sistema wê di dema xwe ya împaratori de diyarkirin wê esas bigirê. Lê piştî wê, di şêwayekê de wê têgîna satrapiyê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê li ser temenê keyeniyê wê, ava bê û wê ji ya bajaritîyê wê weke hinekê wêdetir bê.

Ji wê aliyê ve wê weke bandûra pêşketina median wê, piştî wê, ber ku wê weke pêşketinek kûr a civakî wê serwerîya wê bi çandî û hwd wê hebê wê bi wê yekê wê bûna desthilatdar wê bibê. Di demên sasaniyan de wê, bi

helwesta keyên sasani de wê nakokiya ku wê xwe bide diyarkirin wê, bi wê rengê wê bide diyarkirin. Pergale sasani wê nikaribê bi temenî wê weke navendîparêz wê diyarbikê. Lê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê bixwezê ku ew li gorî refaransên dema axamenêş tevbigirihê û wê, weke ku wê çawa wê medi wê her demê wê bixwezin serdema mediya a pêşî wê werênin wê ew jî wê bi wê yekê wê di dema sasanî de wê, di lêgerina weke serdemek serdest a weke ya axamenêş de bin. Ji wê aliyê ve wê, weke dîmenekê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide wê bide diyarkirin.

Minaq dikarê hineê bahsa rewşa kushan bikê ku wê demê de wê çawa wê weke hêzek asyayî a mazin ji sê aliyan ve wê, medyayiyê, hindititiyê û budismê li wê bigihênê hev. Kushanî bi îhtimaleke mezin yek ji pênc şaxên konfederasyona Yuezhi bûn, (Çav: Runion, Meredith L. (2007). *The history of Afghanistan*. Westport: Greenwood Press. p. 46) û bi îhtimaleke mezin gelekî koçer ê Hind-Ewropî yê bi eslê xwe Tocharî bûn, ku ji bakurê rojavayê Çînê (Xinjiang û Gansu) koç kirin û li Baktriya kevnar bi cih bûn. Damezrînerê xanedanê, Kujula Kadphises, li gorî kevneşopiya Greko-Baktriya raman û îkonografiya çandî ya medi-axamenêşî û Yewnanî şopand û şopînerê mezheba Shaivid a Hinduîzmê jî bû. Piştî Kujula gelek keyên Kushan, di nav de (lê ne bi tenê) Vima Kadphises û Vasudeva II, serekên Hinduîsmê bûn. Ev weke nişanaka wê bê ku wê di wê demê de wê weke têkiliyek xort wê bi wan re wê bi hev re wê hebê. Bi gelemperî, Kushan jî piştgirên mezin ên Budîsmê bûn û hêmanên Zerdestîtiyê di pantheonên xwe de bi kar hanîn, ku bi Împerator Kanishka bi wê forma fahmkirinê (budism û an zerdeştî) û hemanên wê (zerdeştî) dest pê kir. (Çav: Grenet, Frantz (2015). "Zoroastrianism among the Kushans". In Falk, Harry (ed.). *Kushan histories. Literary sources and selected papers from a symposium at Berlin, December 5 to 7, 2013*. Bremen: Hempen Verlag) Wan roleke girîng di belavbûna Budîsmê de li Asyaya Navîn û Çînê leyîstin, û serdemeke aştiyeke nisbî ya 200 salî ku carinan jê re "Pax Kushana" tê gotin, bi wan bû. (Çav: Aldrovandi, Cibebe; Hirata, Elaine (June 2005). "Buddhism, Pax Kushana and Greco-Roman motifs: pattern and purpose in Gandharan iconography". *Antiquity*. 79 (304): 306–315)

Di destpêkê de, dibe ku Kushan zimanê medi ji bo armancên îdarî bi kar hanîne, û zimanê wan wê, nedûrî yê rengê axiftina zimanê yê Baktrî qebûl bûya. Kanishka artêşên xwe şandiye bakurê Çiyayên Karakoramê. Rêyeke rasterast ji Gandharayê ber bi Çînê ve ji sedsalekê zêdetir di bin kontrola Kushan de ma, rêwîti di nav Karakoramê re teşwîq kir û belavbûna Budîsma Mahayana ber bi Çînê ve hêsan kir. Xosleta Kushan ew a ku em

dikevina zorê de wê tenê wê bi baweriyekê wê weke bi zerdeştîyê, û an budismê û yan jî bi hinduismê bi tenê wê werênê ser ziman. Hersê jî wê di nava wê de wê bi xosletên ne dûrî hev wê, di dîmenekê teolojîyî ê şîrovekirinê de wê bîn diyarkirin û fahmkirin. Xanedana Kushan bi Împeratoriya Romayê, persên Sasaniyan, û xanedana han a çînê re jî têkiliyên dîplomatkî ên xort hebûn. Împeratoriya Kushan di navenda têkiliyên bazirganî yên di navbera Împeratoriya Romayê û Çînê de bû: li gorî Alain Daniélou, "ji bo demekê Împeratoriya Kushan navenda şaristaniyên mezin bû". (Çav: Daniélou, Alain (2003). *A Brief History of India*. Simon and Schuster. p. 111.) Her çend gelek felsefe, huner û zanist di nav sînorên wê de hatine afirandin jî, îro tenê tomarên nivîskî yên dîroka împeratoriye ji nivîs û vegotinên bi zimanên din, Çînî, dihê. (Çav: Hill, John E. (2009). *Through the Jade Gate to Rome: A Study of the Silk Routes during the Later Han Dynasty, First to Second Centuries CE*. BookSurge, p; 36.9)

Împeratoriya Kushan di sedsala 3-an de bû keyeniyên nîv-serbixwe; Ev keyenî ketin bin hêrişa Sasaniyan ji rojava ve, û keyeniya Kushan-Sasani li herêmen Sogdiana, Bactria, û Gandhara ava kirin. Di sedsala 4an de, xanedaniyek din a Hindî, Gupta, jî ji rojhilat zext li ser kir. Keyeniya Kushan û Kushan-Sasani ya paşîn di dawiyê de ji hêla dagirkerên ji bakur, Kidarites û paşê wekî Heptalites hatin nasîn, hate perçiqandin.

Ev dem wê di wê temenê de wê, bi rengekê wê, pişt wê, di şewayekê de wê, bi têngîna sasani û serwerîya wê re wê, rewşek nû wê bo wê jî wê biafirê. Di şewayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, keyeniya kushan wê, li ser temenêkê wê, demek helenikî bi çandên zerdeştî, budismê û hinduismê û hwd re wê, bîji û wê, weynek giring wê bi wê yekê ji asya giştî re wê weke bi navendî wê bileyizê. Ji wê aliyê ve wê, rast bê ku wê weke demek giring a bi felsefeyê ku wê pêşkeve û wê weke navenditiyê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bikê bê. Wekî din wê dikarê wê bîne ser ziman ku wê, di pergale wan ya pereyan de jî wê weke di rengekê de wê weke 'têkiliyên peymanî' ên mitrayi wê, di rengekê de wê weke xwediyê wê bin. (Çav: Ilyasov, Djangar (2022). *Splendeurs des oasis d'Ouzbékistan*. Paris: Louvre Editions. p. 68–70) Mitrayi kevneşopiya wê ya civakî, baweri û teolojî ji sedsale 15' min a beriya zayinê ve wê, bi xortî û temenî wê pêşkeve û wê, li herêmen wê belav bibê. Pêşketinên weke zerdeştîyê wê li ser wê re wê, ne tenê wê weke demek xwenûkirinê a li gorî demê bitenê bin. Ji wê zêdetirî wê weke pêvajoyek wê ya bi ast a ku wê bi wê çerçoveya têngîna teolojî-felsefeyî di zikhev de wê bi wê re wê

weke pêşkeve jî bê. Ji wê aliyê ve wê dema ku em binerîn û çerçoveya felsefî û teolojiyî pêşî ji hev cihê yek bi yek fahmbikê û piştî re wê fahmbikê wê, karibê wê bi wê re wê, baştirîn wê fahmbikê ku wê çawa wê, rê pêşketinek felsefeyî û civakî wê bi demê re wê vekê. Ji wê aliyê ve wê, ev wê karibê wê weke rewşek fahmkirinê a weke bibê nişanaka pêşketinê felsefeyî ên di demê de li herêmê jî.

Minaq piştî mirina Vasudeva I di sala 225an de, împaratoriya Kushan bû du beş: rojava û rojhilat. Kushanên rojava (li herêmen Afganistanê, a iroyîn) di demek kurt de ji aliyê Împaratoriya Sasaniyan a persî ve hatin bindestkirin, Sogdiana, Baktriya û Gandhara winda kirin. Keyê Sasaniyan Şapûr I (240–270) di nivîsara Naqsh-e Rostam de îdîa dike ku Kushan (Kūshān šahr) xwediyê erdên heta Purushapura (Peşawara îroyîn) bûn, ku ev yek nîşan dide ku wan deverên heta Baktriya û Hindûkush, an jî heta başûrtir kontrol dikirin. (Çav: Rezakhani, Khodadad (2017). "From the Kushans to the Western Turks". In Daryaei, Touraj (ed.). *King of the Seven Climes: A History of the Ancient Iranian World (3000 BCE - 651 CE)*. UCI Jordan Center for Persian Studies. p: 202–203)

Di rengekê de wê, dema ku em bahsa keyeniyên wê demê wê bikin wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, pêvajoya mediya wê, bandûra wê, xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Lê minaq dema kushan wê demek kevnera a asyayî wê bi senteza mediya û çandên din ên asya dur re wê, di rengekê de wê pêşbixê. Di şêwayekê de wê, çavkaniyên herêmî wê, diyarbikin ku wê, serwerîya çandî û keyeniyên mediya wê, heya wê, herêmê wê bi bandûra wê dirêj bibin. Lê wê jî di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de jî wê, qasra med Akbatana wê weke navendek mediya a giring wê li ser xwe bê. Minaq ê çavkaniyên Strabon ku ew bahsa mediya dikê wê, di gotina 'mediya mazin' û ya din jî wê bi têgîna 'atropatîan' wê diyar bikê.

Li gorî Strabon, navê Atropatene jî navê Atropates, fermanîdarekî Împaratoriya axamanêşan, hatiye girtin. Wekî ku wî di pirtûka xwe ya bi navê "ardnigari" de nivîsandîye: "Medya ji du beşan pêk dihe. Beşek jê re *Medya Mezin* dihe gotin û paytaxta wê Ekbatana ye. Beşa din jî Medyaya Atropatî ye; ev nav jî fermanîdarekî Atropates hatiye girtin, ku rê li ber vê welatê ku beşek jî Medyaya Mezin bû, girtiye ku bibe bin destê Makedoniyan." (Çav: Strabo, *Geography*, Book 11". www.perseus.tufts.edu. Retrieved 2020-04-30.)

Ev gotin wê tiştêkê din jî ku wê weke baweriyekê li ser temenê dîrokî wê heya roja me wê di nava kurdan de wê, bê ser ziman ku wê piştî kirus I

mediya desthilatiya wê kir destê xwe wê êdî wê weke 'bahsa akbatanê wê newê kirin" û an wê weke bi gotinên weke "akbatana ji holê rakir" jî wê weke gotinekê jî wê puçbikê. Ber ku wê çendî wê weke di dûmenê de dawî li wê serdema med a serdest wê weke werê jî lê wê serwerîya wê li herêmekê bi keyenî û civakî wê hebûna xwe wê bide dimandin û wê, qasrên medî wê, weke akbatana wê, di wê nûqteyê de wê, bi serwerîya medî wê, bidom in. Wekî din jî wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, qasra akbatana wê ne tenê wê bo mediya mazin bê wê, mediya piçûk û an atropatan jî wê xwe weke girêdayî wê bibînê û wê, dema ku wê hêrîş li wê bibin wê, alikariyê jî wê bixwezê. Yewnaniyan texmîn dikir ku ev bajar paytexta Medyayê ye û damezrandina wê ji Deïokes (bi nivîsa bizmarî Daiukku) re digotin, ku tê gotin yekem hukûmdarê Medyayê ye. Tê gotin ku wî qesra xwe bi heft hêtên hevnavendî yên bi rengên cuda dorpêç kiriye. Di sedsala 5an a berî zayînê de, Herodotus li ser Ekbatanayê nivîsandîye: "Medan bajarê ku niha jê re Ekbatanayê tê gotin ava kirin, hêtên wê, bi mezinahî û xurtiyeke mezin, di nav hev de bi çemberan bilind dibin. Plana cihê ew e ku her yek jî hêtan li pişt hev li parapetan derkevin. Xwezaya cihê, ku hinekî bilind e, heta radeyekê vê rêzîknameyê erê dike, lê bi pîranî bi awayekî sînî tê bidestxistin. Hejmara çemberan heft e, qesra keyenî û xezîne di hundirê ya paşîn de ne. Çerxa hêtê derve pîr nêzîkî ya Atînayê ye. Li ser vî hêtî parapet spî ye, ya din reş, ya sêyemîn sor, ya çaremîn şîn, ya pêncemîn porteqalî ye; ev hemû reng boyax in. Du yên dawîn parapetên wan bi zîv û zêr cuda hatine pêçandin. Ev hemû kelehên ku Deïokes jî bo xwe û qesra xwe ava kiribûn." (çav: Herodotos: History, 1.98-99)

Ev eşkere vegotinek fantastîk e. Ti birhan tune ku Med di vê demê de amade bûn û Asûrî behsa vî bajarî nakin. Dibe ku di danasînê de hêmanek rastiyê hebe ji ber ku ew dikare wekî danasîna zîguratekê were şîrovekirin, perestgehek ku çend qat li ser hev mîna pîramîdek gav bi gav hene. Tenê arkeolojî dikare danasînek pêbawer a Ekbatana kevnar peyda bike, lê ji ber ku ew jî hêla Hamedana nûjen ve tê nixumandin ev dijwar e. Hatiye diyar kirin ku bajarê Hagmatana/Ekbatana ku di çavkaniyên Yewnanî de tê behs kirin di rastiyê de Sagbita/Sagbat e ku di çavkaniyên Asûrî de pîr caran tê behs kirin ji ber ku dengê Hind-Îranî (medî)/s/ di gelek zimanên Îranî - medî de bûye /h/. Sagbita ku di nivîsên Asûrî de tê behs kirin li nêzîkî bajarên Kîşesim (Kar-Nergal) û Harhar (Kar-Sharrukin) bû. (Çav: Medvedskaya, I.N. (2002): Were the Assyrians at Ecbatana? Arkivert 9. august 2011 hos Wayback Machine., International Journal of Kurdish Studies) Li Ekbatanayê jî serdema xanedaniyên Med û Axameniyan çend

nivîs hene. Nivîsên ji Împeratoriya Seleucid û serdema Partan hîn kêmtir in. Lê em ji çavkaniyên civakî jî wê fahmdikin ku wê akbatana wê di wê demê de jî wê xwe di rengekê de wê weke bide domandin weke navendek cihane medî.

Ev wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ku wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de jî wê di demên piştî wê demê di demên helenikî de wê qasra med akbatana wê, di şêwayekê de wê ser lingan bê. Weke çawa di dema wê ya pêşî de wê, navendîtîyek dîrokî wê bikê wê di dema wê ya duyem de jî wê bi wê yekê wê were dîtin ku wê navendîtîyekê wê bikê.

Wê dema ku em li rewşa wê demê wê binerîn wê tiştê din wê weke ku wê kifşbikê wê keyên medi wê bi berdewamî wê li akbatanê wê rûnihin. Keyên axamenêşî di dema kirus I de wê pêşî li persepolis û pasagard bin. Di demekê piştê wê, susa were girtin. Lê susa wê navenda medên lulluyî bin ku wê piştî wê dûbare wê xwe li wê bidina nişandin. Akbatana wê weke navendek giring a mediya ku wê di wê demê de wê, weke 'naavenda dûnyayê' û an 'navenda asya mazin' wê di rengekê de wê weke di nava vegotinên civakî de wê were bi gotinkirin wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bibê. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, weke ku wê bibê.

Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mediya wê, di wê demê de wê, di şêwayekê de wê, piştî imparatoriya med wê, di rengekê de wê, kirus I wê, li satrapan wê beş bikê bo ku ew wê, kontrol bikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê dîmenekê wê bi wê rengê wê, bibê. Minaq wê, navendên sûbarî karduya û urartî bin ku ew wê bakûrê kurdîstana iroyîn wê bigirê li nava xwe. Wekî din wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, di şêwayekê de wê, karduya wê, di şêwayekê de wê, ji aliyekê din ve jî wê weke navend bê. Ji zagrosan û heya herêmen bi ber rojavayê kurdîstana iroyîn û bahre sipî ve wê herikina wê, di rengekê de wê ji wê were wê bibê navend. Wê weke pêş baxçeya zagrosê jî wê di wê temenê de wê bibê. Di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman.

Lê em di rengekê de wê dikarin wê kifşbikin ku wê piştê jî wê zagros wê di rengekê de wê weke navendek giring a şariştanî wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Navenda medi wê, di şêwayekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di serdema duyem a mediya de wê, di rengekê de wê, pêşketinên civakî wê li herêmen wê belav bibin. Ji aliyekê din ve wê, pêşketina paktrî, parti û şakayî wê, di wê demê de wê li herêmen wê pêşkeve û wê, di demên piştî partiyan de wê, keyeniyên imparatorîkî ên weke

kushan û hwd wê, derkevin li pêş. Ew wê weke navendek çandî û civakî a giştî wê bibin û wê, keyeniya kushan wê weke ku wê were dîtin wê nîrxên civakî û baweri wê dîmenekê wan ê giring û cihêreng wê bi hev re wê, di nava xwe de wê biafirênê. Ji wê aliyê ve wê, weke minaqek ku wê gihiştina hev û di putayekê de halina zerdeştî, mitrayî, budismî, taoismî, şivaismî, û an hinduismê û hwd wê, di rengekê de wê bi hinek baweriyên din ên herêmê re wê bide diyarkirin. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, çavkaniyên civakî wê, ji rojhilatê kurdistanê ku mirov dixwênê wê, bidina diyarkirin ku wê li wê herêmê wê pêşketinek civakî û felsefeyî a pirr mazin bûya. Lê ev pêşketina felsefeyî ku wê di gotinê de wê bahsa wê were kirin jî wê zêde çavkani û an berhemên wê yên felsefeyî ku mirov wê nûha karibê wê bahsa wê bikê wê di destê me de nebin. Wê tenê wê êkolên bi wê ên hizirkirinê wê weke budism, zerdeştî, mitrayî û hwd wê, di rengekê de wê hebin û ev wê, di şêwayekê de wê, herêmê wê di rengekê de wê weke ku wê bigihênê li hev. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Çanda civakî a wê demê li herêmê wê di rengekê de wê, weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, di demên kevnera de wê ji temenê aşîrî û an klani wê derbas bibê. Di wê temenê de wê li dora têgihên weke baweri û an di rengekê bîrdozikî de ku wê karibê wê fahmbikê têgînên bi wê rengê wê di rengekê de wê bibê. Piştî mediya wê, li wan herêman wê, çûyina bawermendên baweriyên piştî ên pêşdikevin ên weke Hizirî, Musawî û piştî isewiyî jî wê li ser wê temenê wê biherikina li wê herêmê. Ber ku wê, ev herêm wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê ji wê aliyê ve wê, temenekê hizirkirinê wê biafirênê.

Wê dema ku em ji wê aliyê ve wê li rengê pêşketinê ê wê demê dinerê wê, demê wê pêşketinê weke maniyî ku wê çawa wê pêşkevin û wê, çawa wê belav bibin wê di rengekê de wê weke baştirin wê di şêwayekê de wê weke fahmbikê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, piştî partiyan wê, navendîtî wê demekê di wê demê de wê bi civakî wê, di rewşa keyeniya kushan de wê were dîtin ku wê bibê.

Di wê nûqtayê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, kevneşopîya mediya ku wê bi sedsalen bibê wê, bi çandî wê weke dîmenekê wê yê duyem û sêyem ê peresendinê wê ji wê aliyê ve wê li ser wan dîmenên pêşketinê bi serdemên wan û rengên wan ên pêşketinê wê weke bi hev re û an di zikhev de bi wê re jî wê weke karibê wê fahmbikê. Pêvajoyên çandî ên berê û çawa wê pêvajoyek peresendinê w biafirin ku wê baş fahm nekê

wê nikaribê pêvajoyên civakî û hizrî û hwd jî di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring bi dîrokê re wê fahmbikê. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê weke xwe di şewayekê û rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, dema mediya a duyem wê di wê temenê de wê weke dikarê wê, bi pêşketina wê re wê di navaroka wê de wê, li pêvajoyên pêşketinê û rengên wê beş bikê. Yek wê piştî dema imparatoriya med û serwerîya kirus I ku wê, weke destpêkê wê weke demek aloziyê bê û wê piştî wê ku ew alozi wê di rengekê de wê were derbaskirin wê di şewayekê de wê di wê de wê bibê û wê, pêvajoya wê ya pêşî a serdema duyem a mediya wê, bi wê yekê wê weke di rengekê civakî û pêşketina wê ya kevnera de wê, xwe di şewayekê de wê bide diyarkirin. Di wê demê de wê, pêşketina civakî wê dikarê wê, di bin du rengan de wê fahmbikê. Yek wê yên li herêmê ji bakûr-rojavayê kurdistanî bi temenekê pêşketina û weke hiziriyê û piştî heya musawiyê û piştî wê manitiyê û hwd bê. Di wê demê de wê, aliyê din wê, weke bi ber Asya mazin ve wê ser mitrayî û zerdeştîyê ve wê bi herikê û wê, mitrayî wê weke nirxek bingihin wê, di wê temenê de wê sazûmanek gerdûnî û civakî wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin. Kevneşopîya mitrayî a bi hezarsalî ku wê pêşkeve wê bi civakî wê pêşkeve û wê, di rengekê de wê di wê dema mediya de wê weke pêşketina xwe wê di rengekê de wê ji herêmên anatolya û heya van herêmên asya mazin ên mijare gotinê na ku wê bibê wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Li rojhilatê û başûrê kurdistanê derketina li pêş a zerdeştîyê wê di rengekê de wê, di wê çerçoveyê de wê, encamên wê yên bi pêşketina dema mediya û hwd re wê, di rengekê de wê bibin û wê di demên piştî ên mediya de wê hem medî wî lê xwedi derkevin û hem jî wê, bi wê re wê axamenîşî û piştî sasani wê li wê xwedi derkevin. Ev wê, weke ji ber ku wê, di rengekê de wê bi wê kevneşopîya wê ve wê weke girêdayî bê.

Di rengekê de wê, di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê pêşketinê ji demên mediya, heya axamenêş, part û kushan jî wê di rengekê de wê nikaribê dervî wê çerçoveyê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di demên kushanê de wê, herikina pêşketina zerdeştî û mitrayiyê bi wê aliyê ve wê, di rengekê de wê hinekê jî bi pêşketina budîsm û hinduîsmê li wê herêmê ku wê bibê û wê derkeve li pêş ve jî wê weke girêdayî bê. Di wê demê de wê ev baweri

wê weke baweriyna ku wê di wê temenê de wê têkiliyek wan ya bi hev re wê hebê.

Aliyê wan ê giring wê di wê temenê de wê ew bê ku wê weke di demên piştre wê, were din ku wê bi mesihi û an islamê û hwd re wê were dîtin ku wê, baweri wê bên kirin temen û bi wê pêvajoyên hêrîşan li hebûna civakan û herêman wê werina kirin bo ermancake hegomenikî wê, ev di wê demê de wê bi wan baweriyên û rengê wan û pêşketina wan re wê newê dîtin. Vaji wê di rengê de wê, di rengê civakî, layiq û felsefeyî ku wê di rengê zanînek civakî de ew felsefe wê bi wê were pêşxistin re wê di şewayekê de wê bi wê re wê pêşketina wê bi rengê wê re wê were dîtin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, di şewayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, têgîna baweriyê wê weke sazûmanek civakê wê di wê demê de wê pêşkeve. Di wê rengê de wê têgîna xweşbiniyê û hev herêkirinê û li hev pêşxistina dijberiyê û hwd wê di nava wan de wê nebê. Dibê ku em jî wê çerçoveyê karibin têgînek felsefeyî a xort bi wan baweriyên re li ser wê temenê bi wan dem û pêşketina wan deman re wê di rengê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengê de wê werênê ser ziman. Wê bawerî wê ne weke parastvanê desthilatê lê wê parastvanê civakî de wê di dîmenekê de wê were dîtin. Ev dîmen heya demên dawî ên axamenîş û partan jî wê were dîtin. Lê piştî wê, di rengê de wê sasani û keyên wê vê kevneşopîyê wê weke xirabikin û hinek wê weke jî wê derbas bibin. Di rengê de wê minaq di destpêka sasani de wê berheviyên bi avêsta û gûharandinên di wê de wê li leyha desthilatîyek ku ew di wê demê de wê ava bikin ku wê bo wê bikina weke temen wê, çêkirina wê weke di rengê de wê, têgîna baweriya civakî û di temenê parastina wê de wê dîmenê wê bide gûharandin ku wê weke baweriya desthilatê diparêzê û an weke baweriya desthilatîyê wê di rengê de wê weke ku wê di wê temenê de wê bibê. Ji wê demê û pê de wê weke desthilat wê êdî wê bi wê weke hebûnên ku wê kiryarên wan bi wê newina lêpirsin ku ew çendî xirabiyan û tiranîtiyê jî bikin. Di wê temenê de wê, bi têgîna baweriya desthilatî û di wê temenê de lêkirina kirasekê desthilatî ê fermî wê bi armanca pêşlêgerina wê lêpirsinê jî bê. Bi wê yekê wê di wê temenê de wê, desthilat wê xwe li şûna wê xwûdayê hundurê wê baweriyê wê xwe bicih bikê û wê li şûnê wê gotinan wê bibêjê û wê, di rengê de wê xwediyê erkên xwûdayî ku ew wê weke jî wî bigirê bê. Ku gotin di cih de bê wê weke li taxtê xwûdê wê bi desthilatî wê di wê temenê de wê weke derbeyek were kiirn û bi wê taxtî wê jî jê were girtin wê bibê. Di wê temenê de wê

ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê, têngîna serdestiyê wê bi wê yekê wê weke di rengekê de wê, were bi temen kirin û wê, ji wê demê û pê de wê, mirov wê ji wê navaroka wê winda bibê û wê tenê wê weke hebûnna ku wê weke di felsefeya Enki de wê bo 'karûnbarên xwûdayan bikin' ku wê weke bi morfolojiyekê ku ew dihên afirandin û di wê temenê de wê tenê erka wan iteatkirin bê wê di rengekê de wê, weke were lê nerin û wê, di wê çerçoveyê de wê, dîmenekê mirovî bo desthilatê wê, were pêşxistin. Di wê temenê de wê, desthilat wê, bindestkirinê wê bikê. Wê biryarên şer wê bide û wê, di dewama wê de wê, ev wê, weke biryarên ku wê bi ti awayekê wê mirov wê nikaribê wê li lê bipirsê. Wê tenê wê weke ku ew biryar hatiya dayin wê tenê wê 'erka mirov a wê, tenê pêkhanina wê ya li cih bê.' Di wê temenê de wê, di rengekê de wê rengekê pêşketinê wê piştre wê xwe di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirn.

Pêşketina wê demê a di rengekê de wê bi baweriyê wê weke bi xirabî ve wê herê, bi temenekê desthilatî wê, ji wê aliyê ve wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Mijare ku wê di wê temenê de wê, eke cihêbûna di nava têngîna mediya û ya persiya û an axamenîş-sasani de jî wê, cihê wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê wê di wê temenê û rengê de wê weke ku wê xwe di şewayekê de wê weke bi wê re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê weke xosletekê wê pêvajoya pêşî a ku wê weke karibê wê fahmbikê bê.

Weke xosletekê duyem jî wê di wê rengê de wê sazûmane baweriyê wê, bi sazûmane civakî a di temenê iteatkirinê de wê, were kirin. Fêrsên weke lêpîrsina azadiyê wê weke çendî wê pêşkevin jî wê weke 'xatarnak' wê werina dîtin. Di wê temenê de wê kes wê, hebûna xwe wê li ya xwûdayê desthilatê û an li wê desthilatê wê mecbûr bê ku ew dawî lê bînin û hebûna xwe bo wê tûna bikê. Di wê temenê de wê bi wê yekê wê bahsa maf û azadiyê wê dervî wê nekê. Wê dema ku ew maf û û azadiyê nasnekê wê di rengekê de wê ew doza wê nekê. Wê ew wê weke baxt wê ji xwe re wê herê bikê û wê weke wê bijî ku ew bi bihayê tûnabûna hebûna wê jî bê.

Di wê temenê de wê, dîmenekê desthilatî a ji her demê wê xirabtirin wê di wê temenê de wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di demên piştre wê ji xwe wê têngînên 'desthilatîyên baweri' û an 'desthilatîyên olî' û hwd wê,

weke morfolojiyên ser wê re wê pêşkevin bin. Wê di rengekê de wê gotinên weke 'dewleta xwûdê' wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke werin û pêşkevin. Morfolojiyek din jî wê di wê temenê de wê bigotina dewleta xwûdê wê, di wê temenê de wê bibê wê, di hundurê wê ya ser rûyê ardî heyî wê dervî wê weke bi têngîna li dînyayek din wê bibê wê, di wê de wê, mirov wê xwe weke azad û bi maf bibînê. Di wê temenê de wê, gotinên weke 'di wê dunya piştî mirinê de wê, xwedî hemû tiştê bê' w di wê temenê de wê weke têngînek ku wê bi wê morfolojiyê wê karibê wê fahmbikê bê. Têngîna bihuştê wê şîrovevên di hundurê wê de dihên kirin wê bêriyên mirovî wê di wê temenê de wê bihawênê. Wê xwestekên vê dînyayê ku ew bawer dikê ku wê newina li cih û an derfet ji wan re nayê dayin ku ew werina li cih ku wê li wê dînyayê wê werina li cih wê hebin.

Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê dûaliteya di nava desthilatî û civakê û piştre bi gotinên baweriya desthilatî û ya civakî ku wê piştre bi xatên stûr wê ji hev cihê wê rengên xwe wê bidina diyarkirin wê li ser wê temenê wê weke aliyên ku wê karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Li hemberê baweriya fermî derketin wê, di wê temenê de wê, di demên kevnera de û piştre di demên serdema navin de û di dewama wê de di demên roja me ên hemdem de jî wê, morfolojiyek bi wê rengê a ku mirov wê karibê wê bi wê fahmbikê wê hebê. Di wê temenê de wê ev wê, weke aliyekê ku wê weke bi gîyanî û hişmendiya wê heya roja me wê di wê temenê de wê weke xwe di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê, di dema mediya de wê magu wê di rengekê de wê, weke parastvanên civakî wê di rengekê de wê dîmenekê wê bi xwe re wê bidina diyarkirin. Di şêwayekê de wê, di nava civakê de bin û wê, di wê temenê de wê bi morfolojiya wan a fahmkirinê wê weke ew hebê ku wê, ne civak di xismeta desthilatê de bê. Lê desthilat di xismeta civakê de bê. Wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê weke encamên dem an pêvajoyek sêyem wê di demên piştî demên medan de wê hemû pêvajoyên şer ku wê weke encama têngînek hegomenikî bin wê, di rengekê de wê dîmenekê wan

ê di wê renekê de ku wê weke karibê wê di şewayekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê jî bê. Di wê demê de wê pêvajoyên pêşketina civakatiya mediya mazin û ya mediya piçûk ('Ātrpātākāna') (çav: Strabo, 11.13.1) û hewirdora wê, di renekê de wê di nava wê pêvajoya wê de wê, di renekê de wê bi morfolojîyekê jî wê di renekê de wê weke karibê wê di şewayekê de jî wê fahmbikê bê. Di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê li ser hebûna mediya wê di dewama wê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman bê.

Li dora sala 331 b.z wê, di Şerê Gaugamelayê de di navbera hukumdarê Axameniyan Darius III û Îskenderê Mezin de, Med, Sakasen, Kadusî li kêleka artêşa keyê Mezin ê Axameniyan di artêşa Atropates de şer kirin. Piştî vî şerî, ku bi serkeftina Îskenderê Mezin û hilweşîna Împeratoriya Axameniyan encam da, Atropates dilsoziya xwe ji Îskender re nîşan da. Di salên 328-327 b.z de, Îskender ew wek waliyê Medyayê tayîn kir. Piştî mirina Îskenderê Mezin di sala 323 b.z de, fetihên Makedonî di Dabeşkirina Babîlê de di navbera 'dîadoxan' de hatin dabeş kirin. Satrapiya berê ya Axameniyan a Medyayê bû du dewletan: Beşa mezintir (başûrê mediya) - Media Magna, ji Peithon re, yek ji parêzvanên Îskender, hat dayîn. Herêma biçûktir (bakurê mediya), ku berê jêr-satrapiya Matiene (mediya) bû, di bin serweriya Atropates de, waliyê berê yê Akamenîd ê hemû Medyayê, bû Media Atropatene, ku wê demê bûbû bavê Perdickas, cîgirê Îskender ê destnîşankirî. (Çav: Cheshire, Keyne (2009). Alexander the Great. Cambridge University. p. 73) Piştî demek kurt, Atropates red kir ku dilsoziya xwe bi Seleukos re bide (ev dema redkirinê taqabûlî dema keyeniya molon dihê ku wî xwe wek keyê mediya denezend û li hemnerê seleucidiyan şer denezend ku wan ji axa mediya derxê.) û Media Atropatene kir keyeniyek serbixwe. Di sala 223 b.z de, Antîokhosê III li Împeratoriya Seleukos, yek ji dewletên Helenîstîk ên ku piştî mirina Îskender derketibûn holê, hat ser desthilatê. Antîokhosê hêrişî Atropatene kir, ku di encamê de serkeftinek bi dest xist. Di encamê de, keyê Atropatene, Artabazanes, serdestiya Seleukos qebûl kir û pê ve girêdayî bû; ji aliyekî din ve, serxwebûna navxweyî hate parastin. Di heman demê de, Împeratoriya Romayê li hewza Deryaya Navîn xuya bû û hewl dida ku hêza xwe li Rojhilat belav bike, û di sala 190 BZ de, artêşa wê di şerê Magnesia de li dijî artêşa Seleucids civiya û têk bir. Parthia û Atropatene paşê Romayê wekî gefek ji bo serxwebûna xwe dîtin û di têkoşîna li dijî Romayê de hevalbendiya xwe di nava xwe de kirin.

Piştî şerê di navbera Romayê û Partan de di sala 38 b.z de, Romayîyan bi ser ketin û generalê Roman Antony hêrîşî Fraaspa (36 b.z) kir, ku yek ji bajarên navendî yên Atropatene ye. Bajar bi parastinên bihêz dorpêçkirî bû. Piştî dorpêçek dirêj, Antony paşvekişiya, bi qasî sî û pênc hezar leşker winda kir. Li hember hewldanên Partan ên ji bo îlhaqkirina Atropatene, Atropatene dest bi nêzîkbûna Romayê kir, ji ber vê yekê, Ariobarzan II (keyê med yê atropatanê), ku di sala 20 b.z de li Atropatene hat ser desthilatê, bi qasî deh salan li Romayê jiya. Xanedaniya ku Atropates damezrand, dê çend sedsalan li ser keyeniyê hukum bike, pêşî bi serbixwe, dû re wekî vasalên Arsacidan (ku jê re digotin 'Aturpatakan'). Paşê rêzek ji Arsacidan şûna wê girt. Ev nav, yê xanadanek keyeniyê medî bû.

Di dawîya serdema Partan de, piştî ku Pharasmanes II yê Îberyayê Medya Atropatene wêran kir û Parthiya neçar kir ku di salên 134-135 PZ de bacê bide, împaratorî bi girîngî zirar dît, ku di encamê de desthilatdariya li ser rojava û an wê herêma rojhilatê kurdistanê iroyin qels bû. Îrannas Touraj Daryaei îdîa dike ku serweriya padîşahê Partî Vologases V (191–208 hukum kir) "xala werçerxê di dîroka Arsacid de bû, ji ber ku xanedaniyê piraniya prestîja xwe winda kir." (Çav: Ghodrat-Dizaji, Mehrdad (2007). "Administrative Geography of the Early Sasanian Period: The Case of Ādurbādagān". Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies. 45 (1): 87–93) Gelê Atropatene (hem esilzade û hem jî gundî) di dema şerên wî yên li dijî kurê Vologases V û cîgirê wî yê duyemîn Artabanus IV (216–224) de bi mîrê Sasaniyan ê Faris Ardaşîr I (224–242) re hevalbendî kirin. (Çav: Ghodrat-Dizaji, Mehrdad (2007). "Administrative Geography of the Early Sasanian Period: The Case of Ādurbādagān". Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies. 45 (1): 87–93) Di sala 226an de, Atropatene piştî ku Ardaşîr I di Şerê Hormozdgan de Artabanus IV têk bir û kuşt, bi berxwedanek hindik teslimî wî bû. Ardaşîr I û kurê wî û mîratgirê wî Şapûr I (240–270) di relyefek kevirî de li nêzî Salmasê têne xuya kirin, dibe ku şahidiyek ji bo fetihkirina Sasaniyan a Atropatene be. Eşrafên Atropateneyê bi îhtîmaleke mezin bi Sasaniyan re hevalbendî çêkirine ji ber ku dixwestin dewletek bihêz ava bikin û karibin rêkûpêkiyê biparêzin. Kahin, ku dibe ku ji ber Arsacidên rehet xwe xerîb hîs kiribin, dibe ku ji ber têkiliya wan bi Zerdeştîyê re piştgiriya malbata Sasaniyan jî kiribe.

Kevnbûna Zerdeştîyê bû sedema nebûna zanîne li ser erdnîgariya Avesta, û her weha nezelaliyê li ser cihê jidayikbûna pêxemberê wê, Zerdeşt. Di encamê de îdiayên herêmî bi hêsanî derketin holê, û bi piştgiriya guncaw,

heta pejirandin jî bi dest xistin. Ev bû sedema ku cihê jidayikbûna Zerdeşt li Atropateneyê were danîn, ne li rojhilat, ku ew lê jidayik bûye. (Çav: Boyce, Mary; Grenet, Frantz (1991). Beck, Roger (ed.). A History of Zoroastrianism, Zoroastrianism under Macedonian and Roman Rule. Leiden: brill, p; 71-72)

Di wê demê de wê, di rengekê de wê zerdeştî ku wê derkeve li pêş wê weke nirxek civakî û desthilat a hevbeş wê weke pêwîst bê ku wê hinekê din wê di çerçoveya vê mijarê û vê nûqteyê de wê bi teybetî wê li ser wê bisekinê. Ber ku ev wê weke aliyekê wê yê giring wê, di wê temenê de wê biafirênê. Di aslê xwe de wê, di rengekê de wê herêma atropatanê wê weke herêmek giring ku wê mejuya wê ya berê bi manneayîyan re wê heya demên berî mediya wê herê. Bi gotinek hesan wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman ku wê di awayekê de wê, mediya wê, di wê temenê de wê, dema ku wê ava bibê de jî wê, ev herêm wê weke di rengekê de wê weyneke wê ya ku wê karibê wê ji temen ve wê herê bikê wê hebê. Ev herêm wê teybetmendiyên wê ardnigari û dîrokî wê di zikhev de wê derbas bibin û wê, ji aliyê ardnigari ve ku wê pêşî wê bibêjê wê karibê wê werênê ser ziman ku wê di rengekê de wê, çawa wê, xwe di şêwayekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê bide diyarkirin. Ev jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, herêmên wê, weke deriyê wê bi ber herêmên asya û qafqasya ve wê vebê û wê, di wê temenê de wê dirêjbûna wê ya liwan herêman wê di rengekê de wê di dema mediya de jî wê weke bingihê serweriya wê ya li wan herêman jî wê bibê. Di rengekê de wê, di demên piştî wê demê de wê heya herêmên qafqasya ên navîn û ber çiyayên aralan wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê karibê wê nişanakên ji jiyane wan wê di wê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê, civaketiya wan wê di rengekê de wê xort bê.

Di dema mannea de jî wê di rengekê de wê herêm wê weke di nava torin û an asilzade û gelê wê yê ji rêzê de wê dîmenekê wê bide û wê di wê demê de wê her demê wê torinên wê weke çînek serdest wê hertimî wê diyarkeriya wan wê li ser jiyane wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman.

Mediya mazin wê di rengekê de ku wê weke bahsa wê were kirin wê di wê demê de wê herêmên desthilatiya keyenîya partan û baktriyan jî di nav de wê, herêmên subari û an karduyi urartiyan jî ji bakûrê kurdistanî iroyin ve wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Wekî din wê nûqteyek din jî wê herêma mediya atropatanê wê di rengekê de wê di rengekê de wê bi rêyên wê bi dirêjbûna li bakûrê kurdistanî iroyin re wê weke ku wê, gihiştina van herdu keyeniyên bakûrê kurdistanî iroyin ku me navê wan diyarkir ên karduyi û urartiyan jî. Ji herdu keyenîyan jî wê di rengekê de wê di wê de wê karibê bahsa komên civakî ên ku ew di wê de wê weke bijin wê bibê. Wekî din wê di rengekê de wê, herêmên qafqasya wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê dîsa wê ji wan herdu karduyan û civakên wan wê di wan herêman de wê hebin. Em wê ji çavkaniyên pêşketinê civakî ên sedsalên piştî wê di dema desthilatiyên kurdistanî ên weke heya demên şadadiyan û hwd wê di rengekê de wê karibê wê kifşbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ji aliyekê din ve jî wê, di dîmenê wê de wê, karibê wê werênê ser ziman ku wê herêmên atropatanê wê di rengekê de wê, di rengekê de wê weke herêma ku wê di rengê pêşketina li mesopotamya ku wê herdu çemên weke diclê û fîratê wê di nava wan de wê pêşkeve wê, bi heman rengê wê di wê demê de wê gola urmiyê wê di rengekê de wê mazin bê û wê ji wê heya gola wanê wê di rengekê de wê, karibê wê bahsa wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, di navbera wan herdu golan de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şewayekê de wê weke li wê bihizirê û wê weke karibê wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê werênê ser ziman ku wê çerçoveya ardnigarî wê di wê temenê de wê weke bi ali û awayekê wê yê giringê navendî wê, xwe di rengekê de wê ji bakûr, başûrê rojava û rojhilatê xwe re jî wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di rengekê de wê, dibînê ku wê di dema mediya de jî wê ev herêm wê di wê rengê de wê weke navenditiya wê di wê temenê de wê weke bibê û ev wê bi dîrokî wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di şewayekê de wê weke bi wê re wê, di awayekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê weke aliye wê yê giring wê xwe bide diyarkirin. Lê ev herêm wê, direngê de wê herêmên wê demê ên weke navenên baweriya êzdayi ên weke bi herêmên bakûrê kurdistanê a iroyin ve wê girêdayî wê çolemerga iroyin ve wê sînor bê û wê di wê demê de wê ev herêm wê di wê de wê, karduyî û urartiyî wê di wê de wê bi hev re wê bijin. Di wê demê de wê, çanda êzdayi wê li wê serwer bê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê êzdayiyî wê weke têngînek navendî a çandî, civakî û desthilatî jî wê biafirênê. Di wê demê de ku wê çendî wê keyeniyên medi wê, weke nakokiyên wan wê bi desthilatiya piştî axamenêşê ku wê ava bibê a sasani re wê hebê jî lê wê bi wê re wê karibin bikevina nava levkirinan û wê hevpeymaniyan wê çê bikin jî wê hinekê jî wê bi wê temenê ve wê weke girêdayi wê weke karibê wê fahmîbkê bê. Ev wê bo demên axamenêşê jî wê weke têngîhek bûhûrînêr bê. Ji wê aliyê ve wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê êzdayiyî, mitrayî û zerdeştî û hwd ku wê di çerçoveyekê de wê fahmbîkê wê di wê demê de wê bi mediya re wê, bi ber asya mazin ve wê pêşketinek mazin wê çê bikin ku wê, di rengekê de wê heya sînorê indiya wê, karibê wê bahsa wê bi temenekê çandî wê bikê. Di rengekê de wê piştî partan wê keyeniyên weke kushanî ku wê werina avakirin wê di wê rengê de wê di rengekê de wê nikaribê dûrî van refaransên wê xate têngîna çandî a baweriyê wê di rengekê de wê fahmbîkê. Wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, hizirkirinên teolojikî û felsefeyî wê bi wê re wê di zikhev de wê bibin û wê têngînên weke di rengekê de wê, çawa wê weke bi fahmkirina mirov re wê pêşkevin wê di wê de wê weke karibê wê kifşbîkê bê.

Di rengekê de wê têngîna baweriya mesopotamiyî wê di rengekê de wê, di awayekê de wê hertimî wê dîmenekê teolojiyî ku wê weke van herdu aliyan weke teoloji û felsefeyê wê, bikarbênê wê bibê lê wê hertimî wê weke bi kevneşopîyekê jî wê aliyê teolojikî wê weke çerçoveyek sazûmanî û an forma hizirkirinê ku ew di wê de wê bi zêhni dihezirê û kûr dibê wê weke weke bikarbênê wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, têngîna teolojiya herêmê wê di wê çerçoveyê de wê, dikarê wê li sê deman wê beş bikê. Beşa pêşî a demên piştî mitrayî û heya Hizirî û an musa û hwd bê. Ku wê di wê demê de wê bi tememî wê teolojiyek felsefeyî wê were pêşxistin bê. Dema piştî wê ku wê bi temenî wê heya demên kevnera ku wê di çerçoveya teolojiyî de wê bi hizirkirinê

wê kûrbûnên bi zêhnî û hişmendiya wan wê were pêşxistin û li jiyanê wê weke qalibên hizirkirinê ên bi sazûmane civakî û hwd wê werina diyarkirin bin. Dema sêyem jî wê weke demên ji mediya û heya van demên helenikî û piştî wan ku wê di rengekê de wê weke pêvajoyên wê yên pêşketinê ên bi hizirî ku wê weke di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di şêwa û rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, morfolojiyên pêşketinê û sazûmane civakî wê were kirin. Wê di wê temnê de wê dîmenekê serdestiyê bi wê were pêşxistin ku wê sedema wê ew bê ku wê, sasani wê bi israri wê xwe weke axamenêşê piştî mediya re wê li zerdestiyê wê girê bide ku ew wê hêza wê ya civakî wê kifşdikê û an dibînê bê. Di wê temenê de wê weke têgînên sazûmane bîrdoziyî ên desthilatî û an bi 'fermî' wê li ser wê temenê û çerçoveya teolojiyî û hwd re wê bi hizirî û hişmendi wê di rengekê de wê weke ku wê pêşkeve û wê were hanin li holê.

Weke dagerekê wê (bi berdewami navenditiya) serdemê akbatana

Akbatana wê weke bajar û an navendek paytaxtî a dîrokî bê û wê di wê çerçoveyê de wê weke bi mijare teybet re wê karibê wê werênê ser ziman bê. Emê piştî dîsa vegehihina ser rewşa serdema mediya duyemin. Lê ev mijar jî wê weke sernavekê ku wê di herikina mijarê de wê weke were vekirin û wê bi wê re wê weke ku wê bê, diyarkirin û wê were hanin li ser ziman. Di wê demê re wê karibê wê karibê wê bi awayekê giring wê werênê ser ziman bê. Akbatana wê di rengekê de wê, ji vegotinek dîrokî wê zêdetirî wê weke aliyekê wê yê giring wê weke têgînek mistikî jî wê bibê û wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê were hanin li ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, di vegotinên civakî ên nava kurdan de wê li ser akbatanê wê gelek diyarkirinên cihêreng wê hebin ku wê bii wê re wê bahsa wê were kirin. Lê di rengekê de wê mijare akbatanê wê di wê nûqteyê de wê di wê demê de wê weyna wê çawa bê û wê çawa wê derkeve li pêş wê weke aliyekê wê yê giring wê weke pêwîst bê ku ew di şêwayekê de wê were hanin li ser ziman jî bê

Di wê nûqteyê de wê, dema ku wê bahsa akbatana wê were kirin wê weke navendek keyenî a mediya wê were kirin û wê, di hinek vegotinan de wê weke weke keyê dema bilindbûna mediya diyaqo ku wê were ser taxt wê pêşî wê bixwezê ku ew navendek wî ya mazin weke bajarekê were avakirin û ew wê weke akbatanan bê. Di wê temenê de wê, navê akbatana wê gelek wateyên wê hebin. Lê wateya wê ya pêşî di zimanê iroyin de wê weke

wateya devere bilind wê, di destpêkê de wê bi morfolojiyekê wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê, têkiliyek wê ya bi navî wê, bi navê herêma botanê ve girêdayî jî wê weke hebê ku wê di şêwayekê de wê têtîna '..batanê' û gotina 'botanê' a weke navê wê were diyarkirin. Di rengekê de wê, di têtînek de wê di zimanê roja me de wê gotina botanê û an batanê wê di kurdî de wê wateya devera dordora wê bi avê hati girtin û an weke bi têtînek nivgiravî jî wê weke wateyekê wê di rengekê de wê weke ku wê bixwe re wê, di têtînekê de wê weke ku wê bide me.

Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê din de jî wê weke kaeribê wê, werênê ser ziman ku wê di rengekê de wê têtîna batanê û an botanê wê ji wateyên ku wê weke ku me li jor wê hani ser ziman wê, ji wan zêdetirî jî wê bi têtînek 'navendî' û hwd jî wê weke têtînekê wê bide mirov. An jî wateyên weke li dora wê gihiştina hev û an weke 'girava ku wê li dora wê were lê gihiştin li hwd jî wê di dîmenekê de wê weke têtînek fahmkirinê wê bi xwe re wê di têtînekê de û an di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê morfolojiya gotina botanê wê, di rengekê bi têtîna navendîtîyê wê di rengekê de wê di dema ku wê qasra akbatana wê aktiv û derkeve li dika dîrokê wê navê botanê jî wê li herêmên bakûrê kurdistanê ên weke botana iroyim jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê ji wê têtîna botanê a herêma bakûrê kurdistanê û ya navendîtîya akbatana ku wê bigihijina hev wê, weke di xatekê de wê, di wê morfolojiyekê de wê weke ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Weki din wê navê 'atropatanê' ku wê çendî wê weke navê generalekê dema axamenêş wê were diyarkirin jî wê navendê di wê temenê de wê weke bi zimanê medî wê hinek fahmkirinna wê bi wê morfolojiyê wê weke karibê bide me. Di wê nûqteyê de wê têtîna atropatanê wê, di tenê '..patanê' wê, di morfolojiya botanê û an batanê a kirdeya gotinî a navê akbatana û an botanê a herêma bakûrê kurdistanê de jî wê morfolojiyek fahmkirinê wê bide me. Ji wê aliyê ve wê, di dîmenekê de wê morfolojiya gotina batanê û an botanê wê weke di rengekê de wê demekê wê ji navê herêmekê wê zêdeyî wê weke di morfolojiyek fahmkirinê de wê weke bi

giştî wê weke were bikarhanin û wê di wê temenê de wê weke têtînekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ev morfoloji li ser gotina botanê dikê ku mirov hinek lêpîrsinan wê bikê. Ev gotin wê, ji navê herêmê zêdetirî wê di wê temenê de wê weke di wê de wê weke hebê. Ji têtînek ardnigari, civakê, demografîkî û an antropolojîkî û hwd de wê, weke aliyekên wê yên bi wê yekê ku wê weke wê werina fahmkirin wê, di wê rengê de wê bi wê re wê weke wê hebin. Têtîna botanê wê, di morfolojiya wê ya bi fahmkirinê de wê, di wateyên weke li devera bilind de wê, were diyarkirin. Lê ji ber ev herêma botanê dikeve ber dîclê û an deverê nava dîclê û fîratê de wê, weke ku wê, bi wateya devera nava herdu çeman a binavê bota re wê, têtîna mezrabota wê, ji wê re wê were bikarhanin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Têtîna bi morfolojiya navê atropatanê re emê li jêr wê werina li ser wê. Lê li vir wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke pêwîst bê ku wê di şêwayekê de wê pêşî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê nûqteyê de wê di rengê de wê morfolojiya botanê, batana û an 'patana' û hwd wê di rengê de wê, têtîhên weke ji hev cihê nedûr wê weke çerçoveyek fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê di rengê de wê weke ku wê biafirênê û wê weke karibê wê di rengê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Li vir wê dema ku wê di rengê de wê weke li ser navê wê li wê bihizirê wê weke karibê wê morfolojîyên cihê wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê bi wê re wê hinek aliyên din jî wê fahmbikê. Di serî de wê li ser temenekê demografîkî, û an ardnigari û civakî û hwd re wê, di rengê de wê weke karibê bi hinek aliyên re jî wê kifşbikê. Minaq wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare fahmkirina têtîna akbatana wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê morfolojiya wê, di rengê de wê, weke girêdanên têtînê ên kûr wê bi dîrokî û fahmkirinê civakî û hwd re wê bi wê re wê hebin. Ya ku wê di rengê de wê di demên kevnera û piştre wê weke bi wê re wê bibê mijare vegotinê weke çîrokên mistîkî û hwd ên li ser wê dihên vegotin jî wê di şêwayekê de wê weke bi wê aliyê ve wê girêdayî bê.

Ekbatana di serî de wê weke bajarekî kevnar, paytexta keyeniya Medyayê û yekem paytexta dîroka mediyayê bê. Paşê bû paytexta havîna keyeniyên medi ên dema axamenîş û Partan. (Çav: Nardo, Don. "Ecbatana." *The Greenhaven Encyclopedia of Ancient Mesopotamia*, edited by Robert B. Kebric, Greenhaven Press, 2007, p. 97-98) Di dema împaratoriyên Seleucidiyan û Sasaniyan de jî bajarekî girîng bû. Ekbatana li Girê Hagmatana (Tappe-ye Hagmatāna) li çiyayên Zagrosê li rojhilatê Mezopotamyayê bû. Cîh û çavkaniyên wê yên stratejîk belkî berî hezarsala 1-ê berî zayînê ew cîhek populer çekir. Bi bajarê Hemedanê yê îroyîn ve tê naskirin.

Li gorî Herodot, Ekbatana di sala 678 berî zayînê de ji aliyê keyê yekem ê Medya Deioces ve wek paytexta Medya hatiye hilbijartin. Herodot gotiye ku heft hêtên wê hene. Mebesta Deioces ew bû ku qesrek layiqî rûmeta keyekî ava bike. (Çav: Lendering, Jona (1996). "Ecbatana (Hamadan)".) Piştî ku Ekbatana wekî paytexta xwe hilbijart, Deioces biryar da ku qesrek mezin û bihêz di forma heft kelehên hêlînkirî de ava bike. Herodot dibêje ku her yek ji wan di rengê gerstêrkê de bûn. Qesra key û xezîne di hundirê kela heftemîn de bûn. Li gorî Herodotus, derdora derve ya hêtê kelehê hema hema bi qasî hêtê bajarê Atînayê bû. (Çav: "The Cantos Project - Herodotus: Deioces and Ecbatana". ezrapoundcantos.org. Retrieved 2024-01-25)

Rîtonê zêrîn ê serê beranê ku li Ekbatana hat dîtin, li Muzexaneyê Reza Abbasî tê parastin. Qesra key ku di keleha hindirîn a dawîn de hatiye çekirin, bi sedan ode hebûn û mirovan jî li derveyî van kelehan, li kêleka qesrê malên xwe çekirine. Hin arkeolog jî avakirina wê girêdidin Phraortes, keyê duyemîn ê Med. Efsaneyên din ên kevn eslê Ekbatana bi Semîramîs an bi efsaneyê jemsid ve girê didin. Ekbatana ji aliyê dîroknasên din ên Yewnanî yên wek Polybius, Ctesias, Justin û Ksenofon ve jî hatiye gotin. (Çav: Rawlinson, H. C. (1840). "Memoir on the Site of the Atropatenian Ecbatana". *The Journal of the Royal Geographical Society of London*. 10: 65–158) Xuya ye ku Asûrî behsa Ekbatana nakin, û îhtîmal e ku tevî du sedsalan tevlêbûna wan li herêmen Medya yên Zagrosê navendî, ti carî neketiye rojhilatê Elvandê. (Çav: Brown, Stuart C. (1986). "Media and Secondary State Formation in the Neo-Assyrian Zagros: An Anthropological Approach to an Assyriological Problem". *Journal of Cuneiform Studies*. 38 (1): 107–119)

Di sala 550 berî zayînê de Kûrosê Mezin Astyag tîk bir û Ekbatana zefî kir û Împaratoriya Axamenîsan ava kir. (Çav: Foundation, *Encyclopaedia*

Iranica. "Welcome to Encyclopaedia Iranica". iranicaonline.org. Retrieved 2024-01-25.) Her çend Ekbatana girîngiya xwe ya berê winda kiribe jî, ew li ser riya key bû, ku Persepolis bi Sardîs ve girêdide û li binê çiyayê Alvand bû. Ji ber vê yekê ji aliyê keyên axemenî ve hate bi cih kirin. Bajar bû payîtexta havînê û li rex mediya wê, axamenêşî jî wê alaqaqayekê wê bidin nişandin û hetta ku wê bê gotin ku wê 'xezîneya axemeniyan lê bû'. Çawa ku di gelek çavkaniyan de hatiye gotin, bajar wekî arşîva keyan jî hatiye bikarhanîn. (Çav: Jameson, Michael H.; Frye, Richard N. (1964). "The Heritage of Persia". *The Classical World*. 57 (4): 155)

Di demên kevnar de, Ekbatana bi dewlemendî û mîmariya xwe ya spehî navdar bû. (Çav: Pseudo-Aristotle, *De mundo*) Di sala 330 berî zayînê de dema ku Dariûs III rûbirûyê Skender bû, Ekbatana wêran bû. Çend hefte beriya ku Dariûs III di Tîrmeha 330 b.z de di derbeyekê de were kuştin, Ekbatana hate fetih kirin, û Persepolis ji hêla Skender ve hate hilweşandin. Van bûyeran dawîya serdestiya Axamenişiyan û medan jî di wê demê de weke ku wê hani. Lê çavkani didina nişandin ku wê, dema ku em heka van gotin û an vegotinên li ser esasê wêrankirina akbatana esas bigirin û bînina ser ziman wê demê em divê ku wê jî bibêjin ku wê di demek piştê wê di cih de wê bi heybeta xwe wê mazin wê were avakirin di dema partan de jî. Ber ku wê di wê demê de jî wê weke navendek keyeni a weke qasrek mazin a ku wê di ramyariya keyeni a herêmê de wê weyna wê li pêş bê. Di wê temenê de wê, bandûra wê, di wê rengê de wê weke li ser herêmê wê bi zêdeyi wê hebê.

Biqasî ku em dizanin û fahmdikin ji nava çavkaniyên demê wê akbatana wê di wê demê de jî wê medî bê ku ew çendî wê weke navendek bindestî jî bê. Lê wê di wê de wê hê jî wê dewlemendiyên mazin wê weke berhev bin. Minaq wê, di rengekê de wê dema ku wê, bahsa akbatana di dema sefer û dagirkirina iskender a mediya de wê were kirin de wê bi gotinên weke 'iskender xwe gihand akbatana û xazineyên wê bide xist' re wê, bê hanin li ser ziman. Di sala 330 b.z de, Îskenderê Mezin xezîneya Ekbatanayê girt û hemû xemlên zêr û zîv ên qesrê talan kir. (Çav: "Parthian site may have wrongly been identified as Ecbatana". Mehr News Agency. 2005-12-02) Ekbatan ew cih bû ku generalê Makedonî Parmenion bi fermana Îskender lê hat kuştin. (çav: Brown, Stuart C. (1997). "Ecbatana". *Encyclopaedia Iranica*, Vol. VIII, Fasc. 1. p. 80–84) Piştê, di sala 305 b.z de, bajar ji hêla Seleukos I ve hat birêvebirin. Şerê Ekbatanayê di sala 129 b.z de di navbera Seleukosên di bin serokatiya Antiochos VII Sidetes û Partan de di bin serokatiya Phraates II de pêk hat, ku ev yek

hewldanek ji hêla Seleukosan ve ye ku desthilatdariya xwe li dijî Partan û anku medan li wê herêma mediya vegeerînin. Piştî têkçûna wan, axa Seleukos bi herêma rojavayê kurdistanê û li rex wê herêmên Sûriyeya îroyîn ve sînordar bû.

Ekbatana paşê bû paytexta mazin ya Partan, û dara wan a sereke, ku drahm, tetradrahm û pereyên bronz ên cûrbecûr hildiberand. (Çav: Bunson, Matthew (2012). *Encyclopedia of Ancient Rome. Facts On File*. p. 183) Dewlemendî û girîngiya bajêr di serdema kevnar a klasîk de bi cihê wê ve girêdayî ye, ku xaçerêyek girîng bû ku ew kir xalek rawestgehê li ser rêya sereke ya rojhilat-rojava ya bi navê 'High-Road'. (Çav: Sulimani, Iris (2011). *Diodorus' Mythistory and the Pagan Mission: Historiography and Culture-heroes in the First Pentad of the Bibliotheca*. Leiden: BRILL. p. 204.) Li herêmê navûdengek ji bo hesp û genim hebû (Polybius, 5.44.1). Grafîr, zêr, platîn, antîmon, hesin û mîneralên cûrbecûr li wir tene dîtin; lêbelê, klasîk behsa rijandin û teqînên petrolê jî dikin, û ti birhanek ji bo karhanîna van çavkaniyan tune. (Çav: Plutarch. Alexander. 35.1)

Di sala 130 b.z de, bi mebesta vegeerandina hêza Seleucid bo mediyê, Antiochus VII ji bo demek kurt li Ekbatana rawestiya, mîna Tigranêsê Mezin, ku di sala pêş de li wir ma da ku hêrîşî Mithridates II bike. (Çav: Admin (2013-08-18). "Tigranes the Great, 140–55 BC". *PeopleOfAr*. Retrieved 2024-01-25)

Weki din, Akbatana heta sala 226 PZ wek navend û paytaxta Partan ma, dema ku Ardeşîr I Artabanus IV têk bir û Ekbatana ji bakur ve, ligel Atropatene, hevpeymanî çêkir û sînorê xwe berfireh kir. Di dema Artabanus IV de wê, medya mazin û Atropatanê wê bi hev re wê zêdetirî wê bin yek. Di wê demê de wê, akbatana wê, bê navendek ku wê, malavaniyê ji herdu aliyên re jî wê bikê. Weke navendek û an paytaxtek navendî bê ji wê re. Weki din em ku em werina ser demên piştî partiya ku wê sasani wê bibê, çendî ku wê sasani wê, serwer bibê jî wê, ew dîsa akbatana wê, ji weke navendekê bikarhanîna wê zêdetirî wê weke navendek bindestkirî a med wê, lê binerê. Ber vê yekê wê, ew ji xwe re wê weke navend wê bikarneyênê. Akbatana wê dîsa wê weke navend wê bibê. lê wê, ew navendîtîya wê di wê demê de wê, bi medî û an partiyên sasani bindest kirina re wê, weke navendekê bibê. Heya serdema partiya jî wê akbatana wê wek navendek giring wê weke bibê. Ji wê aliyê ve wê di demên mediya pêşî û demên mediya ên duyem û an piştî de jî wê akbatana wê, navendîtîya xwe çandî û rewşenbîrî wê, ji herêmê re wê bikê. Ya ku wê ji xwe di dema iskender de jî wê bale wî bikişênê jî wê weke ev bê.

Weki din, wê birhanên nakok hene ka Ekbatana wekî paytexta navendî ji hêla Sasaniyan hatiye bikar hanîn an na. Li gorî Îbn el-Feqîh, avahî di navbera Ctesiphon (paytexta Sasaniyan) û Çiyayê Alvand de hatine çêkirin, lê ne ji wê wêdetir. (Çav: Crane, Mary (1937). "The Historical Documents". Bulletin of the American Institute for Iranian Art and Archaeology. 5 (2): 84–91) Kronîka Nabonidus jî, nivîsarek kevnar a Babîlî ya ji sedsala 5-an a b.z, rave dike ka Astyages, keyê dawîn yê dema Medyayê ya pêşîn, çawa ji text hatiye xistin û Kîrus çawa Ekbatana fetih kiriye. Lê di wê demê de wê bahsa wê di hinek çavkaniyên din de jî wê were kirin ku kîrus I wê dewlemendiyên akbatana wê vegûhûzê li navendên din weke persepolis û an navendiyên keyeniya anşan û hwd. Ji wê aliyê ve wê, bahsa wêrankirinekê jî wê were kirin. Lê dîsa wê bi ser gotinê ve wê were kirin ku wê piştî wê, medî ji nûve wê akbatana wê avabikin û wê, weke di nava civakê kurd de wê bi gotinên civakî wê bê gotin "akbatana wê jinûve wê were dewlemendkirin û ji berê dewlemendtir wê were kirin."

Li gorî kronika Nabonidus wê, were diyarkirin ku "Key Astiyages leşkerên xwe kom kir û li dijî Kîros, keyê Anşan [ankû Persîs], meşiya da ku di şer de pê re rû bi rû bimîne. Artêşa Astiyages li dijî wî serhildan kir û ew bi zincîran radestî Kîros kir. Kîros li dijî welatê Ekbatanayê meşiya; qesra keyene desteser kir; zîv, zêr û tiştên din ên hêja yên welatê Ekbatanayê wek talanê girt û hanî Anşanê." (Çav: Lendering, Jona (1996). "Ecbatana (Hamadan)").

Kurd wê bûyara keyê Med Astiyages wê di rengekê de wê bi gelek wariantên cihê wê bînina ser ziman. Wê di rengekê de wê werênina ser ziman ku wê, piştî wê, dema ku wê keyê med hat girtin wê, hingê Harpagos wê, bo tola kûrê xwe ji astiyages hilde ku wî ew berpirsyarê kuştina kûrê xwe didît' re wê bînina ser ziman. Di rengekê din de jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, astiyages wê, di wê demê de wê, bahsa wî werekirin ku wî, di wê demê ku ew dihê girtin de wê hingê wê gotinek navdar wê bi navê wî di nava kurdan de wê were gotin ku "tû yê çûbana ser taxt wê dema ku tu min dadixê, çima tu yekê ne med dihênê ser taxt'. Di wê rengê de wê vegotinên berfireh wê ser wê werina vegotin.

Hinek vegotinên din jî wê di wê rengê de wê hebin ku wê bê gotin ku wê piştî wê dema ku wê Kîrus I wê serdest bibê wê, ew di wê demê de wê, bê gotin ku ew di xwe re nabînê ku ew bibêjê ku ew wê bibê keyê med. Ji ber

vê yekê ew wê, hingê wê astiyages wê bigirê û wê bibê qasrê û wê dil bigirê di qasrê de û wê, demek dirêj ew wî di qasrê de wê, dilgirtî dihêlê û ew piştî wê, di wê navberê xwe de weke keyê med pêşî û piştî wê weke yê persis dide diyarkirin. Li gorî hinek vegotinna wê, bê gotin ku ew wê, rewşê heya mirina astiyages wê, bidomênê û wê piştî wê weke piştî mirina wî, weke warisê taxt wê, pêşî wê xwe diyarbiikê û wê piştî mirina astiyages wê, li ser taxt wê rûnihê. Piştî wê, di rengekê din de jî wê weke dikarê wê werênê ser ziman ku ew wê, di wê rengê de wê, piştî wê, derkeve li pêş. Meseleya ku wê di wê demê de wê weke artişa astiyages wî radestî kirus dikê jî wê, bi wê rengê wê hinek vegotin wê ser wê hebin ku ew di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, di rengê weke 'derbeyek li qasrê li astiyages û taxtê wî dihê kirin' re wê, di rengekê de wê bê vegotin. Ew wê, di wê temenê de wê were diyarkirin û wê were hanin ser ziman ku wê, çawa wê, weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Morfolojiya serwerîya li qasra med akbatana wê di wê demê de jî wê weke navendek giring wê derkeve li pêş. Di serî de wê, weke navendek pirr ali û mazin wê bibê û wê, di wê demê de wê, bi wê yekê wê derkeve li pêş. Ev wê weke navendek mediya a giştî wê bibê û wê berê hemû keyeniyên medi û herêmê wê li wê bibê. Di wê demê de wê, navendîtîya akbatana wê, di rengekê de wê weke ku me li ser morfolojiya navê batana û an botanê re wê weke heya herêmen navendîtîya karduyan wê, bê wê di rengekê de wê weke karibê wê diyarbikê.

Di rengekê de wê, di wê nûqteyê de wê, morfolojiya akbatana wê, di wê rengê de wê derkeve li pêş.

Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê navendîtîya akbatana wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya akbatana de wê, aliyê wê yê giring wê di dema mediya a duyem de wê, ne tenê weke navendek giring hem bo mediya mezin û ya atropatenê bê. Ji wê zêdetirî wê di wê demê de wê, weke di rengekê babila berê wê demê de wê di dîmenekê de wê derkeve li pêş. Lê ev weke navendek ramyari û stretejîkî wê giringiya wê, di wê temenê de wê bibê. Di sedsala 2'în a berî zayînê de, Polybius li ser Ekbatanayê nivîsand. Wî destnîşan kir ku dewlemendî û şahîya avahiyên wê, ew wê ji hemû bajarên

din cuda dike re wê bënë ser ziman. Hêtên wê tunebûn, lê kelehêk çêkirî ya tijî kelehên mezin hebû. Li binê vê qesrek hebû, dora wê nêzikî heft qatan bilind bû, û mezinahiya wê dewlemendiya damezrînerên wê nîşan dida. Di dema xwe de, perçeyek ji karên wê yên darîn nehatibû veşartin. Tîrên bi zîv an zêr hatibûn pêçandin, di banê de dabeş, portîk û stûn di kolonadan de, û di tevahiya avahiyê de kerpîçên zîv hatibûn bikar hanîn. Di dema dagirkirina Îskender de, piraniya metalên hêja hatin talankirin, û yên mayî di dema serdestiya Antigonos û Seleucus de hatin talankirin. Lêbelê, Antiochus dît ku stûnên perestgeha "Aene" hîn jî bi zêr hatine pêçandin û çend kerpîçên zîv û hin kerpîçên zêr li dora perestgehê kom bûne (Çav: "Polybius Histories". penelope.uchicago.edu (Book 10-27 ed.). Retrieved 2022-12-03)

Ji wê aliyê ve wê, rewş û wûcana akbatana wê di rengekê de wê were ji wê bahskirin. Di wê nûqteyê de wê, di temenê akbatana de wê bi vegotinên kurdan ên heya roja me re wê tişteke din jî wê bahsa wê were kirin. Li gorî hin vegotinna wê, di binê ardê de wê hin rêyên dirêj li deverên cihê divebin wê werina çêkirin ku wê di wê rengê de wê bo rêyên kesên bi rêwîtiyên weke di rengê agahiyên giring ew digihênin ku ew karibin bi wê bi saxlami ji qasrê derkevin û an bigihijina qasrê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê çerçoveyê de wê bê hanin ser ziman ku wê di bin qasrê de wê gelek mahzen û mezelên mazin ku ew di wan de jiyan hebû wê bahsa wan wê were kirin. Di wê temenê de wê, bi gotinên weke "bi sadana odayên mazin wê bin qasrê de wê hebin" re wê, di rengekê de wê werina diyarkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê weke bahsa wê were kirin û wê were hanin li ser ziman. Wê jî di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, akbatana wê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê, werênê ser ziman ku wê weke navendek giring bê. Lê bi wê rengê wê weke navendek mazin wê, çêbûna wê, ji rengê vegotinên nava civakê ragihandinên ji wê demê ku ew bi wê û an bo wê dihên ser ziman wê, gûmanê jî di serê me de dide çêkirin ku ew dibê ku ew berê wê demê jî wê di rengekê de wê weke hebê wê bide çêkirin. Ber ku wê di wan rengên morfolojîyên ragihandinên de wê ev wê, weke intibayek zêde xort wê weke di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê, di awayekê de wê weke karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê akbatana wê, weke navendek giring a serdema helenismê a çandî, keyeni û hişmendî wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di rengekê de wê, piştî mediya wê, di dema axamenêş de wê bindestkirina

wê bê kirin. Lê wê dîsa wê keyên medi wê weke heya demên partan û hwd wê, di rengekê de wê weke li wê rûnihin û wê di şewayekê de wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman. Morfolojiya akbatana wê bi têngîna wê ya navendî re wê ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê hinekê din jî wê ser wê bisekinê bê.

Ji aliyê topografîk ve, Hemedan bi sê giran tê naskirin, Mosalla (cihê bergkirinê), Tell Hagmatana (Tappa-ye Hagmatana), Sang-e Sir, û çemê Alusjerd, ku ji bakur ber bi başûr ve diherike, bajêr dike du beş (Çav: Foundation, Encyclopaedia Iranica. "Welcome to Encyclopaedia Iranica". iranicaonline.org. Retrieved 2022-12-03) Zerweya Moşallā, girekî kevirî yê 80 m (260 ft) bilind li hêla başûrê rojhilat, bermahiyên kevir û kerpîç ên kehekek çargoşeyî ku bi bircan hatiye nîşankirin dihevin. Tê bawerkirin ku ew keheka Medyayê ye, ku dîroka wê ne ji serdema Partan kevntir e. (Çav: Flandin, Eugène (1851). Voyage en Perse. Paris, Gide et J. Baudry. p. 390.) Tell Hagmatana, ku jê re girê Hegmataneh jî tê gotin (ku tê texmînkirin ku bi keheka kevnar a Ekbatana re têkildar e), dorhêla wê 1.4 km (0.87 mi) û rûbera wê nêzîkî 40 hektar e, ku bi ragihandinek ji Polybius re têkildar e, her çend hesabên Yewnanî û Rômayî yên kevnar muhtemelen dewlemendî, keyene û pêşketina Ekbatana zêde dikin. (Çav: Brown, Stuart C. (1997). "Ecbatana". Encyclopaedia Iranica, Vol. VIII, Fasc. 1. p. 80–84.)

Heta niha kêma vedîtînan ku dikarin bi awayekî teqez werin dîrokkirin dikarin bi serdema Medyayê werin dîtin. Odeyeke biçûk û vekirî heye ku çar stûnên goşeyî yên ku banê qubeyî digirin, dişibin avahiyek serdema Medyayê ji girê Nush-i Jan, ku wekî perestgehek agir a Zerdestî tê şîrovekirin. (Çav: Kolandin dîwarekî parastî yê mezin e ji kerpîçên heriyê derxistiye holê, û li gorî berhevdana bi girê Nush-i Jan û girê Godin re vedigere serdema Medyayê. Her wiha du bingehekan stûnên ji serdema Axamenîyan hene, û hin avahiyên ji kerpîçên heriyê hene ku tê texmînkirin ku ji serdema Medyayê an Axamenîyan in. Peykerê şêrekî kevirî yê ku bi giranî zirar dîtiye, dîroka wê nakok e: dibe ku ew Axamenîyan an Partî be. Gelek avahiyên serdema Partî şahidiya statuya Ekbatanayê wekî paytexta havînê ji bo hukumdarên Partî dikin. (Çav: (Çav: Flandin, Eugène (1851). Voyage en Perse. Paris, Gide et J. Baudry. p. 390.) Di sala 2006an de, kolandinên li qadeke sînorkirî ya girê Hagmatana tiştek ji serdema Partî kevintir nekin, lê ev yek tebeqeyên arkeolojîk ên kevintir ên ku li deverên din ên di nav qada 35 hektarî de hene red nake.

Ekbatana cara yekem di sala... de hate kolandin... 1913 ji aliyê Charles Fossey ve. (..) Fossey di dema kolandina şeş hefteyan a Mosallayê de perçeyên bingeheên stûnên ku bi kêvilbar û nivîsan, kerpîçên camkirî û kevîrên fayansê xemilandî bûn keşf kir. Li gorî vedîtîna wî yê tesadûfî, xuya dike ku girê 30 m (98 ft) bilind, Tell Hagmatana, cihê keheha Medyayê û avahiya keyeniya Axameniyan e. Serê peykersazkirî yê keyekî di dema kolandina sê mehan a beşa rojhilat de hat dîtin. (Çav: Chevalier, N (1989). "Hamadan 1913: Une mission oubliée in *Mélanges P. Amiet II*". *Iranica Antiqua*. 24: 245–253) Kolandin ji ber ku bajarê nûjen piraniya cihê kevîr vedihewîne, bi sînor bûne. Di sala 1969an de, Wezareta Çand û Hunerê dest bi kirîna milkê li ser telê kir da ku piştgiriya arkeolojiyê bike, her çend kolandin heta sala 1983an dest pê nekir. Heta sala 2007an, 12 sezonên kolandinê çêbûbûn. (..) Di sala 1974an de, Navenda Îranî ya Lêkolînên Arkeolojîk li goristana Partî ya li başûrê rojhilatê Hemedanê hin kolandin pêk hanî. Xebata li ser telê ye. berdewam dike. (Çav: Kleiss, Wolfram; Delougaz, P. P.; Kantor, Helene J.; Dollfus, G.; Smith, Philip E. L.; Bivar, A. D. H.; Fehérvári, G.; Azarnoush, Massoud; Dyson, Robert H.; Pigott, Vincent C.; Tosi, Maurizio; Sumner, William M.; Whitehouse, David; Stronach, David; Naumann, Rudolf; Mortensen, Peder; T. C. Young, Jr.; Zagarell, A. (1975). "Survey of Excavations in Iran: 1973-74". *Iran*. 13: 172–193)

Dîroknaş û arkeolog niha bawer dikin ku "naskirina Ekbatana bi Hamadanê re ewle ye." Berê, nebûna bermahiyên arkeolojîk ên girîng ji serdemên Medya û Axameniyan pêşniyara cihê din ji bo Ekbatana derxistibû holê. (Çav: Brown 1997, p. 80–84) Çavkaniyên Asûrî qet behsa Hagmatana/Ekbatana nakin. Hin zanyar bawer dikirin ku pîrsgirêk dikare bi destnîşankirina Ekbatana/Hagmatana ku di çavkaniyên Yewnanî û Axameniyan ên paşîn de bi bajarê Sagbita/Sagbat ku pir caran di nivîsên Asûrî de tê behs kirin were çareser kirin, ji ber ku dengê Hindî-Îranî /s/ di gelek zimanên Îranî de bûye /h/. Sagbita ku ji hêla çavkaniyên Asûrî ve tê behs kirin li nêzîkî bajarên Kishesim (Kar-Nergal) û Harhar (Kar-Sharrukin) bû. (Çav: Medvedskaya, I.N. (2002). "Were the Assyrians at Ekbatana?". *International Journal of Kurdish Studies*. Archived from the original on March 25, 2008) Niha tê pêşniyar kirin ku nebûna her behskirina Ekbatana di çavkaniyên Asûrî de dikare bi ihtîmala ku Asûrî qet heta çiyayên Alvand ên rojhilat tevî nebûye, lê tenê li rojava beşdar bûye were ravekirin. Zagros. (Çav: Brown 1997, p. 80–84) Henry Rawlinson hewl da ku îspat bike ku li Medya Atropatene, li cihê Takht-i-

Suleiman ê îroyîn, Ekbatanayek duyemîn û kevintir hebû. Lêbelê, nivîsên bizmari nîşan didin ku tenê bajarekî bi vî navî hebû, û Takht-i Suleiman Gazaca ya erdnîgariya klasîk e. Her wiha îdiayek heye ku Ekbatana berê bajarê Tebrîzê bû, (Çav: Turley, Jeffrey; Souza, George Bryan (2017). *The Commentaries of D. García de Silva y Figueroa on his Embassy to Shāh ‘Abbās I of Persia on Behalf of Philip III, King of Spain*. Leiden: BRILL. p. 421) ku yek ji paytextên dîrokî yên Îranê iroyîn û paytexta niha ya parêzgeha Azerbaycana Rojhilat e û an herêma rojhilatê kurdistanê a urmiyê ya. Bajar, ku berê jê re Taurus digotin, ji hêla Giovanni Tommaso Minadoi ve hate pêşkêş kirin, ku îdia kir ku nasnameya wî ya bajêr li ser bingeha daneyên ku ji erdnîgarnasên nûjen û kevnar, hesabên rêwîtiyên dawî û agahdarên herêmî hatine berhev kirin e. (Çav: Siraisi, Nancy (2010). *History, Medicine, and the Traditions of Renaissance Learning*. Ann Arbor: University of Michigan Press. p. 257) Ev teorî ji hêla dîroknasên din ve jî hate pêşve xistin, wekî William Jones û rojhilatnasên sereke yên Fransî. (Çav: Society of Biblical Archaeology (1893). *Proceedings of the Society of Biblical Archaeology*, Volume 15. Bloomsbury: Society of Biblical Archaeology. p. 426) Ekbatana paytexta texmînkirî ya Astyages (Istuvegû) ye, ku di sala şeşemîn a serweriya Persî Kûrûsê Mezin de hate girtin. Nabonîd (550/549 b.z).

Muzexaneya Ekbatana di sala 1994an de hate vekirin. Muze ji bilî êvarê roja Duşemê hemû rojên hefteyê vekirî ye. Avahiya muzexaneyê, ku li rojhilatê girê Ekbatana ye, berê dibistanek zarokan bû, lê ji bo avakirina muzexaneyek demkî guhertin û restore lê hatine kirin. Bi rûberek ji 600 metreçargoşeyî zêdetir, hejmareke girîng ji dîtinên ji Ekbatana îro li vê muzexaneyê têne hilanîn, û hinên din jî li Muzexaneya Neteweyî ya Îranê û Muzexaneya Reza Abbasi ne.

Perestgeha agir a Nûşîjan yek ji girîngtirîn û kevintirîn perestgehên agir ên cîhanê ye, ku nêzîkî Ekbatana ye. Ew di heman demê de perestgeha herî kevin a kepeyê ya cîhanê ye. Di sala 1967an de, kolandinên vê derê di bin çavdêriya David Stronach de dest pê kirin, ku bû sedema destnîşankirina sê serdemên dîrokî di sê qatên cuda de. Qata sêyemîn a Partan e, qata duyemîn a Axameniyan e, û qata yekem a Medan e. Ev cih ji nivê duyemîn ê sedsala 8an heta nivê yekem ê sedsala 6an berî zayîne perestgeha agir a herî girîng a Medan bû, û niha ew yek ji avahiyên herî girîng e ku ji serdema Medan maye.

Ji aliyekê din ve jî wê mijare têgîna akbatana wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke dema ku wê dîroka diyaqo wê were xwendin ji nava

vegotinên civakî wê herêma rojhilatê kurdistana iroyin urmiya iroyin ankû di demên piştî mediya de wê weke 'atropatanê' wê were diyarkirin de wê, weke herêmek navendî jî wê dîmenekê beerfireh bide me. Min li jor hewl da ku ez hinekê balê bikişênima ser wê. Ber ku ev herêm wê ne tenê wê di nava herêmên mediya de lê wê di nava herêmên mediya û ên qafqasya iroyin û hwd de jî wê weke girêdanekê ontolojîkî û morfolojiyî wê weke ku wê bi xwe re wê, di rengekê de wê bide diyarkirin û wê di aslê xwe de wê di dema helenîk de wê, di dema seferên seleucidîyan û piştre ên romayîyan re wê, ev aliyê wê zêdeyî wê weke aliyekê stretejîkî ê bo serwerîya herêmê wê xwe bide diyarkirin. Herêmên rojavayê kurdistana iroyin û li dora wê ên sûrîya iroyin wê çendî di demê de wê weke giring bin û stretejîkî bibin ku wê, di rengekê de wê weke deriyekê ji nivgrava arab û herêmên li dora wê ve ji aliyê anatolya û bahre sipî û hwd ve wê weke wê were dîtin wê bi heman rengê wê di wucana xwe de wê herêma atropatane wê bi wê rengê wê di rengekê de wê weke morfolojîyekê li wê herêmê wê li ser wê temenê ku em bi fahmkirina wê re wê didina diyarkirin re wê bê dîtin.

Wusa dihê fahmkirin ku wê dema ku wê, dîroka herêmê dînerin wê di wê rengê de wê dîmenekê bi herêmê ve wê girêdayî wê ji demên kassîtmîtannî ve jî wê li ser morfoojîya mannea re wê weke ku wê xwe di şêwayekê de wê weke bi wê re wê bide diyarkirin. Ev wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karîbê wê di awayek de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê fahmbîkê û wê werênê ser ziman. Ji tîgîna wûcana pêşketîna mannea û heya atropatanê wê di wê rengê de wê dîmenekê wê bi xwe re wê di wê rengê de wê bide me. Ji wê aliyê ve wê, ramyariya asûr wê di wê demê de wê bo ku wê bo serwerîya xwe ji wê herêmê bi ber herêmên qafqasya û asya dur ve wê weke bi ber herêmên keyenîya piştî medan dihê avakirin a kushan û hwd ve wê bikê wê, di rengekê de wê bi wê armancê wê weke li ser wê bisekinê. Lê Asûr wê, di rengekê de wê dibîne ku wê çavkaniyên wê yên serkevtin û serwerîyê bi zagrosê bin û bêtî serwerîyek li zagrosê wê, di rengekê de wê nikarîbê wê li wê serwer bibê. Di wê çerçoveyê de wê seferên asûr ên ji wê û bi ber zagros û an zaba piçûk û mazin ve wê bibin wê di wê çerçoveyê de wê bi hasabekê hegomenîkî ê wê re wê weke karîbê wê di rengekê de wê di wê demê de wê fahmbîkê.

Ji wê aliyê ve wê, ev wê, were dîtin ku wê gotina botanê û an batanê wê derkeve li pêş û ev wê, ne tenê wê weke gotinek ardnigari bi tenê wê weke karîbê wê fahmbîkê bê. Weke ku me li jor wê hani ser ziman wê hinek

morfolojiyên wê yên epistemikî, antropolojikî û demografikî û hwd jî wê weke di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke di şêwa û awayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di awayek de wê weke karibê wê fahmbikê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Morfolojiyên navendîtîya mediya jî wê hinek wê li ser wê temenê wê, dikarê wê li wê bihizirê û wê, di aslê xwe de wê hizrên li wê herêmê ên navendîtîyê wê, di rengekê de wê, temenekê wan wê bi serwerîya keyê destpêkê ê hilkişîna mediya ve wê girêdayî wê weke ku wê di rengekê de wê hebê. Ji wê aliyê ve wê weke karibê wê awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, di awayekê de wê morfolojiyên weke parastgehê êgir jî wê dîmenekê baweriyê wê bide me. Lê ev dîmen wê di her firsende de wê ber ku wê zerdeştî wê derkeve li pêş wê, weke bi ya min ne vegotinbar bê. Rasta ku wê zerdeştî wê xatek baweriyê a êzdayî wê bi xwe re wê biafirênê. Lê ji wê zêdetirî wê çerçoveya gotina êzdayî wê, berfireh bê û wê, mitrayî bi xwe jî wê, weke şûnpêya zerdeştî û hwd jî wê di wê de wê cih bigirê û wê di pêvajoyek berfireh a fahmkirinê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Mijare akbatana de wê weke navendek giring wê di rengekê de wê weke xwe bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê akbatana wê, di rengekê de wê, di demên kevnera de wê navê wê derketina li pêş wê bibê. Di dem mediya de a ji sedsale 6' min û pê de wê bi zêdeyî wê weke navendek giring wê weke derkeve li pêş bê. Ji wê aliyê ve wê, weke navendek mazin a bi wê rengê wê derketina wê ya li pêş wê, di aslê xwe de wê weke hinekê bi şert û mercên demê û rewşa wê ya ramyari ve jî wê weke girêdayî bê.

Lê ji aliyekê din ve jî wê herêm wê, di rengekê de wê, navenditiya bawerî û hwd ve wê dema ku wê dinerê wê di rengekê de wê weke dîmenekê wê yê berfireh wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê. Ji wê aliyê ve emê li jêr wê hinekê cih bi cih wê li ser wê bisekin in. Lê morfolojiya ramyari a navendîtîya akbatanan û rewşa wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Wê weke çawa wê, di dema akadê de wê bahsa agadê wê weke navendekê wê were kirin wê bi heman rengê wê di dema mediya de jî wê akbatana wê derkeve li pêş. Akbatana wê navendîtîya wê, di rengekê de wê, weke rewşek ramyari wê bibê. Wê dema ku em li rewşa wê dinerin em di rengekê de wê, rewşa wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke dikarin wê fahmbikin û wê werênina ser ziman bê.

Di renekê de wê dema ku em dîroka mediya wê li wê dinêrîn wê weke di temenl erkolojîkî de wê çavkaniyên ser dîroka mediya a demê de wê derkevina li pêş wê, îro gelek dîrokzan jî wê li ser wê bisekin in û wê bidina diyarkirin wê pêşketina mediya wê, ji ya ku wê heredot wê, di 'dîrok'a xwe de wê bîrê ser ziman de jî wê weke cihê bê. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di şewayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirin û wê bîrîna ser ziman bê. Di dema Kirus I û Cambyse de wê, di renekê de wê, serweriya li akbatana wê bibê. Lê di wê temenê de wê di renekê de wê çendî wê bahsa wê serweriyê wê were kirin jî lê wê di renekê de wê mediya wê di wê de wê keyeniyên wê weke serwer bin. Di renekê de wê weke piştê wê, bo ku wê Kirus û Cambyse wê, pêşîya rapêrînê mediya li hemberî keyeniyên we bigirin wê, di renekê de wê weke rêya levkirinê a bi wan re wê hîlbijêrîn. Di wê temenê de wê di şewayekê de wê bê dîtin. Lê di wê temenê de wê, jî wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, navendên giring ên cihê ên mediya wê di dema wan de wê hebin. Akbatana wê weke weke qasra li ser qasran re bê û an weke qasra keyê keyan wê di renekê de wê were dîtin û wê di wê temenê de bî. Nexwe wê, di renekê de wê, minaq karduyî, urartuyî, û an civaketiya subaruya wê di wê demê de wê di renekê de wê weke navendên wê hebin. Her çendî wê, di renekê de wê bahsa lullubi wê, were kirin ku wê weke keyeniyek ku wê ser wê temenê wê karibê wê bahsa wê bikê û wê zêde wê navê wê newê diyarkirin jî lê wê di çavkaniyên erkolojiyî de wê keyê wê yê weke 'keyê dawî' wê Key Larkutla bê ku wê li dora 680' ê beriya zayînê wê were dîrokkirin. Di wê temenê de wê weke karibê wê bahsa wê bikê. Ev wê weke nişanaka wê bê kiu wê direnekê de wê weke dîrokîirina mediya wê di renekê de wê di dewama wan rewşan de jî wê di renekê de wê weke karibê wê fahmbikê. Di dema mediya de wê, subaru wê bi berfireh wê bibê. Di demên piştî wê de jî wê çendî wê di renekê de wê weke bi keyeniyek piçûk wê were diyarkirin jî lê wê nikaribê wê tene wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Ew wê weke keyeniyên dema dereng a mitannî û hittit wê di renekê de wê bibin. Lê piştî wê di renekê de wê zêde wê, di demên asûran de wê bahsa wan wê newê kirin. Asûr wê di dema xwe de wê sistemek weke ya parastgehan wê di renekê de wê li ser temenê bajaritiyê wê di renekê de wê weke ava bikê û wê di renekê de wê weke wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê werênê ser ziman. Wê li ser temenê dayîna baçe li navenda asûr re wê, di renekê de wê weke ku wê bibê. Lê ev di dema axamenîşan de jî wê di

rengê de wê weke bi şêwayekê wê bidomnê. Wê dema ku wê bahsa têngîna satrapiyê wê were kirin de wê keyeniyên piçûk û mazin ên di wê çerçoveyê de wê weke 'keyeniyên bi axamenêş ve girêdayî' wê bi wê rengê wê werina pênasêkirin wê di rengê de wê weke keyeniyên ku wê, di rengê de wê 'bacê' bidina axamenêş jî bê. Di rengê de wê, di şêwayekê de wê keyeniyên medi û rewşa têtikiliyên wan ên bi axamenêşê re wê di wê temenê de wê dîmenekê wê di rengê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê bê.

Di çavkaniyên dîrokî de wê, dema ku wê minaq bahsa akbatana wê bikin wê di rengê de wê hê weke navend medi wê, di rengê de wê bahsa akbatana wê bikin û wê di wê temenê de wê weke di dîmenekê de wê weke bahsa wê were kirin. Lê akbatana wê piştî wê demê de wê di pêvajoyên şer ên ser wê re wê werina derbaskirin de wê were wêrankirin û wê were talankirin. Wê weke di dema kirusê mazin de wê weke wêraniyekê wê bijî û wê weke hemû dewlemendiyên wê werina jî wê talankirin û birin wê bi heman rengê wê di dema iskender de jî wê di rengê de wê bijî. Di wê temenê de wê, çavkaniyên ku wê bahsa wan herdû deman wê bikin ku me hinek jî wan li jor jî cih da wan wê di rengê de wê weke bahsa wê bikin ku wê wê çawa wê, di rengê de wê weke navendek giring a medi ku wê were talankirin wê bibê bê. Lê wê dîsa wê, xwe di rengê de wê piştî wê karibê wê bide domandin û wê çavkaniya wê xwe piştê dana domandinê wê çî bê wê weke pirsekê wê di serî de wê xwe di rengê de wê di mejiyê me de wê weke pirsekê wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di dema duyem a mediya de wê, Akbatana wê tevi hemû rewşên wêrankirî jî wê jî rewşa serweriya xwe ya ramyari wê di rengê de wê, kêmesiyekê wê zêde nede nişandin û ya ku wê di her demê de wê weke bikê ku wê bala mirov wê bikişênê ku wê bê sedema wêrankirina wê bibê jî wê di aslê xwe de wê weke ev aliyê wê bê. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke xwe bi wê re wê bide diyarkirin. Wê dema ku wê seleucid wê werina herêmê wê yekser wê, navendên mediya wê jî xwe re wê bikina ermanç û wê di rengê de wê yekser wê di wê rewşê de wê navê akbatana wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, di rengê de wê dema ku wê iskender wê were herêmê wê, di rengê de wê çendî wê li hemberê keyeniyaya axamenêş wê weke bisekinê û wê şer bikê jî lê wê bi gotinên 'dagirkirina mediya' û an 'fetihkirina mediya' re wê, were diyarkirin. Ew jî wê di rengê de wê weke di rengê de wê di wê temenê de wê weke bahsa wê were kirin û wê werê hanin li ser ziman. Lê em wê dizanin ku wê piştî

mediya dema wê ya pêşî a heya dema dagirkirina iskender wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê akbatana wê weke navendek medi wê bibê. Ev di dema partan de jî wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke xwe di rengekê de wê weke bi wê re wê, bide diyarkirin. Di wê demê de wê, di rengekê de wê şerên seleucidiyan ên bi partan re wê li ser wê temenê serwerîya li herê mî bî û di cewherê wê de wê weke şerê weke bi hhebûna mediya a ramyari û keyeniya wê re jî bî. Di wê temenê de jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di şewayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bî.

Di sala 330 b.z de, Ekbatana ji aliye leşkerên Îskenderê Mezin ve bi hêviya dîtina key Darius III yê reviyayî hate fetihkirin; Darius berê xwe dabû Baktriya. Li Ekbatanayê, Îskender bi fermî sefera xwe ya bidest xistina wî ya li dijî keyê pers li wir bi dawî kir, û azadiya berdewamkirina şerkirina wekî kirêgir di bin serokatiya wî de da leşkeran. General Parmenion bi erkên rêveberiyê li bajêr ma û paşê li wir hate kuştin. Piştî Ekbatana wekî Epiphaneia bû navendeke girîng a Helenîsmê jî. Qesra axamenîşan di sedsala 3-an a b.z de hîn jî wekî niştecihbûna Seleucidiyan xizmet dikir. Wê ji Seleucidiyan heta di bin desthilatdariya Partan de jî hîn jî girîngiya wê xwe bide domandin. Wekî bajarê herî mezin û girîng ê Medyayê, Partan statuyek bilind dan Ekbatanayê. Serwerên Arsasîd berdewam kirin ku wê wekî niştecihbûnek navendî bikar bînin; çalakiyên avakirinê yên zindî ji vî serdemê tene belgê kirin.

Partan wê di dema xwe de wê weke berî wan di hinek pêvajoyên wêrankirinê de wê akbatana wê derbas bûbê wê girîngi û giraniya xwe bidina ji nûve avakirina wê.

Di serdema Sasaniyan de (224-652 b.z), girîngiya bajarê hêdî hêdî kêm bû. Her çend ew jî bo demek kurt hîn jî wekî niştecihek keyenî bû, lê ji vî serdemê û pê ve ti çalakiyeke avakirinê ya girîng nayê zanîn. Dema ku Ereban bajarê fetih kirin, navê xwe yê nû hilda. 'Şêrê Ekbatanayê', peykerê şêrekî bi qasî 3.5 metre bilind, hîn jî dikare were dîrokkirin ku di serdema Helenîstîk de (di dema Îskenderê Mezin de) ji ber wekhevîyên şewazî li Yewnanistanê (mînaq, Şêrê Xaîroneyayê, ku demek kurt piştî 336 b.z hatiye çêkirin, û peykerê şêrê Amfipolis). (Çav: Robert Fleischer: Griechische Kunst in Iran vor der Partherzeit. In: Wilfried Seipel (Hrsg.): 7000 Jahre persische Kunst. Meisterwerke aus dem Iranischen Nationalmuseum in Teheran: Eine Ausstellung des Kunsthistorischen

Museums Wien und des Iranischen Nationalmuseums in Teheran. Kunsthistorisches Museum, Wien 2001, S. 220–226, hier: p. 222 und 223) Sedema danîna peykerê ne diyar e. Heinz Lushey diyar kir ku şêr ji hêla Îskenderê Mezin ve ji bo bîrhanîna hevalê xwe 'Hephaistion', ku di 324 b.z de li Ekbatanayê di dema pîrozbahiyek serketinê de mir (li Babilê hatiye veşartin), hatiye çêkirin. Lêbelê, her weha mimkun e ku şêr carekê hevtayek hebûya û wekî figurek parêzvanê deriyekî wusa xizmet dikir, ji ber ku çavkaniyên Erebi behsa deriyekî şêr (bab ul-asad) li Hemedanê dikin. Tê gotin ku ev peyker ji hêla jinên gund ve wekî sembola bereketê dihat rêzgirtin.

Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa akbatana de wê, weke di wê demê de wê li pêş bê. Lê mijare şêr ku wê di rengekê de wê weke parazvanê bajêr û an weke di nava kurdan de wê di nava vegotinên wan ên ji demên kevnera de wê weke 'şêr wê weke parazvanê xazineyan' (şêrdal' û an 'şêrê bi dar' ku dihê wateya şêr diparêzê de di zimanê roja me de. Weki din jî wê weke di vegotinên çîrokî ên kurdan ên wê demê ku wê heya roja wê werina vegotin de wê, ew '...dal' a dawîya gotina 'şêr...' de wê, bi rengê 'dâr' jî di wateya girtinê, lê xwedî, û an lê xwedî derketinê jî wê di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Bi derfetek mazin em dikarin wê, 'r li şûna dâr'ê bi 'l' li şûna 'dal'ê re wê, di hevyekeyetekê û an rewşek weke presendî wê karibê wê bi rewşek fonolojîkî re wê gûharinê pêkhaninê wê bixwênê bê. Weki din wê morfolojiyên bi gotina 'dâr' re wê hebin û wê di wateya yê li ser serî û an yê weke leheng û hwd de jî wê, di rengekê de wê weke karibê bi gotina şêrê re wê bixwênê bê.) wê di rengekê de wê were diyarkirin. Di rengekê de wê di hinek vegotinên de wê têkiliya 'tîrêja rojê' û 'şêrê' wê bi hev re wê were dîtîn. Minaq wê di vegotinêkê de wê bi wê rengê wê were gotin ku wê dema ku wê, li kûderê wê tîrêja rojê bû wê di wê demê de wê, weke deriyê xazinê wê vebê û wê weke sembola wê vekirinê lê dana tîrêja rojê wê were diyarkirin. Di wê demê de wê bo ku wê, xwe bê gihandin li xazineyê wê, ketina dewşa şêr de wê, were dîyarkirin. Di wê demê de wê bê gotin ku wê şer wê, weke hêrîşî mirov wê bikê. Wê bikeve pey mirov de. Lê ku mirov xwe gihand dewşa şêr wê hingi wê şer dev ji hêrîşkirina xwe wê bêerdê. Wê di wê demê de wê, deriyê hemû xazineyê wê ji mirov re wê vebê. Di temenekê mistîkî û hwd de wê di wê rengê de wê bahsa wê bê kirin û wê di wê demê de wê dema ku wê bahsa xazineya ku wê deriyê wê vebê de wê di rengekê de wê weke 'bêsînor wê weke di wê de wê dewlemendi hebê' wê bahsa wê were kirin. Di wê rengê de wê ev wê weke

aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê ev têngîna şêr û xazineyê û şêr û parazvaniya şêr û hwd wê weke hinek morfolojiyên ku wê di wê temenê de wê ne tenê wê bi awa û şêwayekê lê wê bi gelek awa û şêwayên ku ew di rengekê de wê werina vegotin wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Şêr wê weki din wê di rengekê de wê, weke dagerek merditiyê û an wêrektiyê û hwd jî wê were dîtîn. Lê ji wê zêdetirî jî wê têngînên weke bi gotina şêr re wê werina diyarkirin wê di rengekê de wê weke karibê wê bahsa wê bikê. Wê ber çî û çawa wê şêr wê di çanda mediya de wê bi wê rengê wê derkeve li pêş wê karibê wê hinekê wê ser wê bisekinê ku wê çawa wê temenê wê hem bi desthilatî û he bi baweri wê û hwd wê di nava wê de wê bi wê re wê wateya wê bi wê hebê.

Morfolojiya şêr a di nava kurdan de wê heya roja me wê weke morfolojiyek teybet bê ku wê karibê wê hinekê wê li ser wê bisekinê bê. Di rengekê de wê, hinek morfolojiyên ku wê di vegotinên çîrokî ên weke di nava civakê de wê werina vegotin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê li ser wê bisekinê bê. Di morfolojiya şêr de wê, weke ya aliyê giring wê, di şêwayekê de wê morfolojiya 'parastvaniya şêr a li xazineyê bê' ku ev wê weke bi têngînek afsûnî û an mistikî wê di rengekê de wê hilde li dest wê di nava vegotinê de wê were ser ziman. An jî şêr wê weke bi gotina 'afsûna şêr' wê di rengekê de wê bi wê were diyarkirin. Yanî wê di rengê dihê diyarkiir de wê afsûna şêr wê di wê rengê de bê ku wê, di şêwayekê de wê, şêr wê hertimî wê di devê deriyê xazneyê de wê, rûnihê û wê nehêlê ku wê ti kesek wê ji jê derbas bibê. Aliyekê wê yê din jî wê ew bê ku wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke wê werênê ser ziman ku wê şêr wê, di rengekê de wê weke 'xwe û xazinê wê ji berçavan wê xewr bikê' re wê di rengekê de wê bahsa wê bikê bê.

Lê di rengekê de wê aliyê wê yê din ê giring wê weke bi morfolojiya şêr, xazina û rojê ve wê girêdayî wê weke di awayekê ve wê dîmenekê din ê vegotinê wê were ser ziman. hemû tişt wê weke di rengekê de wê bi wê re wê hebê. Yanî wê di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya xazineyê wê di rengekê de wê weke carna wê weke tiştên ne tenê ên fizikî wê di rengekê de wê werina diyarkirin. Ew jî wê di rengekê de wê, weke bi şêr wê hebê û wê ne tenê wê zêr û tiştên wusa bê. Minaq

wê di wê deriyê ku wê şêr li lê bê ku wê kes wê weke dihê vegotin ku xwe gihand wî deriyê û di wê re wê derbas bû wê çi di xwesteka wî de hebê û an ew çi di dilê xwe de dixwezê wê ew wê pêkwere. Di wê temenê de wê weke 'deriyê pêkhatina xwestekê' û hwd re wê, di rengekê de wê di wê temenê de wê weke bahsa wê were kirin û wê di şêwayekê de wê weke wê bixwezê ku ew di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare deriyê xwestekê wê weke 'deriyê miradê' jî wê di wê temenê de wê were diyarkirinê û wê, di wê nûqteyê de wê weke her miradê mirov wê weke bi wê were wê were li cih. Di wê nûqteyê de wê mijare wê deriyê xazinê wê di wê rengê de wê weke bi gotina hertimî wê kes wê weke bi wê ji tangesiyê wê xilas bibê û wê weke li xweşiyê wê derkeve. Gotina weke di nava civakê de wê weke di rengê 'deriyê xwe li min vebû' û an 'deriyê başiyê vebû' ku wê were diyarkirin wê weke bi wê yekê ve jî wê di rengekê de wê weke girêdayi bê. Morfolojiya şêr wê, di wê temenê de wê bi parastvaniya wê ya li dînyê re wê, çi wê were kirin wê, di rengekê de wê, weke bi wê yekê wê, bi wê re wê were diyarkirin.

Lê di wê nûqteyê de wê têngîna parastvaniya şêr de wê, tiştekekê din jî wê di gotinê de wê hertimî wê bê kirpendin. Ew jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di şêwayekê de wê weke ew bê ku wê, çawa wê, weke aliyekê wê yê giring wê, rewşa 'niyetê' bê. Ew wê li gorî têngîna niyetê wê di rengekê de wê weke were diyarkirin û wê were hanin li ser ziman. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, rewşa niyetê wê, çi bê wê bi wê re wê were li cih. Lê tiştekekê din jî bi gotina niyetê ve wê girêdayi wê bi wê rengê wê bi wê re wê were ser ziman ku wê, 'tenê bi niyeta baş' re wê weke karibê wê pêkwerênê' wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê û rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Niyeta baş wê weke 'mifteya lê ya ku wê şêr di parêzê li wê gihiştinê jî wê di rengekê de wê weke bi wê re wê di rengekê de wê werê hanin li ser ziman.

Di wê temenê de wê ew ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê di rengekê de wê, were were gotin ku wê, şêr wê hertimî wê di fahmkirina niyetan de bê.

Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê têngîna niyetê wê, weke aliyê wê yê giring wê di rengekê de wê, bi têngîna weke bi girêdana dil ve wê

girêdayi wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di rewşa têtîna niyetê û şêr de wê, têtîliya wê, di rengekê de wê bi morfolojiyek din ve jî wê di vegotinên nava kurdan de wê were girêdan. Ew jî wê bi tîrêja rojê a pêşî derdikeve ve wê were girêdan. Ew dîrêj ku ew pêşî derket û li kûderê wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de wê, di rengekê de wê, roj wê morfolojiyek afrîner û an weke deriyê ontolojiyî wê weke di wê têtîna rojê de re wê weke li deverên din ên weke lî xwesteka dilê mirov bê û an di rengekê de wê weke li rewşên din ên jîyanê vebê bê û an li rewşên weke di nava xwezayê de ên weke diafirin ve wê weke girêdayi bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê têtîna girêdana dil wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê biwê re wê werênê ser ziman. Wekî din wê tîrêja rojê a ku wê rengê wê zer bê wê di rengekê de wê di morfolojiya fahmkirinên bi wê rengê rewşê ve wê weke hinek aliyên din ên fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê weke di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê têtîna tîrêja rojê û zeriya wê, ji hinek morfolojiyên weke di nava jîyanê de wê bi wê yekê û bi rewşê ve wê girêdayi wê weke bi wê re wê were lê hizirkirin wê were dîtîn ku wê bibê. Morfolojiya pêşî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temneê de wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya zeriya wê di wê de wê morfolojiyek bi hebûna heyina jîyanê ve wê girêdayi wê weke bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Zer wê weke tîrêja rojê wê ji rojê bê û wê roj jî wê weke dagera yazdanê mazin wê were dîtîn û wê di wê temenê de wê, ew wê weke çavkaniya jîyanê û

hemû rewşên di nava jiyanê de wê bibin ve wê girêdayi wê di wê temenê de wê were diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê morfolojiya hebûna heyina jiyanê wê weke di encama wê de wê weke xwediyê morfolojîyek afrîner û hilberînê a di jiyanê de bê û wê weke şêr wê weke parastvaniya wê bikê wê di wê temenê de wê weke bi wê yekê wê weke têkiliyek wê ya ontolojiyî wê di nava morfolojiya şêr û yazdanitiyê û an têtîna êzdayitiyê û hwd re wê di rengekê de wê bi wê weke ku wê were çêkirin, wê weke çawa wê, di morfolojiya 'marê reş' de wê di rengekê de wê weke ku wê were çêkirin. Ev jî wê weke aliyekêw ê yê din ê giring bê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê têtîna heyina jiyanê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, were lê hizirkirin. Morfolojiya gotina xazinê wê di wê rengê de wê bi têtîna şêr re wê weke bi awayekê ontolojiyî, morfolojîyî û her wusa rewşek teybet a jiyanî û hwd ve wê weke girêdayina wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di dewama wê de wê diikarê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê werênê ser ziman ku wê têtîna morfolojiya xazineyê de wê weke 'dewlemendiyek' wê were diyarkirin. Lê ev dewlemendi wê weke dewlemendiyek ontolojiyî a ku wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê di şêwayekê de wê fahmbikê wê were lê hizirkirin. Wê dema ku me, wê weke li jor wê diyarkir ku wê weke 'xwesteka dil' wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê demê wê ev wê li gorî dilekê wê çawa wê cihê bibê û wê bi wê pêkwere wê di wê temenê de wê weke çerçoveyek fahmkirinê a giring û çerçoveyek berfireh wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê di awayekê de wê weke ku wê di rengê de wê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê morfolojiya gihiştina xazinê wê di rengekê de wê weke bi girêdana pêkhatina xwestekê ve wê girêdayi wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Ji wê aliyê ve wê, di şêwayekê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Morfolojiya şêr wê di wê temenê de wê weke têtînên weke 'şêrdar' û an 'serdar' û hwd wê di rengekê de wê bi wê re wê bibin û ev morfolojîyên fahmkirinê ên teqez ên di rengê gihiştinê, pêkhatinê, rewşên weke bi wê mazin bûnê, mêranyê û an

lehengiyê û hwd re wê di rengekê jî wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê dema ku em li gorî wê morfolojîyê bihizirin ku wê kesek wê malê dînyê wê zêdetirî wê tiştekê wê weke manawî wê weke bi zanebûnê û an wê weke bûna lehengekê mazin û an weke weke kesê bi rêzdari were naskirin ku ew xwestek wê hebê wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Lê ev wê weke rengên xwestekê ên ku wê hertimî wê li gorî 'şert û mercan' ve wê werina girêdan wê, bibin û ev yekser wê weke bi ya başîyê ve wê girêdayî wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, di hinek vegotinên kurdan de wê, heman tiştên weke bi xwestekê wê bi mar ve jî wê werina diyarkirin ku wê, minaq wê weke, di rengekê de wê, were diyarkirin. Minaq di vegotinekê de wê were gotin ku wê rojekê wê marek wê her demê wê were malekê û wê hinek şîr jî wê vexwe. Lê her ku wê biçê jî wê li malê wê zêrekê wê li şûn xwe wê bihêlê. Lê mal wê di wê demê de wê ji xwediyê malê re wê bibêjê ku ew wê ji ti kesekê re wê nebêjê lê ku ew bêjê wê weke hemû tiştê wê wînda bikê. Ew jî wê, rojekê wê weke aliyekê wê yê giring ku wê weke sevilekê wê tişî zêr bikê û wê, êdî wê weke rewşa xwe xweş bikê. Lê piştî wê ew bi xwe bawer dikê ku ew wê ji kesekê din re wê bibêjê wê tiştekê newê serî. Ew jî rojekê ji kesekê din re wê dibêjê û piştî wê hemû tiştê dibê xwedî wînda dibê wê, ji destê wê herê. Wê rewşa wê malê wê dîsa wê weke rewşa berê a ku wê, hê mar lê ne hatibûbû. Di wê rengê de wê, bi rewşa şêr re jî wê, di rengên cihê de wê, weke di rengekê de wê weke bi şert û mercên başîyê ve wê girêdayî wê di rengekê de wê li gotina 'xazineyê' wê weke li wê were lê hizirkirin. Di rengekê de wê, bi gotinek din wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şewayekê de wê werênê ser ziman ku wê, bi niyeta baş û xwesteka baş û kirina baş re wê weke karibê xwe teqez li wê bigihênê û wê dema ku ew ne bi wan hersê morfolojîyên baş bê wê nikaribê xwe di rengekê de li wê bigihênê û ew di rengekê de wê bidest bixê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojîya gihiştina ya baş wê, di wê temenê de wê bi wê re wê hebê û wê, niyeta baş û zanina baş û xwesteka baş re wê di rengekê de wê were diyarkirin. Ev jî wê weke hinek morfolojîyên bi fahmkirina di nava teolojiya êzdayî de wê weke di rengekê de wê li kurdistanê wê di rengekê de wê weke bi wan wê were lê hizirkirin jî bê. Di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman

bê. Morfolojiya xazineyê û şêr wê hê aliyên wê yên din wê hebin ku mirov wê karibê li ser wan bisekinê bê.

Di navaa civakê de wê eke ku wê were fahmkirin û an dîtin wê têtîna şêr wê, direngê de wê di nava vegotinên wê de wê hertimî wê bi têtînek dewlemendiyê û an 'parastvaniya wê' re wê di rengê de wê were dîyarkirin. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman bê. Weki didin wê şêr wê, dinava vegotinên kurdistanî û mesopotamiyî ên berî demên mediya de jî wê di rengê de wê weke hhebê. Minaq wê, di vegotinên teolojiyî ên zerdeştî û berê wê ên mitrayiyî de jî wê hebê. Wekî din wê di nava vegotinên Hizirî de jî wê hebê. Di demên pirr piştî ku wê di rengê de wê, di nava aligirên Ali de wê weke bi wî re wê weke morfolojiya şêr wê werênina ser ziman ev wê ne morfolojyekê di rastiyê de bi Ali re bê. Lê di rastiyê de wê ev morfolojyek bi Hizirî re bê. Di wê temenê de wê ji wî were derhanin û an wê were bişavtin. Di wê temenê de wê, di rengê de wê were dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê, ev wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê, were dîyarkirin ku wê şêr wê weke bi mazinbûn û hêz û qudret û an sîyane xwe re jî wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê di rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê, her wusa wê di dema kassitan û piştî wê, di dema hûrîyan de jî wê weke morfolojiya şêr wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin. Di rengê de wê dualiteyek ku wê di mitrayiyê de wê bi şêr re wê weke were dîyarkirin wê hebê û ev dualite wê bi gotina di xwezayê de wê, hebûna kaosê û ya li dijî wê weke dagera wê, di rengê de jî wê were dîyarkirin. Di wê temenê de hûrî de jî wê, bi gotina pîrîg wê bahsa şêr wê were kirin.

Di zimanê Hûrî de, peyva şêr bi koka xwe "pîrîg" (an jî ur-mah/pîrîg di Sumerograma bizmarî de) dihê îfadekirin wê, berem gotina şêr were dîyarkirin. Ev wek, sembol û kulta şêr di peykerên şêrên bronz ên navdar ên li Urkeşê , yek ji bajarên kevnar ên Hûrî, ku nivîsên herî kevin ên bi zimanê Hûrî dihewînin de jî pir cih digirin.

Di wê temenê de wê, direngê de wê weke ku wê were dîtin wê di nava çanda wan de wê, bi kultên wan ên baweriyê wê, cihekê teybet wê weke ku wê bidina şêr. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê weke ku wê bahsa wê were kirin. Di wê nûqtayê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya serdestiyê ku wê, bi şêr re wê were dîyarkirin wê piştî wê weke dagerek serdestiya keyeniyê û an key wê, were dîyarkirin. Di şewayekê de wê, ev di nava têtînên asûrî de jî wê

weke bi navê Lamassû wê di rengekê de wê were diyarkirin. Ev di dema kassitan de jî wê weke têtînek ku wê karibê wê di gelek awayan de wê weke wê kifşbikê bê. Ew ji bo parastina li dijî giyanên xerab dihat bikaranîn. Her çend navê wê pir caran bi Lamashtu re were tevlihevkirin, giyanekî xerab ku tê bawerkirin ku bi xwîna pitikên mirovan dixwe û bi berfirehî ji ber jidayikbûna zarokan û mirina pitikan tê sûcdarkirin, Lamassu bi rastî jî baş û parêzvan e. Tê bawerkirin ku ew bi qeyika xwe li ser çemê bin erdê siwar dibe û bi kerên ve girêdayî ye. Tê bawerkirin ku ew keça An e. (Çav: Black & Green 1992, p. 180). Lamassu di hunerê de wekî formeke tevlihev a ga an şêrê baskdar bi serê mirovekî tê xuya kirin. Motîfa heywanekî baskdar bi serê mirovekî li Rojhilata Nêzik gelemperî ye û cara yekem li dora 3000 b.z li Eblayê hatiye dîtin. Yekem motîfa lamassu ya cihêreng li kassîtê û piştî li Asûryayê di dema serweriya Tiglath-Pileser II de wekî sembola hêzê xuya dike. Peykerên kassîtî bi gelemperî cotên berbiçav ên lamassu li deriyên qesran, ku ber bi kolanê û her weha hewşa hundurîn ve ne, nîşan didin. Ev figur û an pêjn ê piştî di dema asûr de jî wê were dîtin. Ew wekî figurên "du-rû" di quncikan de bi relyefek bilind têne temsîl kirin. Dema ku ji pêş ve têne dîtin, ew xuya dikin ku li ser piyan in; dema ku ji alîkî ve têne dîtin, xuya dikin ku dimeşin; û di guhertinên herî kevin de, dema ku bi awayekî nerasterast têne dîtin, xuya dikin ku pênc lingên wan hene.

Morfolojiya têtîna weke bi lamassû re wê were dîtin wê weke bi têtîna giyanên xirab wê, di rengekê de wê di dema kassitan de wê bi çanda Gula re wê weke zêde li pêş bê û wê di nava vegotinên bi wê û kulta wê re de wê bi zêdeyi wê di rengekê de wê werîna dîtin. Wê karibin werîna kifşkirin.

Di wê temenê de wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya Gula de wê, li ser gelek pêvajoyên bûyina zarokê û parastina wê, û ew di dema ku ew dihê dînyê de wê weke demek xesas ku wê were diyarkirin ku wê karibê b rehetî giyane ji wê bedene wê ya nazik wê weke were diyarkirin were derxistin ew bi kulta wê re wê, bikevîna nava gelek girtina bergên wê weke bi fizikî ên weke bi tendurustî û yên ne bi fizikî wê weke bi têtînen weke bawerî û an batînî û hwd. Di wê temenê de wê dikarê wê bibêjê ku wê heya roja me wê were têtînen weke yên çêkirina 'niviştan' ku wê di nava kurdan de wê heya roja me wê werîna diyarkirin û wê, weke temenê baweriyekê bê wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din e

giring wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê heya wê kultê wê herê.

Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê û wê werênê ser ziman bê. Yazdana Lama di destpêkê de wekî yazdaneke navbeynkar xuya dike ku pêşiyê li rêjeyan daye û wan pêşkêşî yazdanan kiriye. Yazdana parêzvan bi awayekî eşkere wekî Lam(m)a li ser stelek Kassît a ku di perestgeha Îştarê ya li Urukê de hatiye dîtin û ji hêla key Nazî-Maruttaş (1307–1282 b.z) ve hatiye veqetandin, hatiye nîşankirin. (Çav: Collon, Dominique (1975). *The Seal Impressions from Tell Atchana/Alalakh*. Butzon & Bercker. p. 181) yazdanek, ku cil û bergê bi firax û tacek bi qîloç li xwe kiriye ku sembola yazdanê ye, her du destên xwe di duakirinê de bilind dike, dihê dîtin. Agnès Spycket diyar kir ku figurên jinan ên wekhev ên ku di çîgan û peykeran de, yên ji serdema Akadî, û di dîmenên pêşkêşkirinê yên di serdema Paleo-Babilî de belav bûne, xuya dibin, divê wekî Lam(m)a werin hesibandin. (Çav: Spycket, Agnès (1960). "La Déesse Lama". *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*. 54 (2): 73–84) Ev nêrîn, bi hinek şîroveyên cihê dihê pejirandin, û di termînolojiya hunerî de, ev figurên jinan pir caran wekî Lam(m)a têne binavkirin. Ji serdema Asûrî û pê ve, Lamma dibe yazdaneke hîbrîd, nîv heywan, nîv mirov. (Çav: Leick, Gwendolyn (2002). *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*. Routledge. p. 109–110)

Di têtîna şêr de wê, di rengekê de wê di çerçoveya fahmkirina wê de wê weke ku wê were dîtin wê ji demên hezarsalên sêyemin ên berîya zayinê de wê, di demên lullubi û gutiyan de wê weke li ser têtînê ji urukê û hwd ku wê karibê wê fahmbikê wê hin bi hin wê weke pêşkeve. Di rengekê de wê, ev wê, piştî di dema gutiyan de û hinekê jî wê weke di dema akadê de wê weke dagerek hêzî wê were û pêşkeve. Ev kevneşopîya guti û akadîyan wê, bi berfirehî wê di dema kassitan de wê bi cih bibê û wê, di rengekê de wê ji şîroveyên weke bi têtîna lamaassû a giyane xirab wêdetirî wê weke dagerek cihêyî wê hin bi hin wê bi wê re wê were pêşxistin. Ev wê, di rengekê de wê, were dîtin ku wê hin bi hin wê pêşkeve. Lê wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya lamassû wê di rengekê de wê, weke têtînek yazdanî wê weke 'lama..' yî ku wê bibê bê.

Di morfolojiya lamassû de wê têtînek din wê weke Lama ku wê were wê were diyarkirin de wê di morfolojiya zimanê dema hûrî ên weke bi çanda Gula de wê weke têtînek din jî wê li ser navê lamassû bê. Çendî ku wê

navê lamassû wê bibê lê wê di girtina dawîya Lama' de wê, weke têtîna '...ssû' de jî wê weke têtînek ku wê bi wateyên cihê wê were dîtin. Di zimanê sumerî û an zimanê dema kassîtê de wê, têtîna "šu" wê, di wateyên weke ya ji azmana dihê, dest, paqijkirin, û an jî bi têtînek weke bi morfolojiya hundurîn wê weke ebi têtîna paqijiya hundurînê wê di rengekê de wê weke karibê wê di şewayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di şewayekê de wê werênê ser ziman bê. Di hinek morfolojiyên piştê de wê, weke ji dema kaasitan wê weke dikarin wê were fahmkirin wê bi gotina '..es-sû' wê di wateya xirabiyê de wê karibin werina fahmkirin wê bibin. Li gorî çavkaniyên me yên li jor me hanina ser ziman wê, ev weke morfolojîyek bi wê rengê wê di dema akadiyan de jî wê weke ku wê hebê.

Lî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di şewayekê de wê têtîna "šu" ku wê li dawîya gotina 'lama' wê were diyarkirin wê di wateyên pêşîn ên wê demê wê weke ji çanda Gula û kassitan de wê were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke kaeribê wê di awayekê de wê fahmbikê bê. Wê dema ku wê bi hev re wê were diyarkirin wê bi têtîna "lama-šu" wê di wateya yê ji azmana, ya ji azmana dihê xwere, û an jî wê weke wateya çavekê ku wê weke hertimî dinerê wê, di dîmenekê de wê weke bi xwe re wê bi wate bikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke çavê ji azmana û an bi serê xwe wê weke wateya 'çav' wê di rengekê de wê weke têtînekê wê weke di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Weki din wê, di rengekê de wê morfolojîyek din jî wê di wê rengê de wê weke ji gotina "šu" wê were fahmkirin ku wê bi awayekê hevrasta xwe dîtin û an di hevrastekê de wê weke çûyinê û hwd wê di dîmenekê de wê weke têtînekê wê di şewayekê de wê weke bi xwe re wê bide diyarkirin. An jî di hevrastekê de wê weke bi pêşîya xwe de nerin û hwd wê di rengekê de wê weke têtînekê wê bi xwe re wê, di awayekê de wê weke karibê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Morfolojîyên ku em di wê rengê de wê, ji gotina lama û an ya "šu" digirin û an fahmdikin wê ji têtîna Gula re wê weke ne beyeni bin. Wê weke ji mirov re wê weke beyeni wê newin. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bi

wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, têtîna weke bi gotinên wek e'çavê nezerê' ku wê heyra roja me di nava kurdan de wê li herêmê wê bahsa wê were kirin wê hinek morfolojiyên bi wê rengê ên fahmkirinê jî wê di dîmenekê de wê weke di serê me de wê bi wê yekê wê di serê me de wê weke karibê wê di rengê de wê bide çêkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di dema kassitan de wê di wê temenê de wê morfolojiya şêr wê di rengê de wê weke derkeve li pêş. Lê morfolojiyên pirr zêde cihê wê di wê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di rengê de wê di dema kassitan de wê di çanda Gula de wê morfolojiyek wê weke du hêzên hemberê hev disekin in û an bi hev re şer dikan wê di rengê de wê bibê û wê di wê temenê de wê ev ne tenê wê bi fizikî lê wê bi rûhani û hwd jî wê di dîmenekê de wê weke ku wê bê diyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê, bi zêhni wê di wê de wê were kûrbûn. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev şer wê, di rengê de wê weke bi têtînek dualiteyî wê, di şêwayekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê, di rengê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya başbûnê wê di nava wê dualiteyê de wê were dîyarkirin. Wê hertimî wê weke aliyê baş wê weke serwerkirina wê re wê di rengê de wê weke bê diyarkirin û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê, rê û rêbazên serwerkirina aliyê baş wê weke di rengê de wê bi wê re wê were diyarkirin. Lê di morfolojiya Gula de wê, têtîna xirabî ku ew baş bibê û an başî xirab bibê jî wê hebê û ev wê, di rengê de wê weke xate nava başî û nebaşîyê wê weke wê, di rewşekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengê de wê werênê ser ziman ku wê, di rengê de wê ev morfolojiya başî û nebaşîyê wê piştî wê di dema medan de jî wê di rengê de wê were diyarkirin û wê, bi têtînek teqez û zelal a diyarkirinek bi wê rengê wê, diyarkirina wê zêdetirî wê bi têtîna 'daeava' û hwd re wê weke dîlxweşgirtina yazdanên xwe re wê, bi korbanan û hwd re wê di

morfolojiyekê de wê weke bahsa wê were kirin û wê were hanin li ser ziman.

Şêr wê di rengekê de wê weke bi gotinên weke 'shedu' jî dihê diyarkirin. Wekî din navên weke 'salata', 'aladlammu' û hwd re wê were diyarkirin. Di mitolojiya sumerê de wê weke hinek aliyên din jî wê bi wê re wê hebin. BI teybetî di nava keyeniyên guti-sumer ên weke abla de wê bi zêdeyi wê rast minaqên wê werin. Ev keyeni wê di destpêka avabûna hûrî de jî wê weke pêvajoyekê bi morfolojiyekê bi pêşketina xwe re wê, di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Wekî din wê, di rengekê din de jî wê di demên kevnera ên sumerê de wê têtîgînên lamassû wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, bi gotina 'apsasû' wê were diyarkirin ku wê apsasû wê di rengekê de wê hinek morfolojiyên weke têtîgîna abzû û hwd re wê, weke di meji de wê bide biriqandin. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din jî ê li ser vê têtîgiha dawî re wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, weke têtîgînek weke ya 'lammasûyê mê' wê apsasû' ku wê were diyarkirin wê bibê û ev wê, di rengekê de wê, weke têtîgînek ku wê weke di demên wê weke di nava dualiteyekê de wê weke bide diyarkirin.

Di aslê xwe de wê ev têtîgîn wê, têtîgîhek kosmikî wê di gotina şêr de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke ku wê karibê wê fahmbikê wê di nava wê, kosmolojiya hebûnê, gerdûnê û hwd de wê weke dîmenekê wê yê fahmkirinê de wê weke têtîgîhekê de wê weke dîmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê weke bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve jî wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê têtîgîna şêr wê di wê temenê de wê, di nava vegotin û çîrokên kurdan de wê gelemperî jî demên mediya û pê de wê weke parastvanên dewlemendî û xaziniyên wan wê di rengekê de wê weke bide diyarkirin lê wê weke ku wê di wê de wê weke hinek morfolojiyên din jî ên ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê wê xwe di şêwayekê de wê weke bi wê re wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya şêr de wê, weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê, werênê ser ziman. Di Destana Gilgamêş de, ew wekî yazdanên fîzîkî jî têne xuya kirin; ev der e ku îkonografiya lamassu jêderk e; ew wekî temsîlên fîzîkî an jî teşedanên rêgezên bilind ên îlahî yên bi kokên ezmanî yên taybetî ve girêdayî xuya dibin, wê dîmenekê û di rengekê wê weke bi awayekê sergirtî û hwd de wê kirpendinekê bi xwe re wê bîrênê ser ziman.

Di rengekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, têtîgiha şêr wê, di wê nûqtîyê de wê, weke têtîgînek torînbûnê wê di rengekê de wê

were dîtîn ku wê bibê û wê, yekser wê weke têtîna weke bi keytiyê re wê, pênasikirina wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, têtîha şêr wê, di nava baweriyên kurdistanî de wê weke ya ga, mar û hwd wê, di nava baweriyên êzdayî de wê, derkeve li pêş. Di şêwayekê de wê morfolojiyên bi mar re wê, weke bi têtînek nîrx a weke bi şahmaran û hwd re wê werina diyarkirin wê bibin. Wekî din wê morfolojiya weke ga ku wê di vegotina gilgamêş de wê weke 'gayê azmana' ew dihênê sser rûyyê ardê bo tolê ji gilgamêş bigirê wê, direngêkê de wê bê diyarkirin. Lê hinek vegotinên din jî wê di nava çîrokên kurdan de wê cihê wê bi ga re wê werina diyarkirin. Minaq wê, di rengêkê de wê di temenê aheng û an balanse nava jîyanê û gerdûnê de wê hinek vegotin wê werina diyarkirin wê werina ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, morfolojiya ga wê, di rengêkê de wê weke ji têtînekê ji rêzê zêdetirî wê weke di wê de wê were diyarkirin di vegotinên civakî de wê ga wê weke dager 'gir'bûnê, mazinbûnê, bi hêzbûnê û her wusa mêrbûnê wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê weke têtînek bi aliyê nêr ve wê were diyarkirin ku wê ji aliyekê ve jî wê weke dagera zêdebûnê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wî re wê were diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengêkê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê di rengêkê de wê fahmbbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya ga de wê, ev wê, di wê temenê de wê were diyarkirin. Di wê nûqtayê de wê, ga wê weke dagera nêrbûn û zêdebûnê wê bi têtîna 'gugalanna' re wê di rengêkê de wê were diyarkirin. Di rengêkê de wê bi wê re wê minaq wê bê gotin ku wê 'yazdanan stirhên ku wan danina ser serê ga wê weke dagera pîrozi û siyane ga a wê pîroziyê ku ew dide diyarkirin wê bêtê ser ziman. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê, morfolojiya stirhan wê di rengêkê de wê bi wê yekê wê weke têtînek pîroz wê were diyarkirin. Wê weke têtînek yazdanî a weke siyane torîtiyê, mazinbûnê û hwd re wê, di rengêkê de wê bi wê yekê were diyarkirin.

Weke çawa wê di şêr de wê, pora li dora serî û qiriqa şêr wê weke nişanaka mazinbûn û torîtiya wê were diyarkirin û wê weke bi wê yekê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengêkê de wê weke karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê ev wê weke ku wê, di rengêkê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya xosletên zindîtiyê wê di wê temenê de wê di rengêkê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê

de wê weke karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, di wê temenê de wê di morfolojiya sumer de ku em wê di rengekê de wê li wê binerîn wê demên wê yên cihê wê karibê wê fahmbikê. Mitolojiya sumer ji wê aliyê ve wê di nava sê pêvajoyan de dikarê wê fahmbikê. Pêvajoya pêşî wê weke pêvajoya fahmkirina xwezayê û xosletên zindiyên ên bi wê bi wasifkirina wan re wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê ev pêvajo wê weke pêvajoyek bi aqili a xwezayî bê û wê, di dîmenekê rasyonali û fahmkirina wê de wê xwe bide diyarkirin. Pêvajoya duyem wê, di rengekê de wê, bi wan xoslet û wasifiyên mitolojiyî ku ew di rengekê de wê weke ji wê zinditiyê wê cihê wê were lê hizirkirin û wê şibandîna bi zindiyên din re wê, di rengekê de wê, weke karina wê bi wê rengê gihandina fahmkirinê bê. Minaq wê dema ku wê bahsa gilgamêş de wê were kirin wê di zimanê roja me de jî wê weke wê were fahmkirin wê ser gotina 'gil' û an 'gir' bûnê re wê weke mazinbûn û bi cussebûnekê wê di rengekê de wê bi xwe re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê weke hebûna laşê şerekê wê weke serêkeyekê lê danînê û di wê temenê de wê weke hev girtinekê di nava mirov û şêr de wê bi wê rengê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê were şêkirin bê. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Ev pêvajo wê weke xosletên zindiyekê û kirinek bi piratikî wê weke mirov bi aqilê xwe wê li wê bigihijê wê siyanê ku wê bi têgînek weke ya objekirinekê wê di rengekê de wê bikê û wê bi wê rengê wê bi serê xwe wê weke têgînekê wê karibê wê fahmbikê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Pêvajoya sêyem a fahmkirina wê de wê, di şêwayekê de wê weke berfirehbûna wê bê û wê di wê temenê de wê her xoslet wê weke ku wê were dîtin wê di wê de wê kûrbûnenên zêhni wê bi wê re wê were kirin û wê têkiliya nava xoslet û wasifiyan re wê bi wê re wê were danîn û wê di wê rengê de wê bi wê girêdanê wê weke gihandina rewşên afirandinên nû. Ev pêvajoya afirandinê wê weke bi pêvajoya afirandîna zindiyên din ên weke mitolojiyî ku wê weke dijiyanê de wê nebin. Minaq wê weke tûpişkê nêvî mirov û nêvî tûpişk bi navê 'girtablilo' bê û an weke morfolojiyên weke şahmaran ên weke nêvî mar û an nêvî mirov bê, û an morfolojiyên weke laşê wê, yê şêr û nêvê şêrî weke ya şêr ku wê were diyarkirin nêvî mirov û nêvî şêr û hwd bê. Ev wê, di rengekê de wê, bi xosletên pirr zêde ên berfireh wê weke ku wê mirov jî wê bi xoslet bikê. Mirovê wê weke

yazdanekê dihê kirin û an mirovê dikarê bi firê û an dikarê bi aqilê her tiştê bikê û an dikarê xwe li deverêkê bi carekê wê weke dihizirê bi aqilê xwe û ew xwe bibênê û hwd. Ev çendî wê weke xosletên serxwezayî û mistikî ên bi hizirkirinê jî bin lê wê, weke pêvajoyek afirandinê a bi hizir jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Ev wê pêvajoyên nû wê bi hizirkirinê wê bi xwe re wê bîrê ser ziman. Di wê pêvajoyê de wê, du pêvajoyên din ên hundurîn wê hebin. Ku wê ya pêşî wê pirr zêde wê bi ber serxwezabûnekê ve wê herê bê. Ya duyem wê ji wê serxwezabûnê wê bi fahmkirinekê wê bi ber rasyonaltiyekê ve wê bi vegotinên civakî, çîrokî û an serboriyan û hwd re wê were bûhûrandin bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke pêvajoyek fahmkirinê wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke kkaribê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê werênê ser ziman bê. Ev pêvajoya di hundurê pêvajoya sêyem de a weke ya pêvajoya rasyonalbûnê a di rengekê de wê were dîtin jî wê di wê de wê şêwayên hizirkirinê ên cihê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ev taqabûlî pêşketinê weke yê civakî û an civakatiyê wê bikin ku wê di rengekê bi wê re wê di rengekê de wê weke bi wê re wê were lê lê hizirkirin. Di wê temenê de wê pêvajoyek hizirkirinê a teybet wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Pêvajoyên pêşketina civakî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoya civakatiyê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Pêvajoyên rasyonalbûnê wê hinek encam û xatên wê yê cihê wê di rengekê de wê bi wê re wê bibin. Yek wê di rengekê de wê bi ber tîgînê weke bi encamên teolojiyê ên piştre di dewama wê de wê bi wê re wê pêşkevin û wê, di şêwayekê de wê ji wan tîgînê serxwezayî re wê, weke hewldana hanina şîroveyê rasyonel û an xwezayî re wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin bê. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke pêvajoyek fahmkirinê a teybet wê xwe di rengekê de wê weke bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê û werênê ser ziman bê. Di

dewama wê de wê weke pêvajoyek xwezayîbûnê û bi aqilbûnek rasyonali wê bi ber aqilekê felsefeyî û hwd re wê bibê bê. Pêvajoyên hizirkirinê ên bi têgînek gerdûnî ên astronomikî, metafizikî û hwd wê, di rengekê de wê weke têgînên zêhni ên kosmogonikî ên gerdûnî bi xwe re wê bênin û ev pêvajo wê weke aliyna hizirkirinê ên zêhni û di rengekê de wê bi zêhni kûrbûnê û kifşkirinê û hwd wê weke ku wê bi xwe re wê bênê. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, ev pêvajo wê gelek aliyên wê bibin. Wê weke darek ku wê gelek çiqilên wê bibin wê di rengekê de wê karibê wê diyarbikê û wê bi aqilî û fahmkirinê wê bibê. Lê xoslet û rêgeza wê ya sereka wê di fahmkirinê de wê ew bê ku wê bi ber rasyonalbûnê ve wê herê û wê, di pêvajoya wê ya fahmkirinê a pêşî de wê ji hemû rewşên serxwezayî û irrasyonel re wê şîroveyek rasyonali wê bikê ku wê werênê. Aliyê din jî wê di rengekê de wê piştî wê di rengekê de wê pêvajoyek naqandinê wê, weke di temenê ya bi zêhnî di nava têgîna xwezayî û nexwezayî de wê weke di rengekê de wê weke bi wê re wê were kirin. Ev wê weke pêvajoyek fahmkirinê a giring bê ku wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Pêvajoya fahmkirinê wê, di wê temenê de wê li ser wê temenê wê weke ku wê di nava bawerî û aqilî û an olî û ne olî û hwd de wê heya roja me wê, di rengekê de wê lêpirsinên bi hizirkirinê wê were kirin wê ji aliyekê ve wê weke encama wê aliyê dawîn ku me bahsa wê kir bi aliyê wê yê rasyonel ê pêşdikeve jî jî bê. Ev wê pêvajo û demên wê yên weke bi ast ên didewama hev de dihên wê hebin û wê bi wê yekê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke wê di reng û awayekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê pêvajoyên wê yên bi hizirî ku wê karibê ji hinek aliyên din ve jî wê li ser wê bisekinê wê hebin.

Di wê temenê de wê pêvajoya civakbûnê wê weke ku wê di dema mediya de wê pêşkeve wê, di rengekê de wê weke bi wê yekê wê, di rengekê de

wê li ser wê temenê wê weke bi awayekê wê xwe bide diyarkirin. Morfolojiyên weke têtînên weke şêr ku wê bi têtîna prastvaniyê wê di wê temenê de wê li ser wê temenê re wê weke têtînên rasyonali û irrasyonali bi hev re wê bi wê çerçoveya wê civatîyê di zikhev de dihên diyarkirin û fahmkirin wê karibê bêtê ser ziman wê bibê bêtê.

Morfolojiya şêr de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi têtîna baweriyê ve wê girêdayi wê di rengekê de wê weke li wê bihizirê û wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bêtê. Di têtîna şêr de wê, dîmenê wê yê din wê, di rengekê de wê bi têtînek weke ya ku wê karibê wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi têtîna baweriyê bêtê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, ji baweriyên kurdistanî û an mesopotamiyî wê karibê wê fahmbikê ku wê ev wê weke pêjnek kevntirin bêtê. Direngê de wê, di nava têtînên zerdeştîyê û beri wê ên mitrayîyê de jî wê were diyarkirin. Di dîmenekê de wê di morfolojiya mitrayîyê de wê, di rengekê de wê derkeve li pêş bêtê. Li bajarên weke akbatana w derketina li pêş wê hinek morfolojiyên din ên weke bi têtîna baweriyê demê ve wê girêdayi wê karibê wê li wê bihizirê bêtê. Wê ne xosisiya tenê wê bajarên weke akbatana bêtê. Lê bi demê re wê, di rengekê wê weke dihê diyarkirin de wê weke aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê bêtê.

Aliyekê wê yê din jî wê, di şêwayekê de wê, têtîna akbatana wê di rengekê de wê weke navendekê bajarî a wê, têtînê wê, weke navendekê keyenî û an imparatori a herêmê bêtê. Lê di wê temenê de wê di wê nûqteyê de wê hinek têtînên ku wê bi wê yekê wê di zikhev de wê bi wê re wê weke wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê di şêwayekê de wê weke karibê wê li wê bihizirê bêtê. Di dema mediya de wê, di rengekê de wê navendîtîya mediya wê, kevneriya wê, xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Mediya wê, heya destpêka demên mitanni wê navê wê di rengekê de wê herê û wê, di wê temenê de wê weke karibê wê bi pêvajoyên wê yên demdirêj ên bi kevneşopîyî wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bêtê. Li ser kevneriya navê mediya me li jor wê di rengekê de wê weke me hinekê wê hani ser ziman. Lê di wê temenê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman ku wê, têtîna navendîtîya bajariya akbatana wê, weke ku wê maguyî wê jî wê re wê bibêjin “bajarên gir” û an ‘bajarên gird’ re wê bahsa wê were kirin. Di gotina bajarê gir de wê weke bajarê hem li devere bilind û hem mazin jî wê were fahmkirin. Gir wê, di wê rengê de wê, di zimanê roja me de wê, weke devere ku wê, weke bilind bêtê. Lê bi tememî ne weke çîyayekê

bilind bê. Lê ji wê bilindayiya wê re wê weke gir wê were gotin bê. Gotinên weke di kurdî de minaq li herêma botanê navê deverên weke bilind ên bi wê rengê wê weke 'girê êlim', 'girê çîyayê sipî', 'girên (bi têtînek pirrani) li dora çîyayê cûdî' û hwd wê, di şewayekê de wê werina ji wan bahskirin. Ev wê, di wê temenê de wê morfolojiyek bi têtîna devere bilind û ku wê weke bi bilindayiya xwe a her deverên li dora xwe her çar aliyên wê dikarê bibênê wê bi xwe re wê bi morfolojiyekê jî wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, gotina gird û an girdh wê di rengekê de ku wê weke di wan de wê were diyarkirin wê weke li ser têtînek maguyî re wê were diyarkirin wê hinek morfolojiyên wê yê fahmkirinê wê di kurdî de wê hebin. Yek wê di rengekê de wê weke pêşî wê bi wateya weke têtîna 'gîrbûnê' ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin wê weke mazinbûnekê wê bi xwe re wê bi gotin û morfolojiya wê re wê weke bide diyarkirin. Wateya din a duyem wê di rengekê de wê gir û an gird wê, di kurdî de wê were wateya 'devere bilind' ku wê weke di kurdî de wê bi gotina 'gir' wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di şewayekê de wê têtînek weke ya gîrbûnê wê di wê temenê de wê bi wateya mazinbûn û bilindbûnê wê weke bide diyarkirin. Di morfolojiya gotinê de wê devere pirr zêde bilind û dora dikarê bi derfet wê weke di daristan û hwd re wê weke karibê wê di rengekê de wê, weke bi wê re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, werênê ser ziman ku wê çawa wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê, têtîna 'gîrbûnê' wê di zimanê wê demê de wê weke hebê. Minaq wê, di nava giilgamêş de jî wê di rengekê de wê weke morfolojiyek ku wê karibê wê di wateya wê weke 'şibandina kesekê weke gayekê mazin' û an weke gayekê gir wê, di rengekê de werênê ser ziman bê. Gotina giilgamêş wê yekser wê di wê temenê de wê gîrbûna mazin a weke gayekê wê ji xwe re wê bi morfolojiyekê wê weke bide diyarkirin.

Wê weke aliyekê wê yê din jî wê di wê temenê de wê, di morfolojiya akbatana de wê bi zêdeyî wê bi gotina bilindbûn û devere weke li ser hemû deverên din re ku ew wê weke hemû deverên din li jêriya xwe dibînê re wê weke bi wê ve wê giirêdayî wê têtînekê wê bide me. Yanî wê dema ku em dibêjin wê weke her deverên din li jêriya xwe dibînê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê ew wê weke devere ji wan bilindtir bê. Devere din wê bi bilindbûna xwe û an çendî bilind jî bin wê nikaribin wê weke wê devere bilind bin wê weke bi têtînekê wê bi xwe re wê weke di rengekê de wê têtînekê wê weke bi xwe re wê, bide diyarkirin.

Di renekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna maguyan re wê girêdayî wê karibê wê aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Wê, di renekê de wê, weke devera bilind wê weke ji xwe re wê weke bikina armanc ku ew li wê bijin bin. Ew wê, weke devera bilind wê weke bi ber azmana ve wê bilindbûna wê di renekê de wê bide diyarkirin. Di wê demê de wê, di renekê de wê, morfolojîyen ku wê bi akbatana û morfolojî û an vegotinên bo avakirina wê ku wê di nava kurdan de wê heya roja me wê werina diyarkirin ku wê keyê medi ê bi navê diyaqo wê bixwezê ku ew bajar bo wî were avakirin weke navend wê, ji wê karibê wê fahmbikê ku wê bi civakî wê weke navend û an herêmek ku wê medi wê li wê serwer bin. Di wê temenê de wê deverên ku ew wê li wê ewlehiya xwe dikarin wê bikin wê li wê di renekê de wê weke navendên xwe hilbbijêrên ku ew li wê ava bikin. Akbatana wê weke navendek bi wê rege wê di renekê de wê weke bibê.

Wekî din wê di renekê de wê kevneşopîyên weke direnekêde ên keyeni wê, di renekê de wê, li wê pêşkevin û an wê hebin wê karibin bidina diyarkirin ku wê bajar û an herêm wê bi têngînek bajarî wê weke xwediyê morfolojîyek kevntirin a bajarî bê. Morfolojîya weke têngîna şêr û hwd re wê weke têngînek ku wê morfolojîyek bi kevneşopîya keyeni re wê weke karibê wê di renekê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê têngîna bajariyek ku wê di renekê de wê weke bi çerçoveyek berfireh a ku wê karibê wê di renekê de wê werênê ser ziman. Morfolojîya akbatana û avakirina wê ji sê aliyên ve wê dîmenekê fahmkirî wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Yek wê di nava herêmên weke yên 'mediya mazin' û ya mediya piçûk' ku wê weke li deverên mannea berê wê weke hebê û wê, di renekê de wê hilde li du aliyên xwe û wê weke navendî bê. Di aslê xwe de wê mediya piçûk û an weke piştê dihê bi navkirin weke 'atropatanê' wê di renekê de wê çendî wê weke bi morfolojîyekê gotinê a 'piçûk' re wê di renekê de wê weke were diyarkirin jî lê wê di aslê xwe de wê nikaribê wê tenê wê weke bajarekê piçûk wê diyarbikê. Bandûra wê heya ber çiyayên aralan wê herê. Qafqasya wê, di renekê de wê, weke qadên di bin serwerî û an bandûra wê ya çandî û civakî de wê werina dîtin. Ji wê aliyê ve wê weke herêmek berfireh bê. Aliyê din ê duyem wê weke bi herêmên asya mazin ve wê di renekê de wê weke divêbê û wê di renekê de wê weke ji xwe re wê weke qadên ku ew xwe ji wan re weke navend dikê wê bibê. Yanî wê di renekê de wê weke qadên ku wê di renekê de wê weke di

rengê de wê weke karibê wê di şewayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, di di rengê de wê, weke berfirehbûnek ardnigari a zêe mazin wê bigirê li nava xwe. Ji wê aliyê ve wê weke karibê wê di rengê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şewayekê de wê weke karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman bê. Di rengê de wê dema ku em çerçoveya mediya a mazinbûna wê bihasibênin wê di rengê de wê weke çawa wê heya sînorê hindistanê wê bigirê li nava xwe. Ji aliyê din ve jî wê heya misrê wê ji aliyê din ê duyem ve wê weke bigirê li nava xwe. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wekî din jî wê di rengê de wê weke karibê wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê din de jî wê weke ku em weke morfolojiyek din a weke bi aliyekê din ê sêyem re wê weke karibê wê fahmbikê û wê karibê heya demên gutiyan jî wê di rengê de wê bi şîroveyi wê bi wê re wê herê wê weke bandûra baweriya wê bê. Di wê temenê de wê li herêmê bandûrê baweriyên meesopotamiyî li herêmê wê di rengê de wê were diyarkirin. Minaq wê, di hinek çavkaniyên hemdem de wê weke bahsa keyê guti Tirigan wê were kirin de ku wê bi bandûra xwe û baweriya xwe re wê heya hindistanê wê bandûra wî bahsa wê were kirin û wê di rengê de wê bê diyarkirin ku ew di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke baweriyên herêmê ku ew wê 'bandûrê lê bikê' wê di hinek gotinan de wê bi dîmen û derûniyekê wê di şewayekê morfolojiyî de wê were diyarkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê weke karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya bi têngîna mediya re wê, di wê temenê de wê, weke ku wê di rengê de wê were dîtin û bi teybetî bi demên mediya ên duyemin re wê were dîtin wê weke dem û an serdemek teybet a ku wê karibê wê bi navendîtiya wê ya hizirî û çandî re wê were dîyarkirin. Piştî demên mediya dema wê ya yekemîn û an dema wê ya pêşî de wê piştî wê, di demên duyemin de wê piştî sedsale 5' min û pê de wê di rengê de wê weke karibê wê di rengê de wê fahmbikê ku wê çanda mitrayî û zerdeştî

wê li herêmê wê, weke dîmenekê berfireh ê hizirî wê di rengekê de wê li wê herêmê ku wê, piştî ji gelek şîrovevan û an dîrokzanan re wê bê sedem ku ew bi gotinên weke çawa li wê herêmê 'felsefe' pêşketîya ku wê ji wan re wê bibê temenê şîroveyên bi wê rengê wê bînina ser ziman wê bibê.

Ji wê aliyê ve wê, morfolojiya bi gotina felsefeyê re wê, weke têtînek û aliyekê wê yê din ê giring ku wê weke bi serê xwe wê weke karibê wê bikê mijare fahmkirinek dîrokî wê, bi wê re wê bibê. Di wê temenê de wê, çavkaniyên weke bi mitrayî, zerdeştî, hinduyî, budismî û heya têtînen weke taoismî û konfucyusi û hwd re wê, di rengekê de wê weke aliyên ku wê li wê herêmê wê pêşkevin û ev wê weke têtînen ku wê di rengekê de wê bi dîmenekê hizirkirinê ê realist wê xwe bide diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê morfolojîyên zêhni ên weke bi gerdûnî-metafîzîkî û hwd re wê li wê were lê hizirkirinê. Morfolojiya hizirkirina dualismê wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê li wê bihizirê ku wê bi têtînek çavkaniya rasti tiyek teqez a jîyanî ku wê ji aliyekê ve wê aliyê fizîkî ê jîyanî wê ji xwe re wê bikê temen û peyxama fahmkirinê wê bibê û ji aliyê din ê duyem ve ji wê weke aliyên wê yên weke yên bi têtîni, hizirî, hişmendî û hwd re wê bi aqilî û hwd wê ji xwe re wê weke bikê çavkani û bi wê re wê werênê ser ziman bê. Dualiteyek di nava wan herdu alîyan de wê bibê û wê, piştî wê li ser wan alîyan re wê, wê çî wê çî rengê de wê xwediyê bandûrê û şêwayekê hizirkirinê bê wê weke bi wê re wê, di rengekê de wê bide diyarkirin. Aliyên weke bi başî û nebaşî û an rastî û an nerastî û hwd re wê li ser wê re wê di rengekê de wê were lê hizirkirin. Gotina 'drug' û an derewê wê, di rengekê de wê beremberê wê bi kirinî û an fizîkî nebûyî wê bi wê yekê wê were diyarkirin. Yanî wê di jîyanê de wê weke beremberê wê neyî wê di rengekê de wê werênê ser ziman û ev gotin wê ji wê aliyê ve wê weke kirpendinekê li têtînek aqilî a rasyonali û hwd wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwa û rengekê de wê weke ku wê bikê bê. Rasyonali wê di şêwayekê de wê ya bi aqilî ku ew heya, dikarê were fahmkirin, were derkkirin û hwd re wê, bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke fahmbikê û wê di rengekê de wê, di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya hebûnê wê di wê temenê de wê weke bi wê re wê di rengekê de wê were lê hizirkirin. Hizra bi ferasata fahmkirina hebûnê re wê, di wê rengê de wê bi temenekê hizirkirinê ê di wê de wê weke bi kûrbûnê bê û an

bi aqilekê gerdûnî li wê hizirkirinê û hwd bê wê weke aliyên wê yên ku wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Feresate bi hebûnê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke xwe bide diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê, weke ku em wê dibînin ku wê li mediya bi tîgînên weke mitrayî, zerdeşt, û hetta ku wê bi budismê û hwd re wê tîgîna hebûnê ku wê were hildan li dest wê, ji ya demên me yên hemdem wê ne kêmtir wê rasyonaltir û bi aqilekê zanînê û hwd re wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê tîgîna hebûnê wê, di wê rengê de wê, bi rengekê wê were lê hizirkirin. Di wê demê de wê, bi tîgîna metafîzîkê û mantiqê û felsefeyê wê bi aqilekê lêpîrsînê ê li dora wê re wê, weke ku wê were dîtin wê li wê were lê hizirkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê, were fahmkirin bê.

Di wê temenê de wê temenê wê yê fahmkirinê ê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê, bi çerçoveyek realist, felsefî û mantiqî/rasonali wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin. Bi wê yekê wê gotina hebûnê a wê demê wê, bi kûrbûn û fahmkirina wê demê re wê, bi felsefeyê wê bibê û wê, di wê çerçoveyê de wê ji ya demên piştî wê cihê bê. Di rengekê din de jî wê weke dîmenekê zanînê-rasyonalmê wê, di dîmenekê de wê were dîtin ku wê bibê. Wê di wê temenê de wê weke bi wê re wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin. Ev jî wê di wêtemenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê, metafîzîk wê bi wê re wê, weke tîgînek felsefeyê-zanînê wê bi wê re wê temenekê kûrbûnê bi fahmkirinê re wê bide çêkirin. Ji wê aliyê ve wê ji teolojiya Hizirî a kurdistanî û pêvajoyên wê yên kûrbûnê wê karibê wê fahmbikê ku wê ji demên piştî mitanniyan û pê de wê, çawa wê, di rengekê de wê bi wê re wê, çerçoveyek fahmkirinê a rasyonel-teolojîkî û felsefeyî wê di zikhev de wê bi wê re wê, weke ku wê bide diyarkirin û wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê teolojiya hizirî bi xosletên wê yên êzdayiyî û civakî re wê, di şêwayekê de wê weke dikarê wê fahmbikê ku wê di rengekê de wê, xwedayê dîmenekê fahmkirinê a aqilane bê. Di wê çerçoveyê de wê, gotina xwûdayê hizir homa/huma wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê weke gotinek ku wê di şêwayekê de wê, karibê bi wê re wê, li wê bihizirê bê. Di morfolojiya gotina homa de wê, di zimanê roja me de jî wê tîgînên weke “a me”, “a ji me”, “ew yê me”, û hwd re wê tîgînek wê weke ya aidiyetekê bi zanînê û an civakî û hwd re wê, bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, ev wê morfolojîyên gotinê de wê bi zêdeyi wê bi xwe bawerbûnê û

an keseyet û hwd wê, di rengekê de wê bi zêdeyi wê weke kirpendinek berfireh a li ser wê ku wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bikê. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di yazdanê êzdayi û an xwûdayê wan de wê, têngîna yeknavendî û hevgirtinek têngînê wê xort wê hebê. Lê di wê de wê têngînek keseyetekê a bi xwebûnê jî wê di rengekê de wê hebê. Di wê temenê de wê kirpendinên ku wê di wê xatê de wê li ser têngîna keseyetê re wê, di rengekê de wê were kirin jî wê bi wê yekê re wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê karibê wê werênê ser ziman.

Minaq wê di demên piştre jî wê piştî hatina islamê wê di nava wê û aligirên xwe weke ji wê xate hizirî ku wê bidina diyarkirin wê temnê hemû nakokiyan wê, di rengekê de wê, cihêbûn û an cûdayiyên teolojiyî wê biafirênin. Wê piştê wê keseyetên weke nesimi û hallac wê, bi qatilkirina wan û hewldanên rewizekirina têngînî re wê çawa wê temenê wê, yê teolojiyî li leyha ola serdest wê were ji holê rakirin wê hewldanên bi wê teqez wê dest pê bikin. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, di şêwayekê de wê, ev wê cihêbûn û an cûdayi wê beremberê wê morfolojiyên civakî û sazûmaniyên wê yên civakê bi çandî û dîrokî wê hebin. Ji wê aliyê ve wê dema ku ew temenê wê yê teolojiyî û hwd wê were armancgirtin bo tûnakirinê wê bi xwezayî wê civakatiya wê ya cihê wê weke were armancgirtin. Di wê temenê de wê ev wê weke pêvajoyek dîrokî a hêrîşê a pirralî wê di rengê wê de wê weke xwe bi wê re wê piştre wê bide diyarkirin.

Lê ku em dîsa li şûn vegeirihin û wê werênina ser ziiman ku wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di rengekê de wê weke bi wê re wê bide diyarkirin. Mijare têngîna teolojiya civakî a hizirî/zêdayi wê, di rengekê de wê, di nava xate êzdayi de wê li ser gotina 'xidir-ilyas' re wê, di rengekê de wê, piştre wê, were bi gotinkirin ku wê çendî wê, temenê wê yê fahmkirinê û rengê wê yê rastin ê fahmkirinê û civakî wê were ji holê ji berçav jî.

Ev wê weke aliyekê wê yê sin ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Mijare têngîna hebûnê a wê demê wê, di rengekê de wê di perspektîfek bi fahmkirina dîrokê a wê demê a civakî û hwd re wê fahmkirina wê giring bê ku wê ber ku wê weke aliyekê wê yê giring wê

weke xwe di rengekê de wê weke bi wê re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare têngîna civakê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinê bê. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê fahmbikê. Mijare hebûnê wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di wê demê de wê weke bi rengekê hizirî ê ku wê weke di dema hinekê berê hatina Musa a li mediya bê û an di dem Hizir de bê wê weke di wê de wê weke têngînek di wê de wê bi kûrbûnê wê were kirin. Di wê de wê, dîmenekê hizirkirinê ku wê pirrali wê di wê de wê civakbûn wê, di rengekê de wê, were sazûmankirin bi rêgezîkirin wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê weke rêgezîk navendî wê Hizir wê hilbijêrê di teolojiya xwe de. Di dewama wê de wê, bi minaqên weke jiyankirinê û an têngînên weke bi fêrkirinên ser temenê jiyankirin û minaqên weke bi gotinên paşê ên weke 'hizir xwe li hemberê şanî da' û hwd re wê bê diyarkirin. Ev minaq wê, di wê temenê de wê morfolojiyek aqilî û metafizikî a bi wê têngîna hebûnê re wê bi gerdûnî wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê xwe bide diyarkirin bê. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Morfolojiya teolojiya Hiziritiyê wê weke pêvajoyek bûhûrînêr wê weke di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê, ji ya demên piştî mitrayiyê heta demên zerdeştîyê wê di rengekê de wê weke karibê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de lê ev wê weke bi çerçoveyek berfireh wê çawa wê were û bibê wê weke karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, xosletên çanda mesopotamya bakûrî wê zêdeyi wê di rengekê de wê weke ku wê weke bi herêmî wê bi xwe re wê weke bide diyarkirin. Ev wê, di rengekê de wê, di nava sêkika karduyan, subarî û urartîyan de wê di rengekê de wê, di temenê civakatiyên hittit û mitanniya dereng de wê di rengekê de wê weke karibê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê di rengekê de wê fahmbikê û wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê têngîna Hizirî wê di wê temenê de wê minaqên wê di serdema

karduyan de wê lli nivgirava botanê wê weke bi minaqên bi deverên weke girnawazê û morfolojiya fahmkirinê a ji wan re jî wê, di rengekê de wê bi berfirehî wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Çanda teolojiya Hizirî wê bi zêdeyi wê di wê herêmê botanê de wê bi cih bê û wê ev wê weke herêmek wê ya navendî wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê dema ku em ji aliyê demên piştî mitanni-hittî re wê li wê bihizirê wê, demên nairi-karduyan wê, di rengekê de wê tenê wê weke bi rewşa mitannî û desthilatiya wê û an hegomeniya wê ya serdest bi asûrê û dagirkirina wê û li wê serdestbûna wê re wê nikaribê wê bi tememî wê fahmbikê bê. Wê hinekê jî wê weke pêwîst bê ku ew di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman kiu wê, têgîna wê serdemê wê navê nairi-karduyan wê, di rengekê de wê, taqabûlî demek civakî a weke bi çerçoveya pêşketina civakî a bakûrê mesopotamya û bakûrê kurdistanê û heya rojavayê kurdistanê û hewirdora wê bibê wê karibê wê bi wê re wê karibê wê di rengelê de wê, di şlwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Mijare pêşketina civakî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Minaq wê berî demên hatina Musa li mediya wê, di wê demê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di hinek morfolojiyên fahmkirinê de wê weke fahmkirina dûmenekê yekxwûdayi ku wê weke Hizir wê di teolojiya xwe de wê weke kirpendinê wê li wê bikê wê hebê. Di wê temenê de wê, weke êzdayi û an bawermendên êzdayi ên ku ew xwe weke bijartinên êzdayi/xwûdayi dibînin wê di rengekê de wê bibin û wê, di şêwayekê de wê, derkevina li pêş bin.

Wekî din wê dikarê wê morfolojiyê wê di rengekê de wê di morfolojiyên fahmkirinên weke girnawazê de jî wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, berîya wê demê wê, pêşketinek civakî û yazdanî di zikhev hev de wê bi têgînek hebûnê û felsefekarîna bi wê re ku wê bibê wê, bi wê re wê bibê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê pêvajoya mitanni wê di rengekê de wê di aslê xwe de wê, du pêvajoyên gûharina zêhni û civakî wê di zikhev de wê di xwe de wê bi hawênê. Yek wê, di rengekê de wê weke têtîgînê

weke teolojiyek civakî û baweri a bi zaninek rasyonali wê weke ku wê pêşkeve û wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin wê bibê. Ev di morfolojiya keyên Mitannî ên weke key idrimî û key kirta û hwd de wê, di rengekê de wê weke karibê wê bi rehetî wê di rengekê de wê fahmbikê. Wekî din morfolojiyên bi fahmkirinê ên di destana kirta de wê, di şêwayekê de wê kirpêendinên di wê temenê de wê ser gotina yazdanî re wê li wê wereê kirpendin ku wê wê weke kirta û keça wî di rengekê de wê di morfolojiya wê de wê, di rengekê de wê weke ku wê bi awayekê wê di şêwayekê de wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê morfolojiya têtîna teolojiya mitrayi wê di wê çerçoveyê de wê weke çerçoveyek berfireh a bi wê hebê. Ji herêmên anatolya heya ber herêmên indiya wê di qadaka berfireh de wê, serweriya mitra wê bibê û wê teolojiya wî care pêşî wê yekkirinekê wê di xwe de wê di fahmkirinê de wê bide kirin. Wê weke çawa wê hin dîrokzan wê akadê wê weke têtînek imparatori a di dîrokê de wê weke bûya wê pênase bikin wê rewşa mitra a yekxwûdayiya wî ku wê di rengekê de wê bi wê rengê wê, serweriyek giştî a civakî a berfireh wê, di qadake berfireh a bi wê rengê wê weke wê bikê wê bi heman şêwa û morfolojiya fahmkirinê wê di wê dema wê ya dîrokê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê têtîna mitrayi wê, di rengekê de wê ji wê aliyê ve wê hem temenê Hizirî jî wê biafirênê, temenê zerdeştî jî wê biafirênê, temenê baweri û pêşketinên din ên weke heya dawud û suleyman ku wê di xatek semitikî de wê bibê jî wê di rengekê de wê weke di rengekê de wê biafirênê. Ev wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya serdestiya têtîna êzdayi wê xort bê û wê, di wê temenê de wê pêvajoyên wê ên pêşketinê kevneşopîya wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê ji wê aliyê ve wê fêrbûnên ji van filosof-pêxemberên êzdayi wê bibê wê yên semitikî jî wê pêşbixê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di şêwayekê rengê pêşketina wan jî wê di rengekê de wê weke di morfolojiya Hizir û musa de wê were dîtin de wê weke di dema hatina musa a li mediya

de wê, bi pêvajoyên fêrkirinê ên li ser teolojiya êzdayî re wê di rengekê de wê pêşkevin.

Serdemek teolojiyî a ku wê di wê temenê de wê weke serdemek ku wê pêşkeve û wê, rengê wê xwe bide diyarkirin. Piştî mitanniyan wê, li herêma wê di wê temenê de wê, di şewayekê de wê, xwe bide diyarkirin. Pêşketina têngîna yazdani û an xwûdayî a wê demê ku wê bi mitra-hizir re wê pêşkeve wê, piştî wê, bi têngînên dawud-musa re jî wê, xwe di rengekê de wê, bide diyarkirin. Di rengekê de wê, morfolojiya nava musa û firawun a weke pevçûna li ser rengê baweriya wan wê di rengekê de wê ji musa û firawun zêdetirî wê weke têngînek ya mesopotamya û misra kevn û cihêbûna rengê baweriyê û rengê pêşketinê ê di nava wan de pêşketiya wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê.

Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şewayekê de wê werênê ser ziman ku wê, mijare musa wê, ji wê aliyê ve wê weke şikeştînek dîrokî wê bi xwe re wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, di awayekê de wê, ev têngînek ku wê weke destpêkekê zêdetirî wê weke berfirehbûnekê li ser pêşketinên teolojiyî ên mesopotamyayî re wê xwe bide diyarkirin.

Di morfolojiya hizir de wê, weke ku wê were dîtin wê têngînek xwûdayî a razber ku wê xwe bide diyarkirin wê weke bi wê re wê, xwe bide diyarkirin. Wê ji wê aliyê xwe wê bi heyinên kultî ên weke pûtên şenber wê ji wê zêdetirî wê têngînek xwûdayî a razber ku wê bi alikariya aqil û rasyonalitya wê ya pêşdikeve di gotin û pirsê de wê, bi wê re wê, bikê ku ew wê bi wê re wê were fahmkirin. Felsefe wê, weke çawa wê, di demên kevnera de wê alikariya pêşketînek aqilî a xwezayî wê bikê wê, bi wê yekê û rengê de jî wê, berî wê di temenê pêşketina wê, teolojiya bi rasyonel wê bikê. Ji wê aliyê xwe wê, pirsên Hizir ên ku ew wê weke bersivna aqilî ku wê, li ser armançek teleolojîkî û têngînên weke sedeme yekem û duyem re wê, di rengekê de wê di têngînek di zikhev de wê bîrê ser ziman re wê, bi wê re wê xwe bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê morfolojiya Hizir wê, di aslê xwe de wê, giring bê ku wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê li ser temenekê civakî û dîrokî û bi encamên wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê têngîna hizirî wê, di wê nûqtayê de wê, lêpirsinên hizirî wê li dora têngînek ontolojiyî a bi hizir ku wê weke di hebûna wê de wê weke ew wê çawa wê were kifşkirin wê li ser wê aqil wê were meşandin

wê bi wê re wê weke ku wê diyarkirin. Hizirkirinên ku ew dibin wê, ji wê aliyê ve wê tênginekê bidina diyarkirin.

Di rengekê de wê, morfolojiya Hizir û musa û təkiliya wan a bi hev re wê weke təkiliya berî wê a babil û kassit û an piştî wê, a israil û kurdistanê jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê. Hizir wê kevneşopîya kurdistanî bê. Di wê temenê de wê ji wê gûman wê nebê. Ev wê weke aliyekê wê yê din jî bê ku wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, kevneşopîya Hizirî wê, di rengekê de wê, xwe pêşbixê. Lê heya wê dema ku wê musa wê were kurdistanê (û an mediya) jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê, karibê wê fahmbikê ku wê, pêvajoyek pêşketinê a berî wê ku wê xwe di temenê wê de wê bi civakî wê bide diyarkirin wê weke ku wê hebê. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare têngîna teolojiya wê demê de wê, pêşketina wê, di rengekê de wê bi zêhni û hwd re wê pêşkeve. Di wê nûqteyê de wê di temenê armanc û an encamek fahmkirinê a kosmogonikî de wê weke pêşketina xwe wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Civaketiya dema nairi-karduya wê di wê temenê de wê weke civakatiya wê bê. Ji wê aliyê ve wê, li kurdistanê (û an mediya) wê pêşketina wê, di rengekê de wê, di wê demê de wê, bide diyarkirin. Wê çanda hizirî wê, di wê demê de wê, navenda wê cûdî û nivgirava botanê ku wê ji xwe re wê bikê navend wê bi wê re wê weke ku wê pêşkeve. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya hizir wê, civakatiya êzdayî a wê demê û an civakatiya êzdayî wê dîmenê wê yê civakî ê pêşketiya wê, di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di demên piştî nairi-karduyan de wê, herêm wê weke pêvajoyek civakî a li ser temenê çanda wê û an hemdemiya wê a çandî a civakî re wê pêşkeve û wê, di şêwayekê de wê, derkeve li pêş. Wê di wê çanda kurmanci ku wê, di demên piştre wê, weke li şûna gotina kurda wê weke ya kurmanc wê were bikarhanin wê di wê temenê de wê bi wê re wê rengê dîmenê wê yê civakî ê pêşdikeve jî wê di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Ev jî wê di wê

temenê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê, werênê ser ziman ku wê, dema ku em bahsa wan pêvajoyên teolojiyî bikin wê, diserî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, civakatiya demê re wê di ahengekê de wê, weke pêwîst bê wê fahmbikê bê. Ev wê, di rengekê de wê weke bi wê re wê, di şêwayekê de wê derkeve li pêş. Di rengekê de wê, ev pêvajo wê, di rengekê de wê, piştî wê demê wê, bi mediya re wê weke di rengekê de wê, di dewama mitannî de wê weke di pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê, weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Çendî ku wê weke were diyarkirin ku wê ji dora hezarsalên duyemin û pê de wê, ji herêmên zagros û nuzi û urkeşê û hwd wê bi ber bakûrê mesopotamya û hwd re wê ser xabûrê re wê vebûn û berfirehbûn wê bibê û wê pêşkeve wê, piştî wê, bi pêşketinên dibin wê, ser wê re wê, demek nû wê, bi pêşketina teolojiya wê ya weke ser mitra û an hizirî re wê bi ber başûr ve wê berfirehbûna wê bibê.

Berfirehbûna çanda civaki wê di rengekê de wê di wê temenê de wê pêşkeve li gorî ya wê demê. Di wê temenê de wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, di şêwayekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke xwe bide diyarkirin. Piştî sedsale 14' min û pê de wê pêvajoyek hizirî a bi ber rasyonalbûnê ve diçêt û hin bi hin wê felsefebûn û an dîmenekê wê bi wê rengê a zaninek teybet a di wê de bi zêhni ku ew dihê kûrbûn wê pêşkeve. Di rengekê de wê mediya wê, di rengekê de wê di wê demê de wê, destpêka wê,, di rengekê de wê, bide diyarkirin. Di dema pêşî a mediya de wê, ser pêvajoyên mediya-mannea re wê, destpêka wê ya di nava bakûr û başûrê mesopotamya de bi serwerî wê bibê. Di dema duyem a mediya de wê bi têtî û an morfolojiya 'mediya mazin' û atropatanê û hwd re wê, di rengekê de wê di dewama wê de wê bi heman morfolojiyê û dîmenê wê di rengekê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin û ev wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, derkeve li pêş. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di wê demê de wê ji dema pêşîn û heya dema piştî a duyem wê, di rengekê de wê weke pêvajoyek hizirî û civakî a hemdemiya wê, di wê temenê de wê bibê. Ji wê aliyê xwe wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di demên li dora sedsale 4' min û piştî de wê, karduyî-partî-baktrî û heya keyeniyên çerçoveya wan berfireh ên weke

kushan û hwd wê, di wê temenê de wê ser wê temenê wê weke beş û an demên herêmî ên di çerçoveya wê pêşketinê de ku wê weke karibin fahmbikin wê di rengekê de wê weke xwe bidina diyarkirin bin. Ji wê aliyê ve wê, bo ku ev pêşketinên aqilî ên wê demê wê werina fahmkirin wê, pêşketinên weke ya mitrayî û Hizirî baş pêwîst bin werina fahmkirin. Di wê temenê de wê, ev pêvajoyê wê, çerçoveya wan wê di rengekê de wê bibê û wê weke di çerçoveya têngîna asya nêzî û an mazin de ku wê, anatolya wê weke parastgehek li rex wê di rengekê de wê weke ku wê di şêwayek de wê bide diyarkirin wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê fahmbikê û wê weke kaeribê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê xwe wê, pêşketina mitrayî û Hizirî weke du kevneşopîyên di dewama hev de dihên ên kurdistanî û an mesopotamiyî bin. Di wê temenê de wê ev wê weke du kevneşopîyên giring bin ku wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Zerdeştî wê, hinekê wê dema ku em li rengê pêşketina wê dinerin wê di dîmenekê wê weke reforme û an xwenûkirinê wê di rengekê de wê bi wê re wê bibê. Lê ev dîmen wê, dîmenekê zêde komplike ya. Di temenê wê de wê, kevneşopîya mitra-hizirî wê hebê. Di wê temenê de wê weke senteziyek giring wê weke ku wê karibê wê werênê ser ziman bê. Lê zerdeştî wê, tiştekê wê ji xwe re wê weke bi giştî wê weke bikê armanç ku ew di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, çerçoveya giştî a mediya-mesopotamya û hwd re wê, bi giştîya asya re wê, di çerçoveyekê de wê bi hizra xwe û an têngîna xwe ya hizirî û kevneşopîya wê ya hizirî-felsefîkî û hwd re wê weke ku wê bigihênê li hev. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, çerçoveya zerdeştî wê bi têngînek hizirî wê berfireh bê û wê çerçoveya wê ya teolojiyî wê, ji têngînek teolojiyî zêdetirî wê bi sê temenên giring wê, pêwîst bê ku wê bi wê re wê fahmbikê bê. Yek wê bi temenê wê yê bi zanîna civakî û pêşketinên wê yên kevneşopî û kevneşopîya xwe rêveberin û serwerîya wê û hwd ve wê girêdayî bê. Ji wê aliyê xwe wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê werênê ser zimanb bê. Aliyê din wê weke yê duyem wê bi kevneşopîya çanda teolojiya mitrayî û hizirî re wê, pêvajoyek pêşketinê a berfireh wê li mediya û an kurdistanê wê bi wê yekê wê weke ku wê bide diyarkirin û wê di wê temenê de wê bide diyarkirin. Zerdeştî wê, zêdeyî wê kevneşopîya mitrayî û hizirî ku wê rûyê wê zêdeyî hevgirtin û an sentezek asya mazin wê bi wê yekê wê weke di xwe de wê bi hizirî û felsefî wê weke bi çerçoveya xwe re wê weke bide diyarkirin jî bê. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke

karibê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di rengekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengek de wê di dewama wê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê kevneşopîya zerdeştî wê, di rengekê de wê, piştî dema mediya a yekem wê zêdeyi wê di dema wê ya duyem de wê, xwe bide diyarkirin û wê encamên wê bi hizirî wê weke ku wê bi zêdeyi wê weke pêvajoyek fahmkirinê wê xwe bide bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din jî wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê zerdeştî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman ku wê çawa wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê, pêşketina baktriya, partan û an kushaniyan wê, weke di dewama pêşketina mediya duyem de wê weke pêvajoyên wê yên giring wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê bê.

Ji wê aliyê xwe wê, pêşketina mediya a duyemîn wê, di çerçoveyek berfireh de wê, xwe bide diyarkirin û wê serwerîya wê zêde mazin wê xwe bide diyaerkin. Di dema ku wê sasani wê pêşkeve wê, bixwezê wê ji wê sûdbigirê û an bi wê temenê xwe pêşbixê. Bi hewldana têkbirina partan û an medên wê demê û hewldanên di dewama wê de ên weke bi gotinên berhevkinên avêsta wê, di rengekê de wê di wê çerçoveyê de wê weke encama wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ber ku wê, di rengekê de wê, ew çerçoveya mazin a bi wê çerçoveya fahmkirinê re bê û an wê di rengekê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di rengekê de wê weke bi wê re wê bide diyarkirin wê weke karibê wê fahmbikê bê. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê girin wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê di ddewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Kevneşopîya zerdeştî wê çerçoveya wê berfireh bê. Wê ne tenê wê weke sentezek mitrayî û hizirî wê tenê bê. Wê wek din wê pêşketinên hinduîsmê jî bi pêşketinên ji wê herêmê ên heya herêmen din jî wê bigirê li nava xwe. Pêşketinên weke teoîsmê, budîsmê û kunfucyûsmê wê di rengekê de wê piştî wê, bibin û wê, di rengekê de wê, ji wê çerçove û temenê wê yê pêşketinê wê baş wê sûd bigirin. Ji wê aliyê xwe wê, weke ekolna bawerî û felsefî ên ku wê di zikhev de wê bi temenekê civakî û hişmendî wê bi wê yekê wê pêşkevin û wê xwe bidina diyarkirin bin. Ji wê aliyê xwe wê dema ku em bahsa wan pêşketinan bikin

em temenê wan ê hizirî bi kevneşopî mejuya wan a berê re wê weke pêwîst bê ku wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê gotinên weke di rengê ku wê 'li asya mazin wê felsefe pêşkeve' ku wê di morfolojiyekê de wê bahsa wan wê were kirin wê temenê wê jî ev têgih wê bi hebûna xwe re wê temenê wê biafirênin. Di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê temenê wê bigihijê pêşketina mediya û di wê rengê de wê pêşketina mediya û encamên wê yên civakî û têngî wê di wê çerçoveyê de wê weke giring bin ku mirov wan kifşbikê û fahmbikê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mediya wê, dema wê ya pêşî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yên giring wê bi berheviyek zêhni û zanînê û hwd re wê di wê de wê hebê. Piştî demên mitanni wê di demên nairi-karduyan de wê, di şewayekê de wê li herêmê wê pêşketina wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê demê de wê pêşketina zaneyên civakî, kesên eke sofist û an *avdalên* nava civakê ku ew digerihişin û hizrên xwe dihênina ser ziman bi şîroveyan û hwd wê, di wê temenê de wê bi wan re wê weke bingîhekekê wê bibê.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê di dema nairi-karduyan de wê, pêşketinek mazin wê bibê û wê weke karibê wê, di rengekê de wê weke karibê wê di şewayekê de wê weke destpêkek ronasansî a pêşketina wê demê wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Weke çawa wê mediya wê, pêşketinek mitrayî-hizir-zerdeştî wê, di pêşketina xwe de wê bide diyarkirin wê, karduyî jî wê, pêşketinek teqez a civake teolojîyî wê bi xwe re wê, weke pêvajoyek wê ya teybet wê bide diyarkirin. Di temenekê êzdayî de wê, mitrayî û hizirî wê, weke sentezek wê di xwe de wê bide diyarkirin. Morfolojiyên weke bi gotinên aciniitiyê, têgihên vegotinî ên weke simurg û her wusa rewşên bi têngîna bajarê aciniya a bi têngîna gîrnawazê û hwd wê, çerçoveyê wê weke bi xwe re wê piştrast bikin. Ev wê weke pêjna civakî ên kurdistanî ên teqez bin. Kevneşopîya hizirî wê, bi civakî wê di wê demê de wê serdemek wê ya teybet wê karibê wê kifşbikê. Wekî din wê, weke ku wê di wê demê de wê kevneşopîya karduyan, weke bi têngîna hizir û musa re wê, weke di wê demê de bi têngîna nebi suleyman û berîwê nebi nûh û hwd wê, ji têgihên di nava civakê de wê werina vegotinê wê, di wê demê de wê, rengekê wê yê fahmkirinê jî wê bibê. Lê kevneşopîya hizirî a karduyî û kurdistanî wê teqez bê. Teolojîya hizirî wê, pêwîst bê ku wê, di demekê wê yê civakî û pêşketî bi têngînek rasyonali wê di wê demê de wê fahmbikê ku wê ji gelek pêşketinên piştî xwe re wê bi fahmkirinê wê bibê temen. Teolojîya hizirî bi kevneşopîya

wê, ne dikarê bi musewitiyê, ne isewitiyê û ne jî piştire wê weke were diyarkirin bi islamî were fahmkirin. Ev teolojiyek êzdayî bê. Û wê berî wan wê hebê û wê, karibê bi serê xwe wê weke pêvajoyek demdirêj a teolojikî bi pêvajoyên wê yên pêşketinê û civakî wê fahmbikê. Di dema ku wê musa wê were herê mê wê, ev teoloji wê, rûniştî wê bi pêvajoyên xwe yên pêşketinê û ku bûya malê civakê û an civakatiya xwe daya diyarkirin wê karibê wê fahmbikê bê. Musa wê dema ku wê, dihê herê mê wê bi wê re wê hev nasinê wê bikê. Wê, têkiliyê bi fahmkinê wê bi wê re wê dênê. Ji morfolojiya gîrnawazê û ritualên êzdayî ên ku wê li wê werina kifşkirin wê karibê wê, dîmenekê wê yê fahmkirinê jî wê bi wê re wê kifşbikê bê. Têgihên weke ya bi gotina şahmaran, simurg û gotina aciniyan re ku wê çendî wê weke têtîna mistikî û serxwezayî wê werina diyarkirin jî lê wê dîmenekê civakî ê rasyonel bi fahmkirinê jî wê di navaro ka xwe de wê bi wê yekê wê bidina diyarkirin û wê, ser wê re wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ev ne tenê wê weke nişanakên vegotinî û çîrokî û hwd bin. Wê weke têtînen zêhni ên bi kûrbûnek teolojikî û hwd jî wê bi xwe re wê bidina diyarkirin û morfolojiya bi gotinên di çerçoveya jiyane Hîzir bixwe de dihên fahmkirin jî şewayekê wê yê bi fahmkirinê wê karibê bibînê û wê werênê ser ziman bê. Ev wê, dîmenê civakatiya wê demê wê weke bi renekê rastiya wê demê û rengê hîzirkirna wê, ku wê bi pêvajoyek fahmkirinê a rasyonel û irrasyonelî a di zikhev de wê çawa wê pêşkeve wê, karibê bi çerçove û temenê wê yê civakî re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman **jî bê**.

Bi wê morfolojiyê dema karduyan wê demek teybet a civakatiya rasyonel û teolojiyî wê bide diyarkirin. Wê, karibê wê weke pêvajoyek civakî ku em bi awayekê wê, bi çerçoveya pêşketinek kûr û dîrokî re wê fahmbikê. Wê civakatiyek hemdem wê rengê wê bi xwe re wê bide diyarkirin û wê, bi morfolojiyên hîzirî û zêhni ên weke bi gotinkirinên li jor wê hanî ser ziman wê, karibê çerçoveyek fahmkirinê a ronasanse zêhni û civakî jî bi wê re wê fahmbikê. Gotina bi “*ronakbiriya botanê*” re wê were ser ziman wê di nava kurdan û li herê mê wê çavkaniya wê li ser wê temenê wê, di renekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê gotina botanê wê, ne dîrî morfolojiya gotina bajarê filoransa a deestpêka ronasanse sedsale 15’ min ku wê li italya wê bibê bê. Ji wê aliyê ve wê, morfolojiya zêhni û hîşmendî a bi gotina botanê re wê, were ser ziman wê ji wê aliyê ve wê bi serê xwe wê weke gotinek ku wê karibê wê, bi teybetî wê ji hinek alîyan ve wê şîrove bikê û wê fahmbikê bê. Gotina ronakbiriya botanê wê, bi qasî ya kevneşopîya hîzirî, têtîna gîrnawazê, vegotinên simurg ku wê, çendî

wê bi hişmendiye ku ew di wan de dihê hanin ser ziman û hwd wê giring bê. Ji wê aliyê ve wê, gotina botanê wê, morfolojiya wê, bi zanina ku ew bi wê dihê diyarkirin û wê di wê demê de wê çawa wê weke *'navendekê fêrbûnê'* û an *'navenda perwerdeyê'* û hwd wê bibê wê piştî wê bi sedsalan wê bi wê temenê wê bibê wê karibê wê di rengê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Dîmenekê gotina botanê bi wê rengê wê di rengê têgihiştin û hişmendiyeke bi gotina ronasansê ku mirov wê karibê diyarbikê û wê bi mejuya wê re wê were hanin li ser ziman bibê. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya bi zêhni di gotina botanê de wê were bi cihkirin weke bi zaninek civakî, dîrokî, teolojiyî û hwd ku wê fahm nekê wê nikaribê wê rastiya wê jî wê bi rastî wê fahmbikê bê.

Wê mistisisme ku wê gotina Hızırî, acinitiyê û simurg de wê were diyarkirin wê di gotina botanê de jî wê bi wê yekê wê, were bicihkirin û wê di wê temenê de wê, têngînek bajarî a weke ya ser bajarên din re wê bi navendî wê were kirpendin. Ji wê aliyê ve wê, di rengê wê, têngînek teolojiyî wê bi wê re wê bi navendî wê were diyarkirin. Kevneşopîya hizirî wê li wê herêmê wê bi gelek awayên wê bi cih bê. Hê jî wê heya roja me kesên ku wê, weke çandek civakî wê *'xwarina hizir'* wê çê dikin wê bibin. Weki din wê, têngîna tirba nûh a li wir wê, bi hinek morfolojiyên giring wê were diyarkirin. Dirêj çêkirina wê tirbê weke bi dirêjeyiya li dora sê mirovan wê, weke morfolojiya hizirê dervî demê, gotina acinitiyê û têngîna simurg û hwd wê, di rengê de wê bi têngînek mistikî ku wê bi wê re wê were fahmkirin wê, were diyarkirin bê. Ev wê weke çerçoveyên têngînên civakatiya dema karduyan wê, bi kûrehiya wê ya dîrokî û zêhni jî wê bi hinek aliyên kûr wê bidina diyarkirin jî bin. Çerçoveya civajetiya karduyan wê, weke bi têngîna hizirî a pêxember-filosofan û pêşketina wan wê bibê û wê karibê wê bi yekê û rengê wê weke civakatiyekê û rengê wê yê pêşketî wê, diyarbikê bê. ..

Di wê temenê de wê kesên şîrovevevan ku me berê gelek caran bi şîroveyên cihê me ew hanina ser ziman ên weke pêxember-filosofan û hwd wê bibê. Di wê temenê de wê têngîna pêxember-filosofan wê beremberê wê têngîna teoloji-felsefe jî wê di rengê de wê weke karibê wê di rengê de wê şîrove bikê û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, ev wê, di awayekê de wê, di destpêka mitannî de wê weke destpêka wê bibê û wê, demên mitannî wê weke demna ku wê di wê temenê de wê pêşketina xwe wê bikin û an wê bidina kirin jî bin. Di dewama wê de wê, demê mitannî wê, di rengê de wê, di rengê de wê weke demek zanina weke ya felsefeyê û bi baweri weke ya teolojikî û hwd bê. Di wê demê de wê, di şewayekê de

wê têtînên xwe yên yazdanî jî wê di wê temenê de wê bigihênina şîroveyekê. Di demên berî mitanni de hebûna Enki ku wê weke yazdanekê abzû wê were diyarkirin wê, piştî wê morfolojiya bi salixkirina bi navê wî re wê gûharin wê bibê û wê weke 'yazdanê aqil' wê, di rengekê de wê were dîyarkirin û wê ser wî re wê şîroveyên bi aqil û kûrbûnên bi wê re wê, were kirin. Di wê temenê de wê, aqil wê çî bê û çî nebê wê di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ji wê aliyê ve wê, morfolojiya aqil wê, di wê demê de wê, di rengekê de wê, were dîtin ku wê ji sê aliyan ve wê bi kûrayî wê were diyarkirin. Aliyê pêşî ku wê weke bi awayekê wê weke di morfolojiya mitolojiya sumer de wê weke aqil xwûdê dide mirovan ku wê were diyarkirin wê weke têtînek şîroveyê wê were kirin bê. Ji wê aliyê ve wê, ev wê weke têtînek girêdanê bê. Lê piştî wê şîroveyek din jî ku wê bi têtînên êzdayî re wê, bahsa aqil weke dayina xwûdê wê nebê. Wê di rengekê de wê weke hebûn û an heyinek gerdûnî ku ew 'jixwe heya' re wê, di rengekê de wê bahsa wê were kirin û ev di morfolojiya têtîna 'şahmaran' a di nava kurdan de ku wê were dîyarkirin û an dîsa di nava kurdan û baweriya wan de wê di xate Hizir de wê weke ku wê bi morfolojiyên weke bi gotînên weke serboriya Hizir re wê, were dîyarkirin. Morfolojiya Hizir a weke xwediyê aqilê gerdûnê û an 'nepeniyê aqilê gerdûniyê' wê di rengekê de wê, weke bi wê rengê wê were dîyarkirin. Di wê temenê de wê morfolojiya diyarkirina bi şahmaran û Hizir re wê, weke çavkaniya wan ya civakî a heman kevneşopîya fahmkirinê a kurdistanî bê. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, di wê temenê de wê weke têtînek 'ji xwe heyî' kiu wê weke li wê were lê ghiştin di şêwayekê de wê weke bi wê re wê, di awa û rengekê de wê weke bê hanin li ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi wê re wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirî û wê weke karibê wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, têtîna aqilê gerdûnî wê morfolojiya di nava xate êzdayî de wê weke bi morfolojiya 'çar elementan' ku wê piştî wê weke 'elementan pêncem weke elementa aqil' jî li wê were zêdekirin re wê, were diyarkirin. Di wê temenê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê were hanin li ser ziman. Morfolojiya hebûn her çar elementên weke bi agir, av, av û hewa wê, di rengekê de wê, weke têtîhên di nava mitolojiya sumerî a herêmê de jî wê weke bi şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di rengekê de wê, têtîna hewayê û wê weke ji hewayê wê bûnê û hewayê wê weke

elementekê wê bûna wê di nava têngîna enlîlî de wê weke demek dirêj wê bi wê re wê weke wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê, ev di rengekê de wê di dewama wê de wê piştî wê weke di nava hûrî û û mitannîyan de wê, weke bi têngîna kummarbi û destana hadammu û û hwd re wê weke çavkaniya avê wê weke ya hebûnê wê were diyarkirin wê weke morfolojiyek ku wê bi aqili wê li wê were lê hizirkirin û wê were diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di nava êzdayîyan de wê morfolojiya pîroziya êgir jî wê kevntirin wê herê ku wê ji rengê rengê wê yê zer û hwd re wê şibîna li rohnîya rojê û wê weke rêya têkiliya bi yazdanê mazin re wê were dîtin û di wê re wê week rêyek ontolojiyî a têkiliyê wê bi hebûnê re wê di wê temenê de wê were tefkirkirin û hizirkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke kkaribê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke kaeribê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di reng û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna êgir wê, di rengekê de wê weke morfolojiyek ku wê di piştî wê di nava felsefeyê de jî wê weke haraklit û hwd re wê weke çavkaniya hebûnê û an weke 'rêgeza navendî a gerdûnê' û hwd re wê were lê hizirkirin û wê rengê şîroveyên wî nikaribê ji wê morfolojiya êzdayî a bii êgir weke rêgezekê wê dihênina ser ziman dûr li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di dewama wê de wê weke li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Wêjî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya aqil wê bi rengekê re wê bi wê re wê weke morfolojiyek bi aqil re wê, di temenê têngînek aktiv a vegûhar de wê bi wê yekê wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Morfolojiya tişteyê wê bi gûharê weke ji forma xwe wê reng û awa û wê bigûharê û wê weke bibê tişteyê din û hwd jî wê weke ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyekê ve wê morfolojiya bawerîya bi rojê a di nava baweriyên kurdistanî û hwd de wê, ji wê aliyê ve wê, weke aliyekê wê yê giring ê epistemîkî û ontolojîkî wê weke di zikhev de wê bi hev re wê di

şêwayekê de wê weke ku wê bihawênê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di reng û şêwayekê de wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya hebûna gerdûnê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di rengekê de wê, çavkaniya gerdûnê wê weke di zerdeştîyê de wê were dîtîn ku wê bi wê were lê hizirkirin wê di nava du hêzên vaji hev de wê were lê hizirkirin wê bi ya tari û rohnîyê û hwd de wê, li ser wê re wê, were lê hizirkirin û ev herdû wê weke di morfolojiya wan a fahmkirinê de wê weke du elementên ku wê, weke karibin bi hebûna wan ya heyî re weke dikarin werina kifşkirin jî wê di şêwayekê de wê weke karibê bi wan re wê li wê were lê hizirkirin jî bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengek de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Mijare hebûnê û afirîna wê, di wê temenê de wê weke ku wê piştî Zerdeştî wê di nava têgîna manîtiyê de wê were şîrovekirin ku wê rohnî wê di bedenê de wê were dilgirtin û an wê weke morfolojiyek giyani a weke dil dihê girtin ku wê were diyarkirin wê weke rengekê şîroveyê wê weke nikaribê jî wê rengê fahmkirinê dûr were lê hizirkirin bê. Di wê temenê de wê di nava du elementên weke vaji hev de wê elementa rohnîyê wê di rengekê de wê weke elementek ku ew dihê tevîrkirin ku ew heya bê. Di dewama wê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke li wê were lê hizirkirin bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin ku wê, ew rohnî wê weke bi vejê. Wê dema ku wê roj wê weke dagera yazdanê mazin wê were diyarkirin wê rohnîya rojê wê weke jî wê were û qatên rohnîyê jî wê dihên wê weke jî wê weke çavkaniya bûyîna giyanî wê werina lê hizirkirin. Lê di morfolojiya wan de wê jî wê zêdetirî jî wê ew wê weke rohnî bin û wê dîtîne wê werin bin û wê di dewama wê de wê weke têgînên ku wê, di rengekê de wê karibê bi wan bibîne û fahmbikê bê. Di asta dawî de wê çavkaniya aqilbûnê û an zanînê jî wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de ku em

dîsa werina ser wê nûqtêya ku wê li asya wê weke çavkaniya felsefeyê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, bi wê re wê weke li wê were lê hizirkirin û wê çawa wê, di rengekê de wê bi wê yekê wê, di dîmenekê de wê were tefkirkirin wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di têtîna rohnîyê de wê morfolojiya heyina hebûnek ku ew temenê bûyina bi aqil û an zanînê û hwd jî wê di wê de wê biafirênê wê weke hebê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbîkê û wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke laiyeke wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, di şewayekê de wê karibê wê fahmbîkê ku wê têtîna rohnîyê wê, di wê nûqtêyê de wê weke elementek tenê ku wê weke ya vaji wê newê diyarkirin. Di wê de wê aliyên din jî wê bi wê yekê wê were kifşkirin. Ji morfolojiya hizirkirina zerdeştî û maniyî û heta suhrewerdî li kurdistanê di xate êzdayî de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke bi wê yekê wê were lê hizirkirin û wê bê hanin li ser ziman.

Di wê nûqtêyê de wê morfolojiya têtîna elementa rohnîyê wê di wê nûqtêyê de wê weke çavkaniyek bi wê dihê hizirkirin bê û wê weke çavkaniya jîyanê û bûyinê jî wê were lê hizirkirin bê. Ji wê aliyê ve wê, di wê rengê de wê, di nava wê dualiteya wê ya rohnîyê û ya ne rohnîyê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, di şewayekê de wê, çawa wê, ahengekê di nava wê dualiteya dijber de wê di yekitiyekê de wê weke bi jîyanê re wê weke hebê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ev têtîn û rengê hizirkirinê wê resen wê weke têtîn û rengekê hizirkirinê a di temenê felsefeyî de wê weke çerçoveyek fahmkirinê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Lê aqilê felsefeyî wê, weke aqilekê şîroveyî wê were dîyarkirin û ji wê zêdeyî wê weke aqilekê ji wê cihê ku wê weke 'aqilekê mayinda' ku wê di rengê têtîna îdeayên platon de wê were dîyarkirin de wê bi wê re wê hebê û wê, morfolojiya platon a aqilê îdeayê wê weke di wê temenê de wê, di wê morfolojiya hizirkirinê de wê weke dîmenekê fahmkirinê wê bi wê re wê weke karibê wê li wê were lê hizirkirin bê. Platon wê weke wê rastiya pêşketina aqilî wê baş bixwênê û zanibê wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Minaq wê morfolojiya wî ya bi *analojiya şikeftê* re ku wê werênê ser ziman wê weke têtîna *analojiya şikefta gerdûnî a mitraqî* ku wê piştê di avêstaya zerdeştî de jî wê bi berfirehi weke çavkaniyekê wê bahsa wê were kirin wê di rengekê de wê weke karibê wê kifşbîkê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Lê di wê temenê de wê aqilê mayinda û yê ne mayinda wê weke di rengekê de wê di morfolojiyekê de

wê weke ne dûrî têngîna ya teoloji û felsefeyê de wê bibê ku wê weke teoloji wê weke ya aqilê mayinda û felsefeya weke ya aqilê ne mayinda wê di rengekê de wê weke bi wê re wê di şewayekê de wê were diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê weke dîmenekê fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê, di rengekê de wê weke bide diyarkirin.

Morfolojiya teolojiyê wê di wê nûqteyê de wê tenê wê weke têngînek yazdanî wê fahmbikê wê di zane min de wê weke kê m were fahmkirin bê. Ber ku wê di demên berê de wê, ne tenê wê bi wê yekê wê were diyarkirin. Di wê demê de wê weke ku em dibînin wê çavkaniyeka bi hebûnê û fahmkirina wê bi zanînê wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê têngîhên weke salixkirinê minaq weke bi navê 'aşâ' û an 'wahiştâ' û hwd wê bi wê re wê were diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê realismek jiyânî bi fahmkirina wê û hebûna wê re wê bi wê re wê weke were lê hizirkirin. Li ser têngînek fahmkirinê û zanînê re wê, dema ku wê bahsa wê were kirin de wê, morfolojiya teolojiyê wê têngînek weke ya bi metafîzîkê û realismekê wê di zikhev de wê di fahmkirina xwe de wê bide diyarkirin û wê, di wê çerçoveyê de wê weke çavkaniyek hizirkirinê a rasyonel li ser wê temenê û rengê fahmkirinê ku wê were pêşxistin re wê weke bi xwezayê derve û hwd re wê, bê hizirkirin û tefkirkirin. Di wê temenê de wê morfolojîyên weke xwezaya derve wê weke birîqîna ji wê weke heyîna heyî û di wê temenê de wê ew heyîn wê weke bi çavkaniya xwe ya fahmkirinê û ya ji wê bûyînê û hwd re wê di zikhev de wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Morfolojiya hebûnê, xwezayê û şînayîyê û hwd wê bi wê yekê wê di nava êzdayîyan de wê bi zêdeyî wê weke aliyên giring ku wê bi wan re wê di rengekê de wê weke bi wê re wê were kê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê morfolojiya bûyînê û rohnîyê wê di wê Çerçoveyê de wê weke bi wê re wê weke li wê were lê hizirkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di dualisma zerdeştî de wê têngînek realist ku wê bi zanînekê re wê weke di dîmen û morfolojîyek weke dervî ya felsefeyê de wê bi wê yekê wê weke were tefkirkirin jî wê di aslê xwe de wê weke çavkaniya wê hinekê jî wê weke ev rastî bê. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê

din ê giring wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di dewana wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare lêpirsinê, di her tiştê de wê lêgerina wateyekê û heyina wateyekê û hwd wê bi wê ve wê girêdayi wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di wê temenê de wê bihizirê û wê weke karibê wê, di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Mijare fahmkirinê wê, bi wê ve wê girêdayi wê bibê. Fahmkirin wê weke morfolojiyek ji ya rohniyê û bi rohniyê dîtîne ve wê girêdayi wê were lê hizirkirin. Ji wê aliyê ve wê, rohnî wê weke çavkaniya jiyanê wê, di wê temen de wê weke li wê were lê hizirkirin. Wê dema ku wê aqil wê weke çavkaniya bûyina gerdûnê wê were lê hizirkirin wê bi wê aliyê ve wê bi gelek aliyên wê yên morfolojiyî ên fahmkirinê re wê weke bi wê re wê were lê hizirkirin û wê di wê çerçoveyê de wê were diyarkirin. Fahmkirin wek têgiheke kûr a ramanê ye ku ji bo têgihîştina mirovahî, gerdûn, rewîst û wateya jiyanê hatiye pêşxistin bê. Ew fahmkirina kûr e ku ji hêla Zerdeşt ve wê, bi felsefeyî jî ku wê were pêşxistin, li ser bingeha têkoşîna kozmîk a di navbera qencî û xerabiyê de û têgeha wîna azad a. Ew dijberiya di navbera ronahî û tariyê de û pîroziya hêmanên xwezayê diparêze. Di fahmkirina Zerdeştî de, têgihîştina kozmîk ku ew wê diyar dike ku gerdûn qadeke şerê kozmîk e di navbera ronahî û tariyê, qencî û xerabiyê de, û li ser hevsengiyêke îlahî (Asha=aşa) hatiye avakirin. Ev têgih xweza û gerdûnê wekî beşek ji rêzek pîroz dibîne. Aşa wek dagera rastîti û sazûmane gerdûnê wê, bi zagona kozmîk a bêkêmahî û dadperwer a gerdûnê bibê. Erka bingehîn a mirovahiyê parastin û ragirtina vê rastiye ye. Di dewama wê de wê, çar element wek hêman we av, hewa, ax û agir xuyangên pîroz û zindî yên sazûmana kozmîk bin. Bi taybetî agir û ronahî dagera ronakbîriya îlahî ne. Bi wê re têgînên wek ramanek baş, peyva baş, kirinek baş dihên diyarkirin di fahmkirinê de. Mirovahî ne qurbanîyek pasîf a vê hev kêşeya kozmîk di gerdûnê de ye, lê belê subjektek çalak e ku bi hîlbijartinên rewîstî a qenciye diparêze ya. Ev wê weke aliyên wê yên ku wê weke karibê wê di dîmenekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê hizirkirin û çavkaniya wê, di rengekê de wê, weke biqasî wê ji nava jiyanê, hebûn û rewşa wê bibê wê, bi wê yekê wê, ji çavkaniya hebûnê jî wê bi wê re wê hewl were dayin ku ew bi wê re were

lê hizirkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê, di wê temenê de wê bi wê re wê ser ziman bê.

Di wê demê de wê dibînê ku wê şîrove wê pêşkevin û wê, kirdeyên wê dihizirin wê zêdeyi wê bibin û wê derkevina li pêş. Wusa dihê fahmkirin ku wê, di rengekê de wê, nivisandin wê pêşkeve. Minaq wê di nava kurdan de wê bo zerdeşt û nivisandina wî ya avêsta wê bê gotin ku 'wî, ser duwanzdeh hezar çermî avêsta nivisandiya' re wê bê gotin. Di wê temenê de wê ev ne tenê wê weke gotinek ku wê karibê wê bi wê dirêjeyiya avêsta û nivisandina wê bi wê karibê wê fahmbikê bê. Her wqusa wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê morfolojiya gotinê wê pêşketina nivisandin û di nivisandinê de wê bi kûrbûna zêhni û hwd re wê çawa wê pêşketinek wê di rengekê de wê weke ku wê hebê. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, têtîna nivisandinê wê, di wê temenê de wê mediya de wê bi zêdeyi wê, pêşkevin. Ku wê, çendî wê weke çavkaniyên wê demê wê weke nebin û an hebin jî wê, weke lli deverna girti mabin jî lê wê morfolojiya dema mediya a nivisandinê wê pirr zêde wê pêşketî wê hebê. Di rengekê de wê di wê demê de wê gelek zannên demê û an hizirvanên wê demê wê pêşkevin û wê 'kanonikên xwe wê pêşbixin'. Kanonikên nivisandinê wê, di rengekê de wê, di wê demê de wê bibin. Minaq wê, 'kanonika azra' û an 'kanonika ester' û hwd wê di wê demê de wê weke hinek gotinên ku wê bahsa wê were kirin bê û wê, di wê temenê de wê weke karibê wê bahsa wê bikê bê.

Ev wê weke têtînen ku wê di wê demê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Weki din wê, morfolojiya bi gotinên fahmkirina rengê nivisandina avêsta re wê di rengekê de wê weke gotinên ku wê di wê demê de jî wê pêşketinek berfireh wê weke hebê. Gotinên weke 'nivisandina avêsta ser duwanzdeh hezar çermî' wê weke gotinên ku wê bîn ser ziman bin û wê, di wê temenê de wê têtînekê jî wê di şewayekê de wê weke di serê me de wê weke karibin bidina çêkirin bin. Ev wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê demê de wê vegotinên weke di temenê serboriyan, têtîna wele jiyane lehengan, û hwd de wê, di rengekê de wê derkevina li pêş. An jî wê têtîhên teolojikî wê, di wê temenê de wê, bi rengekê wê di wê demê de wê were dîtin ku wê werina ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, pêvajoya nairi-karduya û piştre a medan

ya pêşî wê, di rengekê de wê weke demek giring a ku wê di wê temenê de wê kaeribê wê diyarîkê û wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyekê din ve jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna pêşketina hizrî wê di wê demê de wê bibê. Civakatiya bi têngînek teolojiyî wê pêşkeve. Têgiha maf û azadiyê wê di rengekê de wê, pêşkeve. Felsefeya zerdeştî wê çendî wê weke têngînek etikî a sazûmane civakî û jiyânî bi nerîna wê ya li hewirdorê, xwezayê û hwd re wê xort bê wê ewçendî jî wê weke têngînek ku wê mijare azadiyê wê weke ku wê di rengekê de wê di nava xwe de wê ji xwe re wê bikê mijar. Weke ku me li jor wê hani ser ziman wê têngîna azadiyê wê di rengekê de wê, di rengekê de wê weke bi gotina 'wîna azad' û hwd re wê di nava têngîna zerdeştî de wê fêrsên wê yên fahmkirinê wê bibê. Ev wê weke xosletekê civakên nairî-karduyî û mediyân jî bê. Di rengekê de wê morfolojiya 'destana kawayê hasinkar' wê di rengekê de wê xwediyê navarok û rengekê fahmkirinê a ku wê karibê wê di rengekê de wê li ser têngînek bi wê rengê a gotina azadiyê û an 'gihîştina azadiyê' wê were avakirin. Di wê temenê de wê azadiya kes bê û an azadiya komî û civakî û hwd bê. Di wê temenê de wê, ji bindestiyên desthilatî xilasbûnê wê di rengekê de wê, di rengekê de wê ji xwe re wê bikê mijar. Morfolojiya vegotina destana kawa wê, di rengekê de wê, gelek aliyên wê yên ku wê karibê kifşbikê û wê werênê ser ziman wê hebin. Me li jor wê li deverêkê wê hinekê wê hani ser ziman. Lê li vir wê, di çerçoveya mijarê de wê dikarê wê hinekê din jî wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê têngîna 'wîna azad' û hwd wê çawa wê weke morfolojiyekê wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin wê ji çerçoveya bawerî û felsefeya zerdeştî a avestayî bê û an têngîna navaroka vegotina destanên civakî ên weke 'destana kawa' û hwd bê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Wê kirpendinek xort wê li wîna azad wê bikê.

Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, destana kawa wê, pêşî wê nişanaka dema dawîn a pêşketî a *serdema hesinê* bê ku wê di rengekê de wê, weke bi gotina hesinkariyê û hwd re wê, di rengekê de wê, weke xwediyê kirpendinek xort bê. Ji xwe têngîna 'hesinkariyê' wê, weke morfolojiya bikarhanîna hesin wê bi wê yekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya destana kawa wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Morfolojiya destana kawa wê, di rengekê de wê weke morfolojiyek civakî û an bi têtîna azadiya civakî wê, karibê wê werênê ser ziman bê. Lê di morfolojiya wê têtîna azadiya civakî de wê, di rengekê de wê ya keseyeti ku ew bi wê weke dixwezê û an dikê li wîna xwe bi azadi û an morfolojiya fahmkirina azadiyê lê xwedi derkeve. Ev morfoloji wê piştî dema mediya wê di demên karduyan de wê, pirr zêde wê, nişanakên wê hebin. Weki din wê di dema duyem a mediya de wê, weke kevneşopîyek civakî a azadixwez wê pêşkeve û wê, serwerî pêşketina civakên herêmê jî wê bibê û wê derkeve li pêş.

Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê weke bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya azadiyê a kawatiyê wê di wê temenê de wê, di nava têtîna tevgeriya civakî ku wê weke ji binî ve wê li maf û azadiya xwe xwedi derkeve wê, bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke têtînek giring ku wê encamên wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê weke destpêka dema pêşî a mazin a mediya û bilindbûna wê di rengekê de wê were diyarkirin. Lê bi wê re wê, jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîha mediya û bilindbûna wê re wê, di şêwayekê de wê çawa wê, jî bindestiyê wê weke xilas bibê wê weke wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê pergale parastgehtiyê ku wê, piştî mitanniyan wê, bi girêdanên keyeniyên di berdêla dana bacê de a bi xwe ve ku wê asûr wê pêşbixê wê di rengekê de wê weke bi wê yekê ve wê girêdayî û wê weke bertekekê jî wê di rengekê de wê were hanin li ser ziman. Ji wê aliyê ve wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîna kawatiyê wê, ne tenê wê jî wê aliyê ve wê weke têtînek giring bê. Ji aliyekê wê yê din ve jî wê weke nişanaka demek civakî û bi wê yekê wê bi komîya civakî û bi girseyî li maf û azadiya xwe xwedi derketinê û bi wê yekê wê weke gihiştina têtîhiştin û hişmendiya wê jî wê weke morfolojiyekê bi fahmkirinê wê di xwe de wê bihawênê. Ji wê aliyê ve wê, pêşketina civakî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya têtîna kawatiyê de wê, di rengek de wê, kirpendinên ser wîna azad re wê, li kes û keseyetiyê bê û an civak û civakatiyê bê wê bi zêdeyi wê hebê û wê, di wê temenê de wê di zane min de wê aliyê wê yê giring wê ev bê û wê di serdema hasinê a dawîn de wê morfolojiya

pêşketinek civakî a bi wê temenê û têngînê wê, weke ku wê di şêwayekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê, direngê de wê ev wê, weke têngînek ku wê karibê wateyên nû li destpêka dema pêşî a mediya jî wê bi xwe re wê bi têngînek civakî wê weke karibê lê bikê bê. Di wê temenê de wê, ev morfoloji wê pêşketina destpêkê a wê demê ya mediyatîyê wê ji têngînek keyeni û an imparatoriyê wê zêdetirî wê di morfolojiya wê vegotinê de wê pêşketina civakek bi hişmendi û zanin a di nava xwe de ku ew li xwe û wîna xwe xwedi derdikeve û xwediye fahmkirina wê ya civakî a bi xwe re wê, bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve ev wê morfolojiya serdestiya mediya a pêşî wê di wê destpêkê de wê weke bikê desthilatîyek civakî. Ji wê aliyê ve wê, di rengê de wê, ev destan wê di rengê de wê têngînekê wê bi wê re û wê bi wê destpêka wê re wê weke di rengê de wê weke bi xwe re wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê, di rengê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê morfolojiya azadiya civakê wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê çawa wê derkeve li pêş wê weke aliyê wê yê giring wê di demên piştre jî wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê weke li wê were lê hizirkirin bê. Ku ew bi çi gotinê wê were hanin li ser ziman jî lê wê di wê temenê de wê weke destpêkekê ku wê bi morfolojiya gotina wê navaroka destanê a bi wê re wê weke li hev wê were hûnandin re wê, di wê rengê de wê kirpendinên xort ên weke dawîlêhatina serdemekê û destpêka serdemekê ku wê bi xwe re wê bîrê ser ziman wê bi wê re wê hebê. Ji wê aliyê ve wê weke xwediye fahmkirinek xort bê ku wê weke karibê wê, di rengê de wê weke bi wê re wê, di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya gotinê de wê, di karê wê werênê ser ziman ku wê têngîna gotinê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Giringî dana xwezaye xwe, jiyane xwe, hewirdora xwe, maf û azadiya xwe û hwd wê, weke aliyên ku wê bi wê re wê werina diyarkirin bê. Ji wê aliyê ve wê destana kawa wê weke destanaka giring a civakî û destpêka wê bê. Lê ev destpêk wê weke destpêke civakî a giring ku wê bi xwe re wê weke destpêkek serdemî wê werênê bê. Wê bi wê yekê wê weke karibê wê di warê têngîna civakî de wê fahmbikê bê. Wê ne tenê têngîna rûxandina desthilatêkê û li şûna avakirina desthilatake din de wê karibê wê fahmbikê bê. Ji wê zêdetirî wê morfolojiya pêşketinek civakî a kûr wê di wê de wê hebê û wê, di rengê de wê weke pêwîst bê ku ew di rengê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Ji wê aliyê ve wê destana kawa

wê di derbarêê wê destpêka bi mediya re bê û an pêşketinên civakî ên piştre jî bê wê, di şêwayekê de wê weke hişmendiyeke berfireh wê bi xwe re wê weke di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê kiu mirov wê weke karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê weke pêwîst bê ku wê hinekê din wê ser wê bisekinê bê. Ber ku ev ali wê di wê temenê de wê ne tenê wê nirxtiya demê ku wê mediya wê ser wê re wê çawa wê pêşkeve wê bi wê re wê weke karibê wê bide fahmkirin. Wê jî wê zêdetirî wê weke têgînek ku wê weke karibê wê awayekê de wê fahmbikê ku wê çawa wê, weke pêşketineke civakî wê bibê. Di dema mediya xwe bide jî wê, niqaşên ser dema keyê medi astiyages ku wê werina gotin û wê di hinek gotinan wê heredit wê, di *dîroka* xwe de wê bahsa 'despotismekê' wê di rengekê de wê were kirin ku ew bi wê bûbê û an nebûnê jî lê wê ev gotin wê, di wê rengê de wê, di temenê nakokiya pêşketina civakî û li wê pêşketineke desthilatî û an pêşneketineke desthilatî û hwd jî wê weke aliyekê ku wê weke karibê wê bi wê re wê hinekê wê li wê bihizirê û wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê weke gotinên ku wê di rengekê de wê lêpîrsinekê wê ser temenê hebûn û nebûna desthilatiyeke civakî jî wê, di rengekê de wê weke gotinên lêpîrsinê jî bin. Ji wê aliyê ve wê, gotina azadiya civakî û tekoşîna bo wê, ku wê weke morfolojiyekê bi destana kawa re wê were ser ziman wê, bi wê yekê wê hinek morfolojîyên xort wê weke di rengekê de wê, bi wê yekê û çerçoveyê wê di serê me de wê weke karibê bide çêkirin. Ev gotin wê didina nişandin ku wê di wê demê de wê lêpîrsinekê ser temenê civakî û nakokiyên wê yên bi desthilatî û hwd re wê çawa wê bibin jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê, di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin jî bin.

Ji wê aliyê ve wê weke pêwîst bê ku wê hinekê wê ser wê bisekinê bê. Ev wê tenê wê di wê demê de wê pêşketina civakî wê bide fahmkirin. Wê bi wê re wê, piştî wê di dema axamenîş de wê çawa wê, keyenî û an desthilatîyên medi wê di rengekê de wê çawa wê, bi serê xwe wê di nava xwe de wê sazûmanekê wê bi serê xwe wê biafirênin û wê, bi wê bijin jî wê weke têgînekê wê bidina diyarkirin. Keyên medi ên piştî wê demê wê hertimî wê li ser wê temenê wê, bi fêrs û morfolojîyên weke kawawarî wê di rengekê de wê, derkevina li pêş ku ew wê weke tekoşîna bo maf û azadiya civake xwe didin. Li azadiya wê digerihiin û serwerîya dixwezîn.

Morfolojiya bi çend keyên medi yên piştî wê demê ên weke Uvaxştra, Fravartîş, Çîçataxma û Molon û hwd re wê, dîmenekê bi wê rengê wê bi xwe re wê bidina diyarkirin.

Rewşa destana kawa wê, di rengekê de wê weke têtînek ku wê weke bo keyeniyekê wê tekoşîna serkevtinê wê were dayîn û wê bi wê serkeve û an binkeve re wê nikaribê wê bi tenê wê fahmbikê bê. Ji wê zêdetirî wê weke giyanek civakî a bi hişmendî wê hebê ku ew di rengekê de wê hertimî wê bo azadiya xwe wê serpiyan bê û wê, dema ku wê mijar bibê azadiya wê û an wê, hêrîş li azadiya wê bibin wê bi civakatiya wê re wê weke bikeve dewrê û wê rengê xwe yê berxwedani wê bide nişandin. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê weke têtînekê wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê, di demên hûrîyan de wê li hemberê keyên babili ên weke hammurabî û an semsu-iluna ku wê, pêşketina keyên weke Rim-sin bê û an rewşa berxwedaniya Sarrupakkê ku wê li wê binerê wê di wê temenê de wê dîmenekê berxwedêr ê ku wê xwe di rengekê de wê weke bide domandin wê hebê. Di wê temenê de wê, mijare têtîna azadiyê û civakatiyê û di nava xwezaya wê de wê weke jiyaniya wê û hwd wê weke aliyên ku wê bi diyardeyî xwe di nava mijarê de wê bidina diyarkirin. Piştî demên mitanni li hemberê seferên Asûr ên weke ku wê keyê Sûbari Ikteshob wê bide nişandin wê, di rengekê de wê nikaribê dervî têtînek bi wê rengê wê şîrove bikê. Ew wê, di wê berxwedaniya xwe û bo azadiya xwe de wê jiyane xwe wê bide û wê bo wê yekê wê weke dagerekê wê bo demên piştî xwe wê derkeve li pêş. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke dîmenekê civakî û kevneşopîya wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê karduyî ku em bi wan re gotinekê wê bibêjin ew jî wê di nava rêza çîyayên cûdî û herêmên botanê ên deverên asê de wê xwe bicih bikin û ji wir heya başûr û rojhilat li kuntara zagrosan wê di rengekê de wê, rêxistiniyek civakî a xwezayî wê di wê rengê de wê weke ku wê bi xwe re wê bikin. Ji wê aliyê ve wê weke karibê wê, di rengekê de wê weke kaeribê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Têtîna kawatiyî wê di rengekê de wê weke bi morfolojiyek siyanî a torini re wê, were diyarkirin. Di hibek vegotinên kurdan de wê weke mertebeyekê wê were diyarkirin. Di hinek vegotinan de jî wê di rengê çîneka serdest a ji nava civakê wê weke komek ku ew bi rewşa xwe ya jiyane a dewlemendi bê û an rewşa xwe ya zanînê û hwd bê ku ew li pêş bê wê di şêwayekê de wê weke derkeve li pêş bê wê, ji wê were bahskirin. Lê di aslê xwe de wê morfolojiya ku wê bi wê re wê weke derkeve li pêş a giring wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, bi têtîna berxwedani bê. Di

dema mediya de wê bi vegotinên ku wê bi wê re wê weke bi têngîna dahaq re wê bi wê re wê werina vegotin ku wê, di rengekê de wê, were diyarkirin. Dahaq ku wê çendî wê weke navê keyê asûr ê ku wê weke li mediya serdest bûya û zilmê dikê wê were diyarkirin jî lê wê, çi rasthatin bê ku ev nav wê di nava kurdan de jî wê belevbûyi wê weke navekê wan ê ku ew li zaroyên xwe dikin jî wê hebê. Hinek vegotinan wê weke di rengekê 'keyekê kurd' û an 'keyekê medi' de jî wê di şewayekê de wê weke bahs bikin wê bibê. Lê di wê nûqteyê de wê, ya ku wê bi navê dahaq re wê were diyarkirin wê tenê wê bi sînor wê nûha di destê me de wê weke têngînek vegotinî a mistikî û an mitolojiyî ku wê bi wê yekê wê bi çîrokî wê were gotin wê di wê rengê û şewayê de wê weke bi tenê wê hebê. Di hinek vegotinên avestayî de jî wê weke bi navê Aži Dahāka / Zōhak wê were diyarkirin.

Têgîha Dahaka wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê, karibê wê li wê bihizirê. Lê ev têngîh wê weke ji çanda avêsta wê, weke pêwîst bê ku wê hinekê wê li wê kûr bibê bê. Mînaq Zehāk[a] di mîtolojî û dîroknivîsiya heerêmi de kesayetîya xerabiyê ye. Di kevneşopîya Avestayî û Zerdestî de, Zehāk (ku wekî Aži Dahāka jî tê zanîn) wekî kurê Ehrîman, dijminê (lê di dawiyê de hatiye bindestkirin) Ahura Mazda tê hesibandin. (Çav: Persia: iv. Myths an Legends". Encyclopaedia Iranica. Retrieved 2015-12-23) Di Şahnesiya Ferdowsî de, Zehāk kurê hukumdarekî bi navê Merdās e. Aži (navdêr ažiš) peyvek di Avestayî de ye ku tê wateya "mar" an "ejderha". Ew bi peyva Sanskritî ya Vedî ahi ve girêdayî ye, ku tê wateya "mar", û wateyek xerab hîlnagire.

Di morfolojîyê de wê weke hinek têngîh û wateyên ku wê weke nedûrî têngîha şahmaran a di nava kurdan de belav a wê weke bigirê. Wateya xwemal a Dahāka ne diyar e. Wateyên diyarkirî ev in: "stûkirin", "şewitandin", "mirov" an "wek mirov", "mezin" an "biyanî" (li gelê Dahae û dasa weke wateyekê di heviyekiyekê de jî dide me). Her çiqas Dahaka di mîtolojiya iranî û kurdistanî de wekî navekî taybet dihê hesibandin jî, forma Zahhāk di Şahnameyê de wê wek peyvek bi rengê dahhāk bê û 'kenîn'ê wê bide. Peyva Avestayî Aži Dahāka û aždahāg a zimanê medi çavkaniya cinê çavbirçîtiyê yê Manîşiyê ya, bi têngînek weke Až lê dihê zêde kirin. Her wiha fîgurê mîtolojîk ê zimanê Kevin Aždahak, Di zimanê dema duyem a mediya de wê bi têngîha 'aždehâ/aždahâ'. Weki din wek têngîha ku wê wateye ejdîha ya Kurdî heye, ku bi gelemperî dihê wateya "ejderha". Ev nav her weha hat bûhûrandin li deverên din jî bi şiklê "aždaja" girt û di zimanên herêmen din ên weke rojavayê kurdistanê

rojawa, anatolya û deverên din ên li dordorê wateya "ejderha", "ejderha" an "marê avê" girt.

Tevî aliyê neyînî yê Aži Dahāka di mîtolojiyê de, di dîroka gelên Îranî û medi (kurdistanî) de ejderha di hin alên şer de hatine bikar hanîn. Ev di dema mediya de wê, bi teybetî wê, di hinek têgihan de wê were kifşkirin. Di dema mediya a duyem de jî wê were dîtin. Wek têgihek ji avêsta a serwer dibê wê, di nava civakên herêmê de wê bicih jî bibê.

Aži (navdêra ažiš) peyva Avestayî ye ji bo "mar" an "ejderha". Ew bi peyva Sanskritî ya Vedî ahi, "mar", re di rengekê têkildar dihê dîtin û bêî îmayek xirab e. Wateya xwemal a dahāka zêde ne diyar e. Lê di kurdî de dihê wateya 'ya ji wê dihê.' An jî bi wateyên weke bi gotina kurdî a weke 'ziha' re hev wateyekê dide me ku wê wateya uzwe zabûnê ê mirov (jin) û an zindiyan û ji wê bûnê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê, gotina 'ziha' wê bi wê rengê wê uzwe zêdebûnê ku wê were kirin wê di temenê bi baxtbûnekê û hwd de jî wê bi gotinî wê di nava kurdan de wê bahs bikê. Minaq di nava kurdan de wê gotina "tu dibê qey ziha gûr bi pê ve ya' wê li ser wê temenê wê weke gotinek civakî û geliri a ku wê bi tênginekê wê were hanin li ser ziman bê. Lê di vegotina tekoşîna kawayi de ku wê kurd wê bahsa wê bikin wê dîmenekê dahaqa û an zahhak wê bi wê rengê diyarbikin û wê ser wê dêmenê re mirov dikarê di rengekê de wê təkiliya wê vegotinê û reng û diyarkirina wê bi kawayî bi avêsta û tēgiha wê re jî wê di rengekê de dênê. Bi wê yekê û rengê wê weke avêsta wê, weke temenê tekoşîna maf û azadiya civakê wê, di rengekê û hişmendiye jî wê bi xwe re wê bi wê rengê wê biafirênê wê weke bide diyarkirin. Bi wê rengê destana kawa wê morfolojiyekê wê weke bi tēgîna tekoşîna nava başî û nebaşîyê wê bi temenekê avêstayi jî wê bi wê rengê wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di mîtolojiya med û an avêsta de, Dahāka wekî navdêrek taybet tê hesibandin, lê forma Zahhāk, ku di Şahnameyê de xuya dike, bi bandûra peyva Erebi ya ne tēkildar ẓahhāk ku tê wateya "kesê ku dikene" hatiye afirandin. Lê mirov nikaribê wê weke di şahnameyê de dihê diyarkirin de bi bi wateya peyva erebi wê fahmbikê. Ji erebî jî wê girtinê wê bi derfet bê. An jî weke ji fêrbûnên avêsta girtin wê weke bi derfet bê.

Minaq peyva Avestayî Aži Dahāka û aždahāg a zimanê kevn çavkaniya cinê çavbirçîtîyê yê Manîyê Až, (Çav: D. N. MacKenzie, Mani's Šābuhragān, pt. 1 (text and translation), BSOAS 42/3, 1979, p. 500-34, pt. 2 (glossary and plates), BSOAS 43/2, 1980, p. 288-310.) kesayetiya mîtolojîk a avêstayi Aždahak, her weha ejdîha ya yê Kurdî ya ku bi

gelemperî tê wateya "ejderha". Tevî aliyê neyînî yê Aži Dahāka di mîtolojiyê de, di seranserê dîroka gelên Îranî û kurdistanî de ejderha li ser hin alên şer hatine bikar hanîn. Ev bi heman rengê di vegotinên kurdi û kurdistanî de wê bi wê rengê wê heya roja me wê, were diyarkirin.

Ev di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke têgînek ku wê di çerçoveyek berfireh de wê weke têgînekê wê bide me. Morfolojiya Şahmaran ku wê di nava kurdan de wê bahsa wê were kirin ku wê çavkaniyên bi wê ên ku em dikarin bi hizirin heya hezarsalên duyemin ên beriya zayinê jî wê weke karibê wê bibê wê di aslê xwe de wê weke têgînekê wê, di rengekê de wê di rengekê de wê weke di êzdayi de wê bi pîroziyekê re wê were diyarkirin wê karibê wê kifşbikê. Têgiha 'îşaran' yazdana weke bi dagera ejderha weke komek stêrk li azmana dihe diyarkirin wê, di rengekê de wê, di mejiyê mirov de wê weke zindi bikê.

Di Avesta de, berhevoka nivîsên olî yên Zerdeştîyê, Aži Dahāka ažiye herî girîng û mayînde ye. Ew wekî cinawirekî bi sê dev, şeş çav û sê serî, jîr, bihêz dihe wesfandin. Ji hêla din ve Aži Dahāka xwedî taybetmendiye mirovî ye, û qet ne heywanek sade ye. Aži Dahāka di gelek mîten Avestayî de xuya dike û di gelek deverên din ên wêjeya Zerdeştî de di nav têgihan de dihe behs kirin. Di nivîsek Zerdeştî ya piştî Avestayî de, Dēnkard, Aži Dahāka xwedî hemî gunehên gengaz û şîretên xerab e, berevajî keyê baş Jam. Navê Dahāg (Dahāka) bi awayekî henekî wekî "xwedîbûna deh (dah) gunehan" tê şîrovekirin. Dayika wî Wadag (an Ōdag) e, ku ew bi xwe wekî gunehkarek mezin tê binavkirin, ku bi kurê xwe re enest kiriye.

Di Avestayê de, tê gotin ku Aži Dahāka li keleha Kuuirinta ya negihîştî li welatê Babri jiyaye, li wir wî yazata Arədvī Sūrā (Anāhitā), yazdanê çeman, û yazdanê Vayu yê bayê bahoze perestî kiriye. Li ser bingeha wekheviya di navbera Babri û zimanê Kevin Bābiru (Babil?), Zerdeştîyên paşîn Aži Dahāka li Mezopotamyayê bi cih kirin, her çend nasname vekirî ye ku guman bike. Aži Dahāka jî van her du yazatayan xwest ku ji bo valakirina cihanê hêze bidin. Ji ber ku nûnerên Qenciye bûn, wan red kir.

Di nivîsek Avestayî de, Aži Dahāka birayek wî heye bi navê Spitiiyura. Bi hev re hêrîştî qehreman Yima dikin û bi kêrê wî nivî dikin, lê paşe ji hêla yazata Ātar, giyanê agir ê yazdanî ve tene şikandin. Li gorî nivîsên piştî Avestayê, piştî mirina Jam î Xšēd, Dahāg desthilatdariya keyenî bi dest xist. Nivîsek din a Zerdeştî ya dereng, Mēnog î xrad, dibêje ku ev di dawiyê de baş bû, ji ber ku heke Dahāg nebûya key, desthilatdarî dê ji hêla cinê nemir Xešm (Aēšma) ve bihata girtin, û ji ber vê yekê xerabî dê li ser erdê heta dawiya cihanê hukum bikira. dihe gotin ku Dahāg hezar salan

hukum kiriye, ji 100 salan piştî ku Jam Khvarenah, rûmeta xwe ya keyenî winda kir. Ew wekî sêrbazek tê binavkirin ku bi alîkariya cinan, daevas (div), hukum kiriye. Avesta kesê ku di dawiyê de Aži Dahāka ji holê rakir, wekî "Ōraētaona kurê Aθβiya", ku bi zimanê kevîn (avêstayi) jê re Frēdōn tê gotin, dide nasîn. Avesta di derbarê xwezaya tēkçûna Ōraētaona ya li hember Aži Dahāka de hindik tişt dibêje, ji bilî ku wê hişt ku ew Arənavāci û Savaṇhavāci, du jinên herî bedew ên cîhanê, azad bike. Çavkaniyên paşîn, Dēnkard, bêtir hûrgulî peyda dikin. Tê gotin ku Feyredon bi tîrêjên yazdanî yên keyan (Khvarenah) ji bo jiyanê hatiye xelat kirin, û karîbû Dahāg tēk bibe, bi lēdana bi gopalê lê da. Lēbelê, dema ku wî wiya kir, kēzik (mar, kēzik û yên wekî wan) ji birînan derketin, û yazdanê Ormazd jê re got ku Dahāg nekuje, da ku cîhan bi van mexlûqan vegirtî nebe. Di şûna wê de, Frēdōn Dahāg zincîr kir û li ser Çiyayê Damāvand ê mîtolojik girt.

Çavkaniyên ji zimanê avêstaya kevn jî pêşbînî dikin ku di dawiya cîhanê de, Dahāg dê di dawiyê de zincîrên xwe bişkîne û cîhanê wêran bike, yek ji sê mirovan û ajalan bixwe. Kirsāsp, lehengê kevnar ê ku Az ī Srūwar kuştibû, vedigere jiyanê da ku Dahāg bikuje. Mitrayi wê weke di nava vegotinên kurdan de dihê diyarkirin wê, Kirsāsp weke mitra ku ew di vegerihê wê, diyarbikin. An jî ev morfolojiya Kirsāsp (ku bi wateya kirina bi hasp jê dikarê were fahm) dibê ku wê, bi wê yekê morfolojîyek rûhani û an kirdeyek êzdayî a pêxemberî ku wê di wê çerçoveyê de wê were vegotin bê. Di dîmenê 'xilaskerekê' de wê were diyarkirin û ne tenê wê weke lehengekê lê wê weke keseyetek ser demê re diji wê bê diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, Kirsāsp wê weke morfolojîyek xilasker wê, were diyarkirin. Morfolojîyên weke kawatiyê bi tēgiha xilasîyê ku wê werina diyarkirin wê, di rengekê de wê weke ne dûrî wê, di şêwayekê de wê werina vegotin û diyarkirin. Morfolojiya lehengiyê û xilaskeriyê bi hev re wê di kirdeya Kirsāsp û an Kərəsāspa de wê were diyarkirin. Wê weke kes û keseyetek bi wê rengê bi mirovî wê were diyarkirin. Koka gotinê avêstayi ya. Di zimanê roja me de wê tēgihên weke bi ser xwe ve hatinê, mazinbûnê, asilbûnê, zanîna dadweriyê, wekheviyê û hwd re wê, hinek fahmkirinan wê weke karibê bide mirov. Wekî di gotinê de wê wateya '...sāspa' wê bide diyarkirin wê morfolojîyên weke hasp wê bide diyarkirin. Tēgiha hasp wê ji demên kassitan û vir ve wê weke li pêş bê. Ji ser wê morfolojîyê re wê, tēgîna siwariya hasp wê karibê li wê bigihijê. Lê tēgîna destpêkê a 'Kərə...' û an 'kir' wê, wateyên weke 'kirinê', 'nazikbûnê', û hwd wê bide me. Wekî din wê di zimanê roja me de wê gotina 'Kərəsāspa'

wê karibê beremberê gotina 'haspê rahwal' ku wê weke bi têngîna asil û bazek û xort re jî wê têngiştinekê bide me. An jî bûna xwediyê haspên rahwal û asil. ..

Ev wê, weke dîmenekê vegûhar ê bi fahmkirinê re wê bide me. Lê ev vegotin wê, di rengekê de wê weke di demên berî zerdeşt de jî wê weke hhebin û wê, di rengekê de wê weke sazûmanek fahmkirinê bi mitrayî û hwd re wê hebê. Lê Zerdeşt wê bi zêdeyi wê, çerçoveyek berfireh a weke rasyonal a vegotinê wê bi têngînek teolojiyî wê biafirênê. Vegotinên avêsta ên zerdeşt wê nikaribê wê weke mitoloji wê dîyarbikê. Bi zêdeyi wê weke têngînên teolojiyî û bi wê temenê ên girêdanên morfolojiyî ên fahmkirinê û hwd re wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê, di aslê xwe de wê morfolojiya dahaq wê, di rengekê de wê, bi rengên teolojiya paşê re jî wê di rengekê de wê were diyarkirin. Minaq wê, teolojiya deccal wê, di rengekê de wê bi gotinên wê weke were diyarkirin wê, şibînek ji wê weke dihê afirandin bê. Di zimanê kevn de wê kurd wê, di vegotinên xwe de wê bi gotina hatina mitra û bi wî re şerkirinê re wê bînin ser ziman. Di zimanê vegotinên piştî re jî wê, gûharinên wê weke di çanda iranî a piştî de wê bi gotinên weke 'mehdî' re wê were diyarkirin.

Di vegotinên ser dahaq û an zahaq de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê vegotinên cihê wê werina diyarkirin. Firdewsî ku wê çendî wê wele keyenê bi navê mardes bînin ser ziman û wê, weke bi erebî ve wê girêbide jî lê wê ev têngîna firdewsî wê nikaribê wê, weke wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê, ne çavkaniyên wê têngîna firdewsî ne di nava vegotin û çîrokên civakî de wê kariibê wê piştrastbikê û ne jî di nivisarên niviskî ên ku wê bi wê yekê wê werina ser ziman de jî wê karibê wê were piştî bikê. Di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ev wê weke vegotinek ku wê, di rengekê de wê kurd wê, di vegotinên wan ên ser azadiyê re wê werina ser ziman bê. Lê di wê demê de wê, di dema ku wê, di wê de wê weke dihê gotin ku wê, firdewsî wê şahname xwe wê binivîsênê ku wê li berçav bigirê wê weke bi têngînek weke bi niyet a li hemberê hinek nîrxên civakî ên wê demê wê weke minaq vegotinên civakî ên weke êzdayî ku wê mar di wê de wê weke bi nîrx wê were diyarkirin û an jî têngînên weke di wê temenê de wê, nînek nîrxên din dibin ku ew wan bi wê yekê wan weke bi zimanekê din werênê ser ziman.

Di şêwayekê de wê, weke dîmenekê wê weke yê ku em di encama çî têngîna de wê weke hallac wê were kuştin li ser morfolojiyek bi wê rengê

wê weke çawa wê, bi armanca reşkirina ya ku wî bi wê bawer dikir ku wê piştî wê gotin wê bîn gotin û wê, were xirab nişandin wê di morfolojîyek bi wê rengê de wê, weke di şewayekê de wê rengê fîrdewsî jî wê weke karibê wê fahmbikê. Ev wê weke dîmenekê di şewayekê de wê weke baweriyên civakî ên herêmê wê, çawa wê di rengê de wê weke li wê hikim wê were kirin û wê were gûharandin li gorî ya serdest wê weke bi wê yekê wê weke têgînekê jî bê.

Mînaq li gorî Fîrdewsî, Zehaq kurê hukumdarekî bi navê Merdas hatiye dinê. Ji ber eslê xwe yê erebî, carinan jê re Zehaq-e Tâzî tê gotin, ku tê wateya "Zehaqê Tayî". Ew xweşik û jîr e, lê di karakterê xwe de aramî tune ye û bi hêsanî jî hêla şewirmendên xwe ve tê bandûrkirin. Ji ber vê yekê Ehrîman wî wekî amûrek ji bo çandina bêserûberî û kaosê hildibijêre. Dema ku Zehaq xort e, Ehrîman pêşî wekî hevalekî sade û pesindar xuya dike û hêdî hêdî wî razî dike ku bavê xwe bikuje û keyenî, xezîn û artêşa wî mîras bigire. Zehaq di rêyekê de ku diçe baxçeyekî ku Merdas her sibeh lê dua dikir, çalek kûr dikole ku bi pelan hatiye nixumandin; Merdas dikeve û tê kuştin. Bi vî awayî Zehaq hildikişe ser text.

Dûv re Ehrîman xwe wekî aşpêjekî ecêb pêşkêşî Zehaq dike. Piştî ku ew gelek rojan bi şahiyên xweş pêşkêşî Zehak dike, Zehak amade ye ku her tiştê ku Ehrîman dixwaze bide wî. Ehrîman tenê dixwaze ku Zehak li ser herdu milên wî maç bike, û Zehak destûrê dide vê yekê. Ehrîman lêvên xwe datîne ser milên Zehak û jî nişkê ve winda dibe. Di cih de, du marên reş jî milên Zehak mezin dibin. Ew nikarin derxistin, ji ber ku marekî din mezin dibe da ku şûna yekî ku hatiye jêkirin bigire. Ehrîman bi şiklê bijîşkekî jêhatî xuya dibe cem Zehak. Ew şîretê li Zehak dike ku hewla rakirina maran bê encam e, û tekane rêya aramkirina maran û pêşîgirtina li kuştina wî ew e ku her roj bi dabînkirina şorbeyek ji du mejiyên mirovan birçîbûna wan têr bike.

Di vê demê de, Jam, serwerê cîhanê, xwe bi xwûdperestî dike û mafê xwe yê îlahî yê serweriyê winda dike. Zehhak xwe wekî xilaskar dide ku li serwerekî nû digerin. Zehhak artêşek mezin kom dike û bi salan dişopîne berî ku di dawiyê de wî bigire. Zehhak bi birîna Jam di nivê de wî îdam dike û li ser textê berê yê Jam hildikişe. Di nav koleyên wî de du keçên Jam, Arnavaz û Şehrînaz (Avestan Arənavāci û Savaṇhavāci) hene. Her roj, sêwariyên Zehhak du zilaman digirin û wan îdam dikin da ku mejiyê wan bikaribe marên Zehhak têr bike. Du zilam, bi navê Armayel û Garmayel, hewl didin ku mirovan ji kuştina ji ber maran rizgar bikin bi fêrbûna çekirina xwarinê û bi bûyîna aşpêjên keyenî yê Zehhak. Her roj, Armayel

û Garmayel yek ji herdu zilaman rizgar dîkin bi şandina wî ber bi çiya û deştên dûr, û li şûna wî mejiyê wî bi mejiyê miyekê diguherînin. Zilamên rizgarbûyî bav û kalên mîtolojîk ên Kurdan in. (Çav: Masudi. Les Prairies d'Or. Trans. Barbier de Meynard and Pavet de Courteille, 9 vols. Paris: La Société Asiatique, 1861)

Zulm û zordariya Zehak li ser cîhanê bi sedsalan dom dike. Şevêkê, Zehak xewna sê şervanan dibîne ku hêrişî wî dîkin. Şervanê herî ciwan Zehak bi gopalê xwe dixwe erdê, wî girêdide û ber bi Çiyayê Demawendê ve dikişîne, dema ku girseyek mezin li pey wî tê. Zehak şiyar dibe û ewqas bi dengê bilind diqêre ku stûnên qesrê dihejînin. Li dû şîreta Arnavaz, Zehak mirovên aqilmend û zanyar gazî dike da ku xewna wî şîrove bikin. Şêwirmendên wî yên dudil bêdeng dimînin heta ku yê herî bêtirs ji zilaman radigihîne ku xewn dîtinek dawîya serweriya Zehak e bi destên Fereydun, xortê bi gopal. Zehak bi naskirina nasnameya dijminê xwe pir kêfxweş dibe û ferman dide sûwariyên xwe ku li seranserê welêt li Fereydun bigerin û wî bigirin. Sûwar û sixor fêr dibin ku Fereydun kurek e ku bi şîrê çêleka ecêb Barmâyeh tê xwedîkirin. Sîxur Barmâyeh heta zozanên bilind ên ku lê diçêre dişopînin, lê Fereydun û diya wî beriya wan reviyane. Sixur çêlekê dikuji, lê neçar dimînin ku bi erkê xwe yê neqediyayî vegerin Zehakê.

Zehhak çend salên pêş de di nav tirs û fikarên Fereydûnê de dijî, û ji ber vê yekê belgeyek dinivîse ku şahidiya erdem û rastdariya keyeniya xwe dike ku dê ji hêla mezin û elîten civakî yên keyeniyê ve were pejirandin, bi hêviya ku dijminê wî li dijî tolhildanê were razî kirin. Piraniya civata gazîkirî ji tirsajiyana xwe şahidiyê didin. Lêbelê, hesinkarek bi navê Kāva (Kaveh=kawa) bi hêrs ji ber ku zarokên wî ji bo xwarina marên Zehhak hatine kuştin û kurê wî yê dawîn ê mayî jî bi heman çarenûsê hatiye mehkûmkirin, diaxive. Zehhak ferman dide ku kurê Kāva were berdan da ku Kāva neçar bike ku belgeyê piştrast bike, lê Kāva belgeyê diqetîne, ji qasrê derdikeve, û ji pêşgîrê xwe yê hesinkar alavek çêdike wekî nîşanek serhildanê - Ala Kāviyāni, derafsh-e Kāviyānī. Kawa xwe wekî hikumdar îlan dike û girseyek kom dike da ku li pey wî biçin çiyayên Alborz, ku Fereydun niha wekî xortekî lê dijî. Fereydun qebûl dike ku gel li dijî Zehak rêberî bike û ji bo wî gopalek bi serê mîna ga çêdike.

Fereydun derdikeve ku li dijî Zehak şer bike, ku berê paytexta xwe terk kiriye, ku bi berxwedanek piçûk dikeve destê Fereydun. Fereydun hemû girtiyên Zehak, tevî Arnavaz û Şehrînaz, azad dike. Kondrow, xezîndarê Zehak, xwe wekî radestê Fereydun nîşan dide, lê bi nepenî direve cem

Zehak û jê re radigihîne ka çi qewimîye. Zehak di destpêkê de meseleyê red dike, lê gava fêr dibe ku Fereydun keçên Jam li kêleka wî wek keybanûyên xwe li ser textan rûniştine, ew hêrs dibe û tavlê vedigere bajarê xwe da ku hêrîşî Fereydun bike. Zehaq dibîne ku paytexta wî bi tundî li dijî wî tê girtin û artêşa wî ji ber parastina bajar di xetereyê de ye. Dema ku dibîne ku nikare bajar dagir bike, ew wekî sîxur dikeve qesra xwe û hewl dide Arnavaz û Şehrnaz bikuje. Fereydun bi gopalê xwe yê serê ga dikuje, lê wî nakuje; bi şîreta farişteyekê, ew Zehaq girêdide û di şikeftê de di bin Çiyayê Demawend de digire. Fereydun Zehaq bi çermê şêrekî ku bi mîxên mezin ve girêdayî ye, di dîwarên şikeftê de daliqandî, girêdide, û Zehaq heta dawîya cîhanê li wir dimîne.

Vegotina dahaq û an zahaq wê weke vegotinek ku wê di rengekê de wê, çerçoveya wê berfireh bê û wê, di şêwayekê de wê, piştî wê demê jî wê li ser temenekê bi nîrxên êzdayî ve wê giirêdayî wê were diyarkirin. Vegotinek ku wê nişanaka tekoşîna nava başî û nebaşîyê de wê weke bi dûaliteya wê re wê, di rengekê de wê weke di şêwayekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê di rengkeê de wê were hanin li ser ziman.

Vegotinên weke di rengekê de wê li ser têngîna avêstayi wê werina diyarkirin wê di şêwayekê de wê weke bi çerçoveyek wê ya berfireh wê were diyarkirin. Di wê nûqteyê de wê di demên mediya duyem de wê ev têngî wê weke bi şêwa û zimanekê nû wê weke jinûve wê werina şîrovekirin. Di wê demê de wê, ev wê, weke “çerçoveya zerdeştî” wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê, ev dema ku wê bahsa berhevkkirina avêsta ji hêza keyê destpêkê ê sasani ve wê were kirin ve wê, di wê demê de wê, ev wê werina kirin û wê, di rengekê weke bi şîroveyên nû ve wê weke ku wê werina derxistin li holê. Lê ev şîrove wê, weke ku wê, di rengekê de wê, di nava civakê de wê weke bina mijare pirr ixtilafên bo fahmkirinê. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke laiyeke wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Morfolojiya têngîna lehengiyê û başîyê wê, weke pêjnek ku wê di rengekê de wê weke were lê hizirkirin û wê, di rengekê de wê were diyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, têngîna weke ya ejderhayan wê, di rengekê de wê weke pêjnên avêstayi bin wê, di wê temenê de wê, di nava çanda medi û avêstayi de wê, derkevina li pêş wê bibin û ev wê, di wê demê de wê, weke jinûve wê şîrovekirina wan wê were kirin.

Minaq ji bilî Aži Dahāka, di metnên pîroz ên Zerdeştîyan de behsa çend ejderha û mexlûqên din ên mîna ejderha têne kirin: Aži Sruvara –

'ejderhayê bi qiloç; Aži Zairita – 'ejderhayê zer', ji aliyê qehreman Kərəsāspa, Kirsāsp ve hatiye kuştin. (Yasna 9.1, 9.30; Yasht 19.19) Ū Aži Raoiḍita – 'ejderhayê sor' ku ji aliyê Angra Mainyu ve hatiye sêwirandin da ku 'zivistana ji daeva-yê hatî destpêkirin' ku ji Ahura Mazda re hatiye dayîn da ku Airyanem Vaejah biafirîne. (Vendidad 1.2) Aži Višāpa – 'ejderhayê kole yê jehrîn' ku heke di navbera rojavabûn û rojhilatê de ji Aban re qurbanî werin dayîn, dixwe (Nirangistan 48). Gandarəba – cinawirê deryayê yê 'pêlav-zer' 'Vourukasha', ku dikare di carekê de diwanzdeh dewletan daqurtîne. Dema ku ew xuya dike ku hemû afirandinên Asha wêran bike, ew jî ji hêla leheng Kərəsāspa ve tê kuştin. (Yasht 5.38, 15.28, 19.41)

Çîrokên marên tirsnaq ên ku ji hêla qehreman an hebûnên yazdanî ve hatine kuştin an girtin, vedigerin pêşdîrokê û di efsaneyên gelek gelên Hind-Ewropî de tene dîtin, ankû bav û kalên hevpar ên hem medî û hem jî Hindîyên Vedî. Xala herî berbiçav a berawirdkirinê ev e ku di Sanskritîya Vedî de, ahi bi aži ya Avestayî re xizmek heye. Lêbelê, tenê ejderhayê girîng di kevneşopiya Vedî de Vrtra ye, lê "li Îranê kevneşopiyê ejderhayê wekî Vrtra ya Hindî tune ye" (Boyce, Mary (1975). *History of Zoroastrianism*, Vol. I. Leiden: Brill. p: 91-92). Wekî din, gelek ejderha di kevneşopiya Îranî de xuya dibin, hemî xerabkar, lê di kevneşopiya Vedî de, ji bilî Vrtra, tenê ejderhayek din heye - ahi budhnya, "ejderhayê kûrahiyê" yê xêrxwaz. Di Vedayan de, yazdanan bi ejderhayan re şer dikin, lê di kevneşopiya Îranî de, ev fonksiyonek lehengên (qehremanên) mirî ye.

Ji ber vê yekê, her çend êşkere xuya dike ku qehremanên kujerên ejderha (û, di rewşa Vedayan de, yazdanan) "beşek ji kevneşopî û folklorê Hind-Îranî ne, lê di heman demê de êškere ye ku Îran û Hindistanê di serdema destpêkê de mîten cuda pêş xistine." (Skjærvø, P. O (1989). "Aždahā: in Old and Middle Iranian". *Encyclopedia Iranica*. Vol. 3. New York: Routledge & Kegan Paul. p. 191–199)

Mijare avêsta wê weke aliyekê wê yê din ê girîng wê li vir wê weke karibê wê gotinekê wê ser wê bibêjê û wê derbas bibê. Di wê nûqtayê de wê, pêvajoyên weke ku em ji navaroka têtîna vegotinên kurdan wê dibînin wê sê pêvajoyên gûharinê wê weke di wê de wê derbas bibin. Yek wê piştî derketina zerdeşt wê ser nirxa berê re wê were gotin ku wê gotina avêsta wê weke 'berê zerdeşt jî hebê' wê di morfolojîyê de wê were diyarkirin wê bibê û wê bi wê re wê werê hanin ser ziman û wê bahsa wê were kirin. Ji gotina weke were wateya destûr û an diyarkirina ji êzdayî û an 'êsta (wek renegeê navê êzda)' wê karibê wê, têtîhê bi wê fahmbikê. Di nava

morfolojiya êzda û an êsta û avêsta de wê zêde têngînek fonoloji û morfoloji wê, ne di zimanê dema mediya de û ne di kurdiya iro de wê ji hev dûr wê nebê. Ji xwe gotinek weke 'avêsta' wê bi wateya 'a êzda got' wê, têngîhekê bi xwe re wê weke bi wate bikê û wê bênê ser ziman. Dibê ku ev gotin wê weke gotinek weke bi temenê navê êzdayi û an ya bi navê êzdayi bi wê rengê zerdeşt ser wê diyarkiribê û hanibê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê weke navekê hem navê êzdayi û an yazdanî û têngîha bi hizrî ji wê dihê diyarkirin weke bi pirtûkî û an teolojikî û hwd re wê, di çerçoveya wê de ku wê were lê hizirkirin jî bê. Lê ku em ji kijan aliyê ve navê avêsta şîrove dikin weke navekê êzdayi derdikeve hemberê me di fahmkirinê de. Bi wê yekê wê kûreyiyên di nava gotina *avêsta* de ên bi zêhni wê ser wê temenê wê hebin û wê, weke bi berfirehî û kûreyiya dîrokî ku wê hatibina hizirkirin jî wê hebin. Ji wê aliyê xwe weke zerdeşt bi wê navê diyarkirina wî bi navê avêsta wê weke *bi navê yazdanê mazin* jî wê weke di morfolojiyekê de wê weke were fahmkirin.

Di wê pêvajoyê de wê, pêşketina civakî wê, di wê temenê de wê, weke pêvajoyek ku gûharinê ku wê êzdayiyê wê weke bikê dûqaat û heta wê kuştina zerdeşt jî wê weke di encama wê de wê bikin ku wê fahmbikin. Pêvajoya duyem wê weke bi dema serdest re wê were diyarkirin û ev pêvajo wê têngîhên weke zêde dijberî û an ne dijberî wê nişanaka wê nebê. Lê wê, di dewama wê de wê bi deme duyem a mediya re wê, gûharinên mazin wê weke bi wê re wê bibin ku wê, di temenê nakokiyên nava axamenîş û keyeniyên medi de wê weke temenê raperinên maguyan wê ser wê re wê di rengekê de wê were hanin li ser ziman. Her çendî kurd wê temenê wan raperinan ji aliyê meditiyê û kurdistanitiyê û civkatiya wê ve wê bi gotin bikin û wê werênina ser ziman jî lê wê ji wê aliyê ve wê weke bi zêdeyi wê temenê wê hebê ku wê karibê wê werênê ser ziman bê. Raperinên dema mediya li hemberê axamenîşê wê pêşengiya wan magu û an sermegu weke oldar û an seroldar wê bikin. Ji wê aliyê ve wê ev têngî wê morfolojiyek xort a ku mirov wê ji wê aliyê ve wê weke bi wê re wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê wê biafirênê. Wê weke têngînek ku wê bi wê yekê wê weke fahmkirinek kûr û mazin wê bide me. Rewşa raperinên maguyan wê, di rengekê de wê di dema akadiyan de wê di bin serkêşîya kulta anlil de wê gutiyî ku wê rabina serpîyan wê di rengekê de wê weke karibê wê bi şibînê li hev. Piştî wê dema ku wê akad wê were têkbirin bi hegomeniya wê re wê, weke dema duyem a sumer û an ronasansa sumer ku wê bi wê were bi gotinkirin wê li sser wê pêşketina ku wê di dewama wê de wê were re wê were bi gotin kirin. Pêvajoya sêyem

ku wê weke bi dema sasani û destpêka wê re wê were hanin ser ziman ku wê di wê pêvajoyê de wê weke dijberiyek jiyane avêstayi wê, were diyarkirin û wê, temenê pêvajoyên şer ên di nava keyeniyên medi-karduyi û sasani de ji wê di rengekê de wê bibê. Ev wê di temenê seferên şapurê yekem ên li hemberê çiyayê pîroz ê şengalê de wê heya karduya wê bikê de ji wê were diyarkirin. Ev wê ber ku wê tenê wê bi temenê têngînek desthilati û hegomeni bi tenê wê hebê wê, bi têngînek civakî û temenê wê yê çandî û hwd re ji bê wê pêşkeve û wê bi berdewamî wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin û domandin. Ne dema axamenêş û ne ji ya sasani wê di wê temenê de wê nikaribê wê weke demk ji destpêka wê heya dawiya wê bi şerê bi keyeniyên medi re ku wê nekê wê derbas nebê bê. Têgîna ku wê sasani wê zerdeştî wê weke ola fermi wê herê bikê wê, weke xirabe wê li keyeniyên medi zêdetirî wê li civak û temenê wê yê baweriya wê, ku wê bi wê ve wê, zêde girêdaniyek wê hebê wê li wê bê. Ber vê yekê wê keyeniyek wê bi serê xwe heya ku ew herêkiriniya sermaguyekê û an oldarekê mazin negirê wê ne rabê raperinê. Ber ku wê ji wê temenê ve wê weke 'li dijî wê olê wê raperin dikê' wê kariba biheta dîtin ku ew ji xwe wê weke taqtiqek ramyari a zêde sasani wê bi wê çerçoveyê bi kardihani ba. Li ser wê temenê wê, keyekê medi wê bê bi dilwaswasi wê weke key molon wê li hemberê hêzên iskender wê rabê raperinê. Û wê hemû civakê hilde li pişta xwe. Heta ku wê ji her deverê civakîn medî wê hilde li rex xwe. Lê rewşa axamenêş û an sasani wê teybetiya wê, bi herêkirina baweriya medi û an zerdeştîyî û çavkaniyên wê re wê, weke wê bi hesani ne weke rewşekê wê xwe daba diyarkirin. Keyekê medi wê dema ku wê, keyê axamenîş wê dil digirê wê bi gotinên ser zerdeştîtiyê re wê bikê ku ew mahkum bikê. Bi zêdeyi wê ji devê oldaran wê gotin bide gotin li hemberê, ji devê key zêdetirî. Yan ji gotinên key wê di wê temenê de wê weke yên oldarekê wê bihetan diyarkirin. Ev rewş wê çawa wê ol wê were bikarhanin û wê weke amûrek ramyari wê were diyarkirin wê karibê wê bi wê bi rehetî wê fahmbikê bê.

Avêsta wê bi navê wê re wê wateyên weke yên 'ya jê dibê', 'ya dihê li laş', 'a vest', 'vastiyarî' û an destûrî, ya bi dengê pêşî, 'ya hatî li deng', û hwd re wê bibê û wê, di şewayekê de wê gelek wateyên ku ew dikarin bi wê yekê ji wê werina têgihiştin wê bibê. Gotina avêsta di serî de wê, bi têngîna 'êsta' û an 'êzda' re wê, wateya 'ya ji êzda dihê' wê bi wateyek weke wê re wê, weke karibê, wê fahmbikê. Di morfolojiya gotina avêsta û ya êzda de wê têkiliyek ontolojîkî û epistemolojîkî a bi fahmkirinê û biriqîna weke li hev û an ji hev wê di wê de wê, di nava wan de wê hebê.

Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê.

Morfolojiya gotina avêsta wê, di rengekê de wê, tênginek wê weke ya bi têngîna 'ya pêş' û an 'nûha' hwd re wê weke karibê wê werênê ser ziman. Têngîna 'êsta' wê di rengekê de wê têngihek wê weke ya bi wateya ya pêşî dihê re wê bi wateyekê wê weke di zimanê roja me de wê bi rengekê re wê weke di wê çerçoveyê de wê weke bi xwe re wê bide diyarkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke kkaribê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê, di wê temenê de wê, di şewayekê de wê weke wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê, têngîna êzda wê, di rengekê de wê, weke bi tênginek bi morfolojiya destûrî û hwd re wê, bi gotina avêsta re wê weke bi têngîha ya weke bi dengî, gotinî û an destûrî û hwd ji êzda dihê re wê, tênginekê bi fahmkirinê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji wê yekê wê weke tênginek teqez a weke ya ji têngîna êzdayî wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê bê.

Lê morfolojiya gotina avêsta û navaroka wê, bi tênginek rêgez û destûrên jiyanê ên ji êzda ku wê were fahmkirin jî lê wê, di rengekê de wê, çawa wê were fahmkirin wê weke mijare teybet wê xwe bide diyarkirin. Di aslê xwe de wê, gotina avêsta wê ji wê aliyê ve wê, bi têngîna gotina êzda û an têngîna weke rêgeza pîroz a ji êzda û hwd re wê, di rengekê de wê, weke tênginek pirtûkî wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê morfolojiyên bi gotinî ên weke bi awayekê wê weke berê zerdeşt jî wê ev nav wê weke hebê wê tênginekê û morfolojiyekê wê weke di serê me de wê weke di rengekê de wê weke bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê di şewayekê de wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya navê avêsta wê di wê temenê de wê, tênginek kevner wê bi têngîna pirtûkî wê bi xwe re wê, bide diyarkirin. Kurd, têngîna 'zend' ku wê di wateya şîroveyê de bê wê li pêşîya gotina avêsta dênin û wê weke bi wateya şîroveya ji avêsta û hwd re wê biavêjin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê şîroveya avêstaya wê, di wê temenê de wê têngîmna zendê ve wê were diyarkirin. Lê avêsta bixwe wê, nikaribê wê weke tênginek şîroveyî wê diyarbikê. Wê weke gotinek rêgezî û bingihînî a diyarkirî û hwd re wê weke karibê wê fahmbikê. Ji wê aliyê ve wê ev wê xwe bi wê re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve civakên avêstaya wê, di wê temenê de wê weke civakên li gorî wê rêgezê û têngîna avêstaya wê weke

dijin wê were diyarkirin û wê were hanin li ser ziman. Ji wê aliyê ve pêvajoyên gûharinên avêsta wê, weke pêvajoyên ku wê weke aliyekê ku wê, em dema ku wê, çavkaniyên civakî û vegotinên civakî ên kevnera li berçav bigirin û bi wê şîrovebikin wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bide diyarkirin. Emê ji wê aliyê ve wê hinekê wê bi pêvajoyên wê yên gûharinê re wê li ser wê biskenin. Minaq êzdayiyên kurdistanî wê pêvajoyên yekem û duyem ên weke yên gûharinê bi hinek şêwayên şîroveyên ên weke xwe dikin û bi têtîninê weke mitrayi bi wê re jî wê werênina ser ziman. Lê ew yên dema sêyem a weke ya gûharinê wê, zêde newê dîtî ku wê di nava têtîna xwe ya êzdayi de wê werênina werina ser ziman. Hemû têtîninê avêstayi wê di çerçoveya gotina 'qewl' de wê diyarbikin û wê bi wê re wê di rengekê de wê werênina ser ziman. Avêsta têtîna wê bi navê 'gatha' wê di wê temenê de wê weke têtîninê ku wê karibê wê bi morfolojiyekê wê fahmbikê. Morfolojiya gotina *gatha* wê, hinekê jî wê têtînek şîroveyî û bi wê fahmkirinê wê bigirê li nava xwe. Lê ya *qewl* wê zêdeyi wê bi têtînek weke ya rêgezî û peymanî û hwd wê, teqez bigirê li nava xwe.

Di wê temenê de wê di gotinê de wê di nava têtîna *qewl* û *gatha* de wê, gûharinek di fahmkirinê de wê weke yekser wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Ya ku wê di rengekê de wê weke temenê cûdabûna zerdeştîyê ji êzdayiyê ku wê êzdayi wê bikina mijare rexneyê di demên kevnera de wê weke li ser wê temenê wê bê kirin. Lê bi zêdeyi wê têtînek şîroveyê wê di wê temenê de wê weke ku wê pêşbixin.

Di rengekê de wê şîroveyên piştîre ên di dema duyemîn a mediya de wê, ji du aliyên ve wê weke kaeribê wê wê ji hev cihê wê fahmbikê. Minaq wê ya bi rengê medyayî û ya bi rengê axamenîşî ku wê keyên axamenîş di nava gotinên xwe de wê weke bi wê yekê wê şîrove bikin û rengê wê bidina diyarkirin. Ku wê çendî wê gotinên bingihînî wê weke cihê jî bin lê wê di rengekê de wê cûdabûn di rengekê de wê di nava wê de wê weke ku wê bibê. Axamenîşî koka wan û mejuya wan bi dîroka êzdayi re wê weke zêde nebê. Ber vê yekê wê di demên piştî zerdeştîyê û hatina wê re wê weke ku wê tevli wê bibin û wê ser wê re wê weke ku wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bin.

Ji wê aliyê ve wê, medyayî wê ji wê cihê wê weke ku wê bihizirin û wê xwediyê çavkaniyên bingihîn ên bi têtîha êzdayî/avêstayi bin. Ji wê aliyê ve wê, cihêbûnek wê weke ku wê bibê. kevneşopîyîyê wê bi mediyan re wê zêdeyi wê hebê. Di wê temenê de wê, zerdeştî wê çerçoveyek wê ya hizrî wê ser wê re wê weke bi têtîhên teolojîkî û hwd re wê bi şîroveyî wê

pêşbixê ku wê piştîre wê gotinên felsefeyî jî ji wê bên derhanin. Di wê temenê de wê weke dîmenekê fahmkirinê wê weke ku wê di şewayekê de wê weke ku wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di dema duyemîn a mediya de wê, cihêbûnên nava axamenêş û mediya de wê li ser şîroveyên wê temenê ên bi têngîna zerdeştî re wê bibin û wê, kû ku gotin di cih de bê wê weke piştî hatina islamê wê çawa wê şîroveya xwe ya şîa wê pêşbixin û bi wê ji islamê cihê wê bikin wê di wê rengê de wê ji êzdayî wê di rengekê de wê, bina xwediyê pozisyonekê di fahmkirinê de. Zerdeştîya axamenêşî wê, di rengekê şîaye iranî a di dema islamê de ku wê pêşkeve, di dema mediya û zerdeştîya mediya de weke rengekê şîroveya wê ya ramyari ku wê were pêşxistin jî bê. Bi tememî wê weke zerdeştîyekê civakî û teolojîkî şîrove bikê jî wê ne rast bê. Weke şîroveyek jî wê ku wê bi wê weke ser temenekê ramyari û desthilatî bi têngîhek serdestiya xwe re di rengekê bîrdozî û hwd de wê were pêşxistin bê. Ji wê aliyê têngîha *baweriya ramyari* û sazûmanîya wê, ku wê iteatê wê li leyha têngîna desthilatî û ramyari wê weke farz bikê wê, di rengekê wê weke wê de karibê wê fahmbikê. Gotinên weke bo dema sasani wê were gotin ku wê 'care pêşî wê zerdeştî wê weke baweriyek fermî wê, were diyarkirin' jî wê weke vê rastiye hem bo dema xwe û hem jî bo demên berê jî wê hinekê wê weke bidina ravakirin. Di gelek şîroveyên ne niviskî ên weke bi devkî ku wê heya roja me li kurdistanê wê werina diyarkirin wê ev wê rewşa weke *baweriya fermî* û an *weke 'ola fermî'* danişandina zerdeştîyê wê, bi têngînek 'bi niyet'a ramyari wê şîrove bikin. Ji wê aliyê ve wê, gotin wê, pirr zêde wê hê wê werina diyarkirin û wê di rengekê de wê werênina hanin li ser ziman. Di kiryarên keyên sasani ên weke di serdema ardîşêrê yekem, şapur û behrem û hwd de wê bibê. Di dema eşkaniyên karduyî de wê, bandûra têngîhên weke piştîre pêşdikevin ên maniyî wê pêşkevin û wê di rengekê de wê, ev wê, li ser wê çerçoveya fermî a zerdeştî re wê, şîroveyên ku wê werina mana û an wateya gûharandinên ku wê bikê wê êdî wê piştî wê weke 'ji olê derketinê' wê li ser wê temenê wê were tohmetbarkirin û wê, were qatilkirin. ..

Di wê temenê de wê, şîroveyên axamenîşî û piştîre sasanî jî wê di wê temenê de ku wê karibin bibina temenê pêvajoyên hêrîşê li êzdayî û baweriyên medî, û zerdeştîyên din ên medî/kurdistanî jî wê di wê temenê de wê weke karibê wê ji aliyekê ve wê weke bi temen bikê. Wê dema ku em vê aliyê wê baş fahm nekin emê nikaribin wê çerçoveya temenê dijberî û nakorîyên civakî ku wê piştîre biafirin jî wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikin. Ev wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring

wê karibê wê fahmbikê. Di dema duyemin a mediya de wê, pêvajoya wê ya navîn û dawîn de wê, parti wê ser têngîna zerdeştîya medi û êzdayi wê, derkevina li pêş. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê di temenê nakokiyên wan ên bi sasanîyan re jî wê, ew wê temenê wê biafirênê. Wê weke çawa di demên pêşî ên dema mediya a duyem de wê ji dema kirusê mazin û heya rewşa kuştina wî jî di nav de û rewşên piştî wê ên keyên axamenîşî ên weke Dariusê yekem û hwd wê, di wê temenê de wê, têngînekê wê karibê wê fahmbikê. Baktri wê, li ser temen û xate zerdeştîya medi wê bimeşîn. Di temenê pêvajoyên wan ên raperin û şerên li hemberê hêzên kirusê mazin de jî wê di rengekê de wê bi wê yekê bibin. Şakayî (û an Massagetî) û an kimmeri jî wê di rengekê de wê, tenê wê xwe bi wê rewşê ve wê girêbidin û wê, çerçoveya giştî re tevgerina wan wê, bi wê yekê wê bibê. Keybanûya şakayî/massagi li gorî têngîna avêstayi bi navê 'taoxman' were diyarkirin û wê kirusê mazin wê bikujê wê, li ser wê temenê wê weke xwediyê çavkani û temenekê ku wê kaeribê wê fahmbikê bê. Ew mediyên pêşî bin. Çavkaniya navê taoxma wê, "Taumâ" were ku wê beremberê gotina 'toxmê' a kurdiya roja me wê were ku wê bi wateya têngîna dîndaniyê, toxmê, malbatitîyê, û ya ku ew ji wê dihê û hwd re wê were diyarkirin jî bê. Di aslê xwe de wan pêşî bawer nedikir ku wê rewşek weke ya axamenîşî wê di wê temenê de wê pêşkeve. Ji xwe heya ku wê keyeniyên medi wê, bi navê 'dîndaniya ji keyê med' yê wê deme yekemin ku wê weke ser kirus re were diyarkirin wê bi wê bawer bikin wê, bi wê yekê wê herê bikin wê, ew zêde mazin nebê. Ev morfoloji wê temenê axamenîşî û mazinbûn û serdestbûna wê ya piştî jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê biafirênê û wê bi wê yekê wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê yekê de wê baweriyên civakî wê weynek giring wê weke ku wê bileyizin. Şîroveyên zerdeştî ên ku wê werina pêşxistin wê weynek giring wê bileyizin. Ber vê yekê wê, gelek êzdayi wê, gûnahbariya li ser zerdeştîyê re wê dikin ku wê tohmet û sûcdariya weke 'bawerîya êzdayi dikê ji holê rabikê' wê ser wê yekê re wê bi şîroveyekê wê bikin û wê redkirinekê teolojîkî wê bi wê yekê temenê wê çêbikin û wê pêşbixin.

Zerdeştî wê weke aliyekê wê yê giring wê weke kevneşopîyek ku wê gelek aliyên wê yên cihê wê di nava têngîha wê de wê weke ku wê bide diyarkirin wê bibê. Di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya avêsta wê weke ku me li jor wê li deverê wê hinekê wê ser wê sekinî wê hinekê mijarê wê werênina ser wê û wê hinekê ser wê bisekin in. Ber ku ew wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke ku wê xwe bide

diyarkirin. Di renekê de wê têngîna avêsta wê, di zimanê roja me de wê weke bi 'ya navê êzda' û an ya weke ji êzda' dihê diyarkirin jî bê. Di wê temenê de jî wê weke têngînek weke morfolojiyekê wê di şêwayekê de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin.

Avêsta kevneşopîya wê, di renekê de wê di aslê xwe de wê weke destpêkekê wê bide diyarkirin û ev wê, teqez wê weke bi ber têngînek teolojiyî ve wê herê. Her çendî wê weke ku wê bi rewşa mar û an ejderhe û hwd wê were diyarkirin jî lê wê di wê temenê de wê di temenê tefsîrên teolojiyî de wê bibê û ev wê, di renekê de wê weke ku wê karibê wê bide diyarkirin.

Pîştî dema mitannî wê dem û an serdema nairi û hwd wê, ji wê aliyê ve ku wê salixbikê wê di aslê xwe de wê weke dîmenekê wê yê teybet wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin jî bê.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, têngîna avêsta wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê, dema ku em bi dema mediya re wê li wê dihizirin wê, dîmenê wê zêde ne li berçav bê. Lê wê weke çerçoveyek berhevî a desthilatî bê ku wê di renekê de wê, çerçoveya avêsta wê weke bi desthilatî wê mediya wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke bi kevneşopîyekê wê weke xwe di renekê de wê weke bi wê re wê bide diyarkirin. Têngîna avêsta wê bi navî wê di renekê de wê weke ji ya ku em dihizirin û bi wê kifşdikin û dikarin wê fahmbikin û wê werênina ser ziman wê di wê de wê hebê. Morfolojiya ku wê yekser ku wê hinek vegotinên nava kurdên êzdayî jî wê ji me re wê weke karibin bibina alîkar di fahmkirinê de û an piştgir wê weke bi wê bidîna diyarkirin ku ev wê weke navekê wê di wê temenê de wê di temenê têngînek weke ya teoloji-qewl de wê weke berê wê dema zerdeşt jî wê weke hebê wê intibayekê wê weke di serê me de wê weke ku wê bide diyarkirin. Lê di wê temenê de wê, avêsta wê, weke têngînek civakî wê berfireh û kûr wê bi xwe re wê, bide diyarkirin. Di wê temenê de wê şîrovekirinê wê di renekê de wê bik û wê, di wê çerçoveyê de wê weke bi çerçoveyek berfireh wê xwe di renekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê heya asya dûr wê, di renekê de wê weke ku wê bi xwe re wê, di renekê de wê, bide diyarkirin. Di têngîna dualiteya ahriman û mazda de wê dema ku mirov wê hinekê bi wê re wê li wê bihizirê wê, têngîna ahrîman, wê di zimanê roja me de wê têngîna têngîha 'koka me' wê di renekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, ahriman, wê, bi renek din jî wê weke bi wateyê wê di temenê têngîha 'ahlê

me' de wê weke morfolojiyek fahmkirinê a weke bi ya rengê 'yê ji me' û hwd jî wê di rengekê de wê weke bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, têngîna mitrayî wê dema ku em bi navê wê li wê dihizirin wê nedûrî wê, di temenê navê xwe de wê wateyekê wê bi heman rengê wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Têngîna di ahriman de wê, bi gotina 'rêya me' û an 'raya me' wê bide diyarkirin wê di mitra de wê, bi têngîna mi-t-ra' re wê raya min û an koka min bi xwe re wê, di rengekê de wê bi heman rengê wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê nûqtayê de wê, têngînekê wê ne dûrî hev wê, di rengekê de wê bide me.

Morfolojiyên bi navê mitra jî û ahriman jî wê bi rastî jî wê, di rengekê de wê, bi zêdeyi wê ya bi şenberî û fizikî wê wek heyî û diyara wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di rengekê de wê, têngîna 'rê-man' di morfolojiya navê ahriman de wê, were diyarkirin wê yekser wê, têngîna aidiyetê wê dide diyarkirin wê ji wê laiye ve wê girêdanekê epistemikî a fahmkirinê wê di mejiyê mirov de wê bi rehetî wê weke ku wê bi xwe re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Morfolojiyên weke bi têngînên başî û nebaşîyê ên weke ser mazda û ahriman re wê, werina ser ziman wê ji wateya wan ya pêşî wê zêdetirî wê weke rengekê fahmkirinê a bi daraza mirov û an aqilê darazî ku wê weke di wateya duyemin de wê ser wê re wê weke wê were pêşxistin bê wê, dîmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê bide diyarkirin û ev wê, di rengekê de wê, weke di rengekê de wê, xirab nişandina aliyekê wê bide diyarkirin. Di hinek dîmenên bi wê rengê de wê weke şewayekê propagandist jî wê bi xwe re wê, di awayekê de wê bide diyarkirin.

Wekî din wê navê mazda û an ahûra mazda wê, di rengekê de wê, têngînekê wê, di rengekê de wê, morfolojiya bi fahmkirinê re wê têngînek weke bi ya rengê 'ya bi hûre mez da' û an yê bi hûr re nerinek da me' re wê têngînekê wê di rengekê de wê bi awayekê bi navê êzda ve wê girêdayî wê di rengekê şîbinê û an levhatin û an lêhatinekê re wê, di şewayekê de wê weke bi xwe re wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê têngîna hûr di navê ahûra-mazda de wê weke navê wê, di rengê kokeka ontolojikî de wê weke xwe bide diyarkirin û wê, di wê temenê de wê, wekî din ya weke bi têngîna dewama gotinê de wê weke ''mazda' jî wê wateyên weke 'nerinek da', 'ji xwe tişteke da' û hwd re wê weke wateyên bi wê rengê wê di dîmenekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, ev wê, di rengekê de wê, weke navekê yazdanî ê ku wê di dema destpêka hûriyan de ku wê weke bi navê 'hûr' û an 'hûrî' wê derkeve li pêş ve wê weke girêdayî wê dîmenekê fahmkirinê wê, bi xwe re wê bide

diyarkirin û wê li ser têngîna dîtina hûrî û an nerinek ji hûr û hwd re wê weke bi têngîne nezerê û hwd re wê weke têngî û wateyekê fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwa û rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke didewama wê de wê bide diyarkirin. 'Ahûra' di morfolojiya xwe ya fahmkirinê de wê, weke 'ya hûra' û an 'ya ji hûra' wê di rengekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê weke girêdanekê wê bi teybetî wê di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Di têngîna gotinê de wê weke ya aidi hûrîyan jî wê bi wate bikê. Di wê temenê de wê, bi wê re wê, wateyek fahmkirinê bide diyarkirin. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, di têngînekê de wê, di rengekê de wê, dema ku em ji wê nûqteyê bi morfolojiyên fahmkirinê ên ser navê mazda û an ahûra mazda re wê, werina têngîna avêsta re wê, têngîna weke navê 'mazda' bi têngîna 'êzda' û an 'azda' wê bi xwe re wê, têngînekê wê di wê morfolojiyê ve wê bi girêdanekê wê bide diyarkirin. Navê mazda wê, di xwe de wê têngîha êzda û an azda wê bihawênê û wê dema ku wê, tîpa 'm' wê were pêşîya azda wê têngînek weke ya bi fahmkirinê ku wê bi aidiyetekê ku wê weke kes wê ser xwe re wê, diyarbikê bi girêdanek ontolojikî û an epistemolojikî û hwd re wê reng û dîmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, 'm' wê kirpendinê li ser 'me', û an ezîtiyekê ji me dihe diyarkirinê jî wê bikê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê bi wê re wê, dîmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Di têngîna ahûramazda de wê, têngîna 'ahûra mêzek da' ku wê wateya weke 'ahûra li me neri', ahûra çav da me', 'ahûra em dîtî', ahûra çavê wê weke li ser me ya û hwd re wê, têngî û morfolojiyên fahmkirinê wê di wê rengê de wê weke ku wê bi xwe re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, kirpandina ahûra mazda a li ser hûra û an ahûra re wê, di wê temenê de wê, kirpendinek ne rêzê bê û an wê weke ne ji xwe re wê weke têngînek afirî a di gotinê de bê. Ji wê zêdetirî wê weke têngînek diyarkiri bê. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê di reng û awayekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman bê. Mijare têngîna ahûra wê, derkeve li pêş wê weke di têngîna navekê teybet de wê, xwe di

rengê de wê di nava gotinê de wê weke hati bicihkirin û an weke di temenê wê de wê weke heyî wê, di rengê de wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya bi gotina 'mazda' re wê, girêdana bi navekê din ê duyem wê weke bi têngînek nitelikî û her wusa wasifandinekê jî wê bi xwe re wê, bide diyarkirin. Lê di asta duyem de wê weke ku wê were diyarkirin wê, weke girêdane bi wê nerin û dîtînê ve bi navê êzda ve wê were girêdan wê di rengê de wê weke ku wê bi xwe re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê têngîna ahûra wê, di rengê de wê kûrbûnên di wê de wê weke bi teolojîkî wê bibin. Di wê çerçoveyê de wê têngînekê û intibayek xort wê bi xwe re wê weke di rengê de wê weke ku wê bidina diyarkirin.

Navê hûr û an ahûra wê, di zimanê roja me de jî wê bi hinek morfoloji û fahmkirinên cihê wê karibê wê fahmbikê bê. Di serî de wê wateyên weke wate 'hûr' û an hûrbûnekê di temenê hûrgilkirinekê a weke ji piçkên piçûk bûnekê û an hebûnekê wê di rengê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Di morfolojiya gotina hûr de wê, 'jina xweşik', 'roja xweşik' û an xweşikatiya bi têngînek zayendî a mê re ku wê were diyarkirin weke di bihûştê de wê were jiyankirin jî wê bibê bê. Wekî din wê kirpendinên ji gotina hûr wê, rohnîkirinê û an rohnîya geş wê weke ku wê bi xwe re wê, bidina diyarkirin. Peyva "Hûr" û an "hvar" di zimanê avestayî yên kevnar ên wekî dihê wateya "roj" an "hebûna geş/xweşik" jî. Wê wekî din wê hûr wê têngîna azadiyê wê biqasî wê bide me wê bi heman rengê wê têngînek weke ya cihê di wê de weke di rewşa xwe de jiyankirinê jî wê bide diyarkirin. Di morfolojiya hûr de ji xwe derbasbûnê, geşbûnê û zêdebûnê weke bi gotina kurdi a weke ya 'fûrîbûnê' wê bi xwe re wê, têngîhekê wê weke bide diyarkirin. Wekî din hûr, hînkirin, pîrozî, rêûresm û vegotinên mîtolojîk-teolojîkî ên Zerdeştî di xwe de dihawênê û dihênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê, weke hevgrirtinekê ji gelek tiştan û an piçkan wê bibê wê di rengê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin û wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê, karibê wê fahmbikê bê. Wekî din morfolojîyek din jî wê bi hûra re wê, weke ya paqij, bilind, dûr, rûhani û hwd jî wê bi xwe re wê, di rengê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê weke têngînek girêdanê wê di dîmenekê de wê bi xwe re wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke

karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Morfolojiyên ji navê hûra wê, têngînek teolojiyî a bi girêdan morfolojiya hebûnê û di wê de wê bi têngînek metafizikî-teolojikî a kûrbûnê wê bi rehetî wê karibê wê di serê me de wê, bide diyarkirin. Wê dema ku em li ser têngînên fahmkirinên dualisma nava avêsta dinerin jî wê di wê temenê de wê, têngihên di wê çerçoveyê de ku em dihizirin em wê kifşdikin wê weke ku wê ji wê aliyê ve wê weke bi hizirkirinên berfireh wê, hizirkirin wê di rengekê de wê weke ku wê bûbin. Wê, di rengekê de wê, weke çerçoveyek girêdanê wê, di rengekê de wê bide diyarkirin. Me li jor li çend deveran bahsa navê hûr ku wê weke çavkaniya navê hûrî û an hûrîtiyê wê biafirênê wê weke navekê 'yazdanî' jî bê. Ji wê aliyê ve wê weke navekê azdan û an êzdayî bê. Di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê morfolojiyên bi girêdanên fahmkirinê wê di rengekê de wê weke ku wê bi berfirehî wê dîmenekê fahmkirinê wê weke bi xwe re wê weke karibin bidina diyarkirin.

Biqasî ku em ji çavkaniyên civakî fahmdikin wê, di rengekê de wê têngîna êzdayî wê weke li kurdistanê û an mesopotamya wê, ji nivê hezarsale duyemin û pê de wê pêşkeve û wê li giştîya wê serwer bibê. Lê ev pêşketin wê, di rengekê de wê ne di dîmenê têngînek mitolojiyî û hwd de bê. Wê di têngînek û rengek teolojiyî de bê ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê bibê. Mînaq wê têngîna astrolojikî a mitrayî wê, weke ku wê di demên hemdem de wê were diyarkirin wê nikaribê wê bi wê rengê wê fahmbikê bê. Ew wê weke têngînek bi sazûmanî ku wê çerçoveyek wê ya zêhni a fahmkirinê wê hebê ku wê, karibê wê bi wê re wê, hem çerçoveya sazûmana bawerî û civakê bi wê di zikhev de wê fahmbikê û hem jî têngînên zêhni ên weke etikî, têngînên hizrî û hwd wê ji wê bigihijê fahmkirina wan û hwd wê hebê. Di her tiştê de lêgerina wateyê wê, di wê temenê de wê, weke têngînek bi wê rengê wê karibê wê fahmbikê bê. An jî tişt wê, biqasî ku wê di wê de wê, têngînek wateyê wê hebê wê, bi heman rengê wê, bi rengekê fahmkirinê a darazî û an dahûrî û hwd wê, bi şêwayekê aqilî û hwd wê were fahmkirin. Ev wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di her tiştê de lêgerina wateyê wê, di wê rengê de wê êdî wê temenê wê biafirênê ku ew di her tiştê de bigihijê fahmkirinekê û têngihiştinekê. Ev ku wê bi têngînek kirdeyî-zêhni bê û an wê bi têngînek zindî û an ne zindî jî bê. Di wê temenê de wê bi wê yekê wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman. Hizir wê bi têngîna xwe ya teolojikî û felsefî wê weke dîmenekê fahmkirinê wê

biafirênê û wê ser sedema yekem a ji jiyanê û kirinê û an piratikê ku wê têbigihijê wê bi wê re wê di asta pêşî de wê, li wê bihizirê. Lê di asta sedema duyemin de jî wê weke bi têngînek teleolojîkî re wê li wê bihizirê û wê, têngîna sedema duyemin wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ev wê, nişanaka têngînek aqilî a rasyonel ku wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê di nava kirinê û tevger û an diyarkirinê de ahengek bênakokî wê di rengekê de wê çawa wê, biafirê wê weke aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mitrayî wê heya wê demê wê, di rengekê de wê, pêvajoyek pêşketinê a hizirî û têngînek teolojîkî a razber û rasyonel wê biafirênê ji wê gihîştina têngînê weke ya kirdeyek dihezirê wê bi wê yekê wê bibê. Ev kirdeya dihezirê wê bi şubjektîv wê bi mitra re jî û piştî wî bi Hizir û heya Zerdest jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê xwe bide diyarkirin bê.

Ji wê aliyê ve wê, têngîna morfolojîya təkiliya Hizir û Musa a bi hev re û lêpirsinên li ser “hersê minaqên hizirî ku ew şanî musa dide” de wê, di rengekê de wê weke têngînek di wê temenê de a pirralî wê di wê demê de wê bide diyarkirin. Ev minaq dihelê ku mirov bi wê re wê li wê bihizirê ku wê di rengekê de wê, weke di wê demê de wê têngînek felsefî-rasyonelî wê weke bi wê dihê hizirkirin wê weke dîmenekê wê di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê

Di wê nûqteyê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku me, li jor li çend deveran wê kirpend wê minaqe têngîna girnawazê ku wê li herêma bakûrê kurdistanê a herêma botanê wê bibê wê karibê ji wê aliyê ve wê weke minaqek giring wê dúbare wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi mafdarî wê weke bi gotina ‘uruka bakûrê mesopotamya’ jî wê were diyarkirin wê di wê temenê de wê dîmenekê fahmkirinê wê bide diyarkirin. Girnawaz wê hem navendekê civakî a karduyan bê û hem jî wê weke têngînek weke ya bi rengê şîroveya teolojîkî wê bi wê re wê bi civakî w hebê. Wê dîmenekê civake teolojîkî wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê girnawaz wê weke navendek giring bê ku wê, mejuya wê heya destpêka serdema çandî a xalafê a pêşketina civaketiya wê bide birin wê weke karibê wê bi wê re wê

li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Morfolojiya *girnawazê a weke 'bajarê aciniyan'* wê di wê temenê de wê li şûna ku wê weke têtînek mistikî wê fahmbikê wê weke dîmenekê teolojikî a civaketiya rasyonel wê bi wê re wê fahmbikê wê, rasttir bê. Sedemên me yên bi wê rengê ên diyarkirina wê hena. Di wê temenê de wê ya pêşî wê weke sedem wê ew bê ku ew wê weke dîmenekê pêşketina civakî wê bi wê yekê re wê bibê ku wê dîmenekê pêşketina civaketi û pêşketina wê ya bajarîya civakî û hwd wê çawa wê bibê wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Pêşketina têtîna civakatiyên nava hev de wê di wê de wê bibê. Di wê nûqteyê de wê nişanakîn morfolojiyî ên bi fahmkirinê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê ku wê di şêwayekê de wê weke çawa wê di rengekê de wê xwe di awayekê de wê weke bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê, morfolojiya civakî wê, di rengekê de wê, bi têtîna êzdayî wê bibê û wê, di wê demê de wê li ser girê girnawazê têtîna bergên êzdayî ên ku wê di wê demên cûr bê cûr de wê bibin û wê hem di nava vegotinên civakî de wê bahsa wan wê were kirin û hem jî wê bi erkolojikî wê werina kifşkirin wê weke rastiyeke bi wê yekê wê bi hev re wê karibê bikirpênê û wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê ew wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Mijare civakatiya herêmê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê. Di rengekê de wê morfolojiya civakatiya girnawazê û têtînen weke ya morfolojiya gotina acinitiyê wê di nava çanda herêmê a botanê de wê resen wê weke kirde û an çavkaniyek ku wê ji her aliyê ve wê karibê wê kifşbikê û wê di rengekê de wê weke wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ew wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê vegotinên civaka kurd ên weke bi çîrokên aciniyan ku wê li wan dinêrê wê, ji wê yekê wê têtînen weke çîrokekê wê zêdetirî wê, di her vegotinê de wê weke kirpendinek di temenê modelek civakî a weke 'li pêşîya dema xwe dijî' wê di wê de wê bahsa wê were kirin. Morfolojiya acinitiyê de ku ew wê weke 'dervî demê wê bijîn' û wê ser demê re wê xwediyê pêşketinê bin û an wê xwediyê zanina hemû deman bin û wê karibin ji dema xwe bi carekê xwe bigihênina demê din û hwd wê, di wê temenê de wê morfolojiyek rasyonelîteya pêşketina civakî wê bi wê yekê wê bi xwe re wê bide

diyarkirin. Ev di nava kevneşopîyên hizirî ên kurdistanî de wê bi gelek awayan wê xwe bide diyarkirin. Baweriyên kurdistanî ên weke xazalê wê weke pîroz dîtina wê bi wê yekê dikarê wê fahmbikê. Şahmaran wê weke bi morfolojiya xwediyê zanina hemû demê bûhûrî û dihê bê wê bi wê re wê weke di rengekê de wê karibê girêbide û wê fahmbikê. Û her wusa morfolojiya Hizirî ku wê weke ew dervî demê diji û wê li her deverê û demê wê karibê xwe bide diyarkirin bo alikariya mirovan û hwd wê bi wê yekê re wê weke ji wê çandê derdikeve a civakî û bawerî a di zikhev de wê dibê wê weke karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê morfolojiya Hizirî wê bi wê yekê wê aliyekê wê yê din jî wê hebê. Wê di wê temenê de wê nişanaka serwerîya aqilê mirov wê li wê çerçoveya hizirkirinê û karina ku mirov wê karibê wê li gorî aqilê xwe bi reng û awa bikê jî wê di rengekê de wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke karibê wê bide diyarkirin bê.

Aliyên din jî wê ev wê weke civak û cihane wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Minaq wê morfolojiya vegotina Simurg wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê. Vegotinên aciniyan û di rengekê de ên weke di wê temenê de wê weke karibê wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê karibê wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman bê. Ev jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, fahmbikê ku wê morfolojiya têtîna simurg ku wê weke bi gotina acinitiyê a weke bi kabile û an aşîrên cihê û bi xosletên cihê ên weke di bajariya xwe ya civakî de wê bijîn wê di rengekê de wê weke wê de wê jî wê xwediyê morfolojîyê bê. Di morfolojiya vegotina simurg de wê, ji herêmên botanê û heya serê cûdî ku wê weke çiyayê kurda û an çiyayê karduya wê were diyarkirin jî wê, cih bi cih wê di morfolojiya bajarên cihê wê hebin. Gotinên wê weke rêwîtiya simurg de wê her devera ku ew digihijê wê weke bajarê cûreyek teyran wê bê wê li wê bigihijê û wê di wê de wê li 'mîrê wan li devê dêrî wê bipirsê ku ew werina hemberê û wî pêşwazî bikin' jî wê di aslê xwe de wê morfolojîyek ku wê weke kirpendinekê li ser wê têtînê û temenê wê weke ku wê bikê bê.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya gîrnawazê û heya têtîna simurg, şahmaran û hizir û hwd wê, bi gelek vegotinên din ên weke yên çîrokî wê weke çîrokên keçelok û hwd wê di rengekê de wê di wê çerçoveyê de wê bi şêwayekê fahmkirinê û aqilekê civakî ê ku ew bi wê

yekê pêşketiya wê werênê ser ziman bê. *Çîrokên keçelok* wê di rengekê de wê, di rengê vegotinên hizirî û kevneşopîya hizirî de ku ew wê li her deverê digerihe û her deverê wê serboriyekê wê bijî wê bi wê rengê wê di dîmenekê de wê weke dîmenekê wê jî xwe re wê bîne ser ziman û wê, di wê de wê, dîmenekê aqilmeşandinê ê weke jî xwe re wê bi aqilekê civakê û rengê lêpirsinên bi tîgîna nava a başî û nebaşîyê, çerçoveya fahmkirinê a navaroka civakê, keseyet û ferdiyetên pêşdikevin weke bi lehengî û keseyetên bi zanînê û çawa wê mirov wê xwe bigihênê zanînê û hwd wê, di wê temenê de wê weke fêrbûnên civakî û hwd wê di rengekê de wê weke tîgînên fahmkirinê wê di rengekê de wê bi xwe re wê weke ku wê bidina diyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ev morfolojî wê, di rengekê de wê, piştî wê çawa wê weke bi tîgîna hizirî û heya ya derketina li pêş a kevneşopîya musa û hwd jî wê çawa wê jî wê peyxam wê bigirê û wê karibê wê rengê xwe yê pêşketinê wê bide diyarkirin wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Civakatiya karduya wê di rengekê de wê weke civakatiyek teybet bê ku wê li herêmê wê pêşkeve. Çerçoveya tîgîna civakatiya subaru û hwd ku wê li bakûr û rojavayê kurdistanê iroyin wê pêşkeve wê, weke civakatiya ku wê di wê temenê de wê, weke civakatiya bi aqil û teolojiyê wê pêşkeve û wê xwe biadilênê wê li ser wê çerçoveyê re wê karibê wê diyaribikê. Ji wê aliyê ve wê weke tîgînek civakî ku wê karibê wê fahmbikê bê. Di rengekê de wê, civakatiya karduyan wê piştî kassit, hûrî û mitannî û hwd wê heya med wê, weke civakatiya dema kevnera a bi aqilê rasyonel pêşdikeve wê, di wê rengê de wê weke karibê wê fahmbikê. Bandûra wê, bi zêdeyi wê hebê û wê, komên civakatiya karduya wê, li herêmê wê weke bi mîrgehî bê û an bi keyenî û hwd bê wê, pêşkevin û wê xwe bidina diyarkirin. Heya herêmên ber bahre sipî û reş wê, komên bi navê karduyî wê, bi cih bibin û wê xwe niştecîhiya sedsalan bin wê karibê wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê, li anatolya jî wê kifşbikê. Ji wê aliyê ve wê, civakatiya karduya wê, di rengekê de wê, pêşketina wê, di rengekê de wê, mazin wê hebê. Wê nikaribê wê tenê wê weke komek civakî û an keyeniyekê herêmî a piçûk û an mazin bi tenê wê şîrove bikê. Wê dema ku em li ser pêvajoyên wê yên pêşketina civakî, çandî û dîrokî û hwd re wê, şîrove dikin û wê fahm nekin emê nikaribin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di

rengê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, pêşketina mediya wê, di rengê de wê, di aslê xwe de wê karibê wê li sê deman beş bikê û wê bi çerçoveya kaerduyan re ne qût wê weke pêwîst bê wê werênê ser ziman bê. Beş û pêvajoya pêşî a ku mirov wê weke karibê wê di rengê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman wê, pêvajoya piştî mitanniyan û an ji mitanniyan ku wê xwe di rengê de wê weke ji mitanniyan bi navê 'matanî' û an 'medanî' û hwd wê bide domandin bê. Di wê temenê de wê ji sedsale 13' min û pê de wê pêşketina wê ji rojhilatê kurdistanê û heya baş û bakûrê kurdistanê wê, di rengê de wê werênê ser ziman. karduyi wê, di rengê de wê weke çawa çawa wê, piştî kassitan wê, hûrîyî bi ber bakûr ve wê pêşkevin ser xabûrê re wê, karduyi jî wê ji bakûr bi wê temenê heya zagros û zapê wê, di rengê de wê pêşketinek wan ya dîrokî wê bi pêşketina medan û hwd re wê hebê.

Di rengê de wê, beş û dem û an pêvajoya duyem wê bi dema nairiyan re wê bibê û ev dem wê bi tememî wê weke demek xwe dîtînê bê. Ya ku em dibêjin weke demek xwe dîtînê bê wê, di rengê de wê piştî demên mitolojiyî û hwd re wê weke karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman ku wê, di rengê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê demezrendiniyek civakî, çandî, û dîrokî û hwd wê bi gelek aliyên aqilî re wê, pêşkeve û ev wê, bi têngîna aqilê rasyonel û teolojiyî jî wê, xwe di rengê de wê bide diyarkirin. Ev dem wê ji wê aliyê ve wê weke demek xwe dîtînê bê. Wê bi wê yekê wê şîroveyên ku ew dibin wê bi wê yekê wê sazûman û çandek civakî wê bibê. Wê keseyetiyên şîroverker ku wê di rengê sofistên civakî de wê bibin û ev di nava civakê de wê weke bigerihîn û wê bi hizra xwe û nerina xwe wê, nerina xwe weke şîroveyên wan wê werênîna ser ziman. Ev wê weke zaneyên civakê bin. Wê weke kesên bi temendirêjîya xwe ku wê di rengê de wê rê şani mirovan bibin. Wê di wê temenê de wê weke çînek nawserî xwe a pîr û kal wê di rengê de wê derkevin li pêş û wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê di wê demê de wê, weke wê were dîtîn wê têngînek razber wê pêşkeve. Wê ji sedsale 12' min û pê de wê piştî mitrayiyê û hwd re wê keseyetiyên bi zane û weke 'pêxember' wê derkevina li pêş ku ew wê weke bi hizra xwe û pêşengiya xwe ya bi hizirî wê di wê rengê de wê derkevina li pêş. Ev wê, weke dema wan keseyetan û derketina wan a li pêş bê. Ji wê aliyê ve wê, di wê temenê de wê ev

demek bi zêhni a kûrbûnê bê û wê, ev bi zêhnî kûrbûn jî wê weke ser temenê razberbûna gotina xwûdayi û an yazdanî re wê bibê û ev wê di wê demê de wê bi têngînên şîroveyênn azmûnkirinê ên weke li ser têngînek teolojiyî wê weke 'zanina xwûdê' û an 'zanina yazdanî' re wê bibê re wê di rengê de wê di wê demê de wê bibê.

Ji wê aliyê ve wê ev wê wee pêvajoyek zêhni a afrîner wê bi xwe re wê bêtê. Aqilê mirov wê di wê rengê de wê weke pêşîya xwe wê bibînê û wê bi wê re wê êdî wê bi hizirkirinên xwe wê di wê demê de wê derkeve li pêş. Ji wê aliyê ve wê, dema karduyan wê di wê temenê de wê weke demek bi zane bêt. Wê di wê temenê de wê navendetiya wê herêma botanê wê weke navendek bi wê rengê a teolojiyî û zanina wê pêşkeve. Di rengê de wê di dema guti û akadê de wê wateya agade wê bi kultên yazdanî ên di wê de wê çî bêt bi wê yekê û rengê wê, wateya herêma botanê bi teolojiyî wê bo karduyan wê di rengê de wê bi navendîtiya wê ya teolojiyê wê di wê rengê de wê hebê û wê giring bêt. Di wê temenê de wê bajarên teolojiyî weke navend û an bajarên teolojiyî wê di wê temenê de wê pêşkevin. Di wê temenê de wê, di rengê de wê, hin bi hin wê morfolojiya bajarên teolojiyî wê bi bajarên navendî ên keyeniyên û an navendên ramyari re wê hin bi hin wê bikeve pêşbaziyê. Di wê temenê de wê, derkeve li pêş. Ji wê aliyê ve wê direngê de wê li arabistana siudi wê, hizirkirinê bi têngînek semitikî a weke piştî 'mekke' wê di wê morfolojiyê de wê piştî wê pêşkeve wê karibê wê fahmbikê. Gotina pêşî a weke *nivgirava botanê* wê bi wê rengê wê bi wê navendîtiyê wê weke *nivgirava zêhni* a wê herêmê jî wê di rengê de wê weke ku wê pêşkeve. Ji wê aliyê ve wê gotina botanê wê, di rengê de wê weke 'mekke' ya wê demê kevnera a serdema karduyan bêt ku wê di wê temenê de wê bandûra wê ya teolojiyî wê, ji her aliyê ve wê di şîroveyên bi wê û vegotinên civakî û dîrokî ên wê de wê di demên kevnera de wê xwe bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê, di şewayekê de wê werênê ser ziman. Ev jî wê di wê temenê de wê, di rengê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bêt. Di rengê de wê, dema karduyan wê, bi navendîtiya botanê wê di aslê xwe de wê, bi hewirdora wê re wê, demek dirêj wê weke navendek baweriyên herêmê bibê û wê ne tenê wê baweriyên êzdayî lê wê yê semitikî jî wê ser wê temenê wê bi têngîn û civakatiya xwe wê di rengê de wê weke ku wê pêşkevin. Di wê çerçoveyê de wê di rengê de wê ahengek levkir û di rengê de wê pêvajoyek hev azmûnkirinê û

fahmkirinê wê li ser wê temenê wê bi rêzdarî wê di rengekê de wê weke di nava wan de wê pêşkeve.

Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê di demên berê ên kassitan de jî wê werê dîtin. Wê dema ku wê hîtît wê babilê wê dagir bikin û wê peykelê marduk bibi û wê kassîtî wê piştî wê bi şûn ve wê werênin wê ne tenê wê weke bi morfolojiya navê marduk bi tenê wê liwê tefkirbikin. Her wusa êw gelek morfolojîyên bi navê marduk wê weke morfolojîyên bişavtinê û an asimlebûyî ên jî çanda enlil in ku wê di rengekê de wê, bo kassitan wê nav û çanda marduk wê weke di rengekê de ku wê weke çendî wê babili li lê binerin wê marduk bibînin wê, kassîtî jî wê dema ku ew jî aliyê xwe ve wê li lê binerin wê weke ku wê enlil û çanda wî û pêvajoyên wê yên pêşketinê ên di dewama wê de wê werin wê bibînin. Bi wê rengê wê weke pêvajoyek wê weke di zikhev de wê derbas bibê wê hebê û wê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ew wê, di rengekê de wê, weke dîmenekê weke piştî kassitan û an hûrî û mitannîyan wê di dema karduyan û mediya de jî wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Levkirina di nava babil û mediya de ku wê bahsa wê were kirin di dema imparatoriya mediya a pêşî de wê berê wê, di dema karduyan de wê, çandên weke mitrayî-hizirî û beremberê wê, dawud-suleyman re wê were dîtin. Gotinên weke 'suleyman bûya keyê aciniyan' jî wê di rengekê de wê, morfolojîyek wê têkiliyek keyeni û an bûyinekê bo karduyan jî wê di rengekê de wê weke bi wê yekê wê di rasyonaliteya jiyanî de wê bi wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, di wê kirdeya gotinê de wê dîmenekê levkirina babil û mediya wê di dema karduyan de wê bi wê rengê wê weke di nava karduyan û her wusa suleyman û an xate wî ya teolojîyî de wê bibê. Lê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, suleyman wê ser herêkirina têgîna toelojîyî a êzdayî û an yazdanî re wê di rengekê de wê, di wê morfolojîyê de wê bibê û wê, dema ku ew nebê wê nikaribê wê di rengekê de wê, ew wê, pêşketinê wê bi wê yekê bijî.

Di demên karduyan de wê ketina zorbûnê a şîrovekirina têgîna wan ya pêşketina mitolojîyî û hwd wê, di rengekê de wê weke bi wê yekê ve wê girêdayî bê. Ber ku ew wê di rengekê de wê, dervî wê weke xwediyê şêwayekê fahmkirinê bin ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê civakatiya herême, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, têkiliya karduyan û her wusa xate dawudî wê, di wê temenê de wê weke têkiliya medi û babila piştire wê, xwe di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê pêvajoyek pêşketinê a ku wê weke ku wê bi hev re û an li re hev ku wê bi hev re wê pêşketinekê civakê û dîrokî wê bidina diyarkirin wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ji wê laiye ve wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê xate karduyan a êzdayî wê, bi çavkaniyên wê yên civakî wê, di rengekê de wê li herême wê serwer bê û wê di wê temenê de wê weke çavkaniya serwer a teolojiyî û civakî wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Piştî karduyan wê di demên mediyan û heta demên baktri, parta, axamenîş û piştire pêvajoyên dema mediya a duyem de wê, pêşketinên hizrî wê, ser wê temenê wê di rengekê de wê weke ku wê bibê. Ji aliyekê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Dema nairiyan a têr (wek demek dawîn a jî sedsale 8'în û heya 7'în û an nivê sedsale 6'în) wê di rengekê de wê bi demek aqilê rasyonel re wê, di temenekê civakî de wê bi encamên weke mediya re wê weke hevpeymaniyek civakî û ramyarî û an çandî û hwd re wê, xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di wê demê de wê, teoloji wê, bi tememî wê paqijbûnekê wê bi ber aqilêkê rasyonel ve wê di xwe de wê biafirênê û wê bide çêkirin. Ji wê aliyê ve wê, şîroveyên ku wê weke bi gotinên çîrokî û an vegotinên di wê rengê de ên serxwezayî wê bibin jî wê têkiliya sedem û encamê û rasyonlîteyekê diyar a bi fahmkirinê wê bi wan re wê xwe bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, di navaroka vegotinan de wê gihiştina têgîna armancê û her wusa bi wê afirandinakeê aqilekê ku wê temenê wê têkiliya sedem û encamê wê biafirênê wê bibê. Di wê nûqteyê de wê vegotinên aciniyan wê li ser wê temenê wê, lêpirsinên ser kirinan di temenê têgîna başî û nebaşîyê de wê bibin û wê bi wê yekê wê, dîmenekê aqilparêzî wê bi xwe re wê bidina diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, dem bi dem wê weke pêlên

xwenûkirinê û an reformasyonê ên di pêvajoyên hizirkirinê de wê pêşketinên hizrî wê di wê demê de wê bibin û wê, pêşketinên nû wê bi wê yekê û têgînê wê bi xwe re wê weke werênina ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê pêşketinên hizrî ên ku wê di dema karduyan de wê bibin wê bi wê yekê wê, sazûmanekê hizirkirinê wê bi xwe re wê bibina diyarkirin. Karduyan wê, teolojiya civakî afirandin. Mediya ramyariya wê, pêşxist. Axamenîşîyan wê, statûqû û rewşa ramyariya wê ya serdestîyê ku wê, di rengê giyane kultûnek teolojikî de wê piştî wê pêşbixin. Di wê temenê de wê cara pêşî wê di demên axamenîşan de wê, têgîhên fermi ku wê werina wateya têgînên bîrdozi ên ramyari û an bi wê temenê wê werina çêkirin wê di wê rengê de wê werina pêşxistin. Minaq wê, morfolojiya bi zerdestîyê re wê weke 'baweriyek "fermi"' ku wê di rengekê de wê were pêşxistin wê karibê wê di wê rengê de wê fahmbikê. Lê ev wê, di rengekê de wê weke bi temenê ramyariya xwe ku wê çerçoveya xwe ji têgîna serdestiya teolojiyî wê di mejiyê kultûnekê de wê bi têgihek serdestiyê wê bikê û wê bi wê yekê weke têgînek ramyari bi wê hertimî wê bikeve nava dozkirina serwerîyek ku wê li wê iteatkirin wê were pêşxistin. Bi wê yekê 'zerdestiya fermi' a di demên dawî a axamenîş û di dema sasani de wê were pêşxistin wê bi wê yekê tenê wê bi ramyari bê û wê nikaribê wê, bi temenekê civakî wê bi başî wê fahmbikê bê. Ku gotin di cih de bê wê çerçoveya têgîhên netewî ên demên hemdem ku wê çawa wê bikin 'civakên xwe biafirênin' di navaroka xwe de wê, bi wê rengê wê, di rengekê de wê bibê û wê, bi wê yekê wê xwediyê zêhn û an hişmendiyek ji serî ve wê dide diyarkirin bê. Ya ku wê weke nakokiyekê wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin wê ev bê. Ya ku wê, temenê nakokiyên demên piştre ên sasani wê bi derketina raperinên mazdeki ên li hemberê wê, jî wê ji wê aliyê ve wê rengekê fahmkirinê wê ji xwe re wê weke ku wê bina temen. Ya serdest û ya temenî û çavkaniya civakî wê bi wê yekê wê, di wê demê de wê weke wê were hemberî hev.

Di wê temenê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê nakokiya desthilatî û serdestîyê wê di wê rengê de wê di demên piştî mediya de wê bi morfolojiyek xort wê di rengekê de wê weke wê were dîtin ku wê xwe bide diyarkirin. Wê ji wê aliyê ve wê karibê wê weke aliyekê wê yê giring wê di şewayekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, morfolojiya desthilatiyên bi teolojiyi ku wê bikin ku ew êdî ramyariyek serdestiyê pêşbixin û wê di wê temenê de wê, bikin wê pêşkeve. Bergirên weke bi têngînên bişavtinê ku wê weke mireteyekê li demên piştê wê bibê wê li ser wê temenê re wê weke encamekê wê bibin ku wê çawa wê ramyariya serdestiyê wê ji dijberî wê, temenê raperin û dijberîyan wê bi wê ji holê rabikin. Di wê temenê de wê, têngîna iteatê û an di rengê wê de wê weke di şêwayekê de wê pêvajoyek hizirkirinê wê di renekê de wê weke ku wê bikin û wê di şêwayekê de wê bidina diyarkirin. Têngîna serdestiyê wê, di wê temenê de wê hevnasîna wê ya bi aqilekê ramyari re wê di wê demê de wê bikê û an wê bi encamên hizrî/felsefî û hwd re wê, aqilekê ramyari û rêzani wê li gorî xwe wê di wê temenê de wê bikê wê pêşbixê. Têngîna platon a bi gotina *dewletê* ku wê bîrê ser ziman wê, di wê morfolojiya ramyariya serdestiyê de wê weke nûqtîya herî pêşketî a gihiştîbîyê de bê. Ji wê aliyê ve wê têngîna dewleta platon wê bi gotinkirina bi felsefeyê û hwd re wê bibê û wê, aqilekê lêpirsinêr wê biafirênê. Lê çerçove û an forma wê ji wê têngîna teolojîkî ku me li jor hani ser ziman wê ne cihê bê, ku wê çendî wê bi gotinên felsefeyî wê were ser ziman jî. Lê çendî wê gotina demokrasîyê û hwd wê weke di renekê de wê ser wê re wê were hanî ser ziman jî lê wê di aslê xwe de wê, ji wê dûr wê têngînek serwerî û serdestiyê wê di renekê de wê weke bi wê re wê pêşniyar bikê. Ji wê aliyê ve wê, wê ramyari û têngîna desthilatiya weke di dema sasanîyan de wê bê dîtin wê weke dîmenekê wê û an qariqaturekê wê yê bi felsefekirî wê di renekê de wê bê pêşxistin. Ser wê re wê, têngînek teolojiyî ku wê weke bingîhê hizir û têngîna etik û heta bawerîya wê biafirênê wê bi wê re wê bibê. Ji wê aliyê ve wê, felsefeyê bi gotinkirina wê têngîna dewletîtiya platon wê dihênê ser ziman wê, ji wê derbaskirinekê zêdetirî wê çawa wê, di renekê sofîstîke de wê bîrê ser ziman û pê de wê, ne tiştêkê din bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê werênê ser ziman bê. Li sparta û hwd gotinên weke 'demokrasîyê' û hwd wê werîna diyarkirin û an li Atina bahsa demokrasîyê wê were kirin. Lê ev di pratîkê de wê zêde pêşdeçûna wan wê, nebê. Encama wê ya herî girîng wê, piştî wê di serdema navîn de wê çawa wê wergerê li rengê 'dewleta olî' ku wê paşê di demên hemdem de jî bi awayekê ramyari û bawerî wê temenê tengezeriyên demên piştê hemûyan jî wê di renekê de wê weke bi afirênê bê. Ber ku wê bi wê îdeaya dewletê wê, were lê hizirkirin wê têngîna demokrasîyê wê, di wê navaroka wê hizirkirinê de wê weke xirabûna ahengê û levnekirinê û temenê lawazî û an zayıfîyê jî wê were dîtin. Ev têngîna îdeayî wê nekêmî wê, wê encamên xirab wê bi xwe re wê

bênê ku wê platon wê, li hemberê têngîna ideayê wê û an aqilê wê yê mayinda wê, yê aqilê sofistan û hwd wê weke xirab bibînê û wê werênê ser ziman bê. Ev wê weke dîmenekê hizirkirinê a bi wî re wê bide diyarkirin. Dewleta ideayî wê piştre wê, augustinius wê, weke 'dewleta xwûdê' wê, pênasekirina wê ya di rengekê hizirkirinê de wê, weke encama wê ya bi serdema navin re wê bibê jî wê karibê wê fahmbikê bê. Forma wê dewleta ideayi û (an *îdeaya dewletê*) ku wê çendî bi navarokên cihê wê were diyarkirn jî ji wê derbasbûnek baştirin hê nebûya. Ji vê aliyê di aslê xwe de ku em hinekê din şûn ve herin û nakokiya navendî û herêmî a piştî dema pêşî a mediya û di dema mediya a duyem de wê, di nava axamenîş û keyeniyên medi de wê rû bide wê weke karibê wê hinekê li ser wê têgihê jî wê tabîî şîroveyekê wê bikê bê. ..

Gotina demokrasiyê wê çendî wê morfolojiya wê bi gotina 'rêveberiya gel' wê were diyarkirin jî lê wê bi wê yekê wê zêde minaqên wê di wê demê de wê nebin, ku wê çendî wê hinek minaq wê bi wê yekê wê di temenê meclisên nîqaşên wê demê de wê bi wî ser biyaran dihên kirin wê werina destnîşandin jî.

Li mesepotamya, ev wê, di rengekê de wê piştî mediya wê, di morfolojiya navendîtîyê û herêmîtîyê de wê weke têngînek ku wê temenê dijberiya li hev a desthilatî wê biafirênê. Ji wê morfolojiyê wê di aslê xwe de wê weke karibê wê hinekê din wê piştî demên mediya û an karduyan û hwd wê, di rengekê de wê bi wê bihizirê bê.

Li mesepotamya û an kurdistanê wê, hertimî wê pîrsgirêka têngîna navendî û herêmî wê di têngîna desthilatîyê de wê xwe wê weke weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bide diyarkirin. Pîrsgirêka ramyari a navendî wê, piştî akadiyan û pê de wê weke temenekê pîrsgirêkî ê ramyari ku wê ji dema akadiyan û pê de wê destpê bikê û wê piştre wê bi reng û awayên cihê û di demên cûda de bi rengên cihê wê xwe bide diyarkirin û domandin. Piştî akadiyan wê, bi asûran û piştî wan wê bi rengekê wê bi axamenîşan re wê xwe bide diyarkirin. Elami wê, di rengekê de wê li wê bigerihin ku wê bikin. Lê wê di wê demê bi sernekevin. Piştî wê, di dema hammurabî û samsu-iluna de wê ev pîrsgirêk wê weke xwe di temenê desthilatîyekê navendî û bindestkirinê de wê bi heman aqil û feresetê xwe wê di rengekê de wê bide diyarkirin.

Di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di demên piştî akadiyan de wê demên ku wê bahsa wê were kirin wê, di demên piştre de wê, ev wê weke xwe bide diyarkirin. Di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, pîrsgirêka navendîtîyê wê, bi ramyari kku wê were pêşdîtin ku wê were

kirin wê nikaribê li gorî ti rengê rêzani û rêveberiya jiyanê wê, di rengekê de wê weke şêwayekê aqilane wê bihasibênê. Di wê temenê de wê tenê wê bi fêrsa bindestkirinê û têngîna serdestiyê ku ew bi metingeri bê û an şêwayekê din bê wê, xwe di rengekê de wê bide diyarkirin bê. Ev wê weke morfolojiyek serdestî û bindestiyê bê ku wê piştî wê di temenê pîrsgirêkên civakî de jî wê ji gelek aliyan ve wê karibê wê di rengekê de wê kifşbikê bê.

Ji wê aliyê ve wê jî dikarê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, were diyarkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê morfolojiya mediya û cihêbûna wê di wê nûqteyê de wê xwe bide diyarkirin. Di têngîna mediya de wê gotina konfedereyiyê wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin û ev wê, di rengekê de wê, weke têngînek giring bê. Di rengekê de wê, piştî wê, axamenîşî wê ji holê rabikin û wê têngîna satrapiyê ku wê pêşbixin wê, çawa wê, di navendîtîyek farz dîkin de wê, bi wê ve wê girêdayî wê, weke di temenê bindestiyekê de wê pêşbixin wê bi wê rengê û mantiqê têngîna satrapiyê wê bidina diyarkirin. Hinekê jî wê têngîna satrapiyê wê di wê rengê de wê, di morfolojiya wê de wê, bindesti wê hebê. Di wê temenê de wê, navenditi wê hebê. Wê di wê de wê, bindestî wê hebê. Wê serdestiya navendî û xwe wê weke wê kirinê û bi wê farzîkirin wê hebê. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê, çavkaniya pîrsgirêkên civakî jî wê, di rengekê de wê weke xwe bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, weke bide diyarkirin bê.

Wê jî di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê ku wê piştî têkbirina partan wê, di rengekê de wê seferên keyên sasani wê li herêmên mediya wê di wê temenê de wê di temenê bindestkirinekê de wê xwe bi wê yekê wê bide diyarkirin. Sasani wê, di aslê xwe de wê, wê li wê mantiqê bindestkirina ku wê piştî kirusê mazin wê bi têngîna satrapiyê wê were diyarkirin û destpêkirin wê li wê bigerihê. Lê ya ku wê nikaribê wê di rengekê de wê pêkbênê jî wê weke ev bê. Di wê temenê de wê, êdî wê di rengekê de wê çawa wê, di rengekê de wê, yekitiyek navendî wê, li wê bihizirê ku ew pêşbixê wê li ser wê bisekinê. Di wê nûqteyê de wê rêya ku wê li şûna wê, sasani wê ji xwe re wê bibînê wê pêşxistina têngînek bi navendî a baweri bi fermi bê ku wê di wê temenê de wê weke çawa wê, weke bi wê herkesekê wê tabîi wê bikê bê. Morfolojiya 'ola zerdeştî a fermi' ku wê pêşbixê bi wê yekê wê bi ramyari wê çawa wê weke bersivê bide wê xwesteka têngîna bi lêgerina mantiqê satrapiyê jî bê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê, wateyên li wê têngîna ola fermi ku

wê sasani wê bi ramyari li wê bikê wê hinekê jî wê ji wê aliyê ve wê weke karibê wê bixwenê. Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê morfolojiya têngîna navendîtîyê wê di wê demê de wê weke têngînek bi pirsgirêk wê xwe di wê rengêkê de wê xwe bi wê rengê wê bide diyarkirin. Kifşkirina navendîtîyek ramyari ser olê re wê, di dîmenê bindestiya metingeri a imparatoriye ku wê ji berçav wê dûrbikê û wê di nava hev de wê bi halênê wê bi wê mantiqê bê û ev wê weke rêya ji pirsgirêkên bi armanca navendîkirinê ku wê rûbidin ku wê bi wan re wê, çawa wê serî wê were derxistin wê bi wê mantiqê jî wê weke rêyek ku wê were kifşkirin bê. Morfolojiya baweriya giştî, serdest û navendî ku wê weke herkesek wê weke xwediyê wê bê wê, di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ji wê aliyê ve wê, ola zerdeştî wê, cara pêşî wê bi wê têngîna wê ya fermi re wê weke têngînek metingeri wê weke weynekê ramyari wê li wê were kirin. Piştî wê demê wê, ji rengekê ve wê piştî wê dema ku wê, were demên derketina islamê li herêmê wê, ne bi têngînek baweri û di rengê wê de wê pêşkeve. Wê weke di temenê kirina şoreşek desthilatî a bi refaransên olî de wê bikê. Wê di wê temenê de wê weke encamên wê, pêvajoya zerdeştîyê a ola ramyari bê û an ol û desthilatî ku wê, werina kirin wê weke di rengekê de wê were xwendin û wê bi wê yekê wê weke encamekê weke qariqaturi jî bê pêşketina islamî a piştî wê. Di wê temenê de wê pirsgirêkên civakî wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê ku wê, têkiliya desthilatî û rêveberiyê wê, di rengekê de wê çawa wê, di ahengekê de wê were llihevkirin û wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Morfolojiya 'iteatê' wê li ser wê temenê wê xwediyê têgihiştinek desthilatî a bi navê baweriyê bê.

Ji wê aliyê ve wê, ola ramyari wê weke bîrdoziyekê bi wê rengê wê bi derketina baweriyên nû re wê bi wê yekê wê li şûna çareserkirina pirsgirêkan wê, bina temenê pirsgirêkên nû ên bi temenê şerê serdestiyê û desthilatîyê jî. Ji wê aliyê ve wê, têkiliya ol û desthilatîyê, û an ol û civakê wê, di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê weke aliyên ku wê, pêwîst bê ku wê ji gelek aliyên ve wê bi wê nûqteyê ve wê girêdayî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Pirsgirêkên civakî û desthilatî ên herêmê wê bi wê yekê wê piştî mediya wê, destpêka wan bi pergale satrapan û di dewama wê de wê bi têngîna ola fermi wê, û bi pêvajoyên wê ji sasaniyan û heya islamê wê gav bi gav wê xwe di rengekê de wê weke ku wê di rengekê de wê xwe bidina domandin.

Ji wê aliyê ve wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê pirsgirêka desthilatîyê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ya ku wê, axamenîş wê bikê wê, di rengekê de wê, weke di rengekê de wê, qatîqaturê navendîtîya akadê, asûrê û hwd wê, ji xwe re wê bikê minaq. Di wê temenê de wê, ev wê piştî wê, weke mireteyekê wê bi baweriyên herêmê re jî wê bê gihandin li refaransan. Pirsgirêka baweri û desthilatîyê wê ser temenê pirsgirêk û tengezeriyên civakî wê bi wê rengê wê temenê wê ji aliyekê ve wê weke ku wê bê afirandin.

Ev pêvajoya pirsgirêkên civakî, desthilatî û baweri ku wê piştî zayinê wê, bi sasani û islamê re wê xwe bidina diyarkirin wê, ji wê aliyê ve wê şûnpêyek û mejuyek wan wê hebê ku wê pêwîst bê ku ew ji gelek aliyên ve wê were şîrovekirin jî bê. Heya ku ev dîrok wê di rengekê de wê baş ji hev newê derxistin wê pirsgirêka têgîna hegomenîkî a navendî, desthilatî û pirsgirêkên wê yên bi pêşketinê û civakî û hwd re jî wê weke nikaribê wê were çareserkirin. Ji wê aliyê ve wê, çavkaniyên pirsgirêkên civakî wê bi wê re wê weke ku wê were diafirandin. Di wê nûqtayê de wê, pirsgirêka navendîtîyê wê, di rengekê de wê, çendî ku wê di rengekê de wê weke bi navendîtîya olê wê, were fahmkirin jî, ku mirov li wê dihizirê wê ber çî wê têgînek baweri bi wê rengê wê, were birefaranskirin û fahmkirin û an pêşxistin ku ew dihê fahmkirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê ev jî wê were fahmkirin. Ji wê aliyê ve wê, pirsgirêka azweriya navendîtî wê bi wê yekê re wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Morfolojiya serdestîyê wê, weke aliyekê giring wê di wê pirsgirêkê de wê dinava olê de wê xwe bide diyarkirin. Ola desthilatdar, ola serdest, ola ramyarî, ola navendî û hwd wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, were pêşxistin. Di aslê xwe de wê, ola fermi a sasani ku wê weke zerdeştî wê were diyarkirin jî wê formulasyona zerdeştî a wê demê wê zêde nikaribê bi rastiya avêsta û zerdeştîyê re wê fahmbikê. Ji ber wê yekê wê pêşî wê, Mani wê, yekser wê, li ser navê xate êzdayî a zerdeştîyê wê yekê wê ji xwe re wê bikê armanc. Mazdeki li hemberê wê, raperinên civakî û hwd wê pêşbixin. Ew wê, di rengekê de wê çawa wê di dema mazdek de wê dest dênina ser taxt ku ew wê, desthilatîya di taxt de hati berhevkirin wê bi şûn ve wê bide civakê û an wê ji holê rabikê ku ew wê weke 'rêya çareseriyê' wê dibînê wê li ser wê temenê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Şîroveyên piştî ên ser wê raperîna mazdeki wê weke wê werina kirin wê, di hinek waran de wê weke pêşxistina destilatiyekê nû jî wê werina diyarkirin. Lê ev rastteqniyê di aslê xwe de wê newênina ser ziman. Wê

nikaribin rastiya mazdeki û felsefeya wê fahmbikin û bidina fahmkirin. Di wê temenê de wê tenê wê morfolojiya ku wê têngîna civaknasiyê wê bi navê felsefeya mazdeki wê were diyarkirin ku mirov wê li wê jî binerê wê, karibê wê rastiye wê bi rehetî wê fahmbikê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mazdeki wê, di rengekê de wê weke bertekek giring lê ku ew hê weke bi rastiya xwe ne hati fahmkirin jî bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Mani wê ser wê morfolojiyê wê weke bi gotina 'dij-ol' wê were diyarkirin û armanca wê gotinê wê, di rengekê de wê karibê wê ji hinek aliyên ve wê, weke hinekê wê ser wê bisekinê bê. Di rengekê de wê rengê ola ku wê Mani li dijî wê derdikeve wê ramyari bê û wê desthilatî bê. Ew wê nexwezê herêbikê. Ew wê ne li gorî cewherê ya rastiya avêstayi û an baweriya avêstayi wê şîrove dikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di têngînek baweri ku wê tenê wê navendîtîyek ramyari bi wê re wê bi desthilatî wê were dîtin wê weke ji olbûnê derketinê û ji baweriyê dûrketinê jî Mani wê dibînê. Ji wê aliyê ve wê raxneyên wî yên di nava civakê de ku ew dikê wê di wê warê de wê bale herkesekê wê bikişênê û wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve Mani wê, rastiya zerdeştîyê wê, li gorî xwe wê, di rengekê de wê dervî morfolojiya rêveberiya sasani wê, di rengekê de wê, li wê bihizirê. Di rengekê de wê, diyardeyên ku wê bi awayekê wê bahsa Mani û têkiliya keyê sasani Şapûr I bikin jî wê, di rengekê de wê, bibin ku wê bi gotina weke wî mani li qasra xwe pêşwazî kiriya. Lê di wê morfolojiyê de wê Mani wê ji aliyê xwe ve wê weke ew li gorî baweriya wî û rengê kku ew di hizirê wî herê dikê dibînê û Şapûr jî dixwezê xwe bi wê bandûra Mani mazintir bikê û di rengekê de wê, weke keyekê bikê. Mani wê li ser wê temenê wê, têngînek baweriyê a ji têngîha ramyari dûrkirî wê, li wê bihizirê û wê, di rengekê de wê, di xabate xwe ya bi navê "şapurakan" de wê were diyarkirin. Hinek dordor wê bi gotina wê weke Mani wê berhema xwe wê, weke ithafî şapûr dikê û wê dinivîsê wê werênê ser ziman. Lê di wateya gotinê a 'şapûrakanê' de wê têngîna 'rêyek bi şabûnê (bi wateyên weke rohnîyê, dilxweşîyê û hwd)' wê di zimanê roja me (di kurdi de) de wê bi wateyekê wê bide me û em dema ku wê, wateya ji gotinê wê fahmdikin em dikevina gûmanê de ku em bi wê rengê wê diyarbikin ku wê Mani wê bi wê yekê û rengê wê weke wê berhema xwe wê weke li şapûr weke berhemek atîfkirî nivisandibê. Şapûrakan navaroka wê, têkoşîna kozmîk a

di navbera ronahî (başiyê) û tariyê (xerabiyê) de vedibêje. Bi wê yekê şapûrakan, rêgez û hînkirinên Manî dihewîne, ku wî jê re "baweriya Ronahiyê" divegot. Di têngîna baweriya rohnîyê de wê, weke êzdayî wê dibînin wê, rohnîyê bi çavknaiya rojê wê diyarbikê û wê, ji wê biriqîn û hatina qatkên rohnîyê li dûnyê û di bedenekê de bicihbûna wan weke çavkaniya hebûne diji, hişmendi, giyanê û hwd. Di morfolojiya rohnîyê de wê, piştî mirinê a bedenê wê ji wê derketina giyanê wê, weke dûrketina wê rohnîya di wê de bicihbûya wê bide diyarkirin bê. Ev wê, weke têngînek ku wê taqabûlî têngihêk weke ya reankarnasyonê jî bikê bê. Lê mani ew bi tememî bi wê rengê ne dihani ser ziman. Wî rohni wê weke çavkani didît û wê, piştî wê ji bedenê derketinê wê weke ew rohni wê, ji wê derkeve û wê, li 'rastiya xwe, ji ya ku ew ji wê hatiya wê vegerihê. Yanî wî ew rohni wî rûhani û an pîroz dîdît, ku wê bi wê jiyan û bûyina di jiyanê de bi wê re wê bi nirx û pîroziyekê wê bi wê yekê wê şîrove bikira bê. Wê her tiştê wê bi wê yekê wê weke bi başî nirxekê wê şîrove bikira. Ev morfolojiya rohnîyê ku wê weke çavkaniya bûyin û fahmkirinê wê bi pêvajoyên fahmkirinê de wê piştî wê bi hizrên fîslofên kurd ên weke suhrewerdî û hwd re wê, xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Navê suhrewerdî bixwe jî wê, di kurdi de wê di wateya rohnîya ku wê ji wê jiyan dibê bi navê 'sûhr (kurd wê weke 'sûhrê ku wê weke ji *rohni pêketiya* û heya ku ew pêketî bê wê weke çavkaniya jiyanê ji wê bibê wê werênina ser ziman. Bi wê rengê wê gotina sûhrê wê weke çavkaniya jiyanê a bi rohnîyê wê diyarbikin.)'ê ku ew diyarkîkê bê. Bi wê yekê wê navê suhrewerdî wê ji navekê zêdetirî wê weke di rengekê lakabekê bi wê wasifî û pîroz û an nirxbûnek bi hişmendi bi wate û gotin dikê bê. Suhrewerdî bi wê yekê wê navê wê têngînê bê ku wê ji wê bi rohnîya wê re wê, jiyanê diafirênê bê. Wê rohnîya ku ew weke sûhrê çendî weke bi rohni bê û an weke kurd dibêjin çendî 'pêketî' û bi 'rohni' bê wê, ew çendî wê weke çavkaniya jiyanê bê. Navê 'şapûrakanê' jî wê di rengekê de wê, têngînek ne dûrî wê û di wê şêwayê de wê dûmen û rengekê fahmkirinê wê bixwe re wê bide diyarkirin. Di hinek têngînen ku wê di nava kurdan de wê were diyarkirin de wê, têngîha şapûrakanê û ya suhrewerdîyê, weke di rengekê û morfolojîyekê de wê bên diyarkirin. Ji têngîna 'şapûra' wê têngîna sûhra ku wê wateya rohnîya weke çavkani wê, bê diyarkirin wê weke wê were ser ziman. Têngîna '..kanî' wê weke ya '..werdî' wê girêdana weke temam kirina gotinê wê, di rengekê de wê weke bi xwe re wê bide diyarkirin. Ev wê, bi têngînek zimanî wê weke dûmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê weke bide diyarkirin. Têngîna şapûrakan'ê wê, ser koka 'şa' wê were ku wê di zimanê roja me de wê,

têgînên weke rohnîuyê, şabûnê, şîyariyê û hwd wê bi xwe re wê bi gelek wate û morfolojiyên din ên fahmkirinê wê weke ku wê karibê bide diyarkirin bê. Têgîna ‘..pû’ û an ‘pûr’ wê geşbûnê, bi wê re bûnê, zêdebûnê û hwd wê bi xwe re wê d irengê de wê bi wate bikê di zimanê roja me de. Wekî din wê têgînên di hundurê gotinê weke ‘..pûraka’ û an ‘..pûrakan’ê wê di rengê de wê, zêdebûnekê û an giştîbûnekê teqez bikê bi fahmkirinê di wateya xwe de. Ji wê re wê têgîna zêdebûnê wê weke di zimanê roja me de wê têgîna ‘pirra’ û an pirrbûnê û hwd wê, di rengê de wê têgînekê û an têgîhiştinek bi hişmendî wê bi wê re wê bide diyarkirin. Li vir têgîna pirrbûnê û an pirra wê, wateyek bi morfolojiya zêdebûnek bi fizikî jî wê, li rex ya têgînî wê, di xwe de wê bi zêdeyî wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, têgînên weke ‘zapûrrakanî’, ‘wapûrrakanî’, ‘sapûrrakanî’, ‘lapûrrakanî û hwd wê, rengê morfolojiya ava gotina gotinê bi têgiha wê re wê weke karibê bide diyarkirin bê. Şapirrak û an şapûrrak wê, di rengê de wê, têgînek bi pirrbûn û an zêdebûna rohnîyê wê li ser wê morfolojiyê wê bi xwe re wê, di rengê de wê bide diyarkirin. An jî pirrabûna şabûnekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Lê bi wê morfolojiyê wê, têgîna rohnîyê de wê weke pirrbûnekê wê di wateya xwe de bi morfolojiyî wê weke bi rehetî wê karibê wê bide me wê bi têgîna dilxweşiyekê jî wê weke rohnîyek di hundur de wê, têgînekê wê bide me. Şa wê wateyek wê ya din jî di zimanê roja me de wê têgîna ‘dîtinê bi ronahi’ wê di xwe de bi wate bikê. ...

Ji wê aliyê ve wê, di rengê de wê, dîmenekê de wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman ku wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman. Mijare têgîna Manî wê, di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengê de wê, karibê wê hinekê din wê di wê temneê de wê li wê bihizirê bê. Di hinek gotinan de wê dema ku wê bahsa Manî wê werekirin de wê bi gotinên weke Behrem I wê, Manî wê bènê hemberê xwe û wê ji wî bixwezê ku ew ji manitiyê dûrbiskeinê û zerdeştitiyê herê bikê bê. Lê rasti wê, di rengê de wê ji wê cihêtir bê. Behrem wê ji Manî wê bixwezê ku ew wî, di nava hizrên xwe de wê weke keseyetek mazin ragihênê û ew bi navî wî waazan bikê û wî weke keseyeta xwe ya pêşîn a di baweriyê de bide diyarkirin. Daxwaza sereke an jî bendewariya Behremê I ji Manî ew bû ku ew dev ji belavkirina pergala baweriya xwe (Manîheîsm) berde û dev ji pêşvebirina vê baweriya nû di nav Împeratoriya Sasaniyan de berde, ku Zerdeştî ola dewletê ya fermi bû. Lêbelê, dema ku Manî ev daxwaz red kir, bi fermana key hate

girtin. Wê dema ku wê mani wê redbikê wê hingê wê ew wê Mani wê biavêjê zindanê û wê, bide êşkencekirin û piştî qatilkirin. Ji wê aliyê ve wê, li vir wê dîsa wê, rê li têngîna ramyariya zerdeşt a bi refaransên olî wê were avakirin wê di wê re wê derkeve. Ev morfolojî wê, redkirina mani a bi bihayê mirina xwe ku wê, xwestekên behrem I wê redbikê ku ew xwe li têngînek ramyari a baweriyê fermi razênê wê, çawa wê, di dema Şapûr de wê, herê bikê wê, gûmanê bide çêkirin. Ji ber vê yekê wê karibê wê weke aliyekê giring wê fahmbikê ku wê, têngîha Mani wê, weke şapûrakanê wê weke atfî şapûr binivîsênê jî wê, ev têngî wê di morfolojîya wê de wê weke ne rast wê weke bide diyarkirin. Ber ku wê, di rengekê de wê, ne tenê wê di dema Behrem I de wê, di dema Şapûr de jî wê heman helwesta wê hebê. Lê wî têngînek baweriyê a xwezayî û bi dilşabûnê xwest wê pêşbixê. Ji wê aliyê ve wê kirpendinên Mani wê, weke cihê bin. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê dîmenekê ola zerdeşt û fermi û ramyari wê, bi wê yekê wê mani wê bide qatilkirin. Yani gotinên weke zerdeştîyê mani wê red dikê wê di wê temenê de wê ne rast bê. Di wê nûqtîyê de wê, di rengekê de wê ola fermi û desthilatî û ramyari wê red dikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi wê yekê wê, li hemberê wê bisekinê. Nakokîya Mani wê ne bi key lê bi rengê bikarhanîna baweriyê ve wê weke girêdayî bê. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û ya ku ew dide diyarkirin bi alîgirên xwe re jî wê weke ev bê. Şapûr wê yekê wê fahmdikê û ew dixwezê jî wê sûdbigirê. Li ser wê yekê ew dixwezê pêşwazîyek baş bide nişandin. Ew wê, di rengekê de wê, di hizirê ku ew baş pêşwazî bikê wê dibin bandûra wî de wê bandûra wî mazintir bikê. Pirsgirêkên zerdeştîya ramyari ku wê di wê demê de wê bi desthilatî xwe bidina diyarkirin wê Mani wê hewl dide ku wê baweriyê derxê dervî çerçoveya wê desthilatîya ramyari re wê çareserbikê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bi hizirê û wê werênê ser ziman. Lê ya ku wê di wê de wê weke sernekeve jî wê weke ev bê. Nakokîyên bi zerdeştîya fermi û hwd re wê Mani balê bikişênê ser wan wê ne tenê wê civakî û bi pirsgirêkên civakî bin. Wê di rengekê de wê, ji aliyekê ve wê weke wê navendîtîya ramyari ku ew bi wê dihê gihandin li refaransên fahmkirinê jî bê.

Zerdeştîya fermi wê, têngînek ramyari û di rengekê hişmendiua desthilatê ku wê weke bi wê çerçoveya wê bi hizirê bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê navendîtîya wê, key û keyenî û hwd wê bixê. Morfolojîya wê ya ku wê Mani wê jî wê cihê wê bi hizirê wê ew bê ku Mani wê balê bikişênê ser wê nûqtîyê ku ew wê jî wê dûr bikê. Ew wê, têngîna baweriyê

a rastteqini a bi civakê ve wê, bide diyarkirin û wê ji desthilatê bistênê û bide civakê. Weke olek xwezayî û civakî. Di wê temenê de wê morfolojiya baweriya Mani wê di wê nûqteyê de wê bi rastî jî wê ne tenê wê weke wê weke ku wê zerdeştîyên sasani wî weke 'dil-ol' wê pênasebikin wê, di rengekê din de jî wê weke têngînek temenê desthilatiya olî a bi wê rengê wê jî holê ra dikê bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê di têngîna teolojiyî de wê, morfolojiya têngînek ramyari wê bi wê ne hizirê. Gotinek ku wê di dema mitrayiyan de wê were dîyarkirin û wê bê gotin ku wê mitra ê care duyem wê were û an dakeve li dûnyê û wê, bi xirabiyê re wê şerbikê û wê aşîtiya sermed wê bîne. Di nûqteyê de kurd wê dibêjin ku wê 'aşîtiya sermed wê bîne û wê bi wê deriyê bihûştê wê li dûnyayê wê vebê û wê, bina yek.' Di dewama wê de wê bibêjin ku 'wê gûr û meh bi hev re wê biçêrin û yek ji y din re wê xateriyê wê çenekê." Bi wê rengê wê werênina ser ziman. Gotina baxçeyê rohnîyê a mani ku wê di wê de wê, têngîna jiyane sermedî a bihuştî wê bi wê were lêhizirkirin wê weke dîmenekê bandûrbûyina ji wê gotinê jî bê wê intibayekê wê di rengekê de wê bi mirov re wê bide çêkirin di fahmkirinê de.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna Manitîyê wê di wê temenê de wê, di aslê xwe de wî, têkiliyek ontolojiyî a yazdanî wê di nava mitrayî û zerdeştîyê jî bi têngînên baweriyên herêmê re wê weke didani. Wî di rengekê de wê biqasî bi hev re di nava aşîtiyê de wê bijin wê ev çendî jî wê weke hev wê, di rengekê de wê çawa wê hebin wê bîne ser ziman. Di wê nûqteyê de wê morfolojiya xwûdayiya Mani a rohnîyê wê bi wê yekê wê weke ku wê di xwe de wê sentezekê wê di wê temenê de wê weke ku wê bide çêkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê mitrayiyî wê, bi têngîna şapûrakanê wê, rêgezên gerdûn û têngînek weke ya rohnîya dil, şabûnê û hwd wê, pênase bikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, têngîna Mani wê, di wê rengê de wê weke pêvajoyek çaremin a pêşketinê wê di rengekê de wê şîrove bikê. Pêvajoya pêşî a yekxwûdayî wê, weke çawa wê bi mitra re wê bibê û wê, di wê temenê de wê, şîroveyên xwe wê bi têngîna xwûda û an yazdanekê sermed û razber re wê bîne ser ziman û wê bi temenekê zêhni wê di wê de wê temenê hizirkirinê û gihiştina zanina wê, jiyane, gerdûnê û hwd re wê bi wê re wê, bîne ser ziman. Ji wê aliyê ve wê hemû tiştê di jiyane de wê weke çavkaniya fahmkirinê wê biafirênin û di wan de wê bigihijê fahmkirinê,

têgînekê û têgihiştînekê. Hişmendiya mitrayî a destpêkê wê di wê temenê de wê ser temenê têgîna teolojiyî û pêşxistina wê û watelêdayînê û an bi watekirinê a her tiştê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Wate dayin wê weke qiymetdayin û gihiştina siyane wê jî bê. Ji wê aliyê ve wê, di rengê de wê watedayînê û fahmkirina wê, di wê temenê de wê mitra wê derxê li pêş. Di rengê de wê pergale gerdûnî a mitrayî wê di wê temenê de wê cihanek pêşketî bi aqil û rasyonel ew bi wê dihizirê wê bi wê re wê bînekê ser ziman û wê pêşketina aqilê mirov wê, weke çavkaniya jiyanê bi pêşengîya têgîna yazdanê xwe yê rojê re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ji wê aliyê ve wê weke pêşketînek teybet wê rengê wê di rengê de wê bînekê ser ziman. Mitra wê dema ku wê gayê xwe di gûrênê wê weke destpêkê wê di wê de wê dide diyarkirin û wê dihênê ser ziman. Bi wê re wê destpêkê wê dikê û wê ev destpêkê wê jiyanî, hebûnî û gerdûnî bê. Ji wê aliyê ve wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Pêvajoya duyem wê hizirî bê ku wê di rengê de wê piştî mitrayî re wê, di rengê de wê, weke têgînek teybet a yazdanî û ji wê şîrove û gihiştina pêxemberiya teolojiyî bê. Mitrayî wê hinekê din wê, dîmenekê yazdanî wê bi wî re wê were lêhizirkirin û ew wê, weke dîmenekê zêdetirî kosmîkî wê li wî were lê hizirkirin. Çendî ku wê têgîna pêxemberî wê bî wî re wê were lê hizirkirin jî lê ew wê ser wê re wê bi morfolojîyekê yazdanî wê were lê hizirkirin. Lê Hizir wê weke pêxemberekê teolojiyî wê di wê temenê de wê bi wê re wê bihizirê û ew wê, di wê temenê de wê weke keseyetîya pêşî a wê tîkiliya bi zanina gerdûnî, jiyanî û an xwûdayî û an yazdanî re wê, dînenê re wê, weke wê were dîyarkirin. Wê destpêka wê bi têgîna 'uma' wê bikê û wê dema ku wê bibêjê 'ya wayirê mi' wê weke yê xwediyê min û an yazdanê min û hwd re wê di rengê de wê werênê ser ziman. Ew bi gotin û fahmkirina ji wê a bi navê huma û an homma wê bihizirê û wê di morfolojîya gotinê de wê di zimanê roja me de wê, 'ya bi hebûna me', 'hebûna me', 'xwediyê me', 'yê me' û hwd re wê têgînên morfolojîyî ên fahmkirinê wê di rengê de wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, di rengê de wê têgihiştînek xort wê, di wê temenê de wê bi şîroveyek rasyonelî û aqil a teolojiyî wê bikê. Ji wê aliyê ve wê temeê teolojiyek rasyonelî a fahmkirinê wê di rengê de wê werênê ser ziman û wê Hizir wê bi gotina xwe ya yazdanî a homma re wê tenê wê li têgînek teolojiyî a yazdanî wê bi wê re wê bihizirê. Ew wê çendî wê her tiştê wê di asta pêşî de bi aqilekê weke yê felsefî wê bi tîkiliya nava wê de wê bi hizirê ku ew wê weke zincira sedem û encama wê bi wê re wê bi diyalektîkî wê bibê jî lê wê di asta dawî de wê, dîmenekê duyem ê sedem û encamê

wê, bi giştî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke têtîna sedema duyemin wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê ya pêşî wê di wê ya giştî de wê weke bicih bikê. Di wê temenê de wê teolojiyek felsefî a du dîmenî wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Dîmenê pêşî wê hebûna jiyanê bi temen û têtîna wê ya hizirî û aqilî wê, bi têtîliya wê ya hebûn û fahmkirina wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê teolojiya hizirî wê, di rengekê de wê weke bi çerçoyek yazdanî û hwd re wê, di rengekê de wê hizirê. Ew wê, di têtîna homma de wê, di rengekê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Ew wê, di rengekê de wê, gotina *homma* wê di zimanê roja me de wê, morfolojiya 'hemûyî' û an giştîyê jî wê bi xwe re wê bi wate bikê û ku em bi morfolojiyekê bi zaninê li wê bihizirin wê weke gihiştina hemû zaninê a gerdûnê jî wê weke ku wê bi xwe re wê bi wate bikê. Hizir wê bi wê yekê wê gihiştina nepeniya zanina yazdanî hemû wê were diyarkirin û wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ew wê, di wê temenê de wê morfolojiya Hizirî a weke xwediyê hemû zanina demên bûhûrî û demên werin wê bi morfolojiyên weke şahmaran û bi hinek awayan ku wê bi simurg re jî wê di nava kurdan de wê were diyarkirin ku ew wê weke têtînên mistikî ên gihiştina hemû zanina gerdûnê wê bê diyarkirin. Kurd simurg wê bi têtînek antropomorfîk wê li lê bihizirin û wê di rengekê de wê weke têtînek giştî a bi yazdanîkirin û zanina wê re wê weke gihiştina wê re wê werênina ser ziman. kesên ku wê weke gihiştina simurg jî wê weke gihiştina nepeniyên gerdûnê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênina ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê ev pêvajoya Hizirî û an teolojiya hizirî wê bi aqilekê rasyonel wê bibê û wê di dema karduyan de wê bi teybetî wê pêvajoyên wê yên fahmkirinê û pêşketinê wê xwe bidina diyarkirin. Wê pêşketina wê ya teybet wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê teolojiya yazdanî wê gihiştina wê çawa heya û dikarê bi wê fahmbikê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Morfolojiya gihiştina zanina gerdûnê û an nepeniya gerdûnî bi zanina Hizirî re wê weke têtînek ku wê di nava têtîna zanina wî û gerdûnê de wê weke morfolojiyek girêdanê a epistemîkî a fahmkirinê jî wê

di rengekê de wê bi wê yekê wê bi bûyin û afirînê di jiyanê û aqilê mirov de wê weke bi xwe re wê biafirênê û an wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê ev wê têgînek giştî a xwûdayî ku wê bi zanina wê di jiyanê de wê çawa wê, weke wê bi başî û aliyê teolojiya başî û an herênî re wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Wê bi xwezayê û çavkaniyên xwezayî re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, nerînek diyar û zelal wê di nava fahmkirinê û xwezayê de wê bi teolojiyî wê weke ku wê biafirênê û wê di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Pêvajoya pêşketina teolojiya hizirî wê bi zaninê pêşketinê û kûrbûnê wê xwe bide diyarkirin û wê weke karibê wê ji gelek aliyên ve wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê ev aliyên teolojiya hizirî wê bi kevneşoopîya wê ya hizirî û civakî a kurdistanî re wê çerçoveyek wê ya hizirî û fahmkirinê a berfireh jî wê hebê u wê pêwîst bê ku wê bi wê re wê kifşbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê hizirî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê, zanina teolojiyî a li jiyanê depelendina wê weke dîmenekê wê xwe bide diyarkirin bê. Di wê temenê de wê morfolojiyên weke bi xwezayê hizirkirina weke dîmenê wê yê fahmkirinê zanina xwezayî û hwd wê weke têgînek ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Xweza wê ne tenê wê weke biriqina wê bê. Wê weke dîmenekê wê yê weke di rengê diyarkirina wê ya di jiyanê de a bi fizikî jî wê weke karibê wê di rengekê de wê weke wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê gotinên weke di xwezayê de wê lêgerina wateya xwûdayî û hwd wê bibin û wê di wê temenê de wê, di xwezayê de wê her tişt bi xwe û zanina xwe û wateya xwe wê weke hebê wê bi heman rengê wê bi armançek teleolojiyî a teolojikî-yazdanî jî wê weke ku wê hebê. Ji wê aliyê ve wê weke di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Aliyê din û an wê weke pêvajoya sêyem wê pêşketina zerdeştî bê ku wê di wê nûqteyê de wê di dewama wê de wê karibê wê bi kirpênê ku wê di dîmenê dîtin, nerîn û fahmkirinek etîkî a bi başî û nebaşîyê jî wê di rengekê

de wê weke têngnek fahmkirinê a teoloji-felsefeyî wê di zikhev de wê weke ku wê pêşkeve û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê zerdeştî wê di rengekê de wê, dema ku em wê bi wê bihizirin wê başûr û bakûr wê bigihênê hev û wê weke sentezekê jî wê bi zêhni û fahmkirinê wê di nava wê de wê çê bikê û wê di wê temenê de wê, aliyên wê yên wê yên hizirî wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ji wê laiye ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê zerdeşt wê, di rengekê de wê têngiştinek teolojiyî a weke pêvajoyek sêyem ku wê di rengekê de wê, van pêvajoyên berî wî ên mitrayî, hizirî û hwd jî wê weke sentezek wan a fahmkirinê wê di rengekê de wê derxê li pêş. Di wê temenê de wê biafirênê. Wê di rengekê de wê weke ku wê werênê li holê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman.

Şîroveyên zerdeştî wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê weke ser temenê têngîna yazdanî a mitrayî re wê bi wê çerçoveyê wê bihizirê û wê li giştîya herêmê wê bi teolojiyek fahmkirinê wê werênê ser ziman. Ew wê, di rengekê de wê têngînê weke başîyê wê derxê li pêş. An jî wê tiştê ku mirov wê bi başî kir wê encamên wê bi başî wê werin ku wê ne dûrî têngnek weke ya 'karmayî' ku wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê, bi wê yekê jî wê bihizirê. Lê cihêbûna hizira zerdeştî wê ew bê ku wê, kes wê bo gihijê berdêla wê û hilde wê nekê. Di wê temenê de ew jî wê cihê dihizirê. Ew wê weke aliyekê wê yê ku wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Ya baş û an weke qanc ku ew jî hundurê mirov dihê wê bikê. Mirov wê hîs bikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê hîskirinê wê, di rengekê de wê ew wê, kirpendinekê zêhni û hişmendî a ontolojiyî wê bikê.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya bi hizirkirina zerdeştî wê çerçoveya wê berfireh bê. Wê, di wê temenê de wê weke çerçoveyek fahmkirinê a teolojiyî wê biafirênê û ew wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê, têngiliyek fahmkirinê a xort wê bi wê re wê bi jîyanê re wê dênê. Wê di wê temenê de wê têngînê darazî wê bi fahmkirinê wê derxê li pêş. Li vir wê têngînê felsefî-etikî û wê di rengekê de wê bi hev re wê bîrê ser ziman. Bi gotinek din wê felsefeyek

etikî a giring wê di rengekê de wê, weke ku wê di şêwayekê de wê weke ku wê bikê û wê weke bënë ser ziman. Ji wê aliyê ve wê têngîna felsefeya zerdeştî wê di wê temenê de wê dîmenekê zelal ê zanînê wê bi fahmkirinê wê pêşbixê. Ji wê aliyê ve wê têngîna zanînê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Pêvajoya zerdeştî wê, bi hizirkirinên wê re wê, dikarê wê di dewama wê de wê bi pêvajoya çarem a bi Mani re wê pêşkeve re wê di dewama hev de û bi hev re wê, bi berdewamî wê şîrove bikê ku wê mani wê bi felsefe û an teolojiya rohnîyê re wê, di wê temenê de wê çavkaniyek hizirkirinê a afrîner wê bi wê re wê, biafirênê. Ew rohnîyê-gîyanê-zanînê û an fahmkirinê wê di morfolojiyekê de wê weke rû û dîmenên hev ên bi fahmkirinê ku wê diyarbikê û wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê karibê wê hinekê din wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Zerdeştî wê weke têngînek ku wê bi hizirî û aqili wê ji sê aliyan ve wê pêwîst bê ku wê şîrove bikê. Yek wê bi têngî na teolojiyî û baweriyî ku wê weke pêvajoiyek xwenûkirinê wê piştî mitrayî û hizirî re wê di rengekê de wê pêşkeve. Pêvajoya piştî mitrayî û hizirî ji dora sedsaale 13' min berîya zayînê wê destpê bikê û ev bi têngîna civakî û pêvajoya pêşketina desthilatiya kurdistanî û mesopotamiyî wê li dora kêmbûna bandûra hebûna mitanniyê wê bikê. Ji wê demê û pê de wê di rengekê de wê pêvajoya pêşketinên weke Hizirî, têngîna mitrayî û pêşketinên weke musawî, dawud, suleyman û hwd wê, nişanaka serdemek nû bê ku wê ev wê piştî wê weke serdemek civakî û desthilati a piştî mitanni wê bi navê nairiyan re wê bibê. Di wê demê de wê, Asûr wê pêşkeve û wê, asûr wê ne zêde wê weke beşek ji wê. Lê wê weke serdestîyek li wê ku ew wê bi helwesta li wê serdestbûnê wê di rengekê de wê pêşkeve. Wê asûr wê ji têngîna ramyarî û serdestiyek navendî wê li mijarê binerê û wê pêşketinên bi wê rengê ên ku ew dibin jî wê weke vaji wê bin. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Piştî mitannî wê, di aslê xwe de wê bi karduyan û mediya re wê ku wê weke pêvajoyek bakûr û başûr digihênê hev û an ji rojhilat û bakûr û rojava re wê xatekê wê biafirênê beremberê hev wê mediya û dema wê bê. Biqasî ji wê, ji rojhilat bi ber bakûr û rojava wê rengê pêşketina wê were dîtîn wê ewçendî jî wê bi çavkaniyên mitannî û an weke dihê diyarkirin bi morfolojiya navê wê weke mattanî (morfolojiyek fahmkirinê a weke ji

mitannî û bi ber medanî û an mediya ve dide diyarkirin) wê, pêşketina wê, bi awayekê wê di wê serdemê de wê bibê. Di nava keyeniyên kurdistanî û mesopotamiyî de wê, di aslê xwe de wê stabiliteyek wê tevî gelek pîrsgirêkan jî wê hebê. Ji bakûr û rojava û heya herêmen hittita dereng wê, karduyî û urartiyî wê, weke hêzên bi keyeniyên herêmî ên cihê ku ew dibin wê derkevin li pêş. Ew wê weke civakên sûbariyî wê xwe di rengê de wê xwe bidina diyarkirin.

Ev wê weke aliyekê yê din wê karibê wê werênê ser ziman ku wê xosleta asûrê wê dikarê wê di rengê de wê werênê ser ziman. Piştî kêmbûna bandûra kassîtê wê asûr wê, di rengê de wê derkeve li pêş û asûr aliyekê ve û elam jî aliyekê ve wê, doza serwerî mireteya wê bikin û ev wê, li ser temenê dîplomatîkî ku wê bi zawacên dîplomatîkî û pîroz ku wê ti alî nikaribê jî wê derbas bibê û an weke *destûrek yazdanî* ku wê tikesekê wê derbas bikê û hwd, wê girêdanên zaxm wê çê bikin wê ser wê re wê, doza wê bikin. Ji wê aliyê ve wê, ev destûra yazdanî wê, di rengê de wê weke temenekê girêdanî ê 'peymanî' ê xoslet wê û bi kok wê biafirênê. Gotina peymanê wê di têngîha êzdayî de wê, bi gelek şêwayên wê weke were diyarkirin. Di têngîna zerdeştî de wê, gatha, di êzdayîyan de wê, qewl û hwd wê bibê. beremberê wê, di aligirên hizirî de wê têngîna 'qesne (pêbiyayîş)' wê bibê. An jî bi têngîna 'Qewl kerdîş' û an 'qesne kerdîş' bibê. Di wê temenê de wê di temenê destpêka asûr bixwe de jî wê rewşna bi wê rengê wê piştî kassîtî ku wê ji qasra kassît destpê bikê wê bi wê rengê wê di temenê wê de wê hebê. Di wê temenê de wê, serwerîya wê, ya civakî a li herêmî wê jî aliyekê ve wê bi wê yekê û rengê wê weke karibê wê fahmbibkê û wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê, heya ku wê dem wê were demên nairî wê, di wê temenê de wê civakên teolojîkî ku wê biafirin wê li ser wê temenê wê, êdî wê rêxistinîyên ramyari wê bibin. Care pêşî wê di wê demê de wê, bi asûrê re wê, têkiliya ramyariyî û baweriyê bi têngînek serdestî wê weke ku wê bi hişmendiyeke ramyari wê weke ku wê bi xwe re wê di rengê de wê weke ku wê biafirênê bê. jî wê aliyê ve wê bindestiya serwerîya ramyari de wê salixkirina wê bi wê yekê wê di rengê de wê weke ku wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê di awayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di rengê de wê civakatiya baweriyî a teolojîyî û têngîna ramyari a desthilatî wê nakokiyên nava wan wê di wê demê de wê dîmenekê wê jî wê di rengê de wê xwe bide

diyarkirin. Li ser têtîna pêvajoyên teolojiya hizirî a êzdayî û rengê têtîna keyeniya karduyî a teolojiyî ku wê di rengekê ne dûrî de wê bibê wê weke mînaqekê wê karibê wê bide diyarkirin. Ji aliyekê din ve wê, di dema Hizir de wê hebûna mûsa û diyarkirinên weke nakokîya nava wî û firawun ku wê çendî wê di temenekê civakî de wê weke ser civake îbrani a weke bindestkiri û morfolojiyek wê weke wê re wê were hanin li ser ziman jî bê lê wê di aslê xwe de wê, li ser têtîna 'xwe weke xwûda nişandina firawun' wê piştî wê were diyarkirin jî wê, li ser wê temenê jî wê weke pevçûnek û bi temenê wê nakokîyek teolojiyî jî wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, di têtînekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ew wê rewşa têtîna a weke xwûdayê weke diyarkerê hemû tiştê û an afrînerê hemû tiştê ku wê were diyarkirin wê bi têtînek razberî wê bi wê yekê re wê weke bi wê re wê were lê hizirkirin.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din kî wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya hizir û têtîna yazdan û an xwûdayê wî yê razber wê, di wê temenê de wê çavkaniye hemû bûyinê û dîtînê û bi wê aqiliyek bêsinor wê were diyarkirin ku ew dikarê bi wê kifşbikê, diyarîkê û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê karibê wê werênê ser ziman. Hizir wê bi teoloji û yazdanê (homma) re wê denezendina xwûdayê bi aqil heya wê, di wê temenê de wê bikê. Ji wê aliyê ve wê weke di morfolojiya serîlêdana mûsa li Hizir ku wê were diyarkirin wê, dîmenê xwûdayê razber wê, bide diyarkirin ku wê, bi wê yekê wê piştî wê mûsa wê li hemberê têtîna firawuntiyê wê bisekinê.

Ev pêvajoya hizir-mûsa wê, di wê temenê de wê weke pêvajoyek teybet bê ku wê di wê temenê de wê, xwe bide diyarkirin. Wê dema ku em ji wê dihên dema zerdeşt wê, zerdeştî wê ser wê re wê weke dîmenekê fahmkirinê e teolojiyê wê bi mînaqên teybet wê, bîafîrînin û wê werênina ser ziman. Zerdeşt wê, weke ku wê bi Hizir re wê were dîtîn wê rêya kûrbûnê a zêhni wê di têtîna yazdanî de wê, bi têtînek xwezayê re wê bikê ku ew wê kifşbikê û di wê de wê kûrbibê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya çavkaniya jiyanê wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Mijare hebûnê û hwd wê li wê bihizirê. Zerdeşt wê hebûna hizirê (bi hizirkirinek bi gotinên felsefeyî ên weke li ser morfolojiya kevneşopî û etîkê û hwd re ku wê, bêtî ser ziman), zanînê (bi çavkaniyek bi têtîna metafîzîkê û an rengê wê yê bi fahmkirinê) û têtînek teolojiyî (bi çavkaniyek rasyonali û rengê wê yê hizirkirinê) û hwd re wê li wê bihizirê. Morfolojiya gotina

etikê a zerdeştî wê ser wê temenê wê xort bê û wê, di wê de wê têngînek zelal a zanînê wê bikê û wê xwediyê lêpirsinên bi aqil û gotinên felsefeyî jî bê. Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Morfolojiya Hızır û teolojiya hizar bi rengê ya zerdeştî re wê dana berhev wê, çendî wê weke di gotinê û têngîhê de wê weke çavkaniyên wan ji hev ne cihê jî wê werina diyarkirinê jî lê wê di rengekê de wê, dîmenekê cihê wê weke ku wê bi rengê xwe yê teolojiyî wê bidina diyarkirin. Di wê temenê de wê, têngîna mitrayî û hizirî wê bi sentezkirinên ser çanda civakî a bakûrê mesopotamyayî a dema hûrî û mitannî û encamên wê yên heya demên karduyan û hwd re wê, bi pêvajoyên fahmkirinê wê weke karibê wê li wê bihizirê. Zerdeştî wê bi têngîna mitrayî zerdeştî ku wê aliyê hizirî-mitrayî jî wê ji wê dûr nikaribê bihizirê jî lê wê bi zêdeyî wê çerçoveyek etikî a berfirehtir wê, di rengekê de wê bibê û wê, pergale hizirkirinê a berfirehî li giştî asya mazin û mesopotamya wê çerçoveya wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, zerdeştî wê weke têngîha hizra fermî a ramyarî û bawerî a imparatoriyekê nişandina wê ne belesebeb bê û wê ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê weke karibê wê di rengek de wê bide diyarkirin. Hızırî û teolojiya wê, bi bakûrê mesopotamya re wê, bi fêrbûnên ji hizirî û teolojiya wê li mûsa re wê, gelek wê di wê de wê weke bişavtina wan jî wê di rengekê de wê bibê. Ji wê aliyê ve wê xwemaliya xwe wê ji dest bi wê ve wê weke ji hinek aliyên ve wê berdê. Zerdeştî wê, ji wê aliyê ve wê, xwemaliya xwe wê biparêzê û ya ku wê piştî mediya wê di dema duyem a mediya de bî û an dema partan û baktirîyan de bê û an piştê ji axamenêş û heya sasani wê weke têngînekê wê bê xwestin ku ew li wê were lê hizirkirin. Xwemaliya hizirî û kevneşopîya wê, navenda wê nivgrava botanê, li karduxîyan bû. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê bi awayekê êmin wê di rengekê de wê, kevneşopîya hizirî wê kûrayîya dîrokê de wê ji wê aliyê ve wê kokên wê yên pirr zêde ên kevnera û kevntirîn diçin wê bi têngîha êzdayî wê weke karibê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Çendî ku wê bandûra çanda zerdeştî li xate bawerîya semîtîkî wê bibê lê wê ya hizirî û kevneşopîya wê weke zêdeyî wê di rengekê de wê weke hebê. Hinek morfolojîyên weke ku wê piştî hizirî wê di nava wê xate hizirkirinê de ku wê heya suhrewerdî û hallac wê werin û wê bi kirpendinên aqilekê rasyonali û keseyetî ku kirpendinên ser ferdiyetê ku wê bide diyarkirin wê vê rastiyê wê weke ku wê ji hinek aliyên ve wê bi birhan û temen jî bikin.

Di renekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê kevneşopîya hizirî wê, bandûra wê, bi çanda civakî wê, di renekê de wê kûr wê hebê. Di xate êzdayi de wê wek di renekê de wê weke ku wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev kevneşopîya ku li ser şiyarbûna xwezayê, hevkarî û pîrbûnê ava bûye, di erdnîgariya me ya kurdistanî de weke mîrateyeke çandî ya kûr zindî tê parastin.

Ji wê aliyê ve wê gelek pêjnên êzdayi ku wê weke di renekê de wê weke karibê wê fahmbikê wê bi wê re wê xwe di renekê de wê weke bidina diyarkirin. Di şêwayekê de wê fahmkirin û bi watekirina xwezayê û her tiştê wê bi nirx û bi nirxkirina wê di renekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Morfolojiya bi navê hizir re wê weke wê were diyarkirin ku ew wê, xwediyê zanina hemû deman bê û an wê nepeniyên gerdûnê wê deriyê wan ji wî re wê vebê wê, weke morfolojiyek êzdayi ku wê di pêjnên wê yên kurdistanî de wê bi rengên cihê wê were diyarkirin. Civake êzdayi wê bi morfolojiya 'ya bijarti' ji hêla yazdan ve wê xwediyê têgihîştinek ku wê bi wê xwe li ser bibinê re wê bibê jî bê. Morfolojiya bi gotina 'civake bijarti' wê di wê temenê de wê, weke têgînek giring bê ku wê, bi zêdeyî wê, derkeve li pêş bê. Ev wê bi mitrayiyan, hizirî û zerdeştîyan re jî wê bibê bê. Lê formek civakî a êzdayiya a giştî ya. Ev wê, di renekê de wê di pêjna jinê, şahmaran û her wusa têgînên weke simurg û hwd de jî wê bi renekê de wê were diyarkirin. Têgînên weke bi gotina 'ava jiyane vexwartiya û bi wê nemir bûya' jî wê bi wê yekê wê bi têgîna ava pîroz ku wê weke di êzdayiyê de wê weke ava kewserî û di zerdeştî de wê weke ava 'kansawê' wê were diyarkirin de wê were diyarkirin bibê. Ji wê aliyê ve wê, di laleşa nûranî de wê bi baweriya ew av ji bihûştê diherikê wê di renekê de wê weke wê were hanin li ser ziman.

Kevneşopîya zaninê û aqilê rasyonel wê, di renekê de wê weke karibê wê fahmbikê. Morfolojiya hizirî wê di wê temenê de wê, çanda wê giring bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, weke pêvajoyek wê ya giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bibê. Zerdeştîti wê kevneşopîya wê çerçoveya wê berfireh bê û wê, zerdeştîti wê, bi şîroveya xwe ya berfireh û çerçoveya wê re wê hizirkirina bi têgîna rêgezên etikî û felsefeyî a etikî û hwd re wê, di renekê de wê, xwe weke çerçoveya giştî wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê hevgirtinek û sentezek giring wê zerdeştî wê bikê û wê senteztiyê wê tenê wê weke bi hizirî wê bi tenê wê bikaribê wê fahmbikê. Ji wê zêdetirî jî wê bi dîrokî, civakî û hwd jî wê pêwîst bê ku wê bikê. Di wê temenê de wê, weke xwe yekane nûminêrê têgîna êzdayi wê, li ser wê temenê wê bi giştî wê di têgîna

yekxwûdayiyekê mazin de wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê şîroveyên zerdeştî ên piştî wê pirr zêde wê bibin. Di rengekê de wê axamenîşî û sasani wê ji şîroveya ramyari û çerçoveyek wê ya teolojiyî wê derbas nebin. Mani wê piştî wî, di wê temenê de wê, bi têngînek teolojiyî a zanînê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. ev wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya ronahiyê a Maniyî wê, dîmenekê xwe nûkirinê wê ser têngîna zerdeştî û hwd re jî wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê weke bikê ku ew weke şîroveyek berfireh a serdemê wê bibê. Wê ne tenê wê weke bi idiaya baweriyekê ku ew bi piçûkati wê bibê. Ji wê aliyê ve wê dema ku em dinê em wê kifş dikin ku wê Maniyî hê wê weke bi rastiya xwe û mejiyê xwe yê civakî, teolojiyî û hwd re wê bi başî wê weke ne hatiya fahmkirin bibê bê. Morfolojiya ronahiyê wê weke morfolojiyek teybet a fahmkirinê bê û wê di wê de wê karibê gelek kifşkirinê bi hişmendî û zêhni ên kûr wê, bi wê re wê werênê ser ziman bê. Wî li hemberê sasanîtiya ku wê, weke li hemberê keyeniyên medi wê bê xwediyê helwestek negatîv wê bi temenê rexnegirtina nêzîkatiya wê ya li zerdeştî û hwd re wê bikê ku ew jî aliyê xwe ve wê bersivê wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Zerdeştî wê weke têngînek giring wê di wê demê de wê weke derkeve li pêş. Ji wê aliyê ve wê, bandûra wê, bi çavkaniyên wê ve wê girêdayî bê. Wê rengê salixkirina wê ve wê girêdayî bê. Ji wê aliyê ve wê di aslê xwe de wê, têngîna zerdeştîyê wê çendî wê weke felsefeyek etîkî û an baweriyek aşîtîxwes jî bê wê, di rengekê de wê weke bûna weke têngîna fermi a dewletekê û an desthilatê wê, di serî de wê aliye wê weke ji hinek aliyan ve wê ji holê rabikê û wê, di rengekê de wê di dema sasanî û berî wê bi axamenêşê de wê di rengekê de wê, karibê wê di rengekê de wê bibînê.

Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê di nava wan deman de wê weke baweriyekê zêdetirî wê weke têngînek bîrdozi wê were bikarhanin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê di şewayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê piştî dema pêşî a mediya wê di dema wê ya duyem de wê bandûra wê, zêdeyi wê di rengekê de wê di temenê xwecihî û an

herêmî de wê bêkêmesî wê xwe di rengekê de wê bide domandin. Wê di rengekê de wê ev wê weke karibê wê direngêkêde wê biwê yekê wê kifşbikê. Di demên mediya ên piştî sedsale 5' min û pê de wê demên keyeniyên herêmî û navendîtîya herêmî wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Em wusa dibînin ku wê piştî sedsale 5' min û pê de wê çendî wê axamanêş wê derkeve li pêş û wê demekê wê bi hêz wê bibê jî lê wê dîsa wê, ya bi hêz wê, weke ku wê were dîtin wê, mediya bê. Axamenêş wê, di rengekê de wê ji navedîtîya qasrê wê di rengekê de wê rêvebibê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê dema partan wê, di rengekê de wê weke demek mediya a giring wê piştî wê bibê û wê, di şêwayekê de wê, karibê wê weke demek ku wê di xwecîhiya xwe de wê weke navendîtîyekê wê bi xwe re wê, di rengekê de wê wekeku wê pêşbixê. Minaq wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Ji herêmen mediya mazin û heya mediya piçûk keyeniyên din ên medi wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê dikarê wê wernê ser ziman ku wê têngîna navendîtîyê a axamenêş û sasani wê di aslê xwe de wê weke têngîna pêşî a kuwê piştî wê demê wê weke temenê pîrsgirêkên herêmê ên civakî jî wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê bê. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê li kurdistanê û deverên din ên li dora wê, têngîna bi demê re a baweriyên cihê wê pêşkevin. Di rengekê de wê, di wê temenê de wê, heya wê demê wê weke kevneşopîyekê wê hizirîti jî wê hebûna xwe wê bide domandin. Li rex wê di rengekê de wê, têngînen musewî wê piştî wê pêşkevin. Di demên berê wê demê de wê, di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, çendî ku wê bahs wê were kirin jî wê navê dawud û suleyman wê, di rengekê de wê ji navê keyna wê derbas nebê û wê di wê temenê de wê zêde nikaribê wê, diyarbikê. Wê weke destpêka giring wê bi morfolojîyên ji hizirtiyê fêr dibê û hwd re wê, musa wê, di rengekê de wê, ew wê, pêşketinekê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bide diyarkirin.

Pêşketina musa wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bandûra wê, di rengekê de wê bide diyarkirin û wê, di şêwayekê de wê aligirên xwe wê, di rengekê de wê bi wê yekê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di demên duyem ên mediya de wê, pêşketinên keyeni ên weke Ediabanê li kurdistanê başûr ku wê weke di rengekê de wê weke keyeniyek medi û piştê parti jî wê di şewayekê de wê, di wê de jî wê aligirên zerdeştî jî, mitrayî jî, hizirî jî û mûewî jî wê dibibin û wê di wê temenê de wê derkevina li pêş. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şewayekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ligorî çavkaniyên ku wê di rengekê de wê bidina diyarkirin. Wê adibanê wê direngê de wê bi çerçoveyekê wê bi êzdaiyî re wê tev bigerihê. Di şewayekê de wê dema ku wê, li hemberê hêzên romayî wê li dora 115'an beriya zayinê de wê, raperinek wê bibê keyê wê demê ê adibanê Maharaspaş bi keyê wê demê ê şengalê yê wê demê Ma'nu re wê di rengekê de wê bi hev re wê tev bigerihê wê di rengekê de wê, hevsendiyek hevbeş û an hevkarîyek hevbeş wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di demên berê wê demê de wê weke herêmek berfireh jî wê bibê û wê di rengekê de wê, weke parastgehekê wê bibê û wê, di wê demê de wê, keyê romayî hadrian ve wê were girêdan. Di dema hatina hêzên seleucid de wê di rengekê de wê herêma keyeîya Adibanê wê, di rengekê de wê li rex mediya mazin bê û wê, di wê demê de wê, di gelek tevgerên raperinê ên weke bi partan re dibin jî wê cih bigirin. Li gorî çavkaniyên asûr wê herêm wê weke di wê de wê bi asûrî diaxifin jî wê hebin û wê, di rengekê de wê bi wê yekê wê were ser ziman. Lê di dema partiya de wê di rengekê de wê li ser temen û çavkaniya zerdeştîyê wê di rengekê de wê bibê. Di rengekê de wê, di şewayekê de wê, kevneşopîya zerdeştî di wê demê de wê lê serdest bê. Lê çavkani wê di rengekê de wê çerçoveya demografiya wê de wê zêde cihrengiyekê wê di rengekê de wê bikirpênin. Di wê temenê de wê, ev wê ne tenê wê bi temenê tîgînên bi bawerî lê wê bi tîgînên weke yên bi awayekê din jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di şewayekê de wê bahsa wê bikê û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê karibê wê hinekê din wê ser wê bisekinê bê.

Edibanê wê weke deverê ku wê piştî wê demê wê, bandûra hizirtiyê li wê zêde bê û wê, dibê ku ew ji ber ku wê tîkiliya mûsa a bi hizir re wê berê wê demê wê bibê wê li ser wê temenê wê aligirên mûsa wê dibin wê werina herêma û wê di wê demê de wê, di rengekê de wê weke 'di bin sêwana mediya de bin' wê bijin. Wê li herêma di navbera çemên Zapa Mezin û Zapa Biçûk de bê. Di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê din wê weke karibê wê werênê ser ziman ku ew dema ku wê werina

herêmê wê weke werina mediya wê, di morfolojiyekê de wê bibin û wê, werina herêmê. Lê ew di rengekê de wê gelek komên civakî ên herêmê bin ku wê di rengekê de wê piştî wê di rengekê de wê bibin.

Morfolojiya adibanê wê direngê de wê hinekê wê ji wê aliyê ve wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide diyarkirin. Wê bi têtgîna keyê wê demê ê adibanê Maharaspaş bi keyê wê demê ê şengalê yê wê demê Ma'nu wê, di rengekê de wê, dîmenekê wê weke morfolojiya têtgiliya hizir û musa jî wê di rengekê de wê weke karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê weke wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê, di rengekê de wê di dema Trajan de wê, di rengekê de wê, herêm wê rastî hinek raperinan wê were. Di wê demê de wê, di rengekê de wê, seferên romayî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, temenê pevçûnan wê di rengekê de wê di wê demê de wê weke ku wê biafirênin û wê, di wê demê de wê ne tenê mediya mazin û atropatanê û heya herêmên din ên karduyan wê bibê. Wê her wusa wê di herêmên din ên weke adibanê de jî wê, di rengekê de wê weke ku wê karibê wê bi wê yekê wê bahsa wê bikê bê.

Yekem keyê naskirî yê Adiabene Abdissar bû, ku ji hêla zanistî ve tenê bi pereyên wî tê nasîn; nîv-navê wî tê wateya "xizmetkarê Îştar." Li gorî hinek çavkaniya wê, asûrî bê. Lê nîşan dide ku ew bi eslê xwe yê Asûrî bû. (Çav: Marciak, M., & Wójcikowski, R. S. (2016). IMAGES OF KINGS OF ADIABENE: NUMISMATIC AND SCULPTURAL EVIDENCE. Iraq, 78, 79–101. <http://www.jstor.org/stable/26426068>) Li ser bingeha navên hin hukumdarên Adiabene, Ernst Herzfeld diyar dikê ku xanedana keyenî ya keyeniyê bi eslê xwe Sakayî an Skît bû; (Çav: Ernst Herzfeld, 1947, Zoroaster and his world, Volume 1, p. 148, Princeton university press, University of Michigan, p: 851) lêbelê, pêşketinê di lêkolînê zimannasî yê Îranî û an medi de nîşan dane ku ev nav navên hevpar ên Îraniya Navîn a Rojava ne. (Çav: Helmut Humbach, Prods Oktor Skjaervo, 1983, The Sasanian Inscription of Paikuli Pt. 3,1, p. 120, Humbach, Helmut und Prods O. Skjaervo, Reichert, 1983) Hatiye diyar kirin ku xanedana keyenî ya Adiabene, piştî ku ji dagirkirina Trajan reviya, xanedana paşîn a Amatûnî ava kir, ku li herêma di navbera Gola Urmiyê û Gola Wanê de hukum dikir. (Çav: Jacob Neusner, 1990, Judaism,

Christianity and Zoroastrianism in Talmudic Babylonia, Volym 204, p. 103-104, University of Michigan, Scholars Press, p: 228)

Morfolojiyên bi fahmkirinê wê ne tenê wê bi zimanê mediya navin û hwd re wê, piştî jî wê bi têngîna êzdayiya şengalê ve wê, girêdayî wê dîmenên fahmkirinê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Navê keyê wê, ên weke Îzates wê, girêdanek morfolojiyî wê bi wateyên ku mirov dikarê ji jê bigirê li rex wan bi rewşa rengê rojê û hwd ve wê, girêdayî wê bide diyarkirin. Wekî din wê di zimanê serdema navin de wê, girêdanên weke bi têngîna 'adî' re wê bide me ku ev hinek girêdanên din ên epistemikî û ontolojiyî bi xwe re wê bide diyarkirin. Têngîna adî hem di wateya hatinê û hem jî di wate dîtinek bi temenê mejuyî dikarê wê di dewama wê de wê fahmbikê.

Di aslê xwe de wê têngîna adiabane wê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê giring wê, bi çanda zerdeştî bê. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman bê. Lê wê jî divê ku mirov wê weke min li jor li deverê wê diyarkir wê, bi têngîna û hevsengîya keyenîya şengalê ve wê girêdayî wê, di rengekê de wê bibê. Şengal wê di wê demê de û di demên berî wê demê de jî wê weke navendekê bê ku wê bakûrê, rojava û başûrê kurdîstana îroyîn jî wê li deverê ku wê weke navenda wan de wê bibê û wê, di rengekê de wê, xwe bide diyarkirin.

Wê jî dikar wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya adiabane wê, weke keyenîyek navendî wê xwe bide diyarkirin. Navê adiabane wê, di zimanê roja me de wê were wateya 'a dayî ku ew were hanin' û an 'ya dide ku wê bîrê' û hwd re wê têngînekê wê di rengekê de wê bi xwe re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wekî din wê navê, adiabane wê, di rengekê de wê, di şewayekê de wê, dikarê wê ji du peyvên bi hev ve dihen girêdayî wê fahmbikê. 'Adî' ku wê di destpêkê de wê were fahmkirin wê wateya têngîna ya dihe dîtina de bê û wê, di dewama wê de wê karibê wê bi têngîna 'dî' û an 'a-dî' re wê, li ser koka têngîna 'dî' a di gotina dîrokê de jî wê fahmbikê. Di wê nûqteyê de wê, dema ku wê, 'a' wê were pêşîya 'dî' wê dîtinek pêkhati û an bûyî wê, bi wate bikê ku ev wê li ser temenê têngîna mejuyê wê karibê wê fahmbikê bê.

Di dewama wê de wê têngîna 'banê' wê, di morfolojiya wê de wê têngîna 'ya li devere bilind', 'ya dihe hanin' û an dikarê were hanin .. (an hanina ser ziman û an jî ji deverê tiştê barkirina deverê jî) wê bi xwe re wê bi wate bikê. Lê di wê temenê de wê, têngîna bi têngîna ya dîtina mejuyê haninê û an ya ji dîtina mejuyê bîrê û yan jî bi têngîna ya bi dîtina ji banî (jor) wê hanina ser ziman û hwd wê, di têngînekê de wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji têngîna dawî a bi peyvê re wê weke têngîhek weke ya bi

girêdana bi fahmkirinek teolojiyî bi xwe re wê bide diyarkirin û ev wê, di şêwayekê de wê weke girêdanek bi teolojiya xwûdayi ve wê bide diyarkirin. An jî wê bi têngîna ya ji nav û an gotina xwûdayi hanina ser ziman û hwd wê, bi morfolojiyên cihê wê di wê de wê weke karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Dema ku wê bahsa Adiabane wê, bê kirin wê di rengekê de wê keyê wê yê bi navê 'Îzates' ku wê bi wateya di rêya êzdayi de bê wê bênê ser ziman wê, were diyarkirin. Di hinek çavkaniyên hemdem de wê bahsa key Izates (îzates, dikarê di wateya ya ji jê dihê de jî wê fahmbikê. An jî di rengekê de ya ji wê dibê jî wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê navî ji wê fahmbikê) û dayika wê helen ku wê di nava hinek vegotinên kurdan de wê weke "hêlîn" wê werina bi navkirin wê, di şêwayekê de wê weke pejirendina cuhitiyê re wê, bahsa wan wê were kirin. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wan ê giring wê di şêwayekê de wê weke karibê wê bahsa wê bikê. Di dewama mijarê de wê hinekê li ser wê têngîna key izates û dayika wî helenê wê bikê wê, di rengekê de wê, weke baş bê. Ber ku wê weke morfolojiyek bi zêdeyi wê di wê temenê de wê, bahsa wê were kirin.

Di sedsala 1' mîn a PZ de, ew ji aliyê xanedanekî ve dihat birêvebirin ku ji ola Mezopotamyayê derbasî Cihûtiyê bûbû. (Çav: Gottheil, Richard. "Adiabene". Jewish Encyclopedia) Ji sedsala 1' mîn a b.z û pê ve, ew satrapiya Împeratoriya Partan û carinan jî vasalê keyeniya urartuyê bû. Hukumdar, key Izates II bar Monobaz" (36–59/60), bandûrek girîng li Împeratoriya Partî hebû. Paşê, Izates II, birayê wî Monobaz II, û diya wan Helena (di çavkaniyên Cihûyan de; Heleni HaMalka) ji ber sedemên ramyarî bûn Cihû, ev guhertin dikare bi Proselitîzmê were ravekirin. Keybanû Helena koçî Orşelîmê kir, li wir ji bo xwe û kurên xwe qesr çêkirin. Sarkofaga Helenayê di sala 1863an de hate dîtin. Tê bawer kirin ku nivîsên "tzaddan malka" û "tzadda malkata" yên ku di sarkofagê de hatine dîtin, behsa pratîkên olî yên Zadakah ên Helenayê dikin, ku wê ji bo xizanên Orşelîmê û keyeniya giştî ya Cihûyan peyda dikir. (Çav: Shapira, Ran (2010). "A Royal Return".)

Li gorî Talmudê, hem Helena û hem jî kurê wê Monobaz II bexşên mezin dane Perestgeha Orşelîmê. Malbatê di dema Şerê Yekem ê Cihû-Romayî de li dijî Romayîyan ji hêla darayî û leşkerî ve piştgirî da Cihûyên Filistînî. (Çav: Neusner, Jacob (1964). "The Conversion of Adiabene to Judaism: A New Perspective". Journal of Biblical Literature. p. 60-66) Helena û kurê wê Monobaz II di Mishnahê de ji ber xwedaperestiya wan pir caran têne pesinandin. Piştî di sala 115 PZ de, hemû şopên malbata keyenî ya Cihû

ya dîrokî li Adiabene winda bûn, lê van çîrokan bandûrek mezin li ser wêjeya rabînîk û Talmudê kirin. (Çav: The Other Zions: The Lost Histories of Jewish Nations By Eric Maroney P: 97)

Adiabene xwedî nifûseke tevlihev bû; zimanê Suryanî ji hêla Asûriyan ve li herêmê dihat axaftin. Dîroknas Josephus dibêje ku niştecihên Adiabene Asûrî bûn. Li gorî "Pliny the Kal", çar eşîr li herêma Adiabene dijiyan: Orontesiyan, Alan, Azoniyan û Sîlekiyan. (Çav: Pliny the Elder, The natural history, book VI, chap. 30) Dîroknas û Îrannas Ernst Herzfeld, li ser bingeha navên hukumdarên xwe, îdia kir ku malbata keyenî ya Adiabene ji eslê Sakayi an Skîtiyan bû. (Çav: Ernst Herzfeld, 1947, Zoroaster and His World, Volume 1, p. 148) Lêbelê, pêşketinên paşê di lêkolînên zimannasî yên Îranî de eşkere kirin ku ev nav ji zimanên Îraniya Navîn a Rojava hatine. (Çav: Helmut Humbach, Prods Oktor Skjaervo, 1983, The Sassanian Inscription of Paikuli Pt. 3,1, p. 120, Humbach, Helmut und Prods O. Skjaervo, Reichert, 1983) Hatiye diyar kirin ku endamên malbata keyenî ya Adiabene xanedana Amatûniyan damezrandine, piştî ku ji dagirkirina Trajan reviyar, herêma di navbera Gola Urmiyê û Gola Wanê de hukum kirin. (Çav: Jacob Neusner, 1990, Judaism, Christianity, and Zoroastrianism in Talmudic Babylon, Vol. 204, p. 103-104)

Navên endamên keyenî û haremên wan. têkiliyên wan dibe ku nîşanek ji eslê wan ê Îranî û an medi, Zerdestî, an Magî yê zû be. Ev balê dikişênê ser karduyî, medi û manneayîyan. Em navê karduyîyan tevli wê dikin ber ku wê, di rengekê de wê, têkiliya musewitiyê wê, piştîre bi hiziriye li wê bibê û wê, berdewam bikê. Li gorî Josephus, Keybanû Helena hem xwişk û hem jî jina key Monobaz I bû, û Izates II, Monobaz û Monobaz II kurên wan bûn. Wekî din, li gorî hem Josephus û hem jî Mûsa yê Xorenî, Helena yek ji jinên sereke yên key Abgar V ê Osroene bû. (Çav: The Sociology of MMT and the Conversions of King Abgarus and Queen Helena of Adiabene, Professor Robert Eisenman) Josephus her wiha dibêje ku Helena keça key Izates I bû. (Çav: Josephus, War, p.298)

Adiabene ji demên destpêkê ve beşek ji Împeratoriya Asûrîya nû li Mezopotamyayê bû û heta piştî hilweşîna Nînewa jî bi piranî ji hêla Asûriyan ve hate niştecih kirin. Dema ku Împeratorê Romayê Trajan di sala 116an de ev herêma Mezopotamya fetih kir, Adiabene bi navê Asûr bû parêzgehek Romayê. Lêbelê, koloniyên Mezopotamyayê di dema serweriya Hadrian de herêm ji nû ve girtin. Di sala 195an de, Septimius Severus zû Adiabene ji nû ve girt, ji ber vê yekê sernavê Adiabenus girt.

Di dema serweriya Caracalla de, di sala 216an de, Romayîyan careke din ketin Adiabene, û li gorî ji bo Cassius Dio, keyê Romayî Caracalla hemû gorên wan lêkolîn kir da ku were dîtin ka keyên Partî li wir hatine veşartin an na. Gelek ji gorên keyên yên kevnar ji ber vê sedemê hatin hilweşandin. Di dawîya sedsala duyemîn de, Xiristiyanî di nav Zerdeştîyan û kesên ku berê bûbûn Cihûtî de bi lez belav bû. Girêdana cihuyan bi hiziri, mitrayî û zerdestîyan dikarê bi şibênê ya xiristiyanîyan bi mitrayî û manîyan ve jî. Dema ku Xiristiyanî di dema serweriya Konstantîn I de bû ola fermî ya Împeratoriya Romayî, rewşa Xiristiyanên (?) Adiabene bi xwezayî aloz bû, ji ber ku ew ji hêla Sasanî yên Zerdeştîyan ve wekî dijberên potansiyel dihatin dîtin.

Di çavkaniyên kevn ên civakî ên kurdistanî de wê bahsa xiristiyan wê bikê ku ew wê xwe li herêmên cûda bigirin. BI teybetî wê li ser wê girtinê û an xwe lê girtinê wê deverên weke bi têngîhên cihê ên di rengê mezhebî ên zerdeştî, mitrayî û manîyî û hwd de bibê û wê, ev intiba wê, bi zêdeyi wê li adiabane wê weke bi xwe girtinek hem zerdeştî û hem mitrayî jî wê weke intibayekê wê di serî de wê bide xort kirin.

Di rengekê de wê, rewşa cihutiyê wê, di rengekê de wê, di wê demê de wê weke ku em ne tenê li herêma Adiabane lê li deverên din ên bakûrê mesopotamya jî wê dibînin wê, têkiliyek hevsengi û parastinê wê bi mediya û karduyan re wê hebê. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê, werênê ser ziman. navenda karduyîyan wê bandûra wê, li wê herêmê wê hebê û wê têngîhên weke yên teolojiyî û an pêxemberî ên hizirî wê li rex ya zerdeştî û hwd jî wê pêşketina wan wê bibê. Minaq rewşa abgariyan ku wê, bi têngîne mitrayî a yekxwûdayî û an yek yazdanî wê bi bawerî bijin wê, di rengekê ne dûrî wê de wê karibê wê fahmbikê bê. Dîmenê diyarkirina di vegotina efsanawî a Eusebius a li ser abgarê ku wê werênê ser ziman de wê, di rengekê weke wê de wê, karibê wê fahmbikê. Morfolojiya cihuyan wê bi zêdeyi wê nêzî ya hizirî-êzdayîyan bê ku wê weke bi têngîna 'yên bijartî' wê xwe bidina diyarkirin. Çendî ku wê rengekê fahmkirinê ê bi wê rengê wê di mitrayiyê de û yazdaniya wê de jî wê hebê. Lê di rengê ku wê Eusebius wê, werênê ser ziman de wê weke dewetkirina li baweriyê wê, bi temenekê teolojiyî wê bikê. Ev dîmenê Eusebius çendî mirov dikarê wê bi wê, pêbaweriyê werênê ez wê zêde ne zelalim. Lê ev dîmen wê tişteke wê bide diyarkirin ku wê gûharinekê zêhni bi xwe re wê bi wê yekê wê bide diyarkirin û ber vê yekê min ew di wê nûqtayê de wê, hani ser ziman. Lê ne tenê di wê demê de wê di demên berê de jî wê bakûrê mesopotamya û başûrê wê, dîmenekê çandî ê pêşketinê ê cihê wê bi xwe re wê bide

diyarkirin û wê, di rengekê de wê ser têngîna navê adiabane re jî wê bibînê. Morfolojiya navê adiabane ji xatek ji şengalê heya rojava û herêma nivgirava botanê wê têgihekê wê bide me ku ev herêmên karduyiyan bin. Piştî wê jî wê, li van herêman wê rastî çavkaniyên niştecîhiya cihuyan wê li wan wê were.

Weki din wî çavkaniyên kurdistanî ên civakî jî wê têgiha û diyarkirina me wê, piştrast bikin. Wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê werênina ser ziman. Di şêwayekê de wê vegotinên bi çîrokî wê di rengekê de wê yelpezeyek berfireh a rengên civakî ku wê dinava xwe de wê biparêzên em cih bi cih ji wan sûdgirin wê di wan de wê bahsa van aliyên ku em bahsa wan dikin jî wê, di hinek şêwayan de wê bikin..

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, morfoojiya Adiabane wê, wê cihê bê. Û wê dema ku em di dewama wê de wê bênina ser ziman wê, zêde çavkani wê piştî Hîzîr wê, li ser rengê têkiliya cihuyan û hiziriyan wê li herêma wê nebê, çendî ku wê piştî wê, di nava têngînên teolojiyî ên kurdistanî de wê bahsa wan wê were kirin. Çendî ku wê bi wê aliyê ve wê, zêde çavkani nebin jî lê wê vegotinên dihên diyarkirin wê hebin ku wê bi yê piştî hatina mûsa ji misrî û hwd re wê di rengekê de wê weke lev bikin wê bibin. Ev di rengekê de wê weke di nava hiziriyan de wê weke ku ew dijin wê bidina diyarkirin û an wê weke xwe li wan (û an karduyiyan û yan jî mediyên) bigirin wê bidina diyarkirin. Lê li rex yê zanîn dîrokî wê dem ku mirov nikaribê xwe bigihênê hinek çavkaniyên bi wê, ew hingê wê bixwezê û nexwezê jî wê karibê gûmanan di derbarê pêbawerbûna wan re wê di serê mirov de wê bidina çêkirin. Ev wê, di serî de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Adiabane wê, di rengekê de wê navê wê, di nava vegotinên kurdan de wê, carna wê bi morfolojiyek wekeya navekê di literatura aciniyan de dihê diyarkirin bê û wê bahsa mirovên wê weke bi rengê mirovên ku wê reşika çavên wan wê sor bê wê bikin. Ev têngî wê hertimî wê bi êzdayiyan ve wê bi girêdanekê wê were diyarkirin. Piştî wê, di temenê mahkumkirinekê de wê ev morfoloji wê 'şeytanî' were diyarkirin û di ya min de wê, temenê hinek mahkumkirinên teolojiyî û civakî ku wê temenê pîrsgirêkên wan ên heya roja me dihên jî wê weke ev têngî û an têngînên weke wê, ên di temenê mahkumkiri de wê weke biafirênin. Piştî wê, ji wê xirab nişandina êzdayiyan re wê, cihu jî wê ji sê aliyan ve wê paya xwe bigirin. Yek wê, bi wê rengê bi teolojikî (bi sedema redkirina hebûn û baweriyan wan. Ev morfoloji wê, piştî wê bi tememî aligirên

hizirî wê di bin avê aligirên alitiyê û an bi navê alewitiyê de wê werina bişavtin û jirastiya wan ya civakî û dîrokî û teolojiyî wê werina dûrkin jî lê wê dîsa ev sedem wê, bo wan bibê sedema temenê hêrîşên li wan bi berdewamî, morfolojiya durziyan ji piştî bi dijbariya li wan diyar bikê. Ber ku wê, ji wê xate ne dûr bin.), ya din bi civakî (a weke bi têngîna bijartibûnê bê û hwd bê) û ya sêyem di demên hemdem de wê li ser mahkumkirinên bi 'sedema çarmixkirina isa mesih' ve girêdayî bê. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê werênina hanin li ser ziman. Di dewama wê de wê, di rengekê de wê ev morfoloji wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya adiabane wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring û kûr wê xwe di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke bide diyarkirin.

Morfolojiya adiabane de wê di rengekê de wê, dîmenekê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, weke karibê wê, werênê ser ziman ku wê, weke keyeniyekê medi wê, derkeve li pêş. Ya ku wê, di rengekê de wê, weke di hinek ragihandinên weke kronika hêwlerê ku wê were diyarkirin de wê, bi gotinên weke keyên adiabane û keyên arappha wê, bi sasani re wê, li hemberê keyê parti Artabanos IV wê, tifaqekê wê çê bikin ku wê werênina ser ziman. Lê ragihandinên bi wê rengê jî wê li ser wê nûqtayê wê hebin ku wê, ev wê, di rengekê de wê di berdêla wêran nekirina keyeniyên wan wê piştî şikandina partê û hwd wê, di rengekê de wê, rêya bi wê re wê levkirinê wê hilbijêrên. Di wê demê de wê, di rengekê de wê gotin ku wê, komên nasturî jî wê li herêmê wê bijin.

Pirraniya çavkaniyên di derbarê adiabane de wê dîroka wê kevntirin wê zêde nebin. Çendî ku wê avabûna wê, weke li dora 170 a beriya zayinê wê were destnîşankirin jî lê wê di rengekê de wê, li ser morfolojiya civakî re wê weke karibê wê kevntirin wê hinekê li wê bihizirê bê. Lê di rengekê de wê, piştî bilindbûna sasani û têkbirina keyeniyên med û parti û hwd re wê, di rengekê de wê, rewşên nû wê di wê demê de wê, derkevin. Di rengekê de wê, di rengekê de wê, dîmenekê wê weke di rengekê avakirina satrapan de wê piştî hatina hêzên iskender û pê de wê, zêde gûharinek ji bili rûxandinekê û pê de wê nebê. Wê di rengekê de wê, weke ku wê were dîtin wê modela satrapiyê a axamenêşê ku ew hatiya diyarkirin wê mantiqê esas bigirê û wê, di nava sînorê wê gotinê de wê weke tev bigerihê. Ev wê, piştî wê di dema hatina hêzên romayî de jî wê ne gûharê. Di wê rengê de wê, piştî şerên sasani û pê de wê, şikeştinek mazin wê, li herêmê wê herêmên

mediya û parti, karduyî û hwd wê bixwûn û wê, bi hêzî wê nikaribin piştre xwe li hev bidina li hev. Ev jî wê di rengekê de wê, morfolojiya valahiyekê wê biafirênê ku ev hêzên derve dihên herêmê wê, karibin ji wê sûdbigirin.

Di wê nûqtîyê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, bi wê yekê wê, rewşa pêşketina tîgînên weke yên ser tîgînên baweriyî re bê. Di wê demê de wê, rewşa zerdeştîyê wê, di rengekê de wê, ji gelek aliyan ve wê, piştî sasanîyê wê ji wê, bertek wê, werina girtin. Di rengekê de wê, tîgînên weke yên zerdeştî wê, piştî wê demê wê, li berê mên bakûrê kurdistanê û rojava jî wê weke ku em ji çavkaniyên karduyîyan û hwd wê dibînin wê, zêdeyî wê, tîgîna êzdayîtî wê derkeve li pêş. Ev wê, weke tîgînek ku wê weke xwe di çerçoveya bawerîya medi û civakên wê de wê dibîne bê. Lê di wê demê de wê, gelek wariantên cihê wê bibin. Wê di rengekê de wê, tîgînên weke teolojiya hizirî bê, û an tîgînên din ên weke êzdayî bê ku wê weke bi çavkaniyên gîrnawazê wê karibê piştrast bikê wê, werina dîtin. Hinek çavkaniyên din ên ên weke bi vegotinî di nava civakê de li herêmê dihên vegotin bi kurdî wê di wê rengê de bin ku wê, di rengekê de wê, bawerîya êzdayî wê, lê serdest bê. Wê di rengekê de wê, bawerîya musewî wê di rengekê din de jî wê li herêmê wê pêşkeve. Bawerîya musewî wê di aslê xwe de wê, bê piştgiriya wê, xate kurdistanî a nivgîrava botanê wê weke nikaribê wê li wê herêmê wê hebûnê wê bide nişandin. Di rengekê de wê, heya babilê ku wê di rengekê de wê, bibê wê, di wê temenê de wê, bibê. Lê pozîsyona wê jî wê di rengekê wê ne dîrî wê de bê. Lê kiryarên Keyên adiabane ên weke Îzates û dayîka wan helenê wê, di rengekê de wê, hinek morfolojîyên hizirî jî wê di mejîyê mirov de wê, şîyar bikin.

Çêbûna keyeniyê adiabane dîroka wê diyar e. Yekem mînaqa qeydkirî ya hukumdarekî Adiabênî di sala 69 b.z de ye; Di vê salê de, keyek Adiabene ku navê wî nehate zanîn, wekî hevalbendê keyê urartuyê Tîgranê Mezin (95-55 b.z) beşdarî şerê Tigranocerta bû. (Çav: Marciak, Michał (2017). *Sophene, Gordyene, and Adiabene: Three Regna Minora of Northern Mesopotamia Between East and West*. BRILL, p; 345) Lêbelê, karhanîna pereyan dihê vê watîyê ku keyênî li dora 164 b.z li Adiabene hate damezrandin, piştî hilweşîna serdestiya Seleukîdan li Rojhilata Nêzîk. (Çav: Marciak 2017, pp. 347, 422) Adiabene ji hêla keyê Parth Mithridates I di navbera salên 145 û 141 b.z de hate zêft kirin, û wekî beşek yekbûyî ya keyenîya Parthîyan herî kêr ji serdestiya Mithridates II (124-91) ku hukum kir. (Çav: Marciak 2017, p. 347)

Keyenîya parti wê, di wê demê de wê, bi bandûra tîgînê wê bibê û wê, di rengekê de wê di nava hewldanên jinûve xwe mazinkirinekê de bin. Lê

hêzên sasani dem bi dem herême wê û keyeniyên wê, sefer û hêrîş dikê. Di wê demê de wê, weke herêmek parti û an girêdayi wê, di rengê de wê adiabane wê di rengê de wê bibê.

Ya ku wê zêde bale min bikişênê wê ew bê ku wê, adiabane wê, di rengê de wê rengê demografiya karduyan wê di xwe de wê bi hawênê û navê wê, di rengê de wê, weke navendekê ji morfolojiya baweriya karduyi-êzdayi bê û ev nav gelek caran wê di nava vegotinên civakî de wê weke navekê bajarê aciniyan wê were diyarkirin. Ya ku wê, ji wê têgihê wê, were diyarkirin wê, di wê temenê de bê ku wê, weke adiabane wê bi wê re wê bibê. Weki din wê di dema keyê şengalê Ma'nû re wê ne dûrî wê bisekinê. Ev wê, têgînek wê weke bi wûcane wê re wê, di serê mirov de wê bide diyarkirin. Weki din herêma navbera zapa piçûk û mazin û an ya piçûk û mazin de wê were diyarkirin wê, weke diyardeyek din a bi ardnigari û herêmi ku wê têgîna me xorttir dikê. Di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Partî di sala 224an de ji aliyê Împaratoriya Sasaniyan ve wê, di şerê hurmuzganê de hat hilweşandin; piştê di serdema Şapûr I (240–270) de li Adiabene dihê diyarkirin ku wî hikim kir. (Çav: Frye, Richard Nelson (1984). *The History of Ancient Iran*. C.H.Beck. p: 279) Ardeşîr II jimareya dawîn e ku wekî keyê Adiabene hatiye tomarkirin; ev tê wê wateyê ku key piştî destbikarbûna wî di sala 379an de bûye parêzgehek (şehr) ku ji aliyê nûnerê ne şah (merzban an şahrab) keyê Sasanî ve dihê birêvebirin. (Çav: Marciak 2017, p. 412)

Di Kiddushin 72a de ew bi Habor Adiabene ya Incîl dihê naskirin, (Çav: Compare Yebamot 16b et seq., Yalqut Daniel 1064) lê di Orşelîmê Talmud Megillah i. Ew bi Riphath di 71b de tête nas kirin. (Çav: Genesis x. 3; compare also Genesis Rabba xxxvii.) Targum Jonathan's Jeremiah li. Ji aliyê Ararat, Minni û Ashkenazi Kordu (korduene), Harmini û Hadayab ve di 27 de hatiye gotin; ankû Korduene, urartu û Adiabene; Ezekiel xxvii. 23 Harran, Caneh û Eden ji aliyê wergêrê Aramî yê Cihû yê Babilî ve wekî "Harwan, Nisibis û Adiabene" hatine şîrovekirin.

Adiabene di Împaratoriya Medyayê de herêmek di navbera Zapê Jorîn û Zapê Jêrîn de dagir kir; lê Ammianus Marcellinus diyar dike ku Nînova, Ekbatana û Gaugamela jî girêdayî vê herême ne. (Çav: Hist." xviii., vii. 1) Di dawîya sedsala 1. de, sînorên wê heta Nisibis dirêj bûn. Di nivîsarên Talmûdî de, nav wekî חדייב, חדייב û חדייב tê dîtin. Bajarê wê yê sereke Arbela (Arba-ilu) bû; Li vira Mar Uqba dibistanek an jî Hezaya cînar hebû;

Paşê Ereban jî bi vî navî jê re gotine Arbela. (Çav: Yaqut, Geographisches Wörterbuch, ii. 263; Payne-Smith, Thesaurus Syriacus, under "Hadyab"; Hoffmann, Auszüge aus Syrischen Akten, p. 241, 243)

Ji wê aliyê ve wê, morfolojiya adiabane wê, di rengê de wê, ne dûrî têgihek weke morfolojiyek bi navê levkirinê a nava hizirî-museyi û êzdayî. Di wê temenê de wê, di rengê de wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, rengê diyarkirî û herikina wê jî wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya nivgirava botanê û an herêmên keyeniyêmn karduyan wê di wê temenê de wê di rengê de wê bale me bikişênê ku wê heya zap û zagrosan wê, bi pêşketina wê û belavbûna wê, di rengê de wê xwe bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya pêşketina cihutiyê wê, di rengê de wê piştî têkçûna partiyên bi destê sasanîyan û pê de wê, zêdeyi wê weke dîmenekê beşbûnê a li ser baweriyê re jî wê di rengê de wê xwe bide diyarkirin. Di wê demê de wê, ev yek wê, di temenê bertekên li zerdeştîya fermî a sasanî wê pêşkevin. Di wê demê de wê morfolojiya helenê ku wê were diyarkirin wê, di wê de wê rengê wê weke wê xwe di wê de wê bide diyarkirin.

Lê di wê temenê de wê, di dîmenekê wê weke di rengê hizirwarî de wê, tevbigirihê. Ew wê, di wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê bê. Morfolojiya pêşketina cihutiyê wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê dema ku em ji wan çavkaniyan dûr nehizirin wê demê wê dîmenekê wê yê teybet ê cihê wê bi xwe re wê, di rengê de wê bide diyarkirin. Bi vekolîna lêkolînên çavkaniyên suryanîyan re tê dîtîn ku nifûsa Adiabene asûrîaxêv û bi eslê xwe Asûrî yên herêmî bûn. Tevî vê yekê, elîtên Adiabene nixrên jiyana civakî ya Zerdeştî bi çanda Sasanî ve girêdidin. Dikare were texmîn kirin ku di vê serdemê de gelek mezhebên Semîtîk ên herêmî radestî Zerdeştîya dewletparêz bûne. Ev pêşketin di Efsaneya 'Mar Qardag' de dihe dîtîn, ku lehengê sereke beriya ku bibe Xirîstîyantî, tevî eslê xwe yê keytîya Asûrî, weke bawermendekî Zerdeştî hatiye teswîrkirin. (Çav: Marciak 2017, p. 291, 336)

Di dewama wê de wê, dikarê wê di rengê de wê werênê ser ziman ku wê mezhebên êzdayî wê, di wê demê de wê bibin û wê, di rengê de wê, çendî wê di rengê de wê bi navê maguyan wê werina diyarkirin jî lê ew di wê demê de wê bi hinek morfolojiyên cihê jî wê xwe bidina diyarkirin. Wê, di rengê de wê weke ku wê karibê wê fahmbikê wê, li hemberê zerdeştîya dewletparêz û hwd wê, bina xwedî helwest. Di sefera şapûr a li

ser şengalê ku ew torinên wê digirê û wê li pêşîya hêzên xwe weke armanc didênê di dema di hê ber keleha karduyan ku wê fetih bikê. Hingê ew bi wê dixwezê wê bide nişandin ku wê ew wê, kesên xwe ji wê nekujin û ew wan weke mirtal bikardihênê. Di wê nûqtayê de wê, di rengekê de wê, ev wê, morfolojiyek teybet a ku wê bi rewşa têngîna êzdayî ve wê girêdayî wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya Mar qardag' wê ji rewşek bi wê rengê a weke xiristiyani ve wê fahmkirina wê zêdeyi wê, dikarê wê bi têngînek êzdayî, hizirî, cihu û an baweriyek din a sûryanî a bii derfet ve jî wê girêbide ku ew bi derfet wê di wê demê de wê hebê û wê weke wan wê bibê armanc. Morfolojiya mar qardag wê, dîmenekê ji têngîna zerdeştiya dewletparêz a ravînê wê bide diyarkirin û wê, ne dûrî ya bertekên Mani ku wê li hemberê wê bide diyarkirin jî bê. Di wê temenê de wê, dema ku em van minaqan bi helwest û kuştina Mani ve hildina li dest wê, di wê çerçoveyê de wê karibê minaqek baştirin wê, di çerçoveya fahmkirinê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Lê em wê dizanin ku wê, xiristiyani wê, di demên berî fermibûna baweriya wê, bi zêdeyi wê li van herêmên karduyan wê bibin û wê, têkiliyek baş a hev fahmkirinê, alikari dana hev û parastinê wê weke di nava wan de jî wê bi mitrayî, Maniyî, êzdayî û hinek komên din ên cihê ên herêmê re wê hebê. Hê di wê demê de wê, rengê baweriya wê weke bi fermibûnê dibê wê diyar nebê û ew wê weke di rengê xwe de wê, baştirin wê fahmbikin. Wê dema ku wê Mani wê baweriya xwe wê 'ya çar demsalan' wê bi gotin bikê û wê xwe weke xwediyê mesihiyan ji bîbinê di temenê xwedî derketinê de wê, di rengekê de wê karibê wê weke morfolojiyek bi wê yekê wê fahmbikê bê.

Çerçoveya morfoolojiya adiabane wê di nava çerçoveya karduyiyan û an herêmên berê ên subariyan de wê, fahmbikê. Di wê temenê de wê, morfolojiya teolojiyî wê, di wê rengê de wê, zêdetirî wê di levkirinekê de wê dîmenekê wê yê fahmkirinê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Li ser bingeha çerçoveyek dîrokî û erdnîgarî, Adiabane (bi gelemperî Adiabene tê nivîsandin) û Cordona (bi îhtîmalek mezin behsa herêma dîrokî ya Gordyene an Corduene dike, her çend carinan di nivîsarên navnîşên klasîk de wekî Cordona an Cordyna têne navnîş kirin) ji nêz ve wekî keyeyiyan kevnar an herêmên Mezopotamya Bakur têne girêdan.

Di Sophene, karduyiyan û Adiabene ('Sophene, Gordyene, and Adiabene') de, M. Marciak yekem lêkolîna berfireh li ser dîrok û çanda van her sê welatên hindik naskirî yên Bakurê Mezopotamyayê (sedsala 3.

BZ - Sedsala 7. PZ) pêşkêş dike. Pirtûk li ser erdnîgariya dîrokî, çanda maddî û dîroka ramyarî ya her yek ji van welatan dide. Wekî din, kurte bi danasîna dîroka vê herêmê wekî mijara pêşbaziya ramyarî û çandî ya hêzên mezin, perspektîfek herêmî pêşkêş dike. Ev pirtûk hem bersivê dide mezinbûna eleqeya dawî ya li ser Mezopotamyaya kevnar wekî qada sînor, hem jî hewcedariya ji bo belgekirina mîrateya çandî ya herêmek ku vê dawiyê ketiye bin bandûra wêrankeriyê a şîdeta mezhebî lê zêdeya bersiv dide. Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, Marciak wê, di rengekê de wê têgînek girêdanê wê di wê temenê de wê bide diyarkirin. Çavkaniyên Marciak wê, ji wê aliyê ve wê, têgînên me yên di wê warê de ku em weke bi morfolojîyek ji temenê Hîzîr-musa (ankû êzdayi-semitikî) weke kevnêşopîyek bi hev re wê dikarin diyar bikin û wê werênina ser ziman jî wê ji hinek aliyan ve wê weke piştgirî wê bikê. Ber vê yekê wê, weke xabatek ku me di dema nivisandina vê beşa dîrokê herêmê de bi baldari me heya xwe da wê xabatê û hinek xabatên din di wê rengê û awayê de.

Pêşketinên temenê şidet û an tûndûtûjîyê wê di rengekê de wê karibê ji nava têgînên baweri û rengên salixkirinên weke bi rengê mitolojiyê û hwd ve jî wê di rengekê de wê ser wê bisekinê. Minaq nakokîya wê weke 'mar dagara xirabiyê' wê piştî wê diyarkirin. Lê heman mar di nava têgînên êzdayi de wê weke nirxekê bi pîrozîya wê re wê were diyarkirin û ev di morfolojîyên weke ya şahmaran û hwd de jî dihê diyarkirin bi temen û têgînek dîrokî, çandî û an civakî.

Gotina 'şideta mezhebî' wê di rengekê de wê, di rengekê de wê, têgînekê wê karibê wê hinek têgînên teybet wê bide me. BI navkirina weke bi gotinkirina 'şideta mezhebî' wê di têgîna marciak de wê hinek morfolojîyên din jî wê di rengekê de wê di serê me de wê bide çêkirin. Ji wê aliyê ve wê pêşketina têgî na şideta di temenê teolojîyan de li rex ya desthilatî û an di kirasê wê de wê, weke aliyekê ku wê karibê wê bi wê balê bikişênê ser wê. Di rengekê din de jî wê, li ser zerdeştîya dewletparêz a sasani re wê, hanina ser ziman wê, hem hinek rastiyên giring ên dîrokî wê bide diyarkirin û hem jî wê hinek têgînên fahmkirinê wê ji wê aliyê ve wê bi teybetî wê bide ravakirin. Mani wê, di wê nûqteyê de dihê berbîra me ku wê çawa wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di şewayekê de wê weke têgînek giring wê bi xwe re wê, di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, helwesta Mani wê bi wê yekê wê, weke nişanaka wê jî bê ku wê baweriya fermî û an dewletparêz wê çawa wê serdestiyek ku wê di bin wê de wê weke bêhn nikarê were standin wê biafirênê û ew xwe diavêjê dervî wê. Li hemberê wê û li dervî wê weke

artarnatifekê xwe dikê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi wê yekê wê, pêşketinên cihê ên weke li kordoene, adiabane, û her wusa di nava civakên urartuyî, asûri û hwd de wê weke têtînek teybet wê bi wê yekê wê karibê wê bide me. Morfolojiyên weke ya Birehim, Mitra, Hizir, Musa, Dawud, Suleyman, Kirta, Idrimi û hwd wê, di wê temenê de wê, hinek têtînen bi fahmkirinê ên di wê rengê de wê bide diyarkirin û ji wê aliyê ve wê weke pêwîst bê ku wê hinekê din wê ser wê bisekinê bê.

Karduyi, adiabane û têtîha civakî û baweri a ku wê bi wan wê, rengên nû wê bistênê

Ku mirov ji kijan aliyê ve li mijarê binerê wê têtîna karduyi û adiabane wê weke mijarek teybet wê xwe bide diyarkirin. Karduyi wê dem û an serdema wan wê weke dem û an serdemek teybet bê û wê, dikarê wê weke dem û an serdema bi nitelik a dema pêvajoyek teolojiyî a bi ast û pîvan wê dikarê wê di rengekê de wê di şewayekê de wê weke laiyeke wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê têtîna karduyi wê, ji wê aliyê ve wê weke pêwîstîya şîroveyek wê ya giring wê weke hebê. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, têtîna karduyi wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîna karduyi wê, di rengekê de wê, pêketina wê, dikarê wê hinekê wê li ser temenê çandî ve wê li wê bihizirê. Me cih bi cih li hinek deverên cihê wê di rengekê de wê weke karibê wê, di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî di rengekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Rengê jiya karduyiyan wê dikarê wê hinekê wê li ser wê bisekinê. Di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîna karibê wê werênê ser ziman. Çanda karduyiyan wê, di rengekê de wê, bi çanda civakî a sawalgeri û çandiniyê û cûreyên wê pirr zêde û minaqên wê yên dikarê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê weke bide diyarkirin.

Di çavkaniyên girêkî û an yewnaniyan de wê bahsa karduyiyan weke civakên ciyayî, û xwediyê rewşên jiyanê ên çandi bi civakî ên pêşkêti wê bahsa wan wê were kirin. Xanophon wê bêtê ser ziman ku wê, bi awayekê, ji bilî xwedîkirina heywanan (ku ji bo jîngehek çiyayî tîpîk e) û hunerên destan, Karduyi dikarin çandiniyê jî bikin. Dema ku em li danasînên

Xenophon hûrtir dinêrin, em dibînin ku gundên Karduyî di warê dabînkirina xwarinê de dewlemend bûn. Wekî din, Karduyî şerabjî wek ji çandinê (wek tiri), carinan bi mîqdarên mezin çêdikirin (Anabasis. 4.2.22). Bikarhanîna depoyên ji bo hilanîna şerabê li deverên taybet bi taybetî nîşan dide ku gelek dewlemendiya herêmî heye. Hûrguliyek din a balkêş ku di nivîsa Xenophon de derdikeve pêş, navûdengê Karduyî wekî gelê çiyayî yê şerxwaz e. Karduyî bi çekên sivik çekdar bûn, û ji ber vê yekê nedixwestin ku di şerê dest bi dest de bi Yewnaniyan re rûbirû bibin. Li şûna wê, wan wargehên xwe vala kirin û bi hêrişa bi tîr, kevir û xefkên girtî li ser Yewnaniyan şerê gerîla kirin. Ev taktîk ji şert û mercên xwezayî yên erdê herêmî bêkêmahî sûd wergirt. Qatên çiyayan bi daristanên bilind û tenê bi newal û çemên teng ve hatibûn birîn. Ev tê vê wateyê ku tenê rêyên teng û kanî ji bo Yewnaniyan gihîştî bûn. di dawiyê de, astengkirina rêyên weha û dagirkirina erdên bilindtir li ser rê ji hêla Karduyîyan ve ji bo Yewnaniyan astengiyeke mezin bû. Ji bilî taktîka hêsan lê serketî ya avêtina keviran (weke kurd hê bi nav dikin bi navê “berkahnîk” an ew kevir avêtin dihê diyarkirin. Berkahnîk wê, di rengekê de wê di nava tayakê dirêj ku wê herdû aliyên wê weke hev werina duqatkirin dibê. Nivê wê hinekê berfirêh dihê çêkirin weke cihê ber û an kevir di wê de bisekinê.) li ser Yewnaniyan, Karduyîyan wekî tîrvanên jêhatî mohra xwe li dîrokê dan, û li gorî Xenophon kevanên wan ew qas bi hêz bûn ku ew dikarin ji mertalên Yewnaniyan derbas bikin.

Anabasisa Xenophon yekem nivîsara kevnar e ku di derheqê perestgeha çandî ya karduyî (û an Gordyene) (wek welatê Karduchoi û an karduxi) de têgihiştinê dide me. Di çarçoveya “meşa deh hezaran” de ji Mezopotamyayê ber bi Behra Reş ve, Xanopfon li ser gelê Karduyê, dema ku Yewnan di welatê wan re derbas bûne, çend çavdêriyên balkêş dike. Pêşî, bi qasî nasnameya vî gelî, Xanophon Kardûyî wekî gelên çiyayî yên ku bi rastî “di bin kontrola persan de ne” û di bin kontrola wan de dijîn nîşan dide. Lê ev gotina Xanophon wê nakkokiyekê jî wê bi wê rengê wê bide me ku wê, civakek wusa serxwez û bi huner wê çawa wê, di bin serwerîya persan de wê, biji û an wê pers wê karibin li wê kontrol bikê bê. Minaq satrapiya urartu û satrapiya Aşûra, ku wê bi ya Kardûyîyan re bin wê bide diyarkirin. Ev çerçove wê berê weke me dîtibû bi têgîna sûbaru ev civakati bi hev re li bakûrê mesopotamya û an bakûrê kurdistanê û heya rovajayê kurdistanê, lê tê ragihandin ku hinek lihevhatineke hevbeş hebûye (Anabasis. 3.5.16). Bi vî awayî, ji aliyê îdarî ve, Karduyî ji satrapiyek weke girêdayî zêdetirî wê weke bi serê we wê bi çerçoveyek

medi-mitanni wê bijî. Di nava çerçoveya wê, de wê urartu û asûrî wê hebin û ev çerçove med berê diyarkiribû ku wê, çerçoveya welatê subari ku wê bi karduyiyan re wê urartî û asûrî jî wê bijin bin. Divê bi awayekê giring were destnîşankirin ku di çîroka Xanophon de urartu û welatê Kardûyiê bi zelalî bi çemê 'kentrites' ve hatine dabeş kirin, ku navê wî pir eşkere ye, ji ber ku xuya dike ku rola çem diyar dike.

Vegotina Xenophon dide diyarkirin ku wê, karduyî ew, gelek serbixweyî vedibêje ku ne hukumdariya keyên pers û ne jî ji satrapên urartuyî qebûl dikir. Ew şervanên çiyayî bûn, dikarin bi kevanên dirêj mortal û zirxan qul bikin. Ew li gundên baş-avakirî dijiyan, rezên tîrî çandin û xwedî çandeke bêhempa bûn ku azadiyê ji her tiştî zêdetir dinirxand. Piraniya zanyar û dîroknasên nûjen van Karduyiyan wekî bav û kalên rasterast ên Kordûniyan û, di encamê de, yên Kurdên nûjen nas dikin. Guhertina zimanî ji karduya/Kardûxiyan ber bi Kordûniyan û dûv re jî ber bi Kurd ve berdewamiyek etîmolojîk a zelal numînêr dike. Keyeniya Kordûniyan ne afirandinek nû bû; ew gihîştina ramyarî ya vî gelê kevnar û xwecihî yê Çiyayan bû. Keyaniya Kordûn li herêmeke ku wekî yek ji herêmên herî stratejîk û parastî yên Rojhilata Nêzîk dihat hesibandin, bû. Dilê wê, ji herêma ber diclê a nivgirava botanê, hey başûrê Gola Wanê û ji wir heya gola urmiyê dirêj dibû, û ku avên aloz ên Dicleya Jorîn dihevwîne. Ev herêm beşên Şîrnex û Cîzreyê yên li Kurdistanê îroyîn (di bin metingeriya tirkîyê de ya) û beşên parêzgeha Dihokê ya li Kurdistanê Iraqê dihevwîne. Ev erdnîgarî keyaniyê diyar dikir. Li bakur Keyaniya urartuyê; li başûr, deştên bereket ên Mezopotamyayê; li rojava, hêza Romayê ya nêzîk; û li rojhilat, Împeratoriya Partan hebû. Partî wê, di rengekê de wê weke keyeyeniyek medi wê di nava hevsengiya wê, de wê karibê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, di wê navberê de wê keyeniyên din ên weke bi wê girêdayî ên weke adiabane û hwd jî wê hebin ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, şîrove bikê û wê werênê ser ziman bê.

Di navbera axa urartuyî û ne urartuyî de ne tenê sînorekî erdnîgarî, lê di heman demê de sînorekî çandî jî ye. Ji xeynî vê, em ji Xanophon der barê girêdana çandî û etnîkî ya Karduyiyan de hînî tişteki din nabin. Derbarê zimanê wan de hûrguliyên taybet nehatine dayîn; Em tenê hîn dibin ku Yewnanî neçar bûn ku serî li wergêran bidin da ku bi Kardûyê girtî re têkilî daynin da ku ew zaninekê bistînin (Anabasis. 4.2.18).

Em wê jî dikarin wê di rengekê de wê werênina ser ziman ku wê karduyî wê, di şewayekê de wê çerçoveya wê çandî û ramyarî wê di rengekê de wê weke zelal bê. Di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê

weke karibê wê di şêwayekê de wê, karibê wê fahmbikê. Minaq wê, karibûyi wê, di şêwayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di şêwayekê de wê, li herêm wê çanda wan wê serdest bê. Lê ev çanda civakî wî, dû ali û an sê ali û yan jî ji wan sê aliyên zêdetirî wê aliyên wê hebin. Aliyekê herêmên mediya mazin, mannea û an piştre atropatanê, herêmên serhadê ên karduyi-urartuyi bi hev re dijin û hwd bin. Aliyê wî yê giring wê weke ku wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, ji çerçoveya karduyiyan wê, di rengekê de wê, weke heya ber araratê û urmiyê û an gola urmiyê wê di rengekê de wê bibê. Di rengekê de wê têkiliya civakî a di nava gola urmiyê û ya gola wanê de wê, di rengekê de wê weke çerçoveya wê de wê karibê wê bi têkiliya karduyi û urartuyi wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Wê têkiliyek weke ya bi morfolojiya têkiliya nava çemên navdar ên dicê û firatê re di hevsengiyekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Berê wê ava urmiyê wê dirêj bê û dibê ku wê, gelek şaqên wê yên din ên diherikin wê hebin. Di wê nûqteyê de wê bi derfet ew şaqên çemî ên bi derfet rêyên nava herdû golan geûtir û nêztirî hev dikin û wê, gûrbûnek civakî wê li wê bide pêşxistin.

Minaq koka welatên din ên herêmê, Akilisene, Syspirtisê, Kalachene û Adiabene, di bin sernavê çîrokek kevnar (ἀρχαιολογία) ji nijada karduyi dihê destgirtin. Urartuyan jî di nava wê de bi hasibênê. Ji ber vê yekê, hevnavên mîtîkî yên van welatan tenê wekî "herêmên cîran ên Armenos (ku çavkaniya wan kardux-mitanniyên a)" têne pêşkêş kirin (û di encamê de têne binav kirin), ku nîşan dide ku ev kevneşopî ji perspektîfa karduyî (û berê wê bi ya mitanniyê) hatiye destnîşandin. Lê wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, kevneşopîya karduyi. wê li ser çerçoveya nairî re wê, bi med-mitanni bibê. Ev kevneşopî wê piştî wê bi kevneşopî û çanda karduyi-urartu ku wê li ser wê kokê wê mazin bibin wê di rengekê de wê were diyarkirin. Ankû ew niştecihbûnên li welatên din wekî ku ji karduyan (weke di 'meşa deh hezaran' de wê were diyarkirin) derketine nîşan dide. Mînaqî, têgihîştina bi vî rengî ya eslê Adiabene wekî "Adiabeneya karduyî" û an' adiabaneya partê' hatiye destnîşandin. Ji ber li devera nêzî niştecihiyên mediyê bê wê, bi rengekê wê weke bi wê re jî wê weke 'adiabaneya medê' jî wê karibê wê li ser wê temenê re wê bahsa wê bikê. Marciak wê gotina "adiabaneya urartu" jî li wê bikê zêde bikê. Ber ku ew di nava sêkika mediya mezin, û ya piçûk weke piştre bi atropatanê dihê diyarkirin û herêmên karduyi û urartuyi de

wê di nûqteyekê lê bandûr ji wan dibê de wê cih bigirê bê. Balkêş e, bi qasî ku Sophene eleqedar e, ew bi rastî ne di navnîşa welatên ku ji hêla "hev rêwîya Armenos" ve hatine diyarkirin de cih nagire (bervajî cîranê wê yê nêzîk li bakur, Akilisene). Ev bi rastî pir balkêş e ger em çavkaniyên urartuyî yên paşerojê bidin ber çavan ku hukumdarên Sophene wekî endamên civata urartuyî û an karduyi dihesibînin. Berevajî vê yekê, Strabo etnonîmek, shophia (Σωφηνοί), bi kar tîne. Naveroka wê ya li ser Sofeniyân berevajî çîroka bingeha Yewnanî (efsanewî) ya li ser urartuyan re dihê diyarkirin bê. Atnomime strabo wê, di rengê diyarkirinek ne dûrî ya karduyiyan bê. Di vegotinên nava vegotinên kurdistanîyên nivgirava botanê re yekser li hev dihên. Di vê ronahiyê de eslê Sofenê bi karakterê xwe karduyi di nava keyeniyên karduyi û urartuyiyan de dijin xuya dike.

Di wê nûqteyê de wê, her çendî di nava çavkaniyên hemdem de wê zêdeyi wê dîmenê karduyiyan wê weke ji aliyekê ve wê weke kêmbûnê li berçav dihê dîtîn jî lê wê di rengekê de wê, weke dîmenê herê zêde li pêştir bê. Di wê temenê de wê şîroveyên Michał Marciak ku ew li ser karakterê sofanê û an sophanê wê di rengekê de wê bixwezê şîrove û wê weke ne urartuyi wê diyar bikê wê, di wê nûqteyê de wê rengê wî yên şîroveyên wê dîmenekê wê fahmbikê wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya sofanê wê weke ya di rengekê ku wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, di têngînek weke ya giring wê ji wê aliyê ve wê weke karibê wê werênê ser ziman. Ev dîmenê Michał Marciak wê dîmenekê berfireh e li ser rengê têngîna karduyi a hemdemîya wê û pêvajoyên fahmkirinê ên piştî jî wê bide diyarkirin. Agahiyek din a eşkere ya li ser perestgeha çandî ya Sophene dikare di danasîna Plutarch de ya meşa 'lejiyonên Romyî' yên di bin Lucullusa de li dijî keyê Parth Tigranê Mezin (Tigranes II), di 69 b.z de were dîtîn. Romyî li 'tomisa Firatê' derbas kirin, û gava ku ketin Sophene, xwe li gundekî balkêş dîtîn, ku ji hêla Plutarch ve bi hûrgulî tê vegotin: ew tijî mîrgên çêlekên qurbanî yên ciwan bû, yên ku marqeya meşaleyê li ser serê xwe hildan, û destûr ji wan re hat dayîn ku bi serbestî li der û dora xwe bigerin, ji ber ku ew bi tenê ji bo olperestiyê tene bikar hanîn. Ev wê wek keyeniyek karduyi yekser bê dîtîn.

Lucullus yek ji van dewaran qurbana yazdanekê kir û gayek jî qurbana Firatê kir (ev kevnopîya mitrayî bê), ji bo pejirandina dergeheke ewledar. Binavkirina yazdanekî Rojhilatî bi navekî Yewnanî kiryareke navdar a şîrovekirina 'graeca' ye. Li gorî Marciak wê, di rengekê de wê ev yazdan û an xwûdawenda ku wê bahsa wê dihê wê weke 'Artemis' bê. (çav:

Marciak 2017, p: 56-110) Lê di aslê xwe de wê ev şêwayê ku wê ser çavkaniya Plutarch re wê were diyarkirin wê, renekê têngîna mitrayî jî wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê, karibê bide diyarkirin.

Ev wê renekê çavkaniyên plutarch wê di şêwayekê de wê ne dûrî têngînê li kommagene wê werina ser ziman. Di wê temenê de wê dikarê wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Mirov dikare têngihîştina ku ji bo Strabo polîtîk û dîroka keyeniya Helenîstîk a Sophene tenê bi Zariadres dest pê dike (?), yek ji du generalên Antiochos III, ku ji keyê Seleukî serbixwe bû û sernavê keyê Sophene girt. Kommagene û karduyî, û her weha daneyên numîzmatîk ên herêmê (bi çend referansên enigmatîk ên di çavkaniyên edebî de ew dikarin werina diyarkirin), dikarin destnîşan bikin ku dîroka vê keyeniya Helenîstîk a Sophene kevntir e. Şîroveya herî dawî ya van daneyan ji aliyê M. Facella ve di lêkolîna xwe ya li ser Kommageneyê de hatiye pêşkêşkirin.

Morfolojiya dîroka serdema karduyî-urartiyî ku wê dem bi dem wê bi gotina nairî jî wê di hevsengiyekê de wê were diyarkirin wê, karibê wê hinekê di dewama wê de wê li ser wê bisekinê bê. Pêşbînî û şûnpêya vê dîrokê wê di renekê de wê bi çavkaniyên wê yên pêşî û an a demên zû ve wê girêdayî wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, morfolojiya karduyan wê, di renekê de wê, çavkaniyên bi wê dema wê re wê, dirêjbûna wê ya heya adiabane wê, di renekê de wê temenê wê yê bi vegotinî wê di renekê de wê hebê. Tenê ku em vegotina musa a serî lêdana li Hizir, vegotinên li ser renekê mitolojiyî ên bi suleyman û gotina aciniyan re wê were dîyarkirin re wê werina diyarkirin û hwd wê, di wê temenê de wê çavkaniyek xort wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Wê dema ku em ji wê aliyê ve wê, dihezirin li mijarê wê bi çavkaniyên ji nava vegotinên wêjeyî ên civakî ku wê heya demên roja me wê werin diyarkirin ku em bi wan tefkirbikin û an bihezirin emê karibin wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Morfolojiya têngîna adiabane-karduya wê, di renekê de wê kûrbûnekê bi mejuya dîrokî wê were dîyarkirin. Li vir wê, çandî ku wê weke navê adiabane wê, weke navê di dema mediya a duyem de wê weke derkeve li pêş jî bê lê wê şûnpêya wê ya dîrokî û çandî û an wêjeyî a bi çanda civakî-teolojiyî a ku wê, li herêmê di vegotinên wê de wê were diyarkirin jî wê dîmenekê wê kevntirin wê weke hebê. Wê di wê nûqteyê de wê weke karibê wê, çanda bakûrê mesepotamya wê, di renekê de wê çandek teybet bê. Morfolojiya nava

çanda herêmên xalafê û yên ubeydê wê ji wê aliyê ve jî wê di wê demê de jî wê weke dîmenekê berfireh ê fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê li herêmê wê bidina diyarkirin û wê ji wê aliyê ve wê weke karibê wê hinekê din bi berfirehî wê li ser wê bisekinê bê. Çendî ku wê herikinên wan li hev bibin û wê weke Algaze Guillermo wê, bi têgîna kolonizebûyinekê çandî wê bikê ku wê têkiliyê wê bide ravakirin jî lê wê dîmenekê wê têkiliyê yê din jî wê di rengekê din de wê weke bi awayekê wê yê din wê hebê ku wê, di wê rengê de wê karibê wê li ser wê rengê wê yê pêşketinê ê bi fahmkirinê re wê werênê ser ziman bê.

Morfolojiya karduyan de wê, di rengekê de wê weke demografiya wan û rewşa wan ya ser ardnigariyê ew çawa bi wê dijin wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di şewayekê de wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê, di awayekê de wê werênê ser ziman bê. Wê di wê nûqteyê de wê morfolojiya karduyan wê, di rengekê de wê derkeve li pêş. Lê demografiya karduyan wê hinekê komplike bê û wê bi rengê wê weke dabeşkirinên ser navên weke ser navan re wê zehmet bê ku mirov bi wê karibê wê bi başî wê fahmbikê bê. Di rengekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi çiyayî wê, di rengekê de wê bijin û wê, morfolojiya karduyan wê ji zagrosan heya cûdî ku wê weke 'çiyayê kurda' wê were diyarkirin wê werin. Di wê temenê de wê, di morfolojiya rêzaçiyayên cûdî de wê, di nava sêkika çiyayê cûdî, çiyayê zagros û çiyayê araratê de wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Ji çiyayê cûdî û heya çiyayê araratê ku wê weke kurdistanî wê heya roja me wê bi nav bikin wê, 'ararata piçûk' ku wê bi nav bikin wê, rêza çiyayên sophanê û heya deverên din ên deverên din ên çiyayên li herêmê ku wê, qadaka berfireh wê bigirê li nava xwe bê. Wê di wê rengê de wê, heya başûr û rojhilatê kurdiistana iroyin jî wê bikina sînor ji xwe re. Wê, minaq ji herêmên çolemergê û hwd wê, bi ber sînorê rojhilatê kurdistanê û herêma wê ya urmiyê ve wê, bi herikê û wê, di wê temenê de wê girêdanekê civakî û demografiyî wê ser temenê hebûna çiyayiyê ve wê bi hev re wê bide çêkirin. Ev wê weke herêmên hem bilind û hem jî herêmên asê bin û wê zêde ti artişê wê nikariba li wan encamê weke dixwestin bi ti awayê bi dest bixin. Di rengekê de wê ev wê, weke aliyekê wê yê din jî bê ku mirov wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê çiyayên herêmê wê di wê temenê de wê, weke platoyek ku wê di nava herêmê de wê dirêjbibin û wê, di wê temenê de wê girêdanekê wê, bi hev re wê çê bikin. Di wê rengê de wê aliyê herî giring ku wê karibê wê kifşbikê wê, ew bê ku wê, di rengekê de wê, çiyayên herêmê wê, li

deverekê wê qûtnebûban. Wê dirêjbûban. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke kariba wê, di şêwayekê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman ba.

Civatê urartuyê jî wê di rengekê de wê bi xosletên kom civakên medî-karduyi bin û wê, xosletê xwe li çiya girtinê wê bi wan re jî wê hebê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev wê karibê wê bê diyarkirin. Tenê wê, xosletên çiyabûnê wê, di wê rengê de wê bi civakatiyên herêmê re wê kê m zêde wê li pêş bê.

Ji wê aliyê ve wê, morfolojiya karduyan wê, di rengekê de wê, li herêmê wê berfireh bê. Di şêwayekê de wê, navê wê, di rengekê de wê, weke têtînek ku wê, ji hezarsala duyemin ve wê bi zêdeyi wê diyariyek civakî a teybet wê bide diyarkirin. Serdemek wê ya teybet wê bi karduniasiya kassitan û heya karduya karduxan û hwd re wê, di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, ev civakatiya wê, di rengekê de wê xort û serwerî herêmê bê. Ku wê piştî wê di dema med de wê kariba wê, di rengekê de wê ji nûve wê demek bilindbûnê wê piştî wê biji wê weke pêwîst bê ku wê ser wê temenê wê weke kariba wê, di rengekê de wê weke bi wê re wê, di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê bê.

Morfolojiya karduyan wê, di wê temenê de wê, weke bi gotina Marciak re wê tenê wê weke keyeniyek û an strapekê di nava satrapa asûr û satrapa urartu de wê diyarbikê wê kê m fahmkirinekê wê di derbarê wê de wê bide me û ev wê nikaribê wê bide fahmkirn bê. Ji wê aliyê ve wê, gotina satrapiyê bixwe jî wê di rengekê de wê, di awayekê de wê, bi teybetî wê karibê wê di wê nûqteyê de wê gotinekê ser wê bibêjê bê. Ev gotin wê, di têtîh û morfolojiya wê de wê, pêvajo û destpêkek 'bindestiyê' wê, di rengekê de wê bide diyarkirin û wê, di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman. Wê têtîna mediya a ser temenê levkirin û an hevpeymaniya keyeniyên herêmê wê bi temenekê 'konfedereyi' ku wê were diyarkirin wê nikaribê wê di rengekê de wê bi tememî wê di mantiqê wê têtîna satrapê de wê fahmbikê bê. Têtîna satrapê wê piştî ku wê kirusê mazin wê mediya wê, serdestîya wê bidest bixê wê weke çerçoveyek bindestkirinê a ramyari wê, pêşbixê û wê di wê temenê de wê di nava têtîna satrapiyê de wê beşkirina herêmê û bi wê girêdanên wan bi bacêdayinê a li qasra navendî a persiya û hwd ve wê, girêdayi bê. Dîmenekê wê ne dûrî têtîna metingeriya demên hemdem wê di wê morfolojiya wê de wê hebê.

Aliyê din jî wê, di rengekê de wê satrap wê ser têngînek ramyari bê. Wê, têngînek civakî û demogtafiya wê di rengekê de wê, weke li berçav nagirê. Di wê temenê de wê, dîmenekê wê weke têngîna parastgehiyê a di wê rengê de wê berê wê bi asûrê ve wê, girêdayî wê hebê. Wê jî ew wê weke temenê serdestiya xwe ya ramyari wê diyar kir. Di dema serweriya Tîglatpîleserê III (745–727 b.z) de, parastgeh ji nû ve hatin organîzekirin û dilsoziya bi keyeniyê re zêde bû. Bi gelemperî sîstem li du beşan dabeş bû: herêma navendî ya Asûrî 'mat-Aşûr' û parastgehên derve weke fetihkirî 'matu'. Bi wê re wê 'matu' weke navê parasgehên derve wê hebê û matu ku wê weke parasthên derve bê ev wê, wek herêmên dûr û fetihkirî yên li derveyî navendê ne. Ev herêm çavkaniyên aborî û baregehên leşkerî ji împaratorîyê re peyda dikin. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê, ev dîmen wê weke jinûve avakirina wê, bi têngîna satrapiyê ve wê xwe bide diyarkirin. Pergale medê a konfedereyî wê ji wê cihê wê, di temenê pergale navendî û herêmî de wê têkiliyek du dîmenî wê ava bikê. Yek wê, herêm wê xwe di nava xwe de wê weke navendbûna xwe wê, çê bikê û wê pergale xwe ya civakî û hwd wê ava bikê. Wê, di dîmenê duyem de wê di nava ya giştî de wê, weke cihê xwe bi wê ya navendîtîya xwe wê bigirê bi rengekê entegrebûnê û ser temenê, hevgirtina 'wekhevan' û an 'yekitiya wekhevan' wê di rengekê de wê weke di dîmenekê de wê weke xwe bide diyarkirin. Di wê de wê, girêdanbûna bi navendê ve wê hebê lê wê, bindestî wê weke di têngîna satrapiya persî de dihê diyarkirin û di têngîna matuya asûr de wê were diyarkirin wê nebê. Ji wê cihê wê weke pergalekê rêveberiyê a teybet bê. Di wê temenê de wê, ber vê yekê wê, dîmenê matuya asûr û satrapiya persî ku wê teqez wê ser temenê ramyari bê wê bi wê yekê wê weke ji rewş û rastiya civakatiya wê ya herêmê û temenî wê weke dûrkeve. Mantîqê gotina satrapiyê ser navendîtîya ramyari û yekparatiya wê ava dibê û wê, di wê temenê de wê karibê wê, hebûna rengê jiyane komên din û serdestî û hebûna wan ya serbixwe û ramyari ji xwe bikê armanc. Ev wê, weke têngîna 'serdestîya navendî' wê ferz bikê û ev wê, di rengekê de wê, temenê pîrsgirêkên navendîtîyê ên bi herêmê re jî wê di rengekê de wê bi gelek awayan wê biafirênê. Di wê temenê de wê, morfolojiya satrapê û an satrapiyê wê di wê rengê de wê cihê bê. Di rengekê de wê ya têngîna mediya a pergale wê ya ramyari de wê, têngînek çandî, civakî û ramyari wê li hev wê were hûnandin. Di ya ramyari a satrapiyê de wê ramyariyek serdestî wê zêdeyî wê derxê li pêş û di wê de wê navendîtî wê giring bê û wê, derkeve li pêş. Lê ew giringiya wê, ne giringiyek navendî bê. Ji wê cihê û

zêdetirî wê weke navendîtîyek ku ew serdestiya xwe ji ya dema mediya cihê ku ew ferz dikê bê. Di wê temenê de wê pergale xwecihî û keyenitiya wê, di rengekê de wê, weke di rengê weke heviyekitiyek û yekitiya wekhevan û pergale wê de wê herê nekê. Wê teqez wê bindestiya ya derve wê ferz bikê.

Li vir ku em wê werina ser têngîna karduyan-medan wê di wê nûqteyê de wê weke karibê dîmenekê wê yê din jî wê bi wê re wê ser temenê têngîna aşîrî û an klani ku wê weke karibê wê, weke di dema kassit, hûrî û mitanni de jî wê kifşbikê wê, bi wê re wê hebê.

Minaq Xanophon daxuyaniyek pir balkêş li ser rewşa ramyarî ya karduyan (Kardûxoyan) dike (Xanophon; 3.5.16) Ew "li çiyayan dijiyan, gelekî şerxwaz bûn û ne girêdayî ti keyan bûn; bi rastî, artêşeke keyenî ya ji sed û bîst hezar kesan carekê hêrîşî wan kiribû, û ji ber dijwarbûna welêt, tu zilamek bi vî rengî venegeriya. Dîsa jî, her gava ku wan bi satrap re li deştê peymanek çêkir, hin ji xelkê deştê bi Karduyan re û hin ji Karduyan jî bi wan re danûstandin dikirin." Hevoka "satrap li deştê" (ὁ σατράπης ὁ ἐν τῷ πεδίοῳ) divê behsa satrap ê parêzgeha Aşûrê ya karduyan a bi keyeni bike. Wekî ku em dikarin ji Xanophon fahm bikin, hukumdarê din ê li ser rêça "meşa deh hezaran" Orontes ê karduyê bû (Xanophon 3.5.17; 4.3.4, her wiha wek 2.4.8–9; 3.4.13). Ji ber vê yekê, axa Karduyan di navbera wê de herêmen Asûr û urartuyê de jî hebû. Lêbelê, gelek zanyar daxuyaniya Xanophon bi awayekî wêjeyî girtine, ku di encamê de Karduxoyan "wekî serbixwe ji kontrola persan (her çend di dilê împaratoriye de dijiyan)" bi nav dikin. Ew weki medi û karduyi dijiyan. Di heman demê de, hin zanyar van gotinan (her çend di çavkaniyên kevnar ên pêbawer de hatine vegotin) wekî hêsankirin dibînin. Bi taybetî, keyeniya persan gelek deverên ku ji hêla eşîrên çiyayî ve dihatin nişteciî kirin di hewîne, ku pir caran derbasbûnên çiyayî yên girîng kontrol dikirin, minaq li Çiyayên Zagros. Çavkaniyên kevnar çend navên van gelan bi bîr tînin; Bo nimûne, Strabo, xwe dispêre Nearchos (Geog. 11.13.6), çar eşîrên nêçîrvan ên başûrê rojavayê Ersiyayê rêz dike: Mardî, Uksî, Elîmî, û Kosayî, ku bi wergirtina bacê ji keyeniya pers ya navdar bûn. Bi gotînek din wek hatina bindestkirin diyar dihê kirin.

Mardî (Μάρδοι, Mardi) cîranên Uksî û Elîmî bûn. Ew xwedî navûdengê gelê hov, şerxwaz û êrîşkar bûn ku ji ber wêraniyê û xwedîkirina bizinan paşve gav diavêtin. Tê ragihandin ku Mardî herî kêr carekê di dema êrişa Xerxes I li ser Yewnanistanê de di artêşa persî de wek hêza medi xizmet kirine (Aesch. Pers. 1.994.) bahs dikê. Bi dorê, Kosayî (Κοσσαῖοι, Cossaei,

Cossiaei, Cossei, Cessei) li Çiyayên Zagros di navbera Medyayê (li bakur) û Susiana (li başûr), li ser rêya herî kurt ji Ekbatanayê (ku keyên med lê hê qasra wan hebû û dema lê derbas dikirin) ber bi Babilê ve bi cih bûn. Tê ragihandin ku keyên persî ev rê derbas kirine û di rêya xwe de diyariyan dane Koseyan (Geog. 11.13.6). Axa wan wekî bêber û çiyayî tê binavkirin, û Koseyan wekî eşîreke çiyayî ya bihêz, nêçîrvan, wêrek û şerker têne binavkirin, ku di tîrvaniyê de pir jêhatî ne, bi hêrişên domdar mijûl in û bi çandiniyê re eleqedar nîn in; (Anabasis. 7.15.1; 23.1). Têketina wan bo xizmeta leşkerî ya keyenê persî di şerê Gaugamelayê de tê behskirin (çav: R. Schmitt 1993, 333; Briant 2002, 729) li herêma Zagrosê ya li jor Susayê dijiyan û hem bi şivantiyê û hem jî bi bacên ku ji kesên ku li ser rêya di navbera pers û mediya û Babilê de rêwîti dikirin ve girêdayî bûn (Anabasis. 3.17.1–2; Briant 2002, 729). Xizmeta leşkerî ya Uxîyan di artêşa persî de di şerê ku li nêzî Gaugamelayê qewimî de tê behskirin. (Anabasis. 3.8.5; 3.11.5: Briant 2002, 719). Di dawiyê de, Elîmeyî li rojavayê Zagrosê bi cih bûn; welatê wan bi piranî wekî deverên bilind bûn û bi şervaniya xwe nav dabûn. Weke civakek çiyayî a medi-karduyî bê, weke aşîrên din ên ku ew hatina bahskirin.

Karduyî xwediyê kelehen mazin bûn ku ji hêla wan ve hatibûn avakirin. Geliyên wê yên bilind û zerweyên wê nîşan didan ku her çend împaratoriyez mezin dikarin herêmek li ser nexşeyê îdîa bikin jî, rêvebirina wê mijarek bi tevahî cûda bû. Vê erdê cureyek civakê afirand ku nenavendî lê yekgirtî, çandinî lê leşkerî bû. Vê yekê hişt ku karduyan/corduene wekî hebûnek cuda bimînin, lê şaristaniyên li deştan wek yên Asûrî, Babîl, Seleucia li hemberê wan wînda bûbûn. Derketina diyar ya karduyan wekî keyeniyek bi hilweşîna Împeratoriya Seleucid re hevdem diyartir bû. Piştî têkçûna Romayîyan a li ser Seleucidan di Şerê Magnesia de di sala 190 b.z de, valahiyek hêzê li Rojhilata Nêzîk çêbû. Piştî valahiya bi şerê hurmuzgane ê sasaniya re ku wê wê ev valahiya şerê maznesia kûrbûnekê ku wê bê temenê tengezeriyan wê bi xwe re wê biafirên. Xanedanên herêmî, ku berê di bin bandora cîgirên Yewnanî yên Îskenderê Mezin de bûn, derfet dîtin ku serxwebûna xwe ragihînin. Di sala 189 b.z de, Corduene wekî dewletek serwer derket holê. Nêzîkî sedsalekê, karduyî ji serdema zêrîn a serxwebûnê kêfxweş bû. Keyenî, ku ji berhevkarên bacgir ên Seleucid rizgar bû, geş bû. Wan bajarên ku dîroknasên Romayî paşê dê heyranê wan bin ava kirin - wek Sareisa, Satalca, û keleşa bêhempa ya Pinaka (Finik a îroyîn) weke ji hinek bajarên wan bûn.

Erdnîgarê Yewnanî Strabo, piştî sedsalan nivîsand, pesnê Kordûniyan da. Wî destnîşan kir ku ew ne tenê şervan bûn, lê di heman demê de mîmar û endezyarên bêhempa ji bûn. Strabo bi taybetî behsa pisporiya wan di çêkirina makîneyên dorpêçkirinê û kelehên mezin de dike. Ev hûrguliyek girîng e ku klîşeya ku dibêje Kordûniyên kevîr tenê şivanên çiyayî bûn, red dike. Kordûniyan avakerên bajarî bûn. Wan kelehên kevîrî yê tevlihev bi karanîna kevîrên xwezayî yê Çiyayên Zagros ava kirin. Mînaqî, Pinaka wekî "bajarek sêalî" hate binav kirin, sê kelehên cuda yê ku bi kelehên xwe dorpêçkirî ne - şaheserek endezyariya parastinê ku artêşên herî bihêz ji bêhêvî kir.

Çanda karduyan wê di rengekê de wê dema ku em bahsa wê bikin em dikarin wê ji bi gelek kokên dîrokî wê di rengekê de wê werênina ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, di şewayekê de wê çerçoveya wê berfireh bê. Di rengekê de wê, têgîna karduniansa kassitan ve wê, di rengekê de wê ji aliyê ve wê bi mejuya wê girêbide. Ji aliyekê din ve bi çavkaniyên çandî ên têgîna 'welatê sûbariyan' ve wê di rengekê de wê girêbide û wê di hevsengiyekê di dewama hev de wê weke karibê wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya karduyiyan de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi keyeniyên karduyî û an mitanniyî ên herêmên mesopotamya û an keyeniyên li anatolya heya ber bahre reş û an bahre sipî û hwd wê di rengekê de wê bibê û wê, ji bili têkiliyên çandî û hwd wê têkiliyên bazirgani û hwd wê, di rengekê de wê bi wan re wê hebê. Di wê temenê de wê ev wê, hertimî w bikê ku wê çûnûhatinek mazin wê di rengekê de wê weke pêşde herê û wê li wê bibê. Di rengekê de wê morfolojiya karduyiyan wê di wê çerçoveyê de wê bi pêşketina wan ya çandî re wê, di rengekê de wê nikaribê di nava sînorên bi têgînî hatina xêzkirin wê weke di bindestiya persan de bê û an weke keyeniyek carna bi urartu û an ermeniya ve bi sînor dihê diyarkirin wê di wê rengê de wê fahmbikê bê.

Fahmkirinên bi wê rengê wê nikaribin wê bi rastî wê werênina ser ziman û an rastiya wê bidina ravakirin. Ber ku wê di rengekê de wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê a ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahm bikê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya karduyiyan de wê, pers wê, di rengekê de wê bixwezin wê, serdestiyê li wê bikin. Di wê temenê de wê hevbeşiyên çandî û bawerî

wê heya deverekê jî wê ji wê re wê weke bibina alikar. Lê di wê nûqteyê de wê, karduyi wê karibin sînorê xwe hem bi çandî û hem bi baweri wê cihê wê fahmibkin û ew di wê temenê de ew ji wê cihê xwe di rengekê de bidina diyarkirin.

Di şewayekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku ev dema ku wê weke dema karduyiyan wê were diyarkirin wê di nava hinek morfolojiyên fahmkirinê de wê fahmbikê û wê di wê demê de wê rewşa partan wê ne dûrî rewşa kassitan a ji sedsale 18' min a beriya zayinê ku wê çawa wê pêşkeve wê, fahmbikê. Wê di wê rengê de wê, di demên piştî sedsale 5' min û pê de wê derkevina li pêş û wê dem bi dem wê, wê pêşî bi axamanîşan re û piştê wê bi sasanîyan re wê di nava şer de bin. Wê di rengekê de wê, mediya mazin wê hê di bin serweriya wan de bê û Parti wê keyeniyên medi û bi koka xwe wê di heviyekiya karduyan de wê karibê wê fahmbikê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê ev wê di rengekê de wê çerçoveya karduyiyan wê weke berfirehtir wê bikê. Wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê, karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê, weke aliyekê din jî wê di demên sedsale 3' min a beriya zayinê û pê de wê bibê û wê pêwîst bê ku wê hinekê ser wê bisekinê bê. Di wê demê de wê, piştî şerê keyeniyên mediya li hemberê hêzên selescuidiyan piştî radestiyên xanadan û keyeniyên persan wê, di rengekê de wê demek dirêj wê, berxwe bidin. Piştî wê, dema ku ew bi serdikevin wê, di rengekê de wê, valahiya ramyari ku wê bibê wê, keyeniyên herêmê ên medi wê bikin ku wê valahiyê dagirin. Di warekê de pêşketin û derketina li pêş a partan weke di dema xwe de weke pêvajoyekê pêşketinê bê, derketina li pêş a urartuyan û piştî wê, weke ji aliyekê din ve wê keyeniyên medi-karduyiyî ji mediya mazin û heya mediya piçûk û an atropatanê û hwd wê, di rengekê de wê, di wê rengê de wê bibê. Di wê demê de wê ev hêz wê, ber ku wê, her yekê wê ji aliyê xwe ve wê, doza serdestiyê di wê valahiya ramyari de wê bikin û wê, bi hev re wê, zêde wê, baş tevnegerihin wê nikaribin bi tememî wê valahiyê wê dagirin. Piştî hêzên seleucid-iskender wê, di rengekê de wê piştî wê hêzên roma wê ji wê yekê wê sûd bigirin wê heya sînorê partan û an herêmên atropatane med wê werin. Di wê demê de wê, ev wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê din bê. Ji wê aliyê ve wê, di aslê xwe de wê dema ku em li dema derketina li pêş a sasani binerin wê, di rengekê de wê sedemek wê ya din jî wê ev bê. Çendî ku wê nakokiyên wan hebin jî wê hinek keyeniyên parti jî û medi jî wê piştî wê rewşê wê di rengekê de wê, bi keyeniyên pers-medi

sasani re wê, di wê demê de wê werina ba hev. Ew di destpêkê de wê, weke bixwezin ku wê, tenê wê, di temenê levkirinekê de wê herêmên xwe wê serdest bin û wê, hebûna xwe û keyeniyên xwe bi wê rengê wê bidina domandin. Ev wê dema destpêkê heya ku wê, keyê sasani ê destpêkê dema ardêşîrê yekem wê ev bi wê rengê wê bidomê. Wê di wê demê de wê ji keyeniyek piçûk û an xanadani wê dûrkevin. Wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din wê êdî wê êdî wê bi wê piştgiriyê wê mazintir bibin. Di renekê de wê hemû êzdayî wê ne di nava wê levkirinê de bin. Wê tenê wê hin keyeniyên zerdeştî û an bi baweriya zerdeştî wê di nava wê de bin.

Di wê temenê de wê ev wê piştî wê, dema ku wê sasani wê ji wê rewşê sûdbigirê wê, piştî wê, li wê, levkirin û hevpeymaniya ku wê bikê wê girêdayî wê nemênê. Wê vê carê wê, weke ku wê 'xiyanetê li wê peymanê nava wan bikê' wê bê diyarkirin ku wê, piştî wê, berê xwe bide herêm û keyeniyên part û an medan ku wê di renekê de wê bixwezê ku ew li wê serdest bibê. Di wê nûqteyê de wê keyeniyên piçûk ên herêmê ên medî û parti û hwd wê, di wê rewşê de wê ji ber ku ew hê ne demek dirêj a ku ew ji pêvajoyek şer a demdirêj derketina û ji wê kalketina. Ber vê yekê wê nexwezî şer bikin. Keyê sasani wê dibîne û wê, di encama wê de wê, rewşa keyên medî û partî ên ku wê, weke 'derbeyê li wan bixê di şerê hurmûzganê (avrêla-28, 224 b.z) de wê, di wê demê de wê bibê û wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di renekê de wê bide diyarkirin.

Di wê demê de wê rewşa keyeniyên urartu û keyê wê, Tigran ku wê di wê demê de wê bixwezê ku ew keyeniyên xwe sînore wê mazintir bikê wê di renekê de wê bê dîtin. Ev jî wê weke fektorek din wê li herêmê wê xwe bide diyarkirin. Wê Tigran heya sînore mediya mazin û an partan wê di renekê de wê herê. Tigran wê, di renekê de wê di aslê xwe de wê, di wê demê de wê, xwestina serdestiya wî wê ji du sedeman wê bibê. Yek wê piştî şerê hurmûzganê wê şikeştina hêzên medî û parti ku wê weke valahiyek mazin a serdestiyê wê biafirênê wê di renekê de wê bide diyarkirin. Di wê demê de wê hinek keyeniyên keyeniyên karduyî-sûbarî ên bakûrê kurdistanê iroyin ku wê ji herêmên nivgirava botanê û heya ber gola wanê û gola urmiyê dirêj dibin wê di renekê de wê piştgiriyê jî wê bidinê. Ya ku wê di aslê xwe de wê navê Tigran wê mazintir bikê wê di aslê xwe de wê ev bê. Navê tigran wê bixwe jî wê bo karduyîyan wê, hinek şibandînan wê bi xwe re wê di mejiyê wan de wê bide diyarkirin û ev wê, di renekê de wê, berê wê weke morfolojîyê şibandînan dîrokî wê di mejiyê wan de wê biafirênê. Berê navê keyên gutî ên weke tigran wê hebê. Lê wekî din wê di wê demê de wê, hinek morfolojîyên êzdayî wê di wê

demê de wê, bi navê wî re wê hebin û wê, ev yek wê ji wan re wê bê sedem ku ew piştgiyeyek zimnî û an temenî wê bidest bixin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ku wê werênê ser ziman ku wê navê tigran wê di zimanê herêmê ên karduyiyan de wê weke 'dikran' ku wê di wateya 'tîravêtêr' û an 'yê tîr ji kavanê diavêjê' jî. Di nava mediya de wê weke navekê bi nav û dag bê. Di rengekê de wê, çendî ku wê ber çî wê di nava mediya de wê wilqasî li pêş bê ku wê zêde agahi bo wê weke çavkani di destê me de nebin jî lê wê di rengekê de wê weke di nava vegotinên di hê diyarkirin wê weke têgînek ku wê, di şêwayekê de wê, weke di wateya 'dikaranî' de wê, ya pêkdihê hanin de wê têgînekê wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide me. Levkirina nava keyenîya tigran wê heya dema keyê karduyî key Zarbienus wê, di rengekê de wê bidomê û wê di wê demê de wê ev keyê karduyî wê hin bi hin wê ne rehetîya xwe wê werênê ser ziman. Ew wê, di rengekê de wê, têkiliyên xwe bi keyeniyên din ên herêmî ên medî-partî-karduyî re wê dênê ku ew di rengekê de wê, çawa wê, weke keyekê medî ê mazin wê derkeve li pêş.

Zarbienus kesayetiyek hêjayî cihekî di panteona qehremanên Kurd de ye. Ew ji ber serwerîya Tigranes, ku di destpêka sedsala 1-an a berî zayînê de serwerî dikir, aciz dibû. Zarbienus xeyalperestek bû ku guhertinên jeopolîtîk didît. Wî ber bi rojava ve nihêrî û hêza bilindbûyî ya Romayê ne wekî fetihkarek, lê wekî rizgarkerek potansiyel ji hegemonyaya Partan û an medan didît. Zarbienus kanalên dîplomatîk ên veşartî bi generalê Romayî Lucullus re vekir. Wî pêşniyara hevpeymaniyek kir: Corduene dê weke keyeniyek mazin bikê serdest. Gotinên weke hewldanên serhildanê li morfolojiya vî keyê karduyî nayên. Ber ku ew di rengekê de wê, xwediyê rewşek keyenî a herêmek weke nivgirava botanê giştî wê heya zagrosan kontrol dikir. Li ser wê temenê wê derfeta bi hêzbûnek mazin di xwe de didît û di rengekê de wê, ber bê yekê wî, di xwe de ku ew bi misrê, roma, û keyeniyên di re weke keyekê mazin ê karduyî yê hevpeymanî û mazin were herê kirin. Her çendî ku wê di dema tigran de wê karduyî wê weke girêdayî wî werina diyarkirin di hin şîroveyna de. Ev şîrove wê, bi tememî nikaribin rastiyê wê bidina diyarkirin. Wê dema ku em tenê li şêwayê morfolojî û demografiya herêmê wê binerin wê nikaribê wê di rengekê de wê bi wê yekê wê fahmbikê. Lê di wê temenê de wê weke keyeniyên di çerçoveyek civakî a ji hev nedûr de wê di rengekê de wê weke ku wê, xwe di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Wekî din jî wê hinek morfolojiyên fahmkirinê ên di rengê ku wê, keyê karduyî wê, ji roma bixwezê ku ew serxwebûna karduyiyanê wê, misoger bikê wê, di rengekê

de wê, weke gotinên bi gûman wê di rengekê de wê weke karibê wê li wê binerê. Lê ev rasta ku wê di rengekê de wê li hemberê hêrîşên sasani wê, di rengekê de wê li alikari û rewşên weke çêkirina tifaqan wê bigerihin.

Roma di wê demê de wê di rengekê de wê xwestekên wê yên serdestiyê wê li herêmê wê hebin û wê, dixwest ku van herêmen ku wê keyenîya tigran lê serdest jî bê wê, di rengekê de wê bixwezê lê serdest bê. Di wê demê de wê, çendî ku wê weke hêzek civakî a çerçoveya wê zêde berfireh jî bê lê wê karduyî wê di rengekê de wê yekitiyek giştî a ji serî ve wê di nava wan de wê kêmbê û wê, Keyê karduyî Zarbienus ev yek dixwest ku wê çê bikê. Li ser têkiliyên wî yên bi hêzên roma re jî wê di wê temenê de wê, karibê wê hinekê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Piştî demekê ku wê, hêzên tigran ku wê hêrîşî hêzên karduyî ên di bin serkêşîya Zarbienus bikê wê, di rengekê de wê ev pêvajoyê wê çendî wê, bi encama kuştina malbateyê key de wê bi encam bibê jî lê wê paşê bi têkçûna tigran wê bi encam bibê. Dema ku Lucullus di dawiyê de gihîşt wir, êdî pir dereng bû ku key xilas bike, lê wî di mirina xwe de rêz li wî girt. Generalê Romayî ji bo Zarbienus merasîmek cenazeyê ya bi heybet amade kir wekî nîşandana rêzgirtinê ya bêhempa. Plutarch tomar dike ku Lucullus bi xwe agir pêxistiye, vexwarin rijandiye û Zarbienus wekî "Dost û Hevalbendê Gelê Romayî" îlan kiriye. Wî heta xezîneyên ku di qesra Zarbienus de hatine dîtin bikar haniye da ku abîdeyek ji bo keyê karduyî/corduene dana çêkirin. Di wê demê de wê generalê romî wê, di rengekê de wê di xwest ku ew hêza karduyan hilde lî rex xwe û wê, di wê demê de wê weke ku wê jî çavkaniyên Plutarch wê were fahmkirin wê bidest bixê. Karduyî ji aliyê têgîna ramyari û diplomatîkî ve wê weke xwediyê kevneşopîyek xort û jîr bin. Wê, di rengekê de wê, di wê demê de wê, karibin wê weke hêzekê wê bi wê yekê wê xwe bidina herê kirin.

Piştî têkçûna Tigranes, generalê Romayî Pompey ê Mezin gihîşt herêmê. Wî tiştê ku Lucullus dest pê kiribû temam kir. Pompey urartuyê jî fetihên xwe bêpar hişt û Corduene "vegerand" statuya keyeniyê - lê niha ew di nav qada bandûra Romayî de bû. Di çend sedsalên pêş de, Corduene roleke dewleta tampon a girîng leyîst. Lê ev rola wê, bi temenekê berfireh ê morfolojiya civakî û hwd ve wê girêdayî bê. Ber vê yekê wê weke 'mifteya serweriya li mesopotamya' wê were dîtin. Romayîyan ji bo şîyanên wan ên şer qîmet didan Corduanîyan. Çavkaniyên Romayî behsa tîrvanên corduyan dikin ku wekî leşkerên alîkar xizmet dikin, û herêmbê wê "mifteya" Mezopotamyayê dihat hesibandin. Têgiha ku wê karduya weke

têketina mesopotamya û weke temenê serwerîya wê dibînê wê, bêgûman wê, bi wê re wê, karibê were fahmkirin ku ew weke civakatiyek û temenekê ramyari ê giştî ê serwer wê karibê wê fahmbikê bê. Nexwe wê nikaribê wê weke mifte ketina mesopotamya wê karibê wê were diyarkirin û dîtin bibê bê. Her kesê ku derbasgehên Corduene kontrol dikir, herikîna artêşan ber bi Nîvbera Bereket ve kontrol dikir.

Ji wê aliyê ve wê keyê romayî wê fahmdikir ku wê, keyeniya karduyî wê ne tenê wê karibê wê weke keyeniyekê wê fahmbikê. Wê, dikarê wê hêzên bi heman dûndanê ên mediya piçûk û mazin jî wê bide diyarkirin û keyeniyên bi wê ve girêdayî ên li hewirdorê jî bikira tevgerê. Ji wê aliyê ve wê, çendî wê weke keyeniyekê jî bê lê wê di mejiyê wê de wê têgînek împaratori wê hebê û wê, keyê roma ew yek didît. Bi vê yekê wê gotina wê weke roma karduyîyan wê weke deriyê ketin û serwerbûn li mesopotamya didît wê weke rast bê. Ji wê têgînê wê dikarê wê fahmbikê ku ew wê ne weke hêzek piçûk bibênê.

Keyeniya karduyîyan wê di rengekê de wê, piştî wê demê jî wê, di rengekê de wê bibê. Lê di aslê xwe de wê çavkaniyên me wê bidina diyarkirin ku wê piştî têkçûna tigran wê serwerîya karduyîyan wê, heya sînorê mediya mazin û atropatanê wê di rengekê de wê bibê û wê, di wê encamê de wê, sasani wê bixwezê bi karduyîyan re wê, were hemberê hev. Seferên sasani ên ji heya şengalê û nisibînê wê dirêj bibin wê hinekê jî wê di rengekê de wê weke bi wê yekê ve wê girêbide.

Li ser têgîna karduyan û jiyanê wan wê karibê wê bi wê ve wê girêdayî wê weke karibê çend gotinan wê bibêjê. Di rengekê de wê jiyanê wan wê, di rengekê de wê, weke bi çandî wê, temenekê wê yê xort û cihêrengî wê hebê. Di hunera çêkerina arabokan bo baarkirin û ji herêmêkê çûna herêmê û an weke bo arabokên şer wê, xort bê. Di wê nûqteyê de wê, dema ku em bahsa arabokên şer bikin wê demê ku wê weke bi navê karduyan re wê were diyarkirin ku wê weke di rengekê şerê gerilla de wê, bikin û an wê, di ciyayan de wê, xwe bigirin û wê, şer bikin wê ne tenê wê weke fêrsek fahmkirinê a ku mirov wê karibê wê bi wan re wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê ji xwe wê çandek kûr a ji wê aliyê ve wê, ji kassitan, hûrî û mitannîyan wê weke bi gelek şewayan wê weke mirete wê bigirin. Di rengekê de wê, ji gutiyan jî wê bahsa dahatên miretî ên li wan wê were kirin. Lê di wê temenê de wê bi zêdeyî wê, di rengekê de wê, mireteya têgîna çêkirina arabokan wê, wê di rengekê de wê weke têgînên ku wê li pişt haspan girêdayî dihên kişandin bin û ev dikarê wê weke nişanaka wê jî wê were fahmkirin ku wê xwediyê têgînek baş a ahlkirina haspan û an

sawalan wê bi wan re bê. Ji wê aliyê ve wê, di hunera sawalan û an heywanan û xwedikirina wan de wê bi wê yekê wê weke bi zêdeyi wê, li pêş bin.

Wekî din wê ji xwe wê, weke civakek ku wê dema ku wê bahsa xosletên wan ên çandî û civakî wê were kirin de wê bahsa xwedikirina sawalan, ji wan weke temenê xwe dabarekirinê û hwd wê bibê wê were diyarkirin. Ji wê aliyê ve karduyi wê, di rengekê de wê jiyane şivaniyê wê, di rengekê de wê bi wê yekê wê di nava wan de wê, weke li pêş bê. Têgînên weke ku wê ji demên gutiyan ve wê heya demên piştî ên hemdem jî wê di nava wan de wê li herêmên kurdistanê bi navê 'jiyane koçeriyê' û an 'jiyane zozana' ku wê bahsa wê were kirin wê li pêş bê. Di wê temenê de wê, weke gotinek ku me berê gelek caran wê diyarkir û em li vir jî wê pêwîstî bi wê dibînin ku wê, bo sererastkirina bi fahmkirina wê bê. Gotina 'koçeriyê' ku wê li kurdistanê wê were bikarhanin wê, di warê civakî û civaknasi û an demografîkî de ne di wateya têgîna goçberiyê û an jiyane koçebetiyê wê were bikarhanin bê. Ev wê weke li ser temenekê jiyane demsalan û rengê jiyane wan wê weke ava bê ku wê karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di morfolojiya jiyane koçebetiyê de wê, wê ji deverekê çûna deverekê wê hebê. Lê di ya koçertiyê de wê nebê. Ji jiyane koçertiyê de wê girêdayi jiyane malbatî a bi keriyên sawalan ve girêdayi ku wê li deverên çiyê ji deverên kêrî şînayî li deverên pirrî şînayî çûyînê wê di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin bê. Ji wê aliyê ve wê ev li gorî demsalan bê. Malbatên koçer wê xwediyê deverên li lê niştecihbûyî ên mayînda bin û ew dema ku wê, çîna deverekê bi şînayîya wê, bo keriyên sawalan û piştî ku ew demsal derbar bû û pê de wê dîsa vegehihin li malên xwe. Di wê temenê de wê weke malbatên xwedî cih û war bin.

Ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê, ev wê weke kevneşopîyên civakên kurdistanî ên ku wê ji dema gutiyan ve wê, were diyarkirin bê. Di wê temenê de wê, ev wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werke bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wekî din karduyi wê, di jiyane wan de wê weke ku em ji çavkaniyên Xanophon wê fahmdîkin wê di warê çandîniyê de wê pirr zêde wê pêşketî bin û wê, Di rengekê de wê bahsa çêkirina şarabên karduyîyan wê bikê û wê bi gotinên methîye wê werênê ser ziman. Karduyi xwediyê geliyên wê berdar bûn û bi rezvaniya xwe

navdar bûn. Xanophon pesnê "şerabên bîhnxweş ên Kardûkiyan" da; kevneşopîyeke ku heta serdema Kordûyan piştê jî berdewam kir.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê li gotinê wê zêde bikê ku wê di warê çandiniyê de wê herêmên weke herêmên nivgirava botanê wê di aslê xwe de wê weke herêmên berhembar bin û wê di wê temenê de wê, pirr tişt û cûreyên şîniyan wê weke ku wê werina çandin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ji bili şênîyên bi xwezayî dibin û şin dibin û yên ku ew bixwe diçênin wê di rengekê de wê bi wê re wê navdar bin. Di wê temenê de wê ji wê aliyê ve wê aboriye wan wê pêşketi bê. Wê girêdayî çandiniyê û encamên wê berhevbûyî bê. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê karduyî wê, di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê çandiniya nava wan wê, di rengekê de wê weke li pêş bê.

Di gelek waran de wê, herêm wê avî bê û wê bi çemên xwe wê navdar bê. Wê jiyane berçeman wê pirr zêde wê bi dewlemendi û renginiya xwe wê li pêş bê. Lê tiştêkê din jî wê dîrokzan wê bahsa wê bikin ku wê di dema karduyîyan de wê neft wê hebê ku wan kifşkiribê û wê, di şeran de wê bikarbênin wê weke amûrek şawatê. An jî wê weke çekek bi şawat wê di rengekê de wê weke bikarbênin û wê, di rengekê de wê, di wê temenê de wê bahsa wê were kirin.

Wekî din wê, ji aliyekê din ve jî wê weke bahsa wê were kirin ku wê, ev wê weke tiştêkê bi şawat ku ew bo rohnîkirinê dihat bikarhanin ku wê weke piştê wê, di nava kurdan de wê 'çira' wê hebin û wê bi wê werina pêşxistin û an di rengekê de wê bi wê re wê, agirê wê were pêşxistin bo rohnîyê di şevan de û an di rengekê de wê weke 'meşheleyên rohnîyê' ku ew bi wê dihatina çêkirin wê weke bi wê re wê, bahsa wê were kirin.

Ji wê aliyê ve wê dîmenê karduyîyan wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin. Çendî ku wê weke têtîna bi vegotinê û wêjeyî jî bin wê di nava çîrok û vegotinên kurdan ên ku wê aidi demên berê zayînê na wê, di wan de wê bahsa dîmenekê bi wê rengê wê were kirin. Ji rengê wan çîrokan mirov fahmdikê ku ew wê yê wan demên kevnera bê. Wê di wan de wê bahsa tiştên şawatê weke 'ava şawatê' û hwd wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin. Di rengekê de wê gotinên weke di rengekê bi 'heybet' de wê werina diyarkirin ku wê bi gotinên weke "agir bi avê xist" ku wê were diyarkirin wê di wê temenê de wê werina diyarkirin. Ev gotin wê ne tenê wê di çîrokekê û an dûyan de wê hebê. Wê di gelek çîrokên wan de wê weke hebin û ev wê, di rengekê de wê weke têtînekê di wê warê de wê weke ku wê bidina diyarkirin bin.

Di rengêkê de wê, di awayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, rewşa şerwaniya karduyiyan wê li pêş bê û wê di wê de wê pêşxistina rewşên bi wê rengê wê bahsa wan wê were kirin. Di rengêkê de wê, çendî ku wê di rengêkê de wê, bahsa karduyan û welatîyê kardoxan wê were kirin ku wê weke di nava sînorê sasani de wê were kirin jî lê ji seferên keyên sasani ên li herêmen kurdistanê û an mesopotamya mirov wê fahmdikê ku ew li wê ne serwer bin. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê dii şêwayekê de wê werênê ser ziman ku wê, seferên serdestiyê û an 'bidestxistinê' û an jî 'bindest xistinê' û hwd wê di rengêkê de wê weke ku wê li herêma bikin. Di dema şapûr de wê seferên wî yên ji şengalê û heya herêmen nisibênê wê di rengêkê de wê weke wê bahsa wê were kirin. Çendî ku wê keyê sasani wê wasfê xwe bide ku ew heya nisibênê heya jî lê wê çavkani wê bahsa wê nekin ku wê sasani wê di wê demê de wê li wê serdestiyekê wê bidest bixin. Di wê temenê de wê, ji wê aliyê ve wê, ne diyarî wê hebin. Wê bahsa dilgirtina torin, asilzade û kurkeyên kurd ku ew wê, weke mertel li hemberê tîr û kavanên kaerduyiyan wê bikarbênin wê di wê demê de wê bahsa wan wê bêkirin. Ew wê dema ku wê werina hemberê keleha karduyiyan wê rêzgirtinekê ku wê di rêza pêşî de wê, torinên kurduyan wê, rêz bikin. Ber ku wan hizir dikir ku wê karduyî wê dema ku ew yên ji xwe bibînin wê, nişanê li wan negrin û wê neavêjina li wan. Di wê temenê de wê weke taqtiqeke şer a ku wê keyê sasani ku wê li hemberê karduyiyan wê bikarbênê li herêma nisibênê wê di wê rengê de wê bahsa wê were kirin. Lê herêma nisibênê wê berfireh bê û wê gelek deverên weke keheh ku karduyiyan wê pêşxistina wê hebin. Di wê temenê de wê karibê wê di rengêkê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengêkê de wê bahsa wê bikê û wê werênê ser ziman bê.

Di şêwayekê de wê, hinek çavkani wê, di rengêkê de wê, karduyiyan wê, yan wê weke bindestiyên sasani û yan jî ên urartu ku wê bidina diyarkirin. Lê ev çavkani wê, nikaribin rastiye a bi pêşketin û hebûna karduyiyan ve vebêjin û bidina diyarkirin. Di rengêkê de wê dîmenên vajî wan çavkani û rengên fahmkirin û ragihandinan wê bi rewşên karduyiyan re wê derkevina li pêş. Ne tenê di nava vegotinên civakî ku wê heta roja me de wê werin wê ew wê were diyarkirin. Wê weki din wê di rengêkê de wê, di nava çavkaniyên erkolojiyî û ragihandinên ji wê demê jî wê di rengêkê de wê di wê temenê de wê, vajî wê rengê ragihandinê wê dîmenekê wê bi xwe re wê weke ku wê bidina diyarkirin.

Karduyi wê, di renekê de wê, dema ku wê bahsa wan wê were kirin wê bi qasrên ku wan bi heybet û mazin çekirina û bi iltişamekê wê werina li holê wê bahsa wan wê were kirin. Ji wê aliyê ve wê, ne tenê wê di vegotinên weke yên simurg û hwd de wê weke li deverên bilind wê ew qasrên wan wê hebin. Wê li deştên fireh wê hebin û wê di wê rengê de wê ragihandinên di derbarê wan de wê di renekê de wê dîmenekê berfireh wê di wê rengê û awayê de wê bi wan re wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê, di şewayekê de wê werênê ser ziman. Ev dîmenê wê weke bahsa qasrên karduyiyan wê bikin wê ji qasrekê û an çerçoveyek keyeni bi tenê ku wê weke xwediyê qasrek û hwd bê wê ji wê zêdetirî wê weke çerçoveyek berfireh a civakî û herêmî wê weke bi hev re wê di nava aheng û tifaqê de wê bibê wê di renekê de wê were diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman. Çavkaniyên weke bi gelek ên li nivgirava botanê ku wê bibin wê li gelek deverên wê hebin. Wê li herêmên rojavayê kurdistanê,, û heya rojhilat û zagrosan û herêmên bakûrê kurdistanê ên çolemergê û urmiyê û hwd wê, di renekê de wê weke karibê wê kifşbikê ku wê di rengê de wê weke karibê wê di şewayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di çavkaniyên li ser karduyiyan de wê bahsa zêde bikarhanina daristanan ku wê weke ji hêla keresteyên daristanê ku ew ji wan tiştan çê dikin wê weke arabokan û hwd jî wê bikin û wê di dîmenekê wê weke di rengê împaratoriyeke de wê, çerçoveya karduyiyan wê bahsa wê were kirin. Bi wê yekê daristanên karduyiyan/corduene darên bi kalîte bilind peyda dikirin ku ji bo avakirina qesran li deştan û makîneyên dorpêçkirina împaratoriyan pêwîst bûn, ji wan pêşdixistin û an bikardihanin.

Minaq Anabasis a Xenophon behsa gelekî bi navê Kardûyiyan (Καρδοῦχοι) dike. Di sala 401 b.z de, ew li gundên baş-çekkirî li çiyayên bakurê Dicleyê dijiyan û dijminên keyê pers bûn. Xenophon destnîşan dike ku kirêgirtiyên Yewnanî heman dijminatîya xwe li hember Kardûkiyan parve dikirin, lê berteka wan a li hember bi hezaran biyaniyên çekdar pir dijminane bû. Kardûyiyan leşkerên giran tunebûn ku bikaribin di şer de bi 'hoplîten hişk' re rû bi rû bimînin, lê wan bi karhanîna kevanên dirêj û şemitokan parastinek bi bandûr pêk dihanîn. Ji bo Yewnaniyan, 'heft rojên ku ji bo derbasbûna "axa Kardûyiyan" derbas bûn şerekî dirêj û berdewam bû, ku ji berhevkirina hemî zehmetiyên ku ji hêla keyê pers û Tissaphernes ve hatine çekirin bêtir êş kişand.' Li dora 520 b.z, Hecataeusê Mîletus jî Kardûyiyan wekî 'gordî' bi nav kir. Bi gelemperî, karhanîna navê 'Kasî' di

nav sînorên erdnîgariyek taybetî de hêza Kassîtan nîşan dide. Kasîtan li Mezopotamya û Çiyayên Zagrosê rêveberiyên xwe ava kirin û zêdetirî 400 salan li wir hukum kirin. Ev yek bû sedem ku herêma wekî 'Kasî' were nasîn, û di encamê de, neviyên Kasîtan - Lek û Bextiyarî yên îroyîn - wekî Kurdên Lor, beşek ji herêma Loristanê, mane.

Morfolojiya karduyiyan wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ew wê, xwediyê civaknasiyek çerçoveya wê berfireh ku mirov wê di rengekê de wê weke karibê wê bi teybetî wê li ser wê bisekinê bê. Di şêwayekê de wê, dema ku wê, bahsa rengê jiyane wê bikê wê, dîmenê wê weke yê faodali wê bide diyarkirin, weke ku em wê, di rengekê de wê bi kassit û hûrîyan re wê dibînin. Lê hinek xosletên dervî wê, ên bi civakatiyek rasyonali re wê bi wê re wê werina dîtin. Di wê temenê de wê li herêmên karduyiyan wê gelek keleh û navendên weke anfi wê werina dîtin ku wê di wan de wê weke perwerde û an xwendinên civakî wê werina kirin. An jî pêşengehên civakî wê werina nîşandin. An jî wê weke deverên bi komî wê di rengekê de wê di wan de wê bibin wê werina dîtin. Di wê rengê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, pergale wê ya desthilatî wê dikarê wê ji du aliyan ve wê, diyar bikê. Ji aliyekê ve wê dîmenekê giştî ê hegomenikî wê hebê ku ew giştî wê, weke navendîtîyekê û an dîmenekê navendî wê bide diyarkirin. Lê wê li bin wê rewşek weke xweserî û an ne navendî wê weke di rengekê de wê weke keyeniyên xwecihî û hwd wê, di wê de wê bibin. Li ser temenê komên civakî wê di rengekê de wê di wê de wê bibê. Karduyiyan wê, dîmenê faodaliyê wê weke derbas bikin. Lê wê dikaribê wê bibêjê ku wê, çanda civakî wê zêde di nava wan de wê weke ku wê li pêş bê. Wê yekê wê mirov ji kû tê digihijê? Ji tîgînên bi gotina mîrtiyê û an mîrgihîyê ve ku wê li herêmê wê di nava vegotinên wê de wê li ser wê re wê werina gotin û an vegotin ji nav û an navaroka wan wê bi rehetî wê ev wê di rengekê de wê were fahmkirin.

Di wê temenê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya mîrtiyê wê di wê temenê de wê xwe bide diyarkirin ku wê çendî wê ji temen ve wê tîgînên weke klani û an aşîrî wê rednekê û an wê weke dîmenekê wê yê ne zêde diyar jî wê di temenê wê de wê hebê jî lê wê di şêwayekê de wê li ser tîgiha mîrtiyê û bajariyê wê weke xwediyê rêveberiyel idarî û an rêzani bê. Mîrti wê weke morfolojiyek zêde giring wê di wê temenê de wê derkeve li pêş û wê, di rengekê de wê weke morfolojiya mîrtiyê de wê weke ji tîgîna ensiya berê a demên destpêka

kassitan û an berî ya an guti û an sumeran ku wê weke dîmenekê wê yêê hati peresendin were dîtin.

Me li jor wê hinekê wê hani ser ziman. Lê wê jî dikarê wê di dewama wê de wê hinekê din wê bibêjê ku wê, ensi wê weke ji rengekê rêveberi ê bajari bê ku wê bin key re bê. Ev wê di wê demê de wê were dîtin. Lê mîrti wê, piştî wê pêşkeve û wê morfolojiya xwe ya fahmkirinê wê berfirehtir bikê û wê karibê wê weke keyekê herêmî mazintir wê derkeve li pêş. Wê jî têngîna rêzaniya bajari wê zêdetirî wê weke ku wê di wê de wê hebê. Wekî din wê mîrti wê, di aslê xwe de wê, weke nişanaka herî giring a ku wê karibê wê bide diyarkirin ku wê bi wê ji rewşa faodaliyê wê weke derbasbûnek wê karduyi wê bijin. Di wê temenê de wê morfolojiya mîrtiyê wê hinekê wê komplike bê. Diwê nûqteyê de wê temenê wê civakatiya bajari bê. Wê xwediyê rêgez û destûrên ku wê bi wê ve wê girêdayî wê weke kevneşopîyên civakî û hwd wê were bi rêvebirin bê. Lê li rex wê jî wê mîr wê gotina wî piştî wê weke ya key wê weke destûrekê wê giring bibê û wê derkeve li pêş û wê diyarker bibê. Ji wê aliyê ve wê weke cihêbûna wê ya di wê nûqteyê de ji ya têngîna ensitiya berê wê weke karibê bi wê fahmbikê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê mîrti wê hem rewşek peresendinê a ser têngîna rêveberî û rêzaniya bajari re wê ji ensitiyê wê di xwe de wê bi awayekê peresendinê wê bi demê re wê bide diyarkirin bê û hem jî wê ji aliyekê din ve jî wê weke kirdeya xwe wê çerçoveya wê berfireh bê û wê wê ensitiyê û rêzaniyê wê di kirdeya keyekê de wê weke mîrekê wê bide diyarkirin. Lê mîr wê weke pêşketinê pêşî ê civakî ku ew bi encama aqil û civaketiya wî ya li dora wî re wê xwe bide diyarkirin. Minaq wê, dîwana wî wê weke meclisa civakî ku wê di wê de wê her demê wê zaneyên civakî wê berhev bibin û wê mijar û rewşan civakî wê bi axifin û wê li ser wê hizrên xwe wê li hemberê mîr wê werênina ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê mîrti wê morfolojiya wê ya civakî wê hebê. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê di rengekê de wê di rengekê de wê, civakatiyek bi aqilî a pêşdikeve û wê bi temenê wê yê çandî û zimanê wê û hwd wê hebê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê weke ku wê di rengekê de wê di morfolojiya vegotinên li dûv hev ên weke bi sedan vegotinên weke 'çîrokên pîroz' wê li dûv hev wê bîn gotin wê di hemûyan de wê vegotinên

civakî bin ku wê sazûmanek mîrtiyê û bajariyê û civakatiya wê di zikhev de wê hebê û wê rewşa mîrtiyê wê weke di temenê rêxistinek civakî a bi bajarî û hwd de wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirn bê. Ev jî wê weke di rengekê de wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê, di şêwayekê de wê mijare civakatiya karduyiyan wê bi wê yekê wê weke civaketiyeke çandi wê di rengekê de wê bi xatên stûr ên bi temeneê destûrê û an kevneşopîyên wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê yekê re wê weke bide diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê di çerçoveya jiyane wê de wê weke ji navendê û ber keviyê ve wê gûndbûn wê hebin û ev wê, weke rewşek xwezayî û bi hesan wê weke karibê wê bi wê re wê li herêmê wê kifş bikê bê.

Wê kî dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, civakatiya karduyiyan wê, di rengekê de wê weke civakatiyek ku wê, bi dîrokî wê karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi gelek aliyên wê werênê ser ziman bê. Wê di rengekê de wê, hem bi dîrokî wê temenekê wê yê kûr wê hebê. Hem jî wê di rengekê de wê weke bi wê temenê wê xwediyê çerçoveyên berfireh bê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, ev wê rengê pêşketina wan wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê, di rengekê de wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê bide diyarkirin bê.

Di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê di şêwayekê de wê morfolojiya karduyiyan a civakî wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê yekê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Civaka kaeduyiyan bi îhtimaleke mezin çandi bû; ew li dora serokên mîrtiyên bihêz û hukumdarekî navendî hatibû organîzekirin, û avahiyek ku konfederasyonên mîrtiyên Kerdên paşê dişibiya. Keyê karduyiyan ne otokrat bû, lê "yekemîn di nav wekhevan de" bû, ku berjewendiyên mîrtiyên din û an herêmên din herêmî yên bihêz ên ku rêyên çiya û herêmên din kontrol dikirin hevseng dikir. Ev avahiya civakî berxwedana keyeniyê rave dike. Tewra ku paytext bikeve an jî key were kuştin (wekî Zarbienus), avahiya mîrtiya nenavendî berxwedana domdar ji gelek kelehên din ên herêmê û navendên din wê kariba bida domandin. Di rewşa keyê medi Molon de jî wê rewşek bi wê rengê wê karibê wê kifşbikê ku ev wê weke kevneşopîyek civakî wê xwe di rengekê de wê bi derfet wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê pergalek wan ya civakî a teybet wê hebê. Wê di rengekê de wê, rewşek weke ya tifaqî ku wê weke rengê wê ne hati ragihandin û wê hertimî wê di ahengekê de wê weke ji aliyê xwe ve wê kifşbikiran û wê bi wê hev temem bikiran wê bi wan re wê di rengekê de wê weke biheta dîtin. Ev wê weke xosletê wan ê xwe dana domandinê yê her demê ba.

Ji wê aliyê ve wê jî dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, têkiliya navendê û ne navendê wê di wê rengê de wê çendî wê weke di nava wê de wê weke di dîmenekê komplike de wê were dîtin jî wê ew çendî jî wê weke di rewşa xwe de wê di rengekê zelal de wê, dîmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya navenda karduyiyan wê weke nivgirava botanê ku wê weke navenda mîrgehî û an keyeni wê were dîtin wê ne tenê wê weke keyê mîran û an keyê keyan wê weke mîrgeha ser mîrgehan a navendî jî wê di rengekê de wê biheta dîtin û wê, ber vê yekê wê hemû mîrgehên dîtin wê hertimî wê çavê wan wê li wê ba. Di wê temenê de wê ev wê weke kevneşopîyek bi rêz û hûmet jî wê were dîtin ku wê di wê temenê de wê, rewşek navendî wê bi wê yekê wê bi wê re wê were dîtin. Heya roja me wê gotina 'mîrê bota' û an mîrtiya botanê ku wê bahsa wê were kirin û wê were ser ziman wê, di kirde û gotinê de wê morfolojiyek bi wê yekê û rengê a navendî jî wê li ser wê esasê wê bi wê re wê di gotinê de wê were diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, li herêmen din ên kurdistanê wê piştre jî wê mîrgeh wê hebin. Lê wê mîrgeha botanê wê navend bê. Ji wê aliyê ve wê weke kevneşopîyek ku wê ti kesek wê dernekeve dervî wê ku ew baweriya wê êzdayî bê û an wekî piştre dihê diyarkirin zerdeştî û an rengekê din ê weke hizirî û hwd bê. Di wê temenê de wê, ev wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ê bi kevneşopî ku wê kariba wê werênê ser ziman bê.

Em ji navendîtîya botanê wê morfolojiyê wê tê digihijin ku wê herêmen wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê, bi wê yekê wê hertimî wê derkeve li pêş. Lê di demên kevnera de wê, ji keyeniyên demên dereng ên mitanniyên û piştre medan û hwd re jî wê weke navendîtîyek wê bi wê re wê bibê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê bi wê re wê weke di şêwayekê de wê weke bi wê re wê, derkeve li pêş. Wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Girêdana karduyiyan bi Medan re bi taybetî girîng e. Çavkaniyên urartuyî û ji demên mediya ê duyem yên paşê pir caran ji Kurdan re wekî

"Mar" (Medî) hatine gotin. Keyeniya Kordûn dikare wekî yek ji mîratgirên sereke yên mîrata Medan piştî hilweşîna Împeratoriya Medan were dîtin; wê çand û zimanê xwe di ewlehiya Çiyayên Zagros de parast. Lê ji wê zêdetirî wê weke mîretgihên guti û paşê hûrî û mitanniyên jî wê werina dîtin. Navê karduyiyan wê navê welatitiya kassitan bi xwe re wê bide diyarkirin. Lê di rengekê de wê ji morfolojiya 'mar' têngîna rewşek tawandinê a weke 'mîr' jî wê weke karibê wê were fahmkirin. Wekî din ser temenekê çandî wê têngînek weke ya kevneşopî a pîroz jî ku wê heya roja me wê xwe di nava kurdan de wê ser temenê kevneşopîya weke têngînê 'kevneşopîya hemawiyê' û an 'têngîna şahmaran' û hwd re wê, xwe di rengekê de wê weke ku wê karibê wê bide diyarkirin. Ev têngîh wê di nava wan de wê weke bi cih bê. Lê serdema karduyiyan wê gelek morfolojiyên ku ew di rengekê de wê weke bi zêhni wê karibê wê di wê de wê kûr bibê û wê fahmbikê wê hebê û wê pîrrianiya wan jî wê di vegotinên weke 'aciniyan' de wê di şêwayekê de wê weke çandek civakî a hizirî û hwd wê, bi gelek şêwayan wê werê diyarkirin.

Li vir wê morfolojiya acinitiyê re wê, karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê girêdanên ku wê di çavkaniyên museitiyê û an tawratê ve wê werina diyarkirin wê di rengekê de wê, weke werina kirin wê bibin û wê, di morfolojiya dawud, suleyman û berê wan musa ku wê serî li Hizir bide wê karibê bi hinek morfolojiya wê li wê bihizirê û ev me berê cih bi cih li jor li gelek deveran wê dûbare wê bi hinek awayên cihê wê hani ser ziman. Lê ev ali û ev morfoloji wê rewşek teybet a weke ahengbar wê, di xatekê de wê dîmenekê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê morfolojiya təkiliya cihutiyê bi karduyiyan re wê, di rengekê de wê piştî wê weke baweriyekê wê pêşkeve wê, ji demên piştî mitanniyên heya karduyiyan û piştê wê, adiabane wê di rengekê de wê li ser heman xatê wê bi karduyiyan re wê di rengekê jiyankirinê de wê xwe bide diyarkirin. Dema ku em li çavkaniyên jiyankirinê û deverên ku ew dihên diyarkirin wê rastiyê wê mirov wê kifşdikê. Di rengekê de wê ev di dema mediya de jî wê weke levkirina bi babil û med re wê, morfolojîyek wê weke bi wê re wê, di rengekê de wê piştî wê, bi karduyiyan re jî wê, di şêwayekê de wê heman morfolojîyî wê xwe bi karduyiyan, û levkirinên wan ên li ser wê temenê bi aligirên musewî û heya sûryaniyên paşê di dewama asûrîyan de dihên wê karibê wê bi wê yekê bi wan re wê di rengekê de wê bahs bikê. Ev wê, di rengekê de wê,

di şêwayekê de wê weke di çerçoveya heman civakatiya karduyi de wê, xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê,, minaq 'xate dawudi a ji misrê dirêjê dibê wê, weke xatek li rex axa karduyiyan wê, dirêj bibê û wê di wê temenê de wê weke di bin ewleyiya karduyiya de wê xwe bide domandin û ev wê weke bo wan wê di rengekê de wê weke xwe di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, di nava vegotinên karduyiyan ên weke aciniyan de wê xosletên bi wan ên ku ew dihên diyarkirin wê, ne dûrî ya karduyiyan wê werina diyarkirin. Ew jî wê weke carna wê, weke karduyiyan wê çavsor wê werina diyarkirin. Di wê temenê de wê, ev wê weke morfolojiyek xort wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, di dema karduyiyan de wê, çanda esteri wê, li welatê karduyiyan-subari wê, derkeve li pêş. Minaq wê li herêmên bakûrê kurdistanê iroyin ên weke 'herêmên torê' dihên bi navkirin wê, li dora midyadê wê herêmên weke 'esterê' wê weke navendên ku wê di wê temenê de wê, bi heman morfolojiye wê di rengekê de wê, hevsengiya karduyi, sûryarani û musewi di rengê têngîna adîbane de wê bibê wê pêşkevin û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya esterê wê di dema karduyiyan de wê derkeve li pêş. Di dema karduyiyan de wê çanda wê, piştî dema pêşî a mediya wê li herêmên torê wê bibê û wê herêmên li dora midyadê wê navendîtiyek wê ya çandî wê bi wê yekê wê bibê û wê karibê wê, bi wê navê wê re wê, weke navê herêmê jî wê kifşbikê. Lê ev wê bi çanda karduyiyan wê pêşkeve.

Gotina herêma torê wê di rengekê de wê li ser wê temenê wê bi du morfolojiyên teybet wê karibê wê fahmbikê. Yek wê civakatiyek çandî a temen dirêj û çerçoveya befireh ku wê bibê wê karibê wê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê li ser wê temenê ev herêm wê di rengekê de wê bi wê yekê wê weke navendên çandek civakî a teybet ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ya din a duyem jî wê ser wê temenê wê ev çerçoveya civakî wê weke bi temenê çerçoveya welatiyekê civakî ku wê bi çerçoveyê û morfolojiyên bi hêzên keyeni ên leşkerî zêdetirî wê bi yê civakî wê di rengekê de wê weke di rengekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Ev wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Karduyi wê di wê temenê de wê serdemek civakî a kevnera a pêşketî ya civakî wê bi

wê yekê wê bi xwe re wê bi sazûmane wê re wê bide diyarkirin û wê karibê wê di wê rengê de wê bi teybetî wê kifşbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Di morfolojiya têtîna serdestiya civakî de wê bi rêgezên pêşketina aqilî û rasyonali de wê bê dîtîn. Di wê temenê de wê li ser wê rengê û pêşketinê ên ku wê di nava vegotinên kurdan de wê bahsa wan wê ji wan demên kevnera wê were kirin wê zêde levkirinek baş û kûr bi gotina faodaliyê re wê weke bi wan re wê newê dîtîn. Di wê temenê de wê, direngê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, dervî wê di reng û awayekê de wê weke ku wê xwe di şêwayekê de wê bi dîmenekê aqilî wê xwe bide bide diyarkirin. Di şêwayekê de wê di wê demê de wê pêşketinê aqilî û baweri wê di rengê de wê di zikhev de wê derbas bibin û wê, morfolojîyên bi wê yekê ên pêşketina di dem û herêmên karduyîyan de wê ser axa wan wê di rengê de ku wê bîn kifşkirin wê çerçoveyek aqilane a civakî wê bi xwe re wê bidina diyarkirin. Di rengê de wê, piştî têtîna mitrayîyê wê, di rengê de wê êzdayî, zerdeştî û hwd wê hebê. Hizirîti wê hebê. Hizirîti û morfolojiya acinîtiyê wê di zikhev de wê hinek girêdanên bi hev re wê bi mistikî wê di rengê de wê bidina diyarkirin û ev wê, dema ku em hinekê bi hev re li wê di hizirîn wê weke dîmenekê çandî ê civakî ê kûr bi zêhni wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin û wê aliyê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bi hizirê û wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê û şêwayê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiya hizirîtiyê û acinîtiyê de wê çanda karduyî wê, dîmenekê wê yê teybet wê xwe bi wê yekê û rengê wê bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin û ev ali wê weke aliyekê wê yê giringê ku wê weke pêwîst bê ku wê hinekê bi hinek şêwayên wê yê fahmkirinê ên teybet wê weke pêwîst bê ku wê hinekê din wê ser wê bi berdewamî wê ser wê bisekinê bê. Ev wê weke aliyekê mijarê ê giring wê xwe di rengê de wê bide diyarkirin. Morfolojiya hizirîtiyê û teolojiya wê, û pêjnên weke yê acinîtiyê wê di wê xate teolojiyî de wê, di rengê de wê hewldanên ku wê bi wê re wê weke bîn xwestin werina kirin werina hanin li ser ziman wê bibin. Lê wê bi sernekevin. Hewldanên pirr piştre bi Nesimî re wê weke li ser wê temenê wê de wê bibin û wê, bibin sedema wê ku ew were qatil kirin. Ev ali wê weke aliyekê fahmkirî ê zêhni ku wê temenê kûrbûnek hizirkirî û fahmkirî wê biafirîne bê û wê, pêwîst bê ku wê hinekê din wê ser wê bê sekin in.

Rewş û morfolojiya nesimi wê pirr piştî wê rû bide. Lê ji ber ku wê, bi dîrokî wê hinek referansên fahmkirî ên bo demên berî xwe (û an berî dema xwe) wê di rengekê de wê weke li ser ragihandinên xwe re wê bide diyarkirin wê, weke aliyekê ku wê, giring ji wê nûqteyê de wê di wê nûqteyê de wê karibê wê bi wê ve wê girêdayî wê çend gotinan wê werênê ser ziman. Di mantiqê têngîna salixkirinên hizirî de wê, di rengekê de wê weke karibî wî û hizrên wî fahmbikê bê. Emê li jêr di hinek xabatên cihê de wê mijare nesimi bi dema wî re ku em hatina dema wî, werênina ser ziman. Yên ku em nûha bînin ser ziman wê girêdayî wê morfolojiya ku wê weke çavkaniya hizirên wî yên êzdayî û hizirî ku wê weke kirpendinên li demên berî xwe ên kevnera wê bikê di wê çerçoveyê de wê werina ser ziman bin.

Di felsefeya Nesimi de wê weke ku wê dema ku mirov wê xwe zanibê wê hewirdora xwe û zêhn û heta xwûdayê xwe wê zanibê. Di wê temenê de wê di morfolojîyê de wê, bi têngînek ontolojiyî wê ji mirov û fahmkirina mirov bi ber têngîna xwûdayî ve wê herê. Li gorî Nesimî, Xwedê li derekê dûr nîn e; ew di rû û cewherê mirov de ye. Ber vê yekê wê, ji her aliyê ve ew mirov wê weke bi her rewş û tevger û xuy û kirinên mirov re wê bikê ku wê fahmbikê û wê ji wê aliyê ve wê di aslê xwe de wê felsefeyek jîyanî û piratikî a tekûz wê di rengekê de wê weke çerçoveya wê ya fahmkirinê wê, bikê ku wê bide diyarkirin.

Ew bî aqilê xwe wê tiştê ku ew heya wê, ne tenê wê bi wê tiştatiya wê fahmbikê wê bi cewherê, wateya li wê dihê kirin, dîtbariya wê, û wûcana wê û hwd re wê, di rengekê de wê li wê bihizirê bê. Rewşên weke yên tîkiliya mirovan û hwd re wê, di wê temenê de wê li wê bihizirê. Ew li tîpên kurdî di hizirê û di rengekê de wê di wan de wê, bixwezê bigihêjê morfolojîyê fahmkirinê a li ser temenê fonolojiyî û morfolojîyî. Weke çawa kurd di vegotinên xwe de wê bo gotina aciniyan wê werênina ser ziman “wê, di pela darekê a piçûk de wê weke karibin bajarekê bi qasrên mazin weke bi gelek malan çê bikin” wê weke têngînek ku wê ji wê peyxa wê were girtin bê. Wê weke ji wê bînin ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, wê, di rengekê de wê, dîmenekê fahmkirinê wê werênê ser ziman.

Li gorî Nesimi wê, mirov wê weke bi cewherê xwe wê cewherê gerdûnê bê. Lê wê xwûdayiti wê nûqteya wê ya herî baştirin û tekûz bê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê têngînek felsefeyî a ideayî ku wê weke Platon wê, diyar bikê wê di rengekê de wê weke di rengê de wê bi tênga xwemaliyê û yên weke ji wê kopiyan wê diyar bikê. Lê Nesimi wê bi wê rengê wê diyar nekê. Ew di rengekê din de wê weke, ya weke platon wê weke kopî

dibînê ew wê weke kopî diyar nekê û wusa nebînê. Ew wê weke têngînek û pêvajoyek fahmkirinê û an ast û pîvanek wê dibînê. Ji wê aliyê ve wê weke radayekê wê diîyar bikê. Di wê radayê de wê xwûdê wê nûqteya bilindtir a tam wê diyar bikê.

Li gorî nesimi wê di rewşa bûna xwûdê û wê nûqteya bûyinê de wê mirov wê weke wê bi wê re wê fahmbikê. Minaq wê dema ku wê, li di felsefeya Nesîmî were nerin, têgeha cinan ne ewqas rasterast wekî hebûnên metafîzîkî û tirsnak tê dîtin, lê belê di çarçoveya sembolîsma antroposentrîk hebûna mirov de dihilde li dest û ew di wê de wê weke têgihîştinek bi hişmendî a hebûna bi aqil û an hebûna ku ew dikarê wê, werênê ser ziman wê diyar bikê. Ji wê aliyê ve wê, têngîna aciniyan wê, bi nesimi re wê morfolojiya ezdayiyê wê, dîmenekê wê yê giring ku em wê ji nava têngihên li herêma navenda karduyan a nivgrava botanê wê fahmdikin wê dîmenekê wê bide me. Rastiya nesimi wê bi rastiya wê, rastin re wê, fahmkirina wê, ne tenê wê me li ser hinek xatên fahmkirinê wê bigihênê têngihîştina hizirî lê wê ji wê zêdetirî wê me bigihênê têngîna karduyiyan û dîmenê wan ê fahmkirinê jiyanê jî. Ji wê aliyê ve nesimi wê weke pêjnek ku ew bi rastiya wî re ew ne hatiya fahmkirin û an jî bi zanebûnî dervî rastiya wî ew bi awayekê hatiya dayin fahmkirin. Di wê temenê de wê, rastiya wî ku wê, fahmbikê weke wî wê, ji wê aliyê karibî dîmenekê baş ê fahmkirinê ê dîrokî, civakî û baweri bi herêma navenda karduyiyan û têngihîştin û dîroka wan re jî wê bi xwe re wê di rengekê de wê ji wê aliyê ve wê bide diyarkirin. Ber vê yekê wê weke jinûve wê weke hewceyi bi fahmkirina wî wê hebê. Di wê nûqteyê de wê, têngîna wî ya metafîzîkê wê di rengekê de wê dîmenekê rasyonel ê mirovparêz û an hebûnîparêz (existentialism) weke yê hallac wê di rengekê de wê bide me. Ev xate ku ew weke hallac ji wê temenê xwe yê hizirkirinê digirê wê di wê rengê de wê weke dihê gotin bi navê hallac têngîna tasawufê û an weke bi nesimi dihê diyarkirin têngîna hûrûfîtiyê wê zêde rengê wê yê fahmkirinê wê di wê şewayê wê yê têngihîştinê de wê weke zêde nebê. Têngîna wan ya mistîkî wê weke dîmenekê wê yê bi Hizire jî dihê dîtin bê û wê, dikarê ser têngînek bi aqilê rasyonel re wê, fahmbikê bê. Ew bi morfolojiya fahmkirin û fahmnekirinê û an têngihîştin û têngihîştinê û hwd de wê, di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Lê awayên têngihîştî û fahmkirinê jî dikê ber lêpirsinê de. Ber vê yekê wê di rengekê de wê bi wan gotinan hanina wan ser ziman wê weke perdeyek sernûxûmandinê jî wê xwe di rengekê de wê weke bi wan re wê bide diyarkirin. Di morfolojiya aciniyan de wê weke têngînek 'sermirovî' û an bi xosletên re weke ser mirovan re wê weke di

dîmenekê antropomorfîkî ê mirovi de wê were diyarkirin. Ev wê weke têtînek herêma kurdistanê bê û wê, di wê nûqteyê de wê, morfolojiya acinitiyê wê hem bi têtînek dîrokî û civakî û çandî wê weke karibê bi wê fahmbikê û hem jî wê weke têtînek bi hişmendî û morfolojiya metafîzîkê a hebûna di nava demê de ku wê mayinda û wê weke dirêj biji wê di wê temenê de wê di pêjnek fahmkirinê de wê bide diyarkirin. Ev wê, ne morfolojiyek islamî bê. Ev wê, teqez wê weke morfolojiyek êzdayî û kurdi û kurdistanî bê. Ji xwe, nakokiya bi wê, ku wê bibê temenê qatilkirina hallac jî û nesîmî jî û gelek keseyetên bi zane ên weke wan wê di rengekê de wê ev rewşa wan ya kevneşopîya hizirî û êzdayîya wan bê.

Têtîna acinitiyê wê di morfolojiya fahmkirina Nesimî de wê bi ber têtîna 'mirovê tekûz' de wê weke rengekê fahmkirinê wê bide diyarkirin. Kêmesîyên bi fahmkirinê û jiyanê û bi xuyên xwe weke bi nefsa xwe û an hêrsbûnê, şehwetê û hwd dide nişandin wê ser wan re wê weke bi têtînek hebûnê wê bixwezê wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, nesimî wê, di rengekê de wê, morfolojiya aciniyan wê di wê temenê de wê, di wê de wê rasyonalmek hebûnê a wê bi wê yekê wê şîrove bikê û wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê şîrove bikê û wê werênê ser ziman. Nesîmî di helbestên xwe de gelek caran nişan bi çîrokên nebi Suleyman dike. Ew serweriya Suleyman li ser cin, ba û heywanan wekî sembola serweriya manewî ya ku divê mirovahî di nav xwe û gerdûnê de ava bike dibîne. Ev du beytên ji Dîwana kurdî/kirdki ya Nesîmî vê felsefeyê kurte dike: "Mirov û cin mîna Suleyman di bin fermana Nesîmî de bûn; Ew şivanê mirovahiyê ye, bi gopalek di destê xwe de mîna Mûsa." Ne nava kurdan de wê gotina nebitiyê wê bi wê re wê, li pêş bê. û wê, bi wê yekê wê gotinên weke "nebi Nuh", "nebi hizir", "nebi musa", "nebi suleyman" û hwd wê, di rengekê de wê derkevina li pêş. Morfolojiya van gotinan û temen û keseyetîya wan li wê herêmê bûnê jî wê di rengekê de wê têtînekê wê di wê rengê de wê bi wê yekê wê weke karibê wê fahmbikê bê.

Ev gotinên Nesimî wê di aslê xwe de wê, girêdane wî ya bi morfolojiya aciniyan û çanda civakî a botanê û ya kevner a dema karduyan jî wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Morfolojiya aciniyan wê temenê têtîna morfolojiya teoloji a karduyan jî wê di rengekê de wê weke bide diyarkirin û ev morfolojiyê di êzdayiyê de wê weke 'mirovê bilindir (superior human)' re wê, di rengekê de wê weke kirpendinek wê jî wê bikê. Ji wê aliyê ve wê, morfolojiya karduyîyan wê, di rengekê de wê bi têtîna teolojiyek hemdem wê bibê. Di wê temenê de wê ev têtînên weke bi suleyman û an musa û hizir re wê werina diyarkirin wê, di rengekê de wê,

çerçoveya wê bidina diyarkirin. Gotina mirovê astbilind û an bilindtir (superior human) a hallac jî û ya nesimi jî wê ji gotina êzdayiyê a rengê wê yê pêşketina dema karduyiyan bê. Ev wê, çerçoveya wê, bi filosof-nebi ên weke Hizir û hwd re wê, were pêşxistin û wê piştî wê, li gorî demê wê were bi hiş û têgihiştin kirin. Lê çerçoveya Hizir û êzdayiyê wê weke çerçoveyek teqez a giring ya teolojiyî ku mirov wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê demê wê bikê ku wê fahmbikê bê, weke ku wê hallac û nesimi wê bi wê yekê wê bikin.

Di morfolojiya nesimi de wê têgihiştina wî tiştê zelal wê bide diyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de bê ku wê di rengekê de wê weke çawa wê karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê bê. Minaq wê, di rengekê de wê, dema ku wê bahsa Hizir wê were kirin wê weke keseyetiyek nebi wê were diyarkirin. Ev dihê vê wateyê ku wan hêzek mîna ya nebi Hizir bi dest xistine, ku dikare hem li ser cîhana maddî (mîrovî) û hem jî li ser cîhana manewî/nexuya hukum bike û bigihijê zanina wê û an gihîştîya zanina wê bê diyarkirin. Ji wê morfoloji wê, di rengekê de wê piştî wê, bi rengekê wê bahsa suleyman jî wê were kirin. Bi gotinek din wê morfolojiya Hizirî a diyarkirinê û hişmendiya wê di wê temenê de wê weke bi fêrsên fahmkirinê ên çanda fahmkirinê û têgihiştinê a serdema karduyiyan wê weke di wê de wê serwer bê û wê bide diyarkirin bê. Gotina herî navdar a Nesîmî, "Du cîhan di hundirê min de cih digirin, lê ez di vê dinyayê de cih nagirim," dibêje ku mirov makrokozmos e (gerdûna mezin). Li gorî vê felsefeyê, cîhana madî (mîrov, cîhan) û cîhana menewî (cin, firîşte, yên nedîtî) di anatomiya giyanî ya mirov de hene. Cin ne hebûnên ku di cîhana derve de werin diyarkirin in; ew hêmanên ku mirov di cîhana xwe ya hundurîn de vedişêre ne, lê divê ew bi gihîştina giyanî wan derbas bike. Ji fahmkirina gotina 'derbaskirinê' wê di rengekê de wê, têngîna hebûna acini bi antropomorfîkî li têgihiştina wê bigihijê û wekî din wê bi wê fahmkirina wê, dervî dema xwe ya di wê de diji ji nava sînorên wê yên teng ên fahmkirinê derbaskirinê jî wê, di rengekê de wê weke bi wê re wê bide diyarkirin.

Li vir wê dema ku em li çerçoveya gotina acinitiyê dinerin wê di rengekê de wê weke morfolojîyek berfireh a ku wê di rengekê de wê, bi wê re wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê ev têngî wê weke têngînek morfolojîyî û heta ku wê bi teolojiyî wê li kurdistanê wê hebê û wê, di rengekê de wê, şîroveyek serxwezayî wê bi wê re wê weke di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de

wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê morfolojiya acinitiyê wê, çendî ku wê di dîmenekê mitolojiyî û mistikî de wê were dîtin jî lê wê hinek morfolojiyên rasyonel jî wê bi wê re wê hebin ku ew bi wê re wê, dihê ser ziman bê. Aliyê pêşî wê, weke vegotinna ji azmûnên jiyane civakî a kurdistanî wê werina pêşxistin. Wê di wan de wê, têgînên weke mirov, mîrtî, mîr, û hwd wê, di wan de wê hebê. Di rengekê de wê weke bi wê re wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Aliyê duyem wê têgîna weke di rengekê serxwezayî de wê eke bi gotina acinitiyê re wê were diyarkirin wê bi temenî wê weke têgînek serxwezayî û afsûnî şîrove bikê wê weke kêmbibê. Ber ku ew di rengekê de wê, di navbera têgîna fizikî û ya nefizikî de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê were lêhizirkirin. Di rengekê de wê rêgezên aqilî ku wê weke di dîmenekê dervî ya fizikî wê, weke ji wê cihê wê çawa bi wan wê were lê hizirkirin wê di dîmenekê wê weke wê de wê di şêwayekê de wê dîmenekê wê yê hizirkirin wê were dîtin.

Ev wê weke têgînek ku wê reng wê bide hem wêjeya berî islamê a kurdistanî û hem jî ya piştî wê jî. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Mijare acinitiyê wê di wê de wê hinek morfolojiyên hizirkirinê ên weke bi têgîna ideayê a bi aqilekê civakî û hwd re wê weke di wê de wê were lê hizirkirin. Ya ku wê nesimî û hwd wê li wê bihizirê jî wê were ew bê. Minaq wê têgîna mirovê bi aqil ku ew weke tam û tekûz û ew dikarê her tiştê bi aqilê bikê û karina wî mirovî ê her tiştê bikê wê di wê rengê de wê bi wê re wê were diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Gotina acinitiyê wê, weke gotinek li ardnigariya karduyan wê serwer bê û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê herêmen weke bajarên aciniyan û hwd wê werina diyarkirin jî wê di rengekê de wê li wê bin. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê bi wê yekê wê di wêje û vegotinên wê yên civakî

de wê di wê de wê hebê û wê morfolojiyên bi têngînî ên başî û nebaşîyê bi minaqên cihê wê bi wê re wê werina diyarkirin.

Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê kesek bi yekî din wê başîyekê bikê wê encama wê çawa bê û an nebaşîyê bikê wê çawa bê wê di wê rengê de wê encamên wê di rengê de wê were diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengê de wê weke biwê re wê werênê ser ziman bê.

Dîmenê morfolojiya acinitiyê wê weke dîmenekê hizirkirinê ê dema karduyiyan bê ku wê di rengên wêjeya civakî û têngîna wê ya dema wan de wê serwer wê were dîtin. Di wê temenê de wê vegotinên aciniyan bê û an vegotinên cûr bi cûr ên bi simurg re bê û an vegotina sahmaran û hwd bê wê li heman herêmê wê rû bidin û wê, di rengê de wê weke xwediyê heman û reng û fêrsên fahmkirinê ku wê weke bi wê re wê weke karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengê de wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman. Di wê cihane weke ya afsûni de wê weke di dîmenekê wê de wê were diyarkirin de wê, dîmenekê wê yê fahmkirinê ê jîyanê û bi fahmkirina hebûna dijiyanê de wê were lê hizirkirin. Minaq wê, dema ku wê li botanê wê tirba nuh wê ji qama sê mirovan dirêjtir wê were çêkirin wê çawa êw karibê wê fahmbikê bê? Bêgûman wê dervî wê morfolojiyê û rengê fahmkirinê wê nikaribê wê di rengê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ku wê têkiliyek bi hişmendi wêbi hebûnê û fahmkirinê û jîyanê û xwezayê wê di zikhev de wê bi hev re wê weke bi wê re wê were pêşxistin.

Morfolojiyên weke bi salixkirina kirin û piratikên jîyanê, hebûn û rewşên jîyanî û hwd wê, bi wê re wê bibin û ev wê weke aliyekê wê yê giring ê salixkirinê bê. Di rengê de wê dikarê wê weke pêvajoyek fahmkirinê a giring jî wê di şewayekê de wê weke bi wê re wê fahmbikê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman bê. Acini wê morfolojîyek wê çanda êzdayi ku wê bi wê were bawerkirin ku wê, ji êgir wê werin û çê bibin bê. Di wê temenê de wê weke ku wê were fahmkirin wê di nava baweriyên kurdistanî ên weke êzdayi, zerdeştî û hwd de wê agir wê weke têngînek pîroz bê. Di wê temenê

de wê weke çavkaniya bûyina wan wê weke ji êgir bê wê werina ser ziman. Lê di hinek vegotinên kurdan de wê ne tenê wê, agir lê wê hewa jî wê weke çavkaniya hebûna wan wê di rengekê de wê were diyarkirin. Ji wê aliyê ve agir û hewa wê, di wê temenê de wê, di şewayekê de wê, were diyarkirin. Di hinek morfolojiyên weke şibandina bi mirovan û an weke mirovan wê di wê temenê de wê bibê wê, li ser morfolojiyên bi teolojiya afirandina mirovan weke ji hariyê re wê, werê dayin ber hev û wê, di wê temenê de wê, ew wê, weke ne hebûna ji hariyê ku ew hatina çêkirin û wê di wê temenê de wê êzdayi wê, xwe ji wê morfolojiya afirandina ji hariyê a mirov wê bi wê weke dûr bigirin. Di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Li kurdistanê wê çavkaniyên morfolojiya acinitiyê ku wê weke bi hewa wê diyarkirina wê heya têgînên dema sumerê ên Enlil wê herin ku wê, navê Enlil wê bixwe jî wê wateya wê, hewa û azman wê di rengekê de wê weke têgînekê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya acinitiyê wê, di wê rengê de wê weke têgînek giring wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Di demên kevnera de wê çavkaniyên hebûnê wê weke avê û an agir ku wê werina diyarkirin di nava têgînên felsefeyê bixwe de jî wê di rengekê de wê weke nikaribê wê ji wê cihê û dûr li wê bihizirê bê. Minaq li gorî Platon, acinî wekî derçûnên ji xwûdê têne hesibandin. Hin nivîskaran cin û xwedayan wekhev dikirin, wan tenê bi têkiliya wan a bi mirovan re cuda dikirin. Hin nivîskaran heta xweda û xwedawendên wekhev hebûn, wan tenê bi nêrîna wan a li ser mirovan cuda dikirin. Romayîyan ji karduyîyan fêrbûn ku ew qorbanan ji cinan re pêşkêş bikin. Cin di heman demê de alîkarên pêxemberan dihatin dîtin jî. Ji bo filosofên girêkî ên wek Sokrates, cin "dengek hundurîn" bû ku wî hişyar dikir.

Di baweriyên Mezopotamya yê kevna de, acinî dikarin hem parêzvan û hem jî zirardar bin. Nexweşiyên derûnî, birîndarî û nexweşî bi acinîyan ve girêdayî bûn. Lêbelê, cin pir caran parêzvan jî bûn. Ew di derxistina acinî de alîkarî dikirin û li dijî acinîyan diparastin. Carinan acinîyên baş diçûn nav kesekî ku hatibû girtin da ku acinî an acinîyekî xerab derxin. Ew wekî parêzvanên parêzvan li dijî xerabiyên ku dibe ku hewl bidin bi deriyan bikevin dihatin hesibandin. Kassitan û paşê ku wê di nava asûriyan de jî wê weke çandek bi cih dibê bê têgîna acinîyên parêzvan hebûn, ku jê

re apkallu (di kurdi de wateya 'ew -kesê- kal', ewê kal, 'ewê nawserî xwe, 'apê -mazin- ê kal' û hwd wê, wateyan bide me. Weki din wek navê kesê zane û an di nava têngîna sumeriyân de wê weke 'heft kalan' û an 'heft kalên zanê' jî wê karibê wê fahmbikê. Di mitolojiya Enki de wê wê weke kesên bi bawerî û zanîna girêdayî wî bin. Weki din, çavkaniya 'apkallu, wê bi têngîna ap' ku wê, hîm û temenê xwe ji têngîna 'ab..' a abzû' wek digirê jî wê têngînekê di destpêkê ve wê bide me. Wê weke 'zaneyên abzû' û an jî 'kalên abzû' jî wê morfolojiyekê de wê bi wê yekê fahmkirinekê wê weke bidina me. Lê ji aliyekê din ve jî wê weke girêdanek wan ya bi aciniya re wê, li ser wê, rewşa wan diyarkirna wan re wê hebê. Apkallu - an Abgal- heft hebûnên nîv-îlahî ne di mîtolojiya Mezopotamyaya kevnar de ku navên wan tê wateya "aqilmend" an "xwedan", û ku şaristaniyê fêrî mirovahiyê kirine. Girêdana wan bi acini wek 'giyanên parêzvan' re bi tevahî ji rastiya ku ev hebûn di bawerîya Mezopotamyaya kevnar de wekî "hêzên parêzvan ên serxwezayî", hebûnên apotropaîk, dihatin dîtin, û bi demê re, têkiliya wan bi têgehên "acini", bû.) digotin, hin dişibin mirovan, hin bi ser û baskên baz. Aciniyên navdar Lamassu û Pazuzu ne. Jinan ji bo parastina li dijî Lamassu amuletek (weke bi têngîna niviştê -kişādu- ku wê di nava kulta gula yazdana kassitî de wê bê dîtin. Di derbarê van pratîkên şîfayê yê di kulta Gula de an jî rolên asû -bijîşk- û āšipu -sêhrbaz/derxîner wek kesê nivišta kişādu bi gotinên pîroz çêdikê bo parastinê û başkirinê.- di bijîşkiya Mezopotamyayê de bêtir fêr bibin ku wê, bi wê re wê bîn diyarkirin.) bi serê Pazuzu hildigirtin. Di heman demê de, Lamassu li dijî Pazuzu parastin peyda dikir. Hin ji wan xwedî şîyanên parastinê yê taybetî bûn û dikaribûn li dijî çavê xerab jî biparêzin, ku ev wê weke çandekê û baweriyekê wê heya roja me wê li kurdistanê wê karibê rasti pêbawerîya wê, were.

Di morfolojiya aciniyan de wê weke ji nava karduyîyan wê were diyarkirin wê, di vegotinên kurdan de wê bê gotin ku ew wê, nêzî hesin nabin. Weki din wê bahre têngînek weke ya 'mohrkirinê' wê bikin ku ew di nava wan de wê, hebê û wê paşê ev bi gotina 'mohra suleyman' re jî wê di hinek rengan de wê were diyarkirin. Weki din wê morfolojiya zawacê a nava mirovan û aciniyan wê bibê û wê, di rengekê de wê ev piştî wê, di rengên cihê de wê, bahsa wê were kirin. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê bi acinitiyê de wê, xweşîkî, bedewî, hişmendi, bi aqilbûn, estetîk, û hwd wê hinek morfolojiyên ku wê bi wê re wê li wan wê werina hizirkirin bin. Lê çavkaniya wê gotinê wê weke berê wê demê wê di nava wan de wê wê weke hebê. Di vegotinên kurdan ên aciniyan de wê di rengekê de wê

çendî wê weke mistik û afsûnî wê werina diyarkirn jî lê wê di rengekê de wê bi karinek mirovî a weke bi aqilê xwe dikarê her tiştê bikê û an tefkir bikê wê di rengekê wê weke wê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê were lêhizirkirin.

Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîna morfolojiya aciniyan wê, di rengekê de wê, weke morfolojîyek bi hişmendiyê a xort ku wê weke li ser temenê jî hev cihê kirina rêgezên hizirkirinê û an aqil jî yê fizikê cihê ku wê bi wan wê bihizirê wê di wê de wê hebê û wê bi wê re wê weke dîmenekê hizirkirinê jî bê. Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê morfolojiya hizirkirinê a weke ku wê bi dîmenekê ontolojiyî kirinê û di wê rengê û awayê de wê hanina wê ya ser ziman wê weke di rengên antropomorfîkî de wê weke dîmenê wê yê fahmkirinê jî wê xwe bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Ji vegotinên nava kurdan wê, karibê bi rehetî wê were fahmkirin ku wê gelek rengên vegotinê û pêbaweriyên bi wan wê hebin. Di rengekê de wê jî têtînen weke dostaniya nava mirovan û aciniyan bigira û rewşên weke alikariya wan û hwd wê, di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, dîmenekê berfireh ê salixkirina aciniyan wê di çanda kurdistanî de wê, were diyarkirn. Ev wê piştî wê, bi demê re wê, weke bawerîyek ku wê di wê de wê were kûrbûn û wê bi gelek şêwa û awayan jî wê pêşkeve û wê were diyarkirn. Wê, morfolojiya aciniyan wê alaqaya mirovan wê di rengekê de wê, piştî wê, zêde wê, bi rengekê de wê xwe bide diyarkirn. Lê di demên kevnera de wê, di rengekê de wê, di nava niqaşek ser ya fizikî û ya ne fizikî û an ya heyî û ya neyî û an jî ya rasyonel û ya ne rasyonel û hwd de wê, di dîmenekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Lê her timê wê bi têtînek bi cewherê ve wê girêdayî wê were diyarkirin. Bi wê yekê wê dikarê werênê ser ziman ku wê acini wê weke hebûna bi aqil ku ew jî her tiştê û herkesekê wê di her demê de wê zêdetirî wê xwediyê hişmendi û têtîhiştina cewherê hebûnê ê di wê de wê bi wê kûr bibin û fahmbikin jî bin wê werina dîtin. Di wê temenê de wê her timî wê weke hebûnek bi aqil ku wê hemû sînorên jiyanê wê weke bi hebûna xwe ya aqil wê weke derbas bikê wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Tiştêkê din jî wê, di rengekê de wê weke di vegotinên kurdan de wê were diyarkirin wê bi navlêkirina wan bê. Di wê rengekê de wê nav wê weke rengê qarakterê çawabûnekê ku ew bi başî û an nebaşî bibê û yan jî wê weke çawa wê, xwediyê hişmendiyeke bê wê weke bi wê re wê bide diyarkirin jî bê wê ji wê were bahskirin. Di wê temenê de wê nav wê, ne tenê wê weke navlêkirineke bê. Lê wê ji wê zêdeyi wê weke têgînek ku wê di wê nûqteyê de wê weke têgînek ku wê di rengekê de wê, hinek morfolojiyên din ên fahmkirinê wê di wê rengê de wê weke ku wê bi xwe re wê weke bide diyarkirin jî bê.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya navlêkirinê wê, di wê temenê de wê li gorî rengê qarakterê û danîşandina wê dîmenekê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê nav bixwe wê carna wê weke têgînek afsûnî wê biwê yekê wê bahsa wê were kirin. Di wê temenê de wê bi wê yekê wê, ew karinên bi wê kese ku ew bi wê qarakterê dikarê wê bikê wê demê wê di rengekê de wê bi wê navê ku ew dihat hildan wê weke ku wê pêkbênê wê, di rengekê de wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê morfolojiyek fahmkirinê jî wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke bi wê re wê werênê ser ziman bê. Minaq wek bi wê yekê acinî ku ew dikare rasterast bikeve mejî, hiş û nava ramanê ya mirovekî, û bandûrê li wan deveran bike wekî ku di diyardeyên wekî tirs, fikar, lertz û xeyalan de tê dîtin û hwd de. Bi wê yekê wê weke di rengekê de wê, dema ku mirov tiştêkê dihizirê û an di serê xwe de tefkir dikê ew dikarê were kifşkirin. Ji wê aliyê ve wê, morfolojiya aciniyan wê di wê temenê de wê, weke têgînek zêde serwer bê. Di dema ku wê islam wê pêşkeve wê, di wê demê de wê, ber ku ew wê ew weke têgînek serdest bê wê, yekser xwe wê, bi wê re wê, bikê têkiliyê.

Di morfolojiya acinitiyê de wê weke bi xwebûn û serbestbûn û wê weke karibin her tiştê weke dixwezîn bikin wê, di rengekê de wê di morfolojiyekê pêşketina weke di temenê keseyetiyê de jî wê di rengekê de wê bi wan re wê were salixkirin. Di rengekê de wê morfolojiya têgîna mirovê tekûz ku wê, di nava êzdayiyê û kevneşopîya hizirî de wê bibê û wê, hallac û nesimî jî wê bikin ku ew bi wê hizrên xwe wê werênina ser ziman wê di aslê xwe de wê weke dîmenekê ku wê ji wê bi têgînek rasyonali wê weke li wê dihê hizirkirin jî bê wê dîmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê weke di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê ew wê weke bi wê re wê, xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Li vir

wê, gihiştina hişmendiye, karina bi aqilê xwe û bi xwe bawer kirina tiştêkê û an pêkhaninekê û hwd wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke karibê wê li wê bihizirê bê. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya acinitiyê wê, di aslê xwe de wê weke dîmenekê fahmkirinê ê berfireh wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke karibê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê morfolojiya acinitiyê û gihiştina keseyetîya xwe û weke xwe bûnê û bi serê xwe kirina tiştêkê wê weke morfolojiyek bi wê ku wê weke pirrali wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Têkiliya gotina acinitiyê bi aqil ve wê giirêdayi wê ji du aliyan ve wê weke karibê wê fahmbikê. Yek wê weke di dîmenê ku wê bi Hizir re wê were diyarkirin ku ew wê weke dervî demê wê xwediyê nepeniyê gerdûnê û jiyanê hwd bê. Aliyê din ê duyem jî wê weke bi dîmenekê keseyetî û bi xwebûnê a rasyonali ku wê hallac û nesimi wê di têgihên xwe de wê weke balê bikişênê li ser wê. Ev herdu dîmen jî wê dîmenên fahmkirinê ên êzdayi bin.

Karduyi û rewşa xanadaniyên wan

Karduyi wê di rengekê de wê di dewama wê de wê weke aliyekê wan ê din jî ku wê di dawiyê de wê weke mijarek giring wê weke pêwîst bê ku wê ser wê bisekinê bê. Ew jî wê di rengekê de wê, weke pêwîst bê ku wê di rengekê de wê ser wê bisekinê bê. Di rengekê de wê gelek navên ku wê di roja me de wê, weke navên aşîrî û herêmî wê di rengekê de wê di hinek vegotinên kurdan ên iro de wê weke navna xanadani jî wê di rengekê de wê, weke ji wan wê bahs wê werekirin. Minaq weke arzanene, moxoene, zabdicene, botki, gabarî, zeri, remi, zaqari û hwd. Di wê temenê de wê, dema ku em li ser wê morfolojiyê re em bimeşin wê bêgûman wê gelek navên ku wê di wê nûqtayê de wê li wan navên ku me diyarkirin wê di rengekê de wê werina diyarkirin wê bibin.

Di wê temenê de wê, di nava vegotinên erkolojiyê ên hemdem de wê navên weke zaqaratî wê derkevina li pêş. Hinek çavkani wê, weke xanadana kurd û hinek jî wê weke ya urartuyi wê bidina diyarkirin. Lê qannate giştî wê weke ew bê ku wê ji kurdan bê ku wê piştî wê weke urartu û karduyi wê bi wê re wê bi hev re wê bijin.

Di rengekê de wê çavkaniyên hemdem wê bahsa pêşketinên destpêka serdema navin û hêrîşên mogolan wê bikin ku wê piştî wê jî wê û an hinekê berê wê çawa wê, bê sedema goçberiyên wan xanadanên kurd li herêmên qafqasya jî.

Weki din wê hinek çavkani jî wê bahsa xanadanên weke zaqarid wê bikin ku wê di rengekê de wê, ji xanadanên mazin ên kurd ên weke babir ku wê li herêma çolemega iroyin û heya herêmên divînê ên qafqasya û urmiya wê di qadaka mazin de wê bi gelek çengên wê yên aşîrî ku wê bijin. (Çav: Lidov, Aleksej M. (1991). The mural paintings of Akhtala. p. 14.)

Li gori çavkaniyên niviskî wê xanadana zakari wê di rengekê de wê çerçoveya wê berfireh bê û wê, di rengekê de wê heya herêmên gurciyên iroyin jî wê herê. Di wê temenê de wê, herêmên qafqasya ên ku wê bi urartu-karduyiyan re wê, bi hev re wê di rengekê de wê weke xwediyê demografiye civakî û şewayna rêveberiyê bin wê bi wan re wê, di rengekê de wê were bahsa wan kirin. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê derkeve li pêş.

Lê ev wê, di rengekê de wê dîmenekê din jî wê bi xwe re wê bide diyarkirn. Wê demê em rewşa urartu jî wê weke ya karduyi wê, li ser temenekê keyeni wê fahmbikê wê weke têrê nekê û wê nikaribê wê di dîmenekê weke bi tenê a weke ya keyeniyekê de wê şîrove bikê. Ji wê aliyê ve wê dema ku em morfolojiya fahmkirinê wê di nava tênginek keyeni de wê bicih bikin wê weke ji wê re wê weke tang wê were û wê nikaribê pêşketinên wê yên cihî û hemû aliyên wê yên din ku mirov dikarê bi derfet wan kifşbikê wê, kifşbikê bê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke bi wê re wê di şewayekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ji wê aliyê ve wê morfolojiya xanadana zakari ku wê di rengekê de wê, ji herêmên colemergê wê di rengekê de wê weke karibê wê bi wê li wê bihizirê û wê bi derfet wê weke navê hekariya jî wê weke ji wê were (?) di rengekê de ku wê morfolojiyekê wê di serê me de wê bide çêkirin wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê li wê bihizirê bê. Li ser wê temenê wê bi rengekê de wê bi koka wê ya karduyi wê girêdanên heya dema axamenêş û an dema mediya duyem wê di rengekê de wê weke bê birin û wê di wê temenê de wê, çavkani wê werina diyarkirin. (Çav: Lidov, Alexei (1991). The mural paintings of Akhtala. Nauka. p. 14)

Di demên piştre ên serdema navîn de wê, rewşên weke bi wan xanadanan li herêmê wê zêdetirî wê weke dîmenekê berfireh wê bi xwe re wê bidina diyarkirn li ser wê çavkaniyê. Ev wê, ne tenê wê weke temenekê ku wê dema wan wê bide diyarkirn ji wê zêdetirî wê weke temen û çavkaniyek ku wê hinek agahiyan ser wê, morfolojiya lêpîrsina kokên wan re wê heya demên pêşî ên karduyiyan jî ku wê me bibê wê di rengek de wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ji wê aliyê ve wê ev wê weke dîmenekê wê yê giring wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Minaq pîrr piştî, were diyarkirin ku wê Zekerî ewqas serkeftî û jêhatî bûn, xwedî milkên erdên li seranserê Ermenistan û Gurcistanê jî bûn, ku ew li wê herêmê gihîştin astek bilind herî bilind, tevî ku ew bi eslê xwe Kurd-Ermenî bûn û ew li şûna baweriya Diofizî ya Gurciyan baweriya Xiristiyan a Monofizît dişopandin. (Çav: Rayfield, Donald (15 February 2013). *Edge of Empires: A History of Georgia*. Reaktion Books. p. 110.) Bira, Zekerî û Îvane Zakaryan, ku kurên Sargis bûn, nûnerên herî serketî yên malbatê bûn, ku di bin key Tamar de fermanدارên leşkerî bûn. Zekerî û Îvane di sala 1193an de Dvîn girtin. Wan her wiha Sevan, Bjnî, Amberd û Barguşat, û hemî bajarokên li jor bajarê Anî, heta pira pira Xodafarin, girtin. Li dora sala 1199an, wan bajarê Anî girt, û di sala 1201an de, Tamar Anî wek mîrektî da wan. Di dawiyê de, deverên wan dişibin yên Ermenistana Bagratid. Destkeftiyên wan di bin key Tamar de her wiha koçberiya yekem a mezin a eşîrên Kurd ber bi Qeqasyayê ve hêsan kir. (Çav: Szakonyi, David (2007). "Ethnic mobilization in post-Soviet Georgia: the case of the Yezidi-Kurds")

Di morfolojiya herikina karduyan li wan herêman wê di rengekê de wê dîmenekê demografiyî wê bi xwe re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Karduyî wê, di demên sasaniyan de jî wê, têkiliyên wan bi herêmên berê ên mediya mazin, atropatanê û her wusa heya zagrosan û an zapa mazin û piçûk wê di rengekê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê bahsa wê bikê ku wê çawa wê pêşkevin. Morfolojiya karduyîyan wê giring bê ku mirov wê weke wê fahmbikê. Ber ku wê reng û awayê pêşketinên demên piştî jî wê di rengekê de wê bi rengê gûharinên bi xwe re û û pêvajoyên ku ew di wê rengê de wê derbas bibin û an bikin re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê ev wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê li wê bihizirê bê.

Kardûyî li herêma kevnar a Karduya (Kordylene) dijîn, ku li ser sînorên rojavayî yên Împeratoriya Sasaniyan (Ērānšehr) ye, ku bakûrê kurdistanê iroyin weke ji Şîrnaxa iroyin heya, başûrê Gola Wanê û başûrê kurdistanê digire nav xwe, û di bin desthilatdariya Sasaniyan de bûn. Karduya, ku di navbera Împeratoriya Sasaniyan û Romyayê de ye, gelek caran di navbera her du hêzên mezin de di xwest li wan serdest bibin. Roma dixwest ji nakokiyên nava wan û sasaniyan sûdbigirê û bi wê li herêmê hebûna xwe pêşbixê û bide domandin. Bi wê yekê têkiliya wê bi karduyîyan re wê heya demekê wê weke baş bi rêve herê. Lêbelê, Împeratoriya Sasaniyan ji hêla îdarî û leşkerî ve herêm xist nav "domen" (qada serdestiyê) xwe û lê nekari

kontrola xwe li ser eşîr/qebîleyên karduyî bide çêkirin ku wê çendî wê, pêvajoyek demdirêj a şer wê bi wan re wê, bide domandin jî. Nivîsên serdema Sasaniyan û nivîsên persiya Navîn ên wê serdemê (mînaq, Kâr-nâmak î Ardaşîr î Bâbakân) tomar dikin ku eşîr û êlên karduyî yên li herêmê carinan li dijî rêveberiya navendî ya Sasaniyan serhildan dikirin. Ev aşîr û êl wê weke keyeniyên çerçoveya wan hem bi civakî û he bi ardnigari piçûk û an mazin/berfireh bin û wê, xwediyê sazûmanek dewletî û hêzên leşkerî ên xort û hwd jî bin. Li ser dîmenekê xanadanî wê xwediyê domandina hebûna xwe ya bi demê re bin. Lê li gelek deveran jî wê sasani wê, bi peymanên bi keyeniyên karduyîyan re wê çêbikin re wê, weke di dîmenekê bi hev re tevdigerihin jî wê di rengekê de wê weke bidina diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê wûcan û pozisyona karduyîyan wê ji bakûrê kurdistanê heya başûr û herêmen rojhilat û hewirdora wê, bi civakî û hwd wê serweriyek wê hebê û wê, di wê temenê de wê, ev wê, bi wê yekê wê, di rengekê de wê bi hev re wê di levkirinekê de wê, weke ku wê bimeşin.

Li vir wê di temenê gotinê de wê, hinek têtgîn wê di zane min de wê weke pêwîst bê ku wê di rengekê de wê weke pêwîst bê ku ew li ser wê were sekin in. Mînaq wê dema ku wê, bahsa têtgîna axamenêş û an piştî sasani wê were kirin wê di rengekê de wê weke di şêwayekê de wê weke 'teqez' wê weke desthilatîyek persî wê were diyarkirin. Lê wê bi tememî wê nnikaribê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê demê de jî wê dema ku wê bahsa axamenêş û sasani wê were kirin wê di rengekê de wê çendî wê weke bahsa keyeniyek persî ku wê weke bi keyeniyên di dewama ya mediyatîyê de wê werin wê levkirinekê wê çê bikê re wê weke karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Ev wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke xwe bide diyarkirin bê.

Sasani wê piştî têtkbirina hêzên seleucidî li herêmê wê di aslê xwe de wê weke levkirinek keyenî a weke bi mecbûrî ku wê di rengekê de wê rengê xwe wê bide diyarkirin jî bê. Di şêwayekê de wê hem keyeniyên medî û hem jî yên persî û hwd wê, di rengekê de wê rewşên weke valahiya ramyarî wê weke dibînin û wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê weke di şêwayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Nîşanên wê di wê temenê de jî wê dikarê wê bixwênê ku wê çendî wê, sasani wê weke bi ragihandina ku wê weke piştî têtkbirina keyenîya partan wê were avakirin û wê, di wê demê de wê di nava wê de wê hinek keyeniyên medî jî wê hebin wê weke temenê wê gotina mecbûriyê wê biafirênê. Lê medî wê bi keyeniyên wê di wê temenê de wê weke di

rengekê cihê de wê weke karibê wê fahmbikê. Aliyekê wê weke ku wê li ser wê temenê û kevneşopîyê wê weke partan, mediya atropatanê, karduyiyan û hwd wê bi hinek keyeniyên din ên herêmê re wê teqez wê li hemberê wê bisekin in.

Di wê temenê de wê, çendî wê sasani wê mecbûrîyeta serdestiya xwe li wan wê bide diyarkirin jî yên ku wê li hemberê wê rabibin wê bibin û wê karibê keyeniyên subariyî û an bi kevneşopîya subariyî ên urartu, karduyi û hwd wê, di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Nav karduyiyan wê çendî ku wê weke di nava gotina keyeniyê de wê bi cihkirina wê û fahmkirina wê, weke tang û wê weke bi wê nikaribê wê were fahmkirin wê dîmenekê wê bi xwe re wê di şewayekê de wê weke karibê wê bide diyarkirin. Wê jî di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê. Morfolojiya bi gotina karduyitiyê re wê di rengê ya gotina subaru, nairi, hûrî, mîtannî, kassit û hwd de wê di rengekê de wê xwe bi têgînek sê alî a di zikhev de wê weke bide diyarkirin. Aliyê pêşî wê bi serwerîya ramyari û hegomenikî ku wê temenê wê ji keyeniyekê zêdetirî wê çerçove û têgîh û pêvajoyên pêşketina civakî wê temenê wê biafirênê bê. Aliyê din ê duyem jî wê di rengekê de wê weke di şewayekê de wê morfolojiya karduyitiyê wê, di şewayekê de wê hebûna pêvajoyek civakî a bi rada ku ew bi demê re wê weke pêşketiya wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji aliyê din ve jî wê di wê temenê de ewê karduyi wê, morfoloji, demografi û hwd ve wê, dema ku wê bi têgînek kirdeyî û antropolojiyî wê li wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê teqez wê weke dîmenekê fahmkirinê wê weke bi xwe re wê di şewayekê de wê weke ku wê bi awayekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Morfolojiya civakî wê di wê rengê de wê, weke ku me li jor wê hani ser ziman wê heya başûr, rojhilat, rojava û bakûrê kurdistanê û an mesopotamya wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê. Di wê temenê de wê jî wê zêdeyî jî wê heya herêmen qafqasya wê, nişanakên herikin û niştecihiya wan wê bi çandî û civakî wê weke ku wê bi wan re wê weke karibê wê kifşbikê.

Di wê temenê de wê sasani wê di dema wê de wê çendî wê weke 'împaratoriyeke' wê were diyakirin jî lê wê ew têgîn, morfolojiyê û wê rewşa ku wê karduyi wê karibin wê bi wê re wê, bikevina rikbûnê û an pozbilindiyê wê bidina nişandin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê

yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Dîrokzanên romayî Ammianus Marcellinus wê dema ku wê li ser rewş û morfolojiya xanadaniya karduyîyan wê bisekinê wê, di rengekê de wê dîmenekê civakî wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew wê morfolojiya xanadani wê di rengekê de wê weke giştî ku wê di rengekê de wê weke kevneşopîyekê wê di dîmene wê de wê bîne ser ziman. Ku wê li dora sedsale 4' min de ku wê bahsa şerên roma-kaduyîyan de wê were kirin wê keyê karduyî key Zano wê bahsa wê di temenekê herêmî de wê bahsa wî ji hêla Marcellinus wê were kirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya keyê karduyî key Zano wê di dîmenekê herêmî ê giştî de wê were diyarkirin û ew wê ji rewşa weke keyekê keyeniyê zêdetirî wê weke keyekê civakî a pirr çerçoveya wê berfireh wê, di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di hin morfolojîyên li ser keyê karduyîyan key Zano de wê were diyarkirin wê hem wê bi wê temenê ê civakî bê diyarkirin û hem jî wê weke di rengekê de wê weke keyekê bi kevneşopî û di nava kevneşopîyekê de wê berfireh wê di rengekê de wê were diyarkirin. Di morfolojiya nava çîrokên kurdan de wê, di rengekê de ku wê weke ji demên kevnera wê weke wê were vegotin wê, di wan de wê bahsa keyekêbi zane ku ew wê 'weke navê zanebûnê li xwe dikê wê bê diyarkirin.' Lê ev key wê zêde wê agahî wê ser nebin. Li ser dema wî agahî wê nebin. Carna wê wê weke keyê bi zane wê were diyarkirin. Carna wê weke keyekê jîr ku wê xwe bide diyarkirin. Carna wê, weke keyekê leheng wê were diyarkirin. Carna wê weke keyekê ku wê xwediyê qasrekê ku wê tişî kesên bi zane bê. Herkesekê ku wê bi zane wê weke berê xwe bide qasra wî.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê qasra wî ne weke wasra keyeniyekê bê diyarkirin. Wê weke qasra kevneşopîyekê û orf û adetên wê yên civakî ku wê ji wê têgihên wê werina fahmkirin wê bahsa wê were kirin. Di wê temenê de wê çendî wê weke keyekê di bin nepeniyê de wê were diyarkirin jî wê ew çendî jî wê weke keseyetek ku wê bi jinkirin û rûdawên ku ew derbas dikê wê weke 'minaqekê' ji di nava wêjeya devkî û hwd de wê bahsa wê were kirin. Kardûyi, ku di çavkanîyên kevnar de (bi taybetî Anabasis/Vegera Deh Hezar a Xanophon) behsa wan dihê kirin, gelekî çiyayî bûn ku di eşîrên serbixwe de dijiyan, ne girêdayî keyeniyekê navendî yekane bûn. Ji ber vê yekê, li şûna profilek "keyê Kardûyan" a navendî ya kevneşopî, taybetmendiyên îdarî û leşkerî yên berbiçav ên serokên eşîran û gel bi giştî eşkere bûn. Kardûyîyan qet radestî

Împeratoriya persîî (Axameniîşî), hêza herî mezin a wê demê, li herêmekê nebûn. Ew hertimî wê weke civakê û an gelekî bi serê xwe û bi kevneşopîyên xwe dijiya. Ew ji hêla serokên ku ji serxwebûna wan pir hez dikirin û desthilatdariya keyên xwe nas dikirin ve dihatin birêvebirin. Li şûna hukumdarek yekane, her herêmek çiyayî an civatek rêber an serokê xwe yê leşkerî/ramyarî hebû, li gorî dijwarîyên erdnîgariyê. Li gorî Xanophon, wan di destpêkê de bi biyaniyên ku diketin axa wan re çareseriyên aştiyane digeriyan; lêbelê, gava ewlehiya wan ket xeterê, ew zû xwe bi rêxistin kirin û ketin şerekî parastinê yê dijwar. Serokên Kardûyan erdê çiyayî û asê yê di navbera başûrê Gola Wanê û herêma Botanê iroyin wek Şirnex, Sêrt, Colemêrg, û gelek deverên din ên herêmên botanê û serhadê de veguherandin avantajê leşkerî. Wan bi karhanîna van taktîkên erdnîgarî artêşên persan jî têk birin. Taybetmendiya herî cihêreng a şervanên Kardûyan bikarhanîna kevanên bihêz, dûr-nêz û pêkhatî bû ku hema hema bi qasî mirovekî dirêj bûn. Tîrên ku ew diavêtin ewqas bihêz bûn ku zirx û mertalên leşkerên Yewnanî qul dikirin. Berevajî baweriya populer, ew ne tenê koçer bûn, lê di heman demê de nişteci bûn. Gundên wan xwedî rezervên xwarinê yên pir, depo û bi taybetî jî rezvaniya pêşkeftî û hilberîna şerabê ya bi kalîte bûn. Serokan polîtîkayeke parastinê dimeşandin da ku vê dewlemendiya nişteci ya gelê xwe biparêzin.

Wê dema ku em ji van xosletan û aliyên wan ve li mijarê binerê wê resen wê têgînek civakî bi berfirehiya wê ya civakî û û kûreyiya wê ya dîrokî re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, mijare fahmkiirna karduyiyan li ser wan xosletan re wê weke dîmenekê berfireh ku ew pêwîsta bi pêvajoyek dîrokî û civakî di zikhev de wê bi wê re wê li ser ardniyariya wê bi xosletên wê re wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê mijare karduyiyan wê, di rengekê de wê, dema ku em wê, şîrove bikin wê dikarê wê bi serekeyî wê di bin hinek pêvajoyên li dûv hev û an li ser hev re dihên û dibin re wê weke karibê wê were diyarkirin. Li gorî çavkaniyên dîrokî ên ji demên kevnara wê weke ji anabasis û hwd ku wê were diyarkirin wê weke li dora sedsale 5' min û pê de wê hin bi hin wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê, bi wê yekê wê weke demek mediya a piştî împaratoriya med wê, di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê mijare karduyiyan lê wê dema ku em bi temenekê dîrokî wê fahmbikin wê, weke ku em çawa mediya wê weke bi dema împaratoriya mediya re wê li dora sedsale 7' min û pê re wê, destpê nekê û wê kevntir wê herê wê, ya karduyiyan jî wê bi heman rengê

wê di sedsale 5' min de wê destpênêkê û wê kevntir wê bi wê rengê wê herê.

Ji wê aliyê ve wê, çavkaniyên civakî û erkolojiyî wê di rengekê de wê, dema ku em li ser wan disekin in û dahûr dikin wê dîmenê di rengekê de wê weke ku wê bidîna diyarkirin. Me li jor wê hinekê wê hani ser ziman. Lê ya dema karduiyan wê weke demek giring bê. wê çavkaniyên wê û pêşketinên wê yên zêhni, çandî û civakî wê li ser serdema xwe û demên piştre jî wê bandûra wê bi zêdeyi wê hebê. Tenê ku em morfolojiya ji sedsale 5' min a beriya zayinê ku wê heya sedsale 5' min a piştî zayinê, minaq weke heya demê keyê karduyi Zano ku mirov şîrove bikê wê weke demek demdirêj ku wê weke bînavber wê di rengekê de wê pêşketina xwe wê di rengekê de wê weke ku wê di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Wê jî dikarê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke ku wê bi wê re wê werênê ser ziman ku ew morfoloji wê, ne tenê wê weke komek civakî ku ew weke berxwe dide bo ku ew hebê û hebûna xwe bide domandin wê bide diyarkirin. Wê ji wê zêdeyi wê kirpendinek çerçoveya wê berfireh û dîrokî û civakî bê ku wê çawa wê heya wan demên piştre jî wê hebûna xwe wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin bê. Ji wê aliyê ve ku ew temenê wê yê kevneşopî, mejuyî û hwd wê bi çanda wê ya civakî û hwd nebê wê weke ku wê nikaribê wê hebûna xwe bi wê rengê demdirêj wê bide domandin. Gelek imparatori û komn civakî ku wê mazintirin wê bahsa wan wê were kirin wê, di demên hinekê kin û hwd wê, hebûna wan wê piştre wê di dîrokê de wê bahsa wan wê newê kirin. Lê karduyî wê di rengekê de wê weke hebûna wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke wê werênê ser ziman û wê fahmbikê bê. Di mijare çanda karduiyan de wê, hem pêşîya wê hebê û hem jî wê piştî wê berdewamiya wê hebê. Ji wê aliyê ve wê weke aliyên wê yê çandî, civakî, hişmendî, dîrokî û hwd wê hebin ku wê karibê wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Tiştêkê din jî ku min li jor wê kirpend wê li vir jî dûbare wê bi kirpênim. Ew jî wê weke cibake 'çîyayî' ku wê bahsa wê were kirin bê. Di wê temenê de wê weke bi hinek xosletên aşîrî 'bi tenê' dîyarkirina wê bê. Lê di aslê xwe de wê, çendî ku wê ew aliyê wan wê weke hebê jî wê weke ku em pergale civakî a ekolojiyî a 'koçeriyê' re wê dibînin lê em nikaribin

wê bi tememî wê bi wê rengê wê di nava sînore wan gotinan bi tenê de wê fahmbikê. Divê ku mirov wê hinekê ji wê çerçoveyê wê derbas bibê ku wê karibê wê bi pergale wê ya hişmendî, bawerî, û civakî a desthilatî wê kifşbikê ku ew wê, weke çawa wê bi wê bi berdewamî wê xwe di wê rengê de wê di renekê de wê karibê wê bide domandin.

Li vir ku wê weke piştî wê bi têgînek anakronist wê li ser mediya û ketina desthilatiya wê de wê weke ku ew êdî di dîrokê de bahsa wê û civakatiya wê newê kirin ku wê were diyarkirin wê nêzbûn wê weke şaşîyek fahmkirinê wê bi xwe re wê biafirênê. An jî di renekê de wê, morfolojiyên wê yên civakî wê piştî wê di bin navê axamanêş û an sasani de di dewama wê de wê werênina hanin ser ziman. Lê ev jî wê weke ne zêde vegotinbar bin bo wê. Çendî ku wê di renekê de wê weke têgînekê bi wan û hebûna wan ya civakî wê bide diyarkirin jî lê wê di wê temenê de lê wê ev nikaribê wê zêde fahmkirinê wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina têgîna dîrokê de wê, di wê rengê de wê, pêşî wê aliyê weke têgînek anakronist wê ji wê derbas bibê û wê, di renekê de wê bikê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Bêgûman ev têgîna anakronist wê, di nivisandina dîroka herêmê a civakên wê de jî wê weke temenê pirsgirêkên ku wê heya roja me wê di renekê de wê weke ku wê bên afirandin jî bê.

Ji wê aliyê ve wê, bi awayekê anakronist nivisandina dîrokê wê, piştî wê desthilatiyên ser wê temenê wê bi hebûna wan civakan re wê ser temenekê hegomenikî û desthilatî bi serdestî ku wê şer û tûndûtûjîyê û hwd wê ferz bikin û wê bibin û ev wê weke aliyekê wê yê din ku wê, di dema mediya de jî û wê piştî wê di dema karduyîyan de jî wê di renekê de wê weke aliyna ku wê weke karibê rastî wan wê were bê. Di aslê xwe de wê berî wan wê di dema gutiyan, kassit, hûrî û mitannîyan de jî wê anakronismê wê di renekê de wê weke karibê wê kifşbikê û wê di renekê de wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê li ser wê bisekinê bê ku wê mijare nivisandina dîrokê wê tenê wê weke nivisandinêkê wê nebê. Di rengê ku ew bi gotinî li hev dihê hûnandin wê, yan temenê vegotinê û fahmkirinek rast a bi wê biafirênê û yan jî wê temenê şaşîyên bi zane ku ew dihên kirin wê biafirênê û wê bi demê re wê di nivisandinê û hwd de wê berdewamiya wê jî wê di renekê de wê weke ku wê bi xwe re wê werênê ser ziman.

Tenê ku em di demên hemdem de wê gotina 'inkare hebûna kurd' li berçav bigirin û an di dîrokê û nivisandina wê de wê bahsa wê û dîroka wê

newê kiirn û an di dîroka wê de wê, di rengekê de wê bi deverên û nûqteyên dervî wê hanina ser ziman û hwd wê weke aliyên ku wê, bi wê yekê û nûqteyê wê zêdetirî jî wê karibê wê fahmkirinêkê di wê nûqteyê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide me.

Ji wê aliyê ve wê mijare dîrokê wê, dema ku ew were hanin li ser ziman wê pêwîstîya wê ya bi hişmendiyeke pirralî a fahmkirinê û bêalî wê bi têngîna diyardeyan û fahmkirina wan û hwd wê weke hebê û ev wê weke pêwîstîyek ku mirov wê nikaribê wê ji wê bi şûn ve gavê biavêjê bê di nivisandina dîrokê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê zimanê ragihandinê wê, di wê temenê de wê, bi wê yekê di aslê xwe de wê kirina ber lêpirsinê wê weke aliyekê giring a bi fahmkirina mejuya herêmê jî wê ji gelek aliyên ve wê weke ku wê karibê bide fahmkirin. An jî wê weke aliyên ku mirov wê weke karibê wê di rengekê de wê li ser wê bisekinê wê bîn li holê. Ji wê aliyê ve wê, zanyariya dîrokê wê di wê temenê de wê weke şewayê wê yê fahmkiirinê wê pêwîst bê ku wê, li ser wê bisekinê û ewder wê ne cihê wê bê ku em bi felsefe û an zanina wê re wê li ser wê bisekin in. Em dikarin wê, bi serê xwe wê dervî wê bikina mijare lêkolînekê û fahmkirinekê wê bi wê. Ber ku wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, xwe di şewayekê de wê weke karibê wê bide diyarkirin bê. Wê di wê temenê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Mijare nivisandina dîrokê wê di demên kevnera de wê bi vegotinê bê û an niviskî û hwd wê weke Xanophon, heredit û hwd wê, di rengekê de wê bikin û wê piştî wê gelek dîroknivisarên din wê werin û bibin. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê ragihanin û serboriyên ku wê, bîn diyarkirin wê weke bi kevneşopî û an vegotin û an çîrokên civakî jî wê di wê temenê de wê hinek hişmendiyan ku em bi wê yekê di wê temenê û çerçoveyê de wê li berçav bigirin wê weke ku wê bi xwe re wê weke di rengekê de wê weke bide diyarkirin.

Li ser hişmendiya civakî û ramyari re wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê bêgûman wê di derbarê pêşketinê wê demê de wê gelek aliyên ku wê weke karibin wê werina diyarkirin wê bibin. Karduyî wê, di dema Şapûrê duyem de wê rastî gelek seferên ku wê hêzên sasani wê li hemberê wan bikin bê. Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê di nava têngîna nivisarên Ammianus Marcellinus de jî wê bahsa wê were kirin. Ammianus li hember Persan, yên ku wî wekî dijminên mîrasî yên Împaratoriya Romainê didît, xwedî pêşdaraziyek xurt bû. Wî zimanê wan nizanibû û, wê di navbera salên 353 û 363 de, Agahiyên pir û hêja li ser dîroka desthilatdariya Şapûr II dide. Wekî parastvanek, ew baş di cih de bû ku

agahdariya ji dest a yekem bi danûstendinên bi Ursicinus û kesayetiyên din ên leşkerî re, an jî bi ragihandinên karmendan re li ser bingeha şahidiya şopgeran, sîxuran, an çolankaran bigire. Wisa dixuye ku wî agahdarî li ser danûstandinên pers-romî yên 354-63 ji kesên ku rastî wan dihatin wergirtine. Ew jî Antony, parastvanê ku çû kampa dijmin, rûmeta tackirinê ji Şapûr stend, û di dawiyê de bû şêwirmendê wî, Antonyoyê wekhev zanînê nîşan dide (Res Gestae 17.5.1-3, 6-8; 6.3). Ammianus gihîştibû belgeyên fermî, di nav de nameya navdar a Şapûr II ji Constantine re (17.5.3-9). Di dema şapûr II'an de ew hat şandin ku bi Iovinianus, satrapê Sasanî yê karduyiyan (Gordiyene) re têkilî dayne, û di dema vê wezîfeyê de wî karî bibîne ku leşkerên persan ji serê çiyê ber bi Amîda (amede iroyin) ve pêşve diçin (18.6.21-22). Dûv re wî bi xwe beşdarî parastina Amîda ya ji hêla Persan ve (Tîrmeh-Cotmeh 359) bû û gelek hesabên dest a yê pêşî li dorpêçkirina felaket a ji bo Romyayîyan kir. Ew bi baldarî taktîkên persan, makîneyên wan ên şerî (avahiyên ji axê, bircên bilind ên bi stirên hesin xemilandî, hwd.), çekên wan ên ku ji yê Romîyan pir cûda bûn (cil û bergên zirxî, mertalên xurde yê ku bi çermên nepişkkirî û hwd.) pêçandî vedibêje. Ew li ser hatina Şapûr a Amîdê di serê leşkerên xwe de tê de; Ew siwar bû, bi bilindahiya xwe ji hemû rêhevalên xwe zêdetir bû û taca serê beran li xwe kiribû. Li pey wî eskortek key (19.1.1-5) bû.

Li pişt wî leşkerên pers hatin, bi qêrînên saansaan (şāhānshāh "keyê keyan") û pirosen (pērōz "serketî" [19.2.11]) silav li serwerê xwe kirin. Di serpêhatiya seferên sala 363-an de tê gotin ku artêşa persan di bin fermandariya generalê siwarî Merana (Mehrān) de di avakirina şer de hatiye organîzekirin. Li wir rêzek rimêvan, kevan û filên şer hebû (25.1.10). Dibe ku Ammianus bi xwe re bi mîr Ormizdas (Hormizd), birayê mezin ê Şapûr II re, ku ji welatê xwe reviyabû û xwe spartibû axa Romyayê û di sala 363 de di artêşa Julian de xizmet kiribû, nas dikir; ew gelek caran behsa helwesta xwe ya bêhêz dike (16.10.16; 24.1.2, 8; 2.4, 11, 20; 5.4; 26.8.12). Xuya ye ku Ammianus li ser cihên ku artêşa Julian di sala 363-an de li ser rîya Ctesiphon meşiyane baş dizane. Navê piraniya kelehên persan dide, li ser hinekan agahiyên rasttir dide; wek nimûne, Maiozamalcha an Pîrisabora (Pērōz-Şāpūr), yek ji depoyên sereke yê keyeniyê, ku Romyayîyan tê de gelek çek û alavan dîtin (24.2.9 ff.). Berî ku bigihêje Coche (Seleucia an Weh-Ardašīr), Ammianus karîbû qesrek key "bi şêwaza Romyayê hatî çêkirin" û bi parkek mezin ji bo nêçîra key tije bihizire (24.5.1-2). Li ber deriyên Coche "xaniyek bi siya û xweş" xuya

bû; nêçîra key li ser dîwarên wê hatine nîgarkirin (24.6.3). Ev tişt ji bo topografya Selusyayê biqîmet in (Gullini, Mezopotamia 1/1, 1966 p. 28).

Ev sefera ku wê mijare gotinê bê wê weke seferek berfireh ku wê piştê wê di gelek awayan de wê di nava vegotinên kurdan de wê bahsa wê were kirin. Di renekê de wê ji xwe wê piştî wê, temenê raperinên mazin ên weke piştê ku wê, mazdek û hûrrem û keseyetên weke wan wê bi rêxistin bikin ji wê bibê. ev wê weke aliyekê wê yê kku wê karibê wê di renekê de wê, di şêwayekê de wê bahsa wê bikê.

Di wê demê de wê, ev herêmên ku wê mijare gotinê bin heya amide wê, di bin serwerîya keyeniyên karduyîyan de bin. Ji bo dema piştî 363, bi taybetî li ser şerê di navbera hêzên pers û karduyî û urartuyîyan de jî (ji hêla Romyayê ve tê piştgirî kirin), xebata Ammianus çavkaniya pêbawer a agahdariyê ye. Bo nimûne, ew dorpêçkirina Artogerassa (Artagerk') ji aliyê leşkerên Şapûr ve di 369–70 (27.12.5–9) de vedibêje, lê tenê behsa şerê Vagabanta (Bagavan li Bagravand) di 371 de (29.1.3) dike.

Ammianus ji me re wêneyek rêbazî û berfireh a împaratoriya persî (23.6.1-74) hiştiye, ku ew di nav hejdeh parêzgehên mezin (maiores provinciae) de dabeş dike. Ji bo her herêm an dewletek, ew bi hûrgulî navên bajarên mezin, çem û çiyayan dide, bêtî ku guh nede taybetmendiyên cihêreng ên herêmî. Lê ji bo vê materyalê wî bi giranî xwe dispêre çavkaniyên nivîskî yên beriya Sasaniyan yên dema mediya duyem û hinekê dema mediya pêşî, wek Ptolemyûs û Strabon (Gagé, La montée des Sassanides, Paris, 1964, p. 167, 170). Ji ber vê yekê, ew xanedana Arsakiyan bi awayekî anakronîst wekî ku ew hîn li ser desthilatdariyê bin (23.6.5-6) vedibêje. Navnîşana vitaxs (bidaxš), keyên vasal an satrapên li ser serê "parêzgehên mezin" (regiones maximae, 23.6.14) dibê ku serdema Parth jî nîşan bide. Ammianus gelek caran têgeha "Partî" ji bo danasîna persên dema xwe bikar tîne, lê ev xeletî ji bo dîroknasên din jî hevpar e. Ew şaşiyan bi tîgîha erdnîgarî jî dike (mînaq, ew Ekbatana di nav tîgîha bi gotina Adiabene de bi cih dike).

Lê li vir wê morfolojiya Adiabane wê di renekê de wê, ji aliyekê ve wê rast bê ku wê di çerçoveya part-medi de wê, li wê bihizirê. Di wê temenê de wê dîmen wê, bi awayekê rasthatinî jî bê wê, vaji xwe wê weke rastiyeke wê bide me. Ew jî wê di wê temenê de bê ku wê weke ew dihe diyarkirin ku wê di çerçoveya adiabane de wê werênê ser ziman. Wê karibê Adiabane di çerçoveya qasra akbatanê û keyeniyê wê de wê diyar bikê.

Li vir wê dîmenekê din wê weke aliyekê wê yê din wê xwe bide diyarkirin ku wê keyeniyên herêmê ên weke karduyîyan ku wê piştî wê demê wê

heya serdema li dora sedsale 4' min a piştî zayinê jî wê hebûna xwe bi serwerî wê bide domandin. Di wê demê de wê keyê sasanî wê hewlek dawî wê weke bo serdestiyê wê bide diyarkirin. Di wê demê de wê, di çavkaniyên civakî de wê zêde bahsa serwerîyek persî wê li herêmê wê newê kirin. Lê wê bahsa rûxandin û wêrankirinên di encama şer de wê bi zêdeyi wê were kirin. Ji aliyê morfoloji û demografiyê de jî wê ew derfet wê weke zêde nebê ku wê, dervî naskirina keyeniyên herêmê ên mazin serdestiya wan karibê serwerîyekê bide nişandin. Hêzên romayî wê, di wê demê de wê bi keyeniyên herêmê ên weke karduyîyan re wê ji çavkaniyan wê baş wê were fahmkirin ku wê di rengê de wê têkiliyekê wê di wê rengê de wê weke dênin.

Di wê demê de wê, di şewayekê de wê, morfolojiya zerdeştîtiyê wê, di aslê xwe de wê, li dora sedsale 4' min û pê de wê pirr zêde wê bandûra wê di nava gel de wê bi ramyariya bi navê wê dihê kirin re wê weke kêmbibê. Ji wê aliyê ve wê, çavkaniyên herêmê û demografiya herêmê a civakî wê weke bide nişandin ku wê êzdayîti wê hebê. Li herêmên nivgîrî botanê û heya herêmên serhadê ên weke çolemeegê û hwd wê, heya wê demê jî wê di bin keyeniyên êzdayî de wê, xwediyê rewşek keyenî a ramyarî bê.

Piştî sasaniyan wê derketina islamê û hatina wê ya herêmê wê ji me re wê bide nişandin ku ew yekser wê, di wê demê de wê bi keyeniyên êzdayî re wê rû bi rû wê werin û wê bi wan re wê bikevîna nava şer de. Di wê temenê de wê gelek vegotin û nişanên şerê bi keyeniyên wan re wê hebin û ev wê nişanên wê bê ku wê di demên berê de wê, bi awayekê resen wê keyeniyên êzdayî wê li wê serwer bin. Di rengê din de jî wê di dema seferên şapûrê II dem jî wê hinek nişanên wê bi wê rengê wê di nava vegotinên civakî de wê weke wê were diyarkirin ku ew dema ku wê seferê li şengalê dikê wê kesên pêşeng û torînên civakê wê dilbigirê. Dema ku ew dihê ber keleha karduyîyan a li nisêbînê wê wan wê weke mertal ji tîrûkavanên karduyîyan re wê bo xwe wê bikarbênin. Ev rewş wê du tiştan wê bide nişandin. Yek wê di rewşa tîravêtin û bikarhanîna kavanê a karduyîyan a bi bandûr wê bide nişandin. Ya din jî wê ew bê ku wê di wê demê de wê, têkiliya civakî a di nava herdû herêman û hevnasîna wan û rengê têfaqê nava civakê a nava herêman wê bide nişandin. Di wê temenê de wê, artîşa pers wê tevkerîbikê ku wê, di wê demê de wê karduyî wê, 'weke kesên ji xwe wê bi tîrên xwe wê nekujê' re wê bihezirê û wê ew wê bi wê rengê wê weke temenê zayîfîyek leşkerî bikarbênin ku ew bi wê hêrîşa wan bi wê kêmtir bikê ku ew karibê di hêrîşên xwe de serkeve.

Mijare karduyan e wê, niqaşên ku ew li ser wan dihên kirin wê, di renekê de wê, bi her aliyê ve wê nişan bidin ku wê kardûyî wê weke xwediyê demek giring a ku mirov wê karibê bi wan re wê fahmbikê bê. Li gorî Oppneheimer wê, serdemek û an serfireziyek wan a heya serdema dereng a antikê/kevnera wê bi karduyî wê bijin wê bi gotin bikê. Di wê temenê de wê di renekê de wê mijare karduyan wê, di wê demê de wê weke demek civakî a hemdem wê xwe di renekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Lê em wê dibînin ku wê li herêmê wê serdest bin, wê bi ardê û çandiniyê xwe ve wê zêde alaquadar bin û wê, dewlemendiyek wan a ku wê zêde bahsa wê were kirin wê hebê.

Ji wê aliyê ve wê, di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare karduyann wê, dema ku em li wê dihizirin wê, niqaşên bi wê re wê li ser têkiliya wê ya bi adiabane re jî wê were kirin. Di renekê de wê Oppenheimer wê, bi têngîna dema Birehim re wê li ser têngihên tewratê re jî wê bixwezê ew şîroveyekê bi wê re wê pêşbixê. Bi rastî jî wê rewşek ku wê çendî wê ji gelek aliyên ve wê weke ne zelali wê hê di wê de wê hebê jî lê wê gelek alî wê weke di wê de wê zelal wê xwe bidina diyarkirin ku wê karduyî wê di şêwayekê de wê weke xwediyê rewşek diyarker a serweriya wan a li herêmê bê.

Li vir wê bi hinek niqaşên li ser karduyan re wê, çawa wê bê kirin wê hinekê din wê weke pêwîst bê ku ew di wê de kûrbûn bibê. Wê tenê wê weke morfolojîyê keyenî û hwd wê fahmkirina wê, nikaribê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, ji xwe wê, şîroveyên di lêkolînên demên hemdem de ên weke bi urartu ve girêdayî wê weke keyeniyekê 'bindest' wê werina diyarkirin jî wê zêde çavkaniyên civakî ên herêmê wê weke nikaribin zêde rewşek bi wê rengê wê piştrast bikin.

Di wê temenê de wê, di renekê de wê, di renekê de wê mijarê di çerçoveya tangbûna niqaşê a weke bi gotina serdestî û bindestiyê de wê fahmkirina wê zêdetirî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke bi çerçoveyek civakî wê weke karibê wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Gotinên serdestî û bindestiyê ên demên hemdem ku wê bi kirdeyên wan wê bê li wê nerin wê zêde nikaribê wê weke wê fahmbikê. Di wê demê de wê weke morfolojîyê din a bi fahmkirîna wê hebê. û wê, di wê temenê de wê weke pêwîst bê ku wê di şêwayekê de wê weke li wê bihizirê û wê weke karibê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Karduyi wê, di serdema xwe de wê ne kêmi kassitan, hûriyan û an mitanniyan û yan jî asûran wê serdema xwe wê, di rengekê de wê bijin û wê di wê temenê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê ser morfolojiya civakê re wê weke wê pêwîst bê ku wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, di karê wê werênê ser ziman ku wê, karduyi wê, mijare serdestîya xwe ya civakî wê heya demên destpêka demên destpêka dema pêşî a serdema navin jî wê xwe di rengekê de wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, di têgîna kevnera û helenismê de wê weke hêzek diyarker wê, di rengekê de wê weke ku wê weynek wê ya teybet wê hebê ku wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Berî hatina hêzên iskender wê li herêmê wê di rengekê de wê li gorî çavkaniyên herodot û Xanophon wê, serdestîya karduyan wê hebê. Ber vê yekê wê bi gotina 'piştî têkçûna seleucidiyan bilindbûna keyeniyan karduyan' wê zêde nikaribê morfolojîyek fahmkirinê wê bide diyarkirin bê. Lê ev rast a ku wê, medî wê piştî wê demek nû wê bijin û wê di wê temenê de wê serdestîya xwe wê bikevina nava hewldana ji nûve avakirina wê de. Di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din bê ku wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Gotinek din jî wê gotina 'satrapiyê' bê ku wê di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, piştî sasaniyê û pê de wê çendî wê hinek niviskar wê, di nivisarên xwe de wê bîna ser ziman de jî wê zêde wê nikaribê li ser ardnigariyê zêde wate û temenê wê bibîne bê. Ji wê aliyê ve wê ev wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman. çavkaniyên bi têgihên êzdayî, cihû û hwd re wê, didina nişandin ku wê karduyi wê weke demek serfiraz a desthilatî û civakî wê di zikhev de wê bijî û wê di wê temenê de wê pêwîst bê ku wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke karibê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê morfolojiya karduyan wê ser navê wan re wê, di wê temenê de jî wê hinek nîqaşên ku wê Oppenheimer wê balê li lê bikişênê wê bibê û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Mînaq bi wê re wê, çar behskirinên ji bo Qerdûyê di Talmudê de tene dîtin. Bi taybetî, li gorî Baba Batra 91a, Birahîm ê di Incîlê de heft salan li Qerdûyê û sê salan jî li Kûthayê girtî maye. Piştî, y. Yebamot 16a di dema nîqaşê de behsa Qarduyan û Qartuwanan dike li ser endamên kîjan neteweyan (mînak Amonî, Moabî û Tarmodanî) ku destûr heye ku ola xwe biguherînin. Her çend hin rabîn dipirsin gelo her du gel ne yek in jî, raya

piranîyê dibêje ku Qarduyan û Qartuyan ji hev cuda ne, û yê berê destûr heye ku ola xwe biguherînin, lê yê paşî ne mafdar in. (Çav: Oppenheimer 1983, 374.) Piştî, di nîqaşa li ser dema ku nîşankirin nikare pêk were, Pesahîm 7a, 21b dibêje ku nîşankirina di êvara Pesaxê de "heta bi genimê Qardu" re jî derbasdar nîne. (Çav: Oppenheimer 1983, 374–375) Bi gelemperî, rastiya ku rabînên Babîlî behsa veguherînên gengaz ên ji Qarduyan dikin, bi kêmanî têkiliya di navbera Cihû û Qarduyan de nîşan dide, û her weha dikare bi awayekî ceribandinî hebûna Cihûyan li Gordyene diyar bike, her çend niha delîlên din tune ne ku vê diyarê bêtir xurt bike. (Çav: Neusner 1964, 233) Her çend mirov hewl dide ku cûdahiya rabînan di navbera Ji ber ku Qardu û Qartuyî hin cihêrengiyên herêmî nîşan didin (Gordyae û, an Gordyae û Kurd), cudahiya zimannasî ya di navbera hinek têgihên fonolojîkî dibê de ku ew ewqas bêwate ye ku her du term dikarin wekî guhertinên hevpar (û an ji hev) ên yek etnonîmê werin dîtin. (Çav: Nöldeke 1898, 90) Di dawiyê de, hûrguliyek piçûk li ser genimê Qardû bi gotinên Xenophon, Strabo, Plutarch û Ammianus li ser dewlemendiya berbiçav a vê herêmê re baş li hev tê. Ev nîşan dide ku em dikarin behsa qeydek berdewam a serfiraziya Gordyene ji serdema Xenophon (401 b.z) heya Antîka Dereng bikin.

Di wê temenê de wê mijare karduyan wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê civakî û serwerî wê di şewayekê de wê weke karibê wê derkeve li pêş. Li vir wê, dikarê wê werênê ser ziman ku em, di morfolojîyekê de wê, mediya mazin, atropatanê û heya urartu jî bi adiabane û hwd re wê li rex wê di rengekê de wê, di nava çerçoveya civakatiya herêmê de wê bi wê re wê weke pêwîst bê wê şîrove bikê û ev wê, di rengekê de wê weke aliyên ku wê di demên dawî ên dema mediya a duyem de wê weke bi zêdeyi wê bi morfolojîyek baweri û pêşketî û rengê xwe yê teolojiyî ku wê êdî wê weke afirandi û dide diyarkirin wê bibê wê karibê wê bahsa wan wê bikê wê di wê demê de wê bibin.

Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê morfolojîya karduyan wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê çerçoveya wê berfireh bê. Di rengekê de wê, destpêka wê ya teolojiyî a weke dikarê wê weke destpêkek serdemek nû û a bilind û nû jî ku wê weke karibê wê diyarbikê wê dema Hizir û Musa bê ku wê di wê morfolojîyê de wê weke aliyekê wan ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê, nasnemaya Hizir a kurdistanî

û êzdayi wê di rengekê de wê derkeve li pêş û ev wê heya sedsale 2' min a beriya zayinê jî wê di rengekê de wê bi civakî û bawerî wê weke rengê xwe wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di şêwayek de wê wê demê û pê de wê pêşketinên nû wê derkevin û wê bandûra felsefeyê wê, bi zêdeyi wê weke ekolîn hizirkirinê û hwd wê, di rengekê de wê bi wê re wê weke derkevina li pêş. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Welatê 'Qardûyinas' û an karduyiyan wê weke demografiyek berfireh wê li wê bihiizirê. Morfolojiya cihuyan bi təkiliyên wan ên bi qarduyiyanasê ve wê, di rengekê de wê, dirêj herê. Minaq filistine roja me, wê di wê demê de wê weke deverê weke keyeniyek qardu-cihu di zikhev de ku wê bi wê ve wê girêdayi wê bibê. Ji wê aliyê ve wê, dikarê wê kifşbikê. Morfolojiyên ku wê bahsa karduyinasê wê weke welat wê bikin wê di wê temenê de wê bi çerçoveyek berfireh wê, di rengekê de wê weke bahsa wê bikin. Ji wê aliyê ve wê, çerçoveya wê di rengekê de wê weke berfireh bê ku mirov wê karibê wê bahsa wê bikê bê.

Arārâtê incilê bi gelemperî di kevneşopên Rabîn û Suryaniyan de jî wekî Qardû tê nasîn. (Çav: Neusner 1964, 230–240) Hem Targum Pseudo-Jonathan û hem jî Onqelos (Gen. 8.4) gemiyê li çiyayên Qardûyê digirin Bi wê diyar dikan ku “navê çiyayekî Qerdonya [Krdonya] ye û navê çiyayê din jî Ermenistan[ermanya] ye”. (Çav: Clarke 1984, 9; Harrak 2001, 171) Targums Îşaya 37:38 û Yêremya. 51.27 jî Araratê bi navê Qardû re dike yek. Bi heman awayî, Midrash Genesis Rabbah têgiha incilê vedibêje: "û gemî ... li çiyayên Araratê sekinî", û yekser lê zêde dike - "li çiyayên Qardunya" (nivîsên cihê: Midrash Genesis Rabbah dike. Pêşîta Suryanî, ku Keştiya Nûh tê de namîne, li ser çiyayên Arārāt, lê li ser çiyayên Qardû. Heman diyardeya şûna Arārāt bi Qardû di çavkaniyên Suryanî de jî di çîroka St. Eugene de dihê dîtin. (Çav: Harrak 2001, 169–175.) Di çîrokê de St. Eugene li rojavayê kurdistanê û an bakurê Mezopotamyayê di sedsala 4-an a P.Z. de cih digire, dema ku St. kuştina keyê Asûrî, Sennaherîb, ji aliyê kurên wî ve û detayek ku berê nedihat zanîn lê zêde dike - yek jî qatîlên ku li gundê Sargû yê ne dûr li çiyayê Sargû bû penaber. Ev cîh bi rastî li gorî guhertina nava incilê nayê, ku kujer li welatê Arārāt xwe spartibû. Diyar e ku kevneşopiyên Suryaniyan êdî Arārāt û herê mên nas nakin, dema ku Êrartûyên kevn lê dijîn, ji bo çavkaniyên Suryaniyan dibe Qerdû. (Çav: Harrak 2001, 170, 173) Di kevneşopiyên cihû, suryanî û îslamî de, çiyayê li Qerdûyê ku dihê bawer kirin ku Keştiya Nûh li ser lê

maye, bi Cûdî (wek çîyayê cûdî-ya nûjen) hatiye naskirin. (Çav: Harrak 2001, 172)) Dādîšō'yê di kahniya ku ji bo perestiya Keştiya Nûh ve hatibû veqetandin, li çîyayê Cûdî geriya û di sedsalên paşîn de li nivîskarên Xiristiyan, Misilman û Cihûyan (Eutychius of Alexandria, at Tabarî, Benjamin of Tudela) berdewam kir. (Çav: Harrak 2001, 175–176) Çîyayê cûdî ji aliyê G.L. Bell ve hatiye vegotin, (Çav: Bell 1911, 289–294.) û daneyên destpêka serdema navîn ên van bermayîyan, ger rast bin, dikarin nasnameya çîyayê Cudî bi kevneşopiyên kevnar ên dereng ên li Çîyayê Qerdûyê xurtir bikin. (Çav: Harrak 2001, 176) Bi tevahî, kevneşopîya ku Keştiya Nûh li ser çîyayê Cûdî li ser herêma botanê ya Cizîra nûjen bi cih dike, bi kêmanî ve vedigere sedsala 5-an a kevnar. Ji ber vê yekê, ew têra xwe kevn xuya dike ku rê bide girêdana Çîyayê Qardû û Cûdî. Ev hema hema ji bo cihê Josephus nuqteyek sabît dide me, û ji ber vê yekê rê dide me ku em bi hûrgulî berfirehbûna sedsala 1. a PZ ya Adiabene li Gordyene bi cih bikin: ew bi kêmanî gihîştîye heya herêma botanê. An jî em bi wê rengê wê fahmbikê ku ew wê weke herêmek axa qardu û an karduya wê, di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê bê. (Çav: Marciak 2011, 192–193)

Li vir divê ku mirov wê rast wê fahmbikê ku wê adiabane wê weke herêmek demografiyî ku wê di çerçoveya axa qardu û an qardu de wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, ev wê, morfolojiya qardu wê weke ku wê li jor wê bê diyarkirî wê heya demên destpêkê ên urartuyan û an nairiyan jî wê herê. Di wê nûqtayê de wê, ev wê, weke demografiyek civakî a teybet a weke li hev hûnaye dikare wê bi wê fahmbikê wê têgihîştina wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê, morfolojiya qardu wê di wê rengê de wê, çerçoveya wê berfireh bê. Di morfolojiya hatina musa li mediya û serêlêdana li Hizir jî wê ev morfolojî ku wê çendî wê nav li wê newê kirin jî wê di şewayekê de wê weke xwe di rengekê de wê bide hîskirin. Ev wê, weke têngînek bi hişmendiya welatê qardu û hem kevneriya wê û hem jî çerçoveya wê ya civakî wê, di şewayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di şewa û rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Li ser bingeha nasnameyên ku li jor hatine behs kirin, Hewsên nexşeyek bingeşîn a pêşketinê jeopolîtîk li herêma di navbera Arzanene û Çîyayên Zagros de diyar dike. (Çav: Hewsên 1988–1989, 289–295) Bi dîtina wî, keyeniyek Kardûxî (ku ji urartuyan re wekî Korçayk û ji Yewnaniyan re wekî Gordyene tê zanîn) li rojhilatê Çemê Xabûrê Asûrî bû, lê li rojavayê vê keyeniyê (di navbera Çemê Xabûr û Dicleyê de) navçeya Tmorik hebû

ku ne ya Gordyene bû. (Çav: Hewsens 1988–1989, 289–290) Tmorik pêşî ya Seleucidan bû û di nîvê sedsala 2-an a b.z de ji hêla urartuê ve hate desteserkirin. (Çav: Hewsens 1988–1989, 290) Di bin desthilatdariya urartuyan de navçeya Korduk ji deverên herî rojava yê Tmorik (deştên li kêleka Xabûrê Asûrî) pêş ket. (Çav: Hewsens 1988–1989, 290.) Ev hemû herêm bi fetihên Tigranê Mezin ve hatin yek kirin û ji Romayîyan re wekî Gordyene (herêmek mezin ji Çemê Dicleyê heta Zagrosê) hatin zanîn. (Çav: Hewsens 1988–1989, 290) Di sedsala 2-an a b.z de ev herêm dîsa ji hêla Romayîyan ve li urartuyê hate zêdekirin, ku li wir ew bû du beşên îdarî. beşên - nîvê rojava, ku jê re Kordruk' tê gotin û beşa rojhilat, ku jê re Korçêk' tê gotin (MX 2.64), an jî bi awayekî din Kordrik', ji sê navçeyên wê yê herî rojava (BP 4.50). (Çav: Hewsens 1988–1989, 290) Morfolojiya 'Korçêk' ji ya kordekê û an kurdekê ne dûr bê. Heruwsa ya 'kordrik' jî wê, bi têngîna qardu, kardu, kordo û an gordu û hwd re wê têngînekê bide me. Di sedsala 4an a PZ de (BP 4.50), sê herêmên me yê cuda hene: Korduk', Tmorik', û Korçêk' (ku sê Kordrik di nav xwe de digirt - ' an hersê axê kordrik bûn-, û ji ber vê yekê carinan tevahiya navçeyê jê re Kordrik' dihat gotin). (Çav: Hewsens 1988–1989, 291–293) Piştî dora sala 387 PZ divê ev herêm ji hêla persan ve wekî herêmek yekane wekî beşek ji parêzgeha Arzōn-Ostan (Bēth Qardū û Korçayk' a Suryanî ya ASX) ji nû ve hatibe organîzekirin, û di demekê de ji dîroka xwe ya persî, Tmorik' ji hêla Kordrik' ya Jorîn û Navîn ve hat dagirkirin (nebûna Tmorik' di ASX û MX 2.53 de bibînin: Tmorik' ku niha jê re Kordrik' tê gotin). (Çav: Hewsens 1988–1989, 293) Em ê çî ji vê yekê fahm bikin? Şîrovekirina Hewsens li ser toponîmên urartuyî yê dihizirê çî dikarê ji wê were fahmkirin? Pêşî û berî her tiştî, divê were tekez kirin ku Korçêk' û Korçayk' ji hêla zimannasî ve dişibin koka Qardū, lê li gori Hewsens cihêbûnek jî wê di gotinê de wê weke hebê. (di Καρδοῦχοι, Cordu-eni, Cordu-ena, Γορδου-ηνή, Γορδου-αία, Γορδου-αῖοι, hwd.). (Çav: Andreas 1894, 1493; Adontz, Garsoïan 1970, 323) Kordik' jî wekî paralelek bi Qardū re bi ya min ne gumanbar e - ew dikare ji heman koka "Κούρτιοι" jî were wergirtin. (Çav: Andreas 1894, 1493; Hartmann 1897, 96; Hübschmann 1904, 335; Minorsky 1940, 150-151) Di vê ronahiyê de, çavkaniyên urartuyî yê bi agahdariya li ser Korçêk' û Korçayk' (û dibe ku Kordrik') bêtir berfirehbûna eşîrên Kurd ên piştî-Cyrti an proto-kurd nîşan didin ji ber ku rasterast beşdarî lêkolîna me ya li ser Gordyene (û an karduyan) dibin. (Çav: Asatryan 2001, 41–74 and Asatryan 2009.) Wekî din, ji ber ku em dikarin wargeha Karduchoy li çiyayên li başûrê Çemê Bohtan

û bakurê Cîzra (bota) îroyîn bibînin, ew geliyê Dicleya Jorîn a li rojavayê Xabûr e (û ne rojhilatê wê wekî Hewsên pênîyar dike û an diyar dikê ya) ku ji bo berfirehbûna Karduchoy qada herî xwezayî ya geliyê Dicleyê bû. Me li jor wê di hinek morfolojiyan de wê da diyarkirin. Ji ber vê yekê, navenda welatê (Gordî / Gordî = Γορδουαῖοι / Γορδουνοί (= Καρδοῦχοι) divê li rojavayê Xabûrê be. Piştî, cihê Tmorik'ê pîrsgirêk e. Hewsên wê bi keheha T'man ve girêdide, û ev cih dê Tmorik'ê li ser çiyayên ku li ser geliyê Dicleya Jorîn dinêrin, wekî ku ji hêla Çemê Bohtan li rojava û Çemê Xabûrê Asûrî li rojhilat ve hatî nîşankirin, deyne. (Çav: Hewsên 1984, 354–355; Hewsên 1988–1989, 287) Ev ê bi rastî dilê Gordiyene ya kevnar be. Ji ber vê yekê, Hewsên Tamoritîs/Tmorik' wekî navekî alternatîf ji bo heman navçeyê wekî Gordiyîni (Γορδουνή) ya Strabo û Corduena ya Ammianus dibîne. (Çav: Hewsên 1984, 354–355) Lêbelê, 'MX 2.53' nîşanek rast dide me li ser cihê Tmorik' dema ku ew Alki wekî bajarê sereke yê Tmorik' destnîşan dike. Bi îhtîmaleke mezin, Alkî dikare wekî Elkiya nûjen li qeraxa rojhilatê Xabûr were nas kirin, û ev tê vê wateyê ku Tmorik'a kevnar herêmeke çiyayî bû li herêma Xabûrê ya jorîn, (Çav: Hûbschmann 1904, 258, 336) û ji ber vê yekê em nikarin Tmorik' wekî Gordiyene bi tevahî di tu serdemê de bibînin wekî ku Hewsên dike. (Çav: Hewsên 1988–1989, 289–290) Ger Tmorik' ji Elkiyê ber bi rojhilat ve dirêjtir bûya û ne li başûr-rojavayê ber bi nivîna çemê Dicleyê ve, em dikarin girtina wê ji hêla Tîgranê Mezin ve wekî tevlêbûnek di geliyê Dicleya Jorîn de li derdora giştî ya Adiabene (Strabo: 11.14.5) baş fahm bikin, û berfirehbûna urartuyan a navê herême wekî ku ji urartuyê li ser sînorê başûr-rojhilatê Gola Wanê ber bi geliyê Dicleya Jorîn ve tê bibînin.

Ya rastî çavkaniyên me rewşa karduyîyan wê di rengê ku me diyar dikê de wê piştrast bikê. Lê tişteke din jî wê çendî wê heya vê nûqtayê wê di serê me de wê weke bi pîrs bê, rewşa Tîgranê mazin û serdestbûna wî ya giştî bê. di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di wê temenê de wê tîkiliya tîgranê mazin wê bi karduyê re wê dênê wê di rengekê de wê, gotinên weke yên serdestbûnê û an bindestkirinê wê weke gotinên ku wê, di morfolojîyekê de wê, lev nekin. Hinek vegotin wê, di rengekê de wê di nava kurdên herêma botanê de wê, bi gotinên weke “kurd û ermenî bi hev re tevgerîyan” wê, di rengekê de wê bo wê demê wê werênina ser ziman. Lê ev gotin wê tenê wê di gotinê de bin û wê bo wê yekê wê heya bê kêliyê me di rengekê de wê, rastî nivisarekê ku em bi wê rengê wê di rengekê de wê, bi wê werênina ser ziman ne hatin. An jî hey em rasti ne hatin.

Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, morfolojiya karduyan û an qarduyan wê di rengekê de wê kûr û berfireh bê û wê, ji ya ku em wê dibînin bi rehetî em wê nikaribin bi gotinê di nava sînorê keyeniyekê de wê diyarbikin. Di wê temenê de wê karduyî wê weke navê gelek keyeniyên û an çerçoveyek berfireh a ku wê bi civakî wê were jiyankirin ku wê urartuyî, adiabaneyî û hetta ku komên civakî ên sûryanî jî wê di wê de wê bijin wê bibin. Nişanaka vê gotina me wê, di rengekê de wê ew bê ku wê herêmên navêndî ên karduyîyan wê di rengekê de wê weke ku wê were diyarkirin ku wê ji wan hersê komên din ên civakî jî wê di nava wan de wê bijin û ev ne tiştekekê nûya. Hê di dema Hızır-Musa de jî wê rastî hev hatina wan wê di wê temenê de wê, li ser wê temenê civakî ku em bi karduyîyan re wê dikina mijare gotinê wê weke karibê wê rastî wê were.

Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê demografiya gotina civakî a herêmên karduyîyan û urartîyan jî, adiabaneyî jî wê, bi awayekê wê weke ku wê di dîmenekê renginê û vegûhar de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, ev wê, di rengekê de wê were dîtin. Di şêwayekê de wê morfolojiya karduyî wê, di wê temenê de wê ew wê bi wê re wê were dîtin ku wê weke ku wê dema ku em morfolojiyên din ên civakî ên dervî karduyan ku em dikina mijare gotinê ku em ji dîmenê derxênin wê weke kêmesîyekê wê xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide diyarkirin. Lê ji çiyayê cûdî û heya araratê wê, di rengekê de wê, herêm bi herêm û an bajar bi bajar wê deverên wê de wê, di rengekê de êzdayî-karduyî wê, di rengekê de wê serweriya wan wê hebê û wê di rengekê de wê, diyarkirinek di zikhev de wê bi wê re wê bibê. Minaq wê, ji herêmên xabûrê ên ku me li jor bahsa wê kirin heya herêmên çolemergê û an Alkê û hwd wê, di wê temenê de wê dîmenekê wê bi xwe re wê, di rengekê de wê bide me. Di wê temenê de wê, ev dîmenekê berfireh ê ku mirov wê bi wê rengê demografiyê re wê weke karibin wê werênina ser ziman wê di şêwayekê de wê weke xwe bide diyarkirin bê. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê di rengekê de wê morfolojiya karduyîyan wê, di rengekê de wê, morfolojîya bi gotina 'welatê karduyîyan' û an qarduyîyan' û an jî 'welatê gordîyan' wê, di rengekê de wê ne dûrî morfolojiya gotina welatê subaru ê piştî demên akadê ku wê di dema kassîtê û heya hûrîyan û hwd de wê bi serwerîyekê berfireh û demografiyek geş wê weke were dîtin û ji wê bahskirin bê. Ji wê aliyê ve wê, ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê gotina karduyan û an welatê

karduyiyan wê ne dûrî gotina kardunasa kassitan wê di rengekê de wê, têtînekê morfolojoyî û fonolojiyî jî wê bi xwe re wê, di ziman de wê bide me. Ji wê aliyê ve wê, ev di rengekê de wê têtîhê wê bi me re wê çê bikê ku wê çendî wê, desthilat wê bigûharin jî lê wê demografiya civakî wê weke di rengekê de wê karibê xwe li demên piştre wê bide domandin. Ji wê yekê em dema ku em bi qavizin û werina demên tigranê mazin jî wê di rengekê de wê, ev wê têtînê wê bi rehetî wê, di serê me de wê çê bikê wê dema ku wê karduyî wê keyeniyên wê piştgiriye nedinê wê nikaribê wê bi wê rengê wê serwerîya ku wê bi wê re wê dîmenekê serdestiyê ku wê were ser ziman wê bahsa wê were kirin. Dîmenê serdestiya keyeniya tigranê mazin wê di morfolojiya xwe ya fahmkirinê de wê bi karduyan re wê bi şibihê ya keyeniya nebi suleyman ku wê di rengekê de wê weke bahsa wê were kirin. Di wê rengê de wê têtînekê wê di mejiyê mirov de wê, bide diyarkirin. Lê em wê dizanin ku wê, nebi suleyman bo ku ew bibê keyekê wê weke bi wê rengê wê bahsa wê were kirin wê ji wê temenê wê bêî piştgiri hildanekê wê weke ku wê nikaribê bibê bê.

Li vir nepeniya karduyiyan wê kûr bê û wê di rengekê de wê hertimî wê weke nepeniyek ji temen ve wê hem bi civakî û hem jî wê bi baweri û hwd wê weke diyarkirinên wê bibin wê bibin û wê di wê temenê de wê karibê wê di şewayekê de wê werênê ser ziman bê. Morfolojiya keyeniya urartu û ya adiabane wê li ser wê temenê karduyiyan wê çawa wê karibê wê bi wê fahmbikê bê? Di rengekê de wê, di şewayekê de wê, ev wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê karibê wê fahmbikê ku wê çawa wê, karibê wê fahmbikê bê. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê mijarê ê giring wê weke karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

•
Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota, 2025